

AVRASYA ETÜDLERİ

56/2019-2

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
Turkish Cooperation and Coordination Agency

AVRASYA ETÜDLERİ

d e r g i s i ■

56 / 2019-2

AVRASYA ETÜDLERİ/EURASIAN STUDIES

Yıl Year: 25 • Sayı Issue: 56 (2019/2) • ISSN 1300-1604

TİKA Adına Sahibi/Owner

Dr. Serdar ÇAM / Bakan Yardımcısı

Yayın Kurulu/Editorial Board

Serkan KAYALAR
Prof. Dr. Birol ÇETİN
Dr. Zülküf ORUÇ
Tolga KESKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Director

Dr. Zülküf ORUÇ

Editör/Editor In Chief

Prof. Dr. Birol ÇETİN

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Filiz TOPALOĞLU
Nurçin YILDIZ
Selda TEKİN

Tasarım/Design: Fatma ULUYOL

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Birol AKGÜN • Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • Ankara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY • Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Mustafa BALCI • Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
- Doç. Dr. Kudret BÜLBÜL • Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Rıdvan CANIM • Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA • Yıldız Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN • Yıldız Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN • Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Hamit ERSOY • Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)
- Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN • Trakya Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN • İnönü Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • Yükseköğretim Kurumu (YÖK)
- Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK • İstanbul Medipol Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SAMUR • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Yusuf TEKİN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nasuh USLU • Sabahattin Zaim Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet UZUN • Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • Kırıkkale Üniversitesi

YAYININ İDARE ADRESİ/EDITORIAL OFFICE

TİKA, GMK Bulvarı No:140 Çankaya-ANKARA

Telefon/Phone: +90 (312) 939 70 00 • Faks/Fax: +90 (312) 939 75 15-16

E-posta/E-mail: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

Genel ağ/Web: www.avrasyaetudleri.com

HAZIRLIK/PREPARATION

Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı www.pirireisajans.com
info@pirireisajans.com

Telefon/Phone: +90 (312) 446 21 56

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Aralık 2019

Baskı Yeri/Print Address: Pelin Ofset Matbaacılık

Avrasya Etüdleri hakemli bir dergidir.

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk işbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk işbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- ERKAM TEMİR**
5-32
- MİLLİYETÇİ PROPAGANDANIN RUS KAMU POLİTİKALARINA YANSIMALARI: VATANSEVERLİK EĞİTİMİ PROGRAMI ÖRNEĞİ
REFLECTIONS OF NATIONALIST PROPAGANDA ON RUSSIAN PUBLIC POLICIES: PATRIOTIC EDUCATION OF CITIZENS EXAMPLE
- ASLI YİĞİT GÜLSEVEN**
33-52
- GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSSKİY MİR (RUS DÜNYASI): BİR KİMLİK PROJESİNDEN ULUSLARARASI POLİTİKAYA
RUSSKİY MİR (RUSSIAN WORLD) FROM PAST TO PRESENT: FROM AN IDENTITY PROJECT TO INTERNATIONAL POLICY
- N. ASLI ŞİRİN ÖNER**
53-77
- STALİN'İN MİLLİYETLER POLİKASININ BEDELİ OLARAK AHISKA SÜRGÜNÜ VE AHISKALILAR'IN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI
AHISKA EXILE AS THE PRICE OF STALIN'S NATIONALITIES POLICY AND AHISKA TURKS' LIVES IN EXILE
- GÖKTUĞ KIPRIZLI**
79-98
- SOVYET POLİTİKALARININ MAĞDURLARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEK OLAYI (1944-1968)
VICTIMS OF THE SOVIET POLICIES: THE CASE OF THE AHISKA TURKS (1944-1968)
- SUAT BEYLUR**
99-133
- KAZAKİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER
FACTORS AFFECTING RELIGION-STATE RELATIONS IN KAZAKHSTAN
- HÜLYA ZEYBEK**
135-154
- ULUSLARARASI TİCARETTE YENİ AVRASYA ULAŞIM YOLLARI ARAYIŞI: DEMİRYOLU YÜK TAŞIMACILIĞINA ETKİLERİ
SEARCHING FOR NEW EURASIAN TRANSPORT ROUTES FOR INTERNATIONAL TRADE: IMPLICATIONS TO RAILWAY FREIGHT TRANSPORT
- HASAN EMİR AKTAŞ**
155-178
- ASKERİ DARBELERİN SEBEPLERİ, DİNAMİKLERİ VE İDEOLOJİK TEMELLERİ - İRAK ÖRNEĞİ
REASONS, DYNAMICS AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE MILITARY COUPS - THE CASE OF IRAQ
- NURGÜL BEKAR**
179-202
- GÜVENLİK KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN BARIŞI KORUMA FAALİYETLERİNE KATKISI
THE CHANGING CONCEPT OF SECURITY AND TURKEY'S CONTRIBUTION TO PEACE KEEPING ACTIVITIES
- FATİH BAYRAM**
203-219
- FERİDUN AHMED BEY'İN NÜSHET-İ ESRÂR'INDA BUDİN BEYLERBEYİ SOKOLLU MUSTAFA PAŞA
GOVERNOR OF BUDIN PROVINCE SOKOLLU MUSTAFA PASHA IN THE NÜZHET-İ ESRÂR OF FERİDUN AHMED BEY

TİKA UZMANLIK TEZLERİ

- GÜNEŞ AYKUT ERGÜLER**
221-223
- TOSSD (TOTAL OFFICIAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT) KAVRAMININ KALKINMA YARDIMLARININ RAPORLANMASINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

KİTAP TANITIM YAZISI

- RAMAZAN OKUTAN**
225-229
- SANAYİLEŞMENİN GİZLİ TARİHİ
HA-JOON CHANG

MİLLİYETÇİ PROPAGANDANIN RUS KAMU POLİTİKALARINA YANSIMALARI: VATANSEVERLİK EĞİTİMİ PROGRAMI ÖRNEĞİ

REFLECTIONS OF NATIONALIST PROPAGANDA ON RUSSIAN PUBLIC
POLICIES: PATRIOTIC EDUCATION OF CITIZENS EXAMPLE

ERKAM TEMİR*

ABSTRACT

In Russia, the concepts such as nation, nationalism and patriotism have been kept up to date from past to present and they have found their place in public policy. Recently, with the implementation of the state-owned program "Patriotic Education of Citizens of the Russian Federation" patriotism has become the official ideology of the Russian state. In this program it is possible to find some of the achievements that Russia wants to obtain in its internal dynamics and imperial goals. The program applies nationalism as a public policy through a propagandist and constructivist method. In this article, the part of this program which is planned to be implemented between 2016-2020 is evaluated. With this program, while the idea of imperial nationalism is structured as a public policy the society is militarized by a multifaceted propaganda.

Keywords: Russia, nationalism, propaganda, patriotism, public policy.

ÖZ

Rusya'da millet, milliyetçilik ve vatanseverlik gibi kavramlar geçmişten günümüze güncelliğini korumuş ve kamu politikalarında yerini bulmuştur. Son dönemde ise devlet eliyle "Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programı"nın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte Rusya'da vatanseverlik devletin yeniden resmi ideolojisi haline gelmiştir. Rusya'nın iç dinamiklerinde ve emperyal hedeflerinde elde etmek istediği kazanımların bir kısmını bu programda bulmak mümkündür. Program milliyetçiliği propagandist ve konstrüktivist bir yöntem ile kamu politikası olarak uygulamaktadır. Makalede bu programın 2016-2020 yılları arasında uygulanması planlanmış olan bölümü ele alınmıştır. Program ile emperyal milliyetçilik fikri bir kamu politikası olarak yapılandırılmaya çalışılırken toplum çok yönlü bir propagandayla militarize edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, milliyetçilik, propaganda, vatanseverlik, kamu politikası.

* Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
erkamtemir@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4387-2728>

Makale Atfı Bilgisi: TEMİR Erkam, (2019).
Milliyetçi Propagandanın Rus Kamu Politikalarına Yansımaları:
Vatanseverlik Eğitimi Programı Örneği, *Avrasya Etüdleri*, 5-32.

Gönderim Tarihi: 28.05.2019 Kabul Tarihi: 17.09.2019

1. Giriş

Günümüz iletişim çağında devletler artık etik kodlarla vatandaş yetiştirmekte oldukça zorlanmaktadır. Kapitalizmin yapısallaşmasıyla birlikte kavramlara yönelmeyen, hümanizm ve post-hümanizmden sonra transhümanist toplumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim kapitalizm madde üretirken etiği tüketmektedir. Dünyada kamplaşmaların arttığı, Pasifik'te ve Orta Doğu'da savaş gerginliklerinin yaşandığı bir dönemde ise tekrar etik üretilmeye çalışılmaktadır. Bir bakıma emperyalist devletlerin maddi kaynakları artarken manevi kaynakları azalmaktadır. Özetle silah üreten devletler bu silahlara “kutsal değerler” adına tasarruf edecek iradeyi bulmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle bu iradeyi üretmeye çalışmaktadırlar. Özetle devletler ürettiği silahı kullanacak, ona kolektif bir şekilde tasarruf edecek zihniyeti üretmeye çalışmakta ve bunu sağlayacak propaganda faaliyetlerine girişmektedir.

Resmi verilere göre Rusya'da hâlihazırda 160 etnik grup ve yerli halk bulunmaktadır. Nüfusun %79,83'ünü Ruslar, %3,83'ünü Tatar Türkleri, %2,3'ünü Ukraynalılar, %1,15'ini Başkurt Türkleri, %1,13'ünü Çuvaş Türkleri, %0,94'ünü Çeçenler kalan kısmını ise diğer etnik gruplar¹ oluşturmaktadır.² 21 farklı cumhuriyetten müteşekkil bir federasyondur. 18 Mart 2014 tarihinde Kırım'ı ilhak eden Rusya, Devlet *Duma*'sının kararıyla 20 Mart 2014 tarihinde anayasasında Kırım'ı “Kırım Cumhuriyeti”³ ismiyle kendisine bağlı 22. cumhuriyet olarak ilan etmiştir.⁴

Tarihi geçmişi, federatif yönetim sistemi ve etnik yapısı nedeniyle milliyetçilik Rusya için güncelliğini sürekli koruyan bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Rusya'da milliyetçiliğin geçmişten günümüze propagandist bir yönlemlerle kamu politikalarına sıklıkla yansıdığını söylemek mümkündür. Böylelikle bu makalede meselenin tarihi perspektifine, kavramsal altyapısına, Rus kaynaklarına göre milliyetçilik, vatanseverlik vb. kavramların benzer ve farklı yönlerine

- 1 Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Yakut, Kumuk, Hakas, Özbek, Tat, Tuva, Karaçay, Balkar, Nogay, Altay, Gagavuz, Tofa, Avar, Dolgan, Dargin, Şor, Udmurt, Hanti, *Selkup, Koryak*, İtelmen ve *Çuvans Türkleri*, Ermeniler, Belaruslar, Almanlar, Osetler, Romanlar, Moldovalılar, Tacikler, Yunanlılar, Polonyalılar, Litvanyalılar, Bulgarlar, Letonyalılar, Çerkesler, Kabardeyler, Inguşlar, Lezginler, Gürcüler, Laklar, Tabasaranlar, Adigeler, Abazalar, Rutullar, *Agullar*, Abhazlar, Sahurlar, *Mordvinler*, Mariler, Komiler, Kareyalılar, Nenetsler, Mansiler, Vepsler, Yukagirler, Samiler, *Nganasanlar*, İngrililer, Enetsler, Moğollar, Buryatlar, Kalmuklar, Yahudiler, Asurlular, Tunguzlar, *Evenkler*, *Evenler*, *Nanaylar*, *Ulçiler*, Udegeyler, Oroçlar, *Negidallar*, *Oroklar*, Çukçiler, *Çuvanslar*, Nivihler, Eskimolar, Aleutlar, Ketler vd.
- 2 Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Population Data, <https://www.rusemb.org.uk/russianpopulation/>, Erişim: 23.5.2019.
- 3 Ofitsialniy İnternet-Portal Pravovoy Informatsii. Rossiyskaya Federatsiya Federalniy Konstitutsionniy Zakon, 21.03.2014, http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&infostr=x07q8+zl7flg7vLu4fdg5uDI8vH/IO3II0lg7+7x6+Xk7eXplPDI5ODq9ujo&nd=102171897&page=1&rdk=7#10, Erişim: 12.5.2019.
- 4 Türkiye Kırım'ın Rusya Federasyonu tarafından ilhakını tanınamaktadır (mfa.gov.tr, 2019).

değindikten sonra 2001 yılından beri uygulanan ve sürekli bir kamu politikasına dönüştürülmeye çalışılan Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatansverlik Eğitimi Programı irdelenmiştir. Program 2001-2005, 2006-2010 ve 2011-2015 yılları arasında ayrı ayrı planlanarak periyodik olarak uygulanmıştır ve ilerleyen yıllarda aralıksız olarak uygulanması planlanmaktadır. Programın başlamasıyla birlikte vatansverlik devletin resmî ideolojisi haline gelmiştir.⁵ 30 Aralık 2015 tarihli ve 1493 Sayılı Hükümet Kararıyla 2016-2020 yılları arasında uygulanmaya başlayan program yürürlüğe sokulmuştur. Söz konusu programın propagandist yönünün irdelenmesinden iletişim bilimlerine, kamu politikaları belirleme ve uygulama yönüyle kamu yönetimine ve uluslararası boyutuyla uluslararası ilişkiler alanına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada programın bugüne kadar uygulanmış olan ilk üç döneminden özetle, sonuncusundan ise ayrıntılı olarak bahsedilecektir. Makale temelde söz konusu programın propagandist yaklaşımını irdelemeye odaklanmaktadır. Program Rusya'nın emperyal arzularına işaret etmesi bakımından önemli görülmüştür.

2. Tarihsel Perspektif

2.1. Çarlık Dönemi

14. yüzyılın ortalarına doğru Çarlık Rusya'sında Panslavizm⁶ hızla yükselmeye başlamış ve 15. yüzyılda bu yükseliş devam etmiştir. "Türklerin zulmü altında inleyen İslav (Slav) kardeşlerini kurtarma" amacıyla "Ayasofya'ya Haç Koymak" sloganı bu dönemde türetilmiştir. Çar II. Aleksandr hükümdarlığı sırasında giderek kuvvetlenen Panslavizm Rus politikalarına ciddi ölçüde etki etmeye başlamıştır. Rus devletinin siyasi tarihinin esasında "Türk illeri aleyhine yayılış hareketi" olduğu söylenebilir. Bilhassa 1552'de Kazan Hanlığı'nın yok edilmesinie müteakip Ruslar sürekli yayılmışlardır. Sonraki 350 yıl boyunca hiçbir millet veya devlet Ruslar kadar sürekli savaşlarla "komşuları aleyhine genişlemiş değildir". Böylelikle Rus siyasi faaliyetlerinin en bariz özelliği "yayıma ve komşularından toprak kazanma" olarak nitelendirilebilir.⁷

5 Anatoliy Karpoviç Bikov, "Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Rossiyskoy Federatsii: Na Stike Dvuh Gosudarstvennih Program", *Pedagogika*. Tom. 1, 2011, s.14.

6 "Panslavizm, Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, İslav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir." (Kohn, 1983: 5)

7 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev: A. O. Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.5-11.

15. yüzyılda Moskova'nın kendini "Yeni Kudüs" olarak kabul etmesinden dolayı uzun yıllar millet ve milliyetçilik "Tanrı'nın Üçüncü Roma planına uygun olarak" dini temelli yani Ortodoksluğa dayalı bir alan olarak değerlendirilmiştir.⁸

1789 yılında İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne yansıdığı şekli ile ulus/millet (нация, *nation*) kavramı Rus seçkinleri tarafından öğrenilmeye başlanmıştır. Müteakiben Rus hükümdarlarının farklı düşüncelerine rağmen yaklaşık 70 yıl ulus kavramının İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne yansıdığı şekliyle yorumu Rusya'da hâkim olmuştur. Egemenliğin taşıyıcısı rolündeki bu ulus kavramı bilhassa ilerleyen dönemde Aralıkçılar (*Dekabristi*) olarak adlandırılan "soylu devrimciler" tarafından savunulmuştur. Aralıkçılar otokratik yönetimde kısıtlama taleplerini dile getirmişlerdir. Ancak 1790-1830 yıllarında yaşanan siyasi gelişmeler seçkinlerin ulusun özüne ve bu kavrama yaklaşımlarını kökten değiştirmiştir. Çar I. Aleksandr yukarıdan bir anayasa ile aşağıdan devrimi (isyani) önleme gayesi gütmüştür. Halefi Çar I. Nikolay ise abisinin önlemek istediği ancak önleyemediği devrimi bastırarak hükümdar olmuştur. Böylelikle Nikolay'ın idam ettirdiği Aralıkçılar'ın ulusun egemenlik ve temsiline dayalı bir anayasa talebini kabul etmesi için herhangi bir gerekçesi kalmamıştır. Bu dönemde ulus/millet terimi egemenlik ile birlikte anımsandığından tamamen sansürlenmiştir. Ulus terimini yok etmek için yeri "yarı benzer" kavramlarla doldurulmuştur.⁹ Aralıkçılar bazı araştırmacılar tarafından Rusya'daki ilk milliyetçiler olarak tanımlanmıştır.¹⁰

1830–1831¹¹ ayaklanması Rus milliyetçiliği hissini tetiklemiştir. Zira ayaklanma bağımsızlığını yeniden kazanacak bir halkın meşru girişimi olarak değil, Avrupa'nın Rusya'ya saldırısı olarak yorumlanmıştır. Aşırı milliyetçiliğin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunan olay ülkede bütünlüğün sadece otokrasi tarafından korunabileceği hissini arttırmıştır.¹²

1833 yılında eğitim bakanı olan Sergey Uvarov Semönoviç Avrupa'nın "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"ine (*liberte egalite fraternite*) karşı "Ortodoksluk, Otokrasi, Milliyet" sloganına dayalı "Resmi Milliyet Teorisi"ni önermiştir. Zira bu dönemde Rus muhafazakârlar Fransız Devrimi'nin temel fikirlerinin Rus halkı için

8 Andrey Aleksandroviç İvanov, Aleksandr Leonidoviç Kazin i Roman Viktoroviç Svetlov. "Russkiy Natsionalizm: Osnovniye Veli Istoriceskogo Osmisleniya", *Vestnik Russkoy Hristianskoy Gumanitarnoy Akademii*, Tom. 16, No. 4, 2015, s.143.

9 Emil Abramoviç Pain, "İmperskiy Natsionalizm (Voznikoveniye, Evolyutsiya i Politiceskiye Perspektivi v Rossii)", *Obşestvenniye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.55.

10 Sergey Mihayloviç Sergeyev, "Vosstanovleniye Svobodı. Demokraticeskiy Natsionalizm Dekabristov", *Voprosi Natsionalizma*, Tom. 2, 2010, s.78-118.

11 Kasım Ayaklanması (Polonya Ayaklanması) Polonyalıların Rus İmparatorluğundan bağımsızlık elde etmek için başlattıkları ayaklanma.

12 Riçard Payps, *Russkiy Konservatizm i Ego Kritiki*. İssledovaniye Politiceskoy Kulturu: Fond Liberalnaya Missiya, Moskva, 2008, s.252.

kabul edilemez olduğunu düşünmektedirler. Demokrasi ve temsil kabiliyeti gibi bir bağlam bulundurmeyen bu millet anlayışı tam aksine egemenlere itaate ve paternalist bir yaklaşıma sahiptir. Buna göre egemenler halkın babasıdır ve halk adeta otokratik bir babaya ibadet eden çocuklardır.¹³

Resmi Milliyet Teorisi'nde yeni olan şey aslında sadece milliyet anlayışı olmuştur. Pain'e göre bu anlayış Batı'nın modeline karşı Rusya'nın "geleneklerine ve özgün yolu"na sadakate dayanmaktadır. "Rus milliyetçiliğinin özel ruhu, Ortodokslik ve otokrasiye bağlılıktır" ve günümüzde de "Rusya'nın özel yolu" şeklinde benzer bir kavram kullanılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Rus milliyetçiliği ulusal egoizm, yabancı düşmanlığı ve şovenizm ile ilgilidir. 20. yüzyılın ortalarında Rus akademisinde etnik köken ve etnik kimlik gibi kavramlar tanımlanmaya başlanmış ve nesiller arası kültür aktarımı kadar etnisiteyle bağlantılı bir halk topluluğuna dair öznel görüşler de ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁴ İlerleyen dönemde ünlü Rus filozof Geogriy Petroviç Fedotov (1886-1951) "Milli bilinç, muazzam bir değerdir, ancak aynı zamanda büyük bir tehlikedir. Milli bilinç sürekli olarak eğitilmeli, temizlenmeli ve asilleştirilmelidir. Çıplak şekliyle o inşa etmez, yok eder" ifadelerini kullanmıştır.¹⁵

1863 yılından itibaren Panslavizm Ruslaştırılmayı savunmaya başlamıştır. Örneğin Ukrayna'da milli hareketler yasaklanarak baskıyla Ukrayna'nın Ruslaştırılması programı faaliyete geçirilmiştir. Balkanları ele geçiremeyen Çarlık Rusyası Orta Asya'ya doğru genişleyerek Ruslaştırma programını tatbik etmeye başlamıştır. Böylelikle Türkistan ve Kafkaslarda Rus yayılımı giderek ilerlemiştir. Rus ihtilalinden sonra (1905) Rusya'da yüzden fazla farklı etnik unsurun bulunduğu, Rusların ise toplam nüfusun ancak %43,3'ünü oluşturduğu tespit edilmiştir. Böylelikle siyasi prensipleri ön plana çıkaran Neoslavizm akımı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁶

20. yüzyılın başlarında aşırı milliyetçi duyguların bir tezahürü olarak Rus faşizmi ortaya çıkmıştır. 1931 yılında Mançurya bölgesinde, Rodzaevsky liderliğinde Rus faşist partisi kurulmuştur. Parti İtalyan faşistlerinin ve Alman Nazilerinin stillerini ve niteliklerini birleştirmiştir. Siyah gömlek giyen, Nazi selamı veren,

13 Riçard Vortman, "Ofitsialnaya Narodnost i Natsionalnyy Mif Rossiyskoy Monarhii XIX Veka", *Rossiya/Russia*, Tom. 3, No. 11, 1999, s.233-244.

14 Emil Abramoviç Pain, "İmperskiy Natsionalizm (Voznikoveniye, Evolyutsiya i Politicheskiye Perspektivi v Rossii)", *Obşestvenniye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.55-56.

15 Geogriy Petroviç Fedotov, "Natsionalizm (konspektivnaya zapis doklada)", *Voprosi Filosofii*, Tom. 10, 2011, s.119-125.

16 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev: A. O. Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.5-11.

gamalı haçı kullanan Rus faşistler İtalyan faşistler ve Alman Naziler ile aynı retorik kullanmışlardır.¹⁷

2.2. Sovyet Dönemi

Sovyet döneminde ise propaganda denilince akla gelen ilk isim olan Lenin “Büyük Rus milliyetçiliğini”, Rus İmparatorluğunun devlet rejiminin meşruluğunun önemli bir bileşeni olarak görmektedir.¹⁸ Marksizm’in enternasyonalist olma iddiasına rağmen Sovyetler Birliği’nde Rus şovenizmi hüküm sürmüştür. Komünist Parti Marksist dogmalarına rağmen giderek milli bir karakter kazanmıştır. 1920’lerde dile getirilen “enternasyonalist ütopya”dan 1930’ların ikinci yarısından itibaren tamamen vazgeçilmiş, yerini kademeli olarak “Milli Bolşevizm” politikası almıştır. “Büyük Vatanseverlik Savaşı”nda¹⁹ milli kimlik bilinci giderek yükselmiş ve savaş sonrası yıllarda toprak reformu ile birlikte “Bolşevizmin Ruslaştırılması” mantıksal bir aşamaya ulaşmıştır. Buna göre komünizmin düşmanı artık Rus Otokrasisi değil “köksüz kozmopolitlik”tir.²⁰

Örneğin askeri birimlerde dönemin verilerine göre muhabere birimleri gibi prestijli birimlerde tamamen etnik Ruslar hâkimken, inşaat taburları gibi prestijli olmayan birimlerin %70’den fazlasını etnik Rus olmayanlar oluşturmaktadır.²¹ Etnik Rus olmayanların nüfusa oranı %16’dan fazla olmasına rağmen subay kadrosunda temsilieri %3 oranındadır²² ve 1975’e kadar üst düzey memurların neredeyse tamamı etnik Rus’tur.²³

İkinci Dünya savaşında ortaya çıkan “Panrusçuluk” Panis Slavların abartılı tutumlarını hatırlatır bir hal almıştır. Savaştan önce Komünist Parti’ye ve Stalin’e itaat etmeye mecbur olan SSCB vatandaşları savaş bittikten sonra ise etnik Rus olmayan “en genç kardeşler” Ruslar karşısında ne kadar önemsiz olduklarını fark etmeye başlamışlardır. Elde edilen ırk eşitliği bir tarafa bırakılmış ve yerine diğer tüm milletlerin “Rus milletine hürmetkar olma prensibi” getirilmiştir.²⁴

17 İgor Mihayloviç Matskeviç, “Kriminoloğışekaya Harakteristika Faşizma”, Çelovek: Prestupleniye i Nakazeniye, Tom. 3, 2014, s.39.

18 Vladimir İliç Lenin, *O Prave Natsiy Na Samoopedeleniye- Polnoye Sobraniye Soçineniy* (5 izd. Tom 25). İzdatelstvo Politişekoy Literaturı, Moskva, 1969.

19 2. Dünya savaşı Ruslar tarafından “Büyük Vatanseverlik Savaşı” olarak adlandırılmaktadır.

20 Aleksandr Vdovin, *Podlinnaya İstoriya Russkih XX vek*, Algoritm, Moskva, 2010, s.21.

21 S. Enders Wimbush and Alex Alexiev. *The Ethnic Factor in the Soviet Armed Forces*. The Rand Corporation, Santa Monica/California, 1982, p. 1-9.

22 Rakowska-Harmstone, T. Nationalities and the Soviet military In L. A. Hajda and M. R. Beissinger (Eds.), *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, Westview Press, Colorado, 1990, p. 89.

23 Timothy J. Colton, *Commissars, Commanders, and Civilian Authority: The Structure of Soviet Military Politics* (Vol. 79). Harvard University Press, Cambridge, 1979, p. 261.

24 Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev: A. O. Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.260.

2.3. Post-Sovyet Dönem

SSCB enternasyonalist ideolojiyi ve ulusal kültürü oluşturmak için sansürün izin verdiği ölçüde Rus kültürüne dayanan bir esas belirlemiştir. Federal Rusya'da ise ideolojik bir doktrinin yokluğunda milli kimliğin ideolojik ve manevi temellerini oluşturmak zorlaşmıştır.²⁵

1998 yılında Rusya Halk Yurtsever Birliği (Народно-патриотический союз России -НПЦР) SSCB'nin Gorbaçov ve Yeltsin'in jeopolitik suçları yüzünden yok olduğunu iddia ederek manifestosunda “muazzam anavatanımızı yeniden inşa edeceğiz, parçalanmış Rus halklarını anavatanın kubbesi altında toplayacağız” ibarelerine yer vermiştir.²⁶

Peregudov'a göre Rusya'da Post-Sovyet dönemin en önemli problemlerinden biri “Rus olan” ve “Rus olmayan” olarak tasnif edilebilecek milliyetçilik olgusudur. Ayrıca Rus milliyetçiliğinin bir taraftan çeşitli riskleri azaltan, diğer taraftan ise bu riskleri tahmin edilmeleri oldukça zor hatta mümkün olmayan bir hal aldrabilecek çelişkili bir yönü bulunmaktadır.²⁷

2000'li yıllarda Rusya'yı imparatorluk olarak nitelendiren distopya tarzında birçok romanın basılmış olması dikkat çekicidir. İlk olarak bu tür kitapların şifreli dil olarak adlandırılan distopya tarzında yazılmış olması ilginçtir. Zira Gorbaçov ve Yeltsin dönemlerinde Rusların bu tür literatüre ilgileri söz konusu değildir. Aksine demir perde arkasında yıllarca ömür sürdükten sonra halk gerçeklere aç bir şekilde gerçek sorunları aktaran kitaplara/eserlere yoğun ilgi göstermektedir. Adeta Stalin döneminde olduğu gibi Putin döneminde de gelecek hakkındaki düşünceleri şifreleme ihtiyacı doğmuştur. İkinci olarak bu kitapların tamamında öznenin “Rusya'daki emperyal düzenin yeniden canlandırılması” olması da ilginçtir. Örneğin Eduardo Gevorkyana'nın “Alçakların Zamanı” (*Времена негодяев*) isimli kitabında Rusya doğrudan doğruya imparatorluk olarak adlandırılmaktadır. Diğerlerinde ise “Slav Birliği”, “Ordo-Rus İmparatorluğu” veya başkenti Moskova olarak belirtilmiş “Hesperia İmparatorluğu” gibi kurgusal isimler kullanılmaktadır. Söz konusu romanlarda içinde bulunulan zaman farklılık göstermekle birlikte Eduardo Gevorkyana'nın romanındaki hikâye tam da 2014 yılında geçmektedir. Romanlarda “Ancak büyük insanlar büyük bir ülke kurarlar... Büyük insanları ise büyük liderler toplar” şeklinde mesajlar verilerek “Rusya ya büyük olacak ya da hiç olmayacak” şeklinde stereotipler kurgulanmıştır. On yıl sonra

25 Aleksandr Sergeyeviç Kim i Egor Yureviç Dovgoplov. “İnstitusionalizatsiya Sovetskoy Etnopolitiki i Formirovaniye Etonatsionalistiçeskogo Diskursa v Sovremennoy Rossii”, *Politiçeskaya Nauka*, Tom. 3, 2017, s.133.

26 Gennadiy Andreyeviç Züganov, *Kogda oteçestvo v Opasnosti*, İnformpeçat, Moskva, 1999, s.23-24.

27 Sergey Petroviç Peregudov, “Etnokonfessionalniye Otnoşeniya v Rossii Kak Faktor Politiçeskogo Riska”, *Jurnal Politiçeskoy Filosofii i Sotsiologii Politiki Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz*, Tom. 4, No. 63, 2011, s.19.

ise Putin'in Rasputini²⁸ olarak adlandırılan A. Dugin, A. Prokhanov, M. Yuryev vb. kişiler Rusya için "imparatorluk" kelimesini açıkça kullanmaya başlamışlardır. Aynı dönemde halkla ilişkiler ve reklamcılık faaliyetleriyle de imparatorluk fikri kitlesel bilince aşılana başlanmıştır. Örneğin Rusya'nın birçok bölgesinde en popüler votka türlerinin isimleri "İmparatorluk" olarak değiştirilmiştir. Çeşitli Rus havayolu şirketleri *business class* olarak adlandırılan sınıfı "emperyal" sınıf olarak adlandırmaya başlamıştır. Akabinde imparatorluk terimi ruh imparatorluğu, tat imparatorluğu vb. kombinasyonlarla *sürekli kullanılmaya başlanmış ve imparatorluk "çok iyi bir şeyin sembolü" haline getirilmiştir. Sanat eserlerinde, imparatorluk çekici, güzel hatta zarif olarak yansıtılmaya başlanmıştır.*²⁹ Böylesine uzun soluklu ve işlevsel bir toplum mühendisliği kurgulamak ve bu kurguyu hayata geçirmek dünyada propaganda denilince ilk akla gelen kurumlardan olan KGB'nin eski subayı olan Putin ve yönetimi için *ütöpik* değildir.

SSCB'nin çöküşünden sonra, çok sayıda insan milli kimliklerini ifade etmekte zorlanmıştır. Yeni devlet sistemine uyum yavaş ve sancılı bir süreç olmuştur. 2005 yılında Rusya Kamuoyu Araştırmaları Merkezi (ВЦИОМ), bir "devlet milletinin" oluştuğunu bu nedenle Rus etnik kimliğinde de değişikliğin olduğunu, bu yeni devlet milletinin ana ideolojinin yerini alacağını belirtmiştir. 2006'da Kondopoga'daki etnik çatışma³⁰, toplumda geniş bir rezonansa neden olmuştur. 2010'lu yıllarda Ruslar Kafkasya'dan gelen insanlarla çatışmalara girmiş ve kitlesel eylemler düzenlemişlerdir. Rusya'nın ulusal bir devletten imparatorluğa dönüşmesi meselesi halk tarafından tamamen kabul görmüş değildir. Bu nedenle bu husustaki tartışmalar devam etmektedir.³¹

Rus politikasının ulusal alanda ayırt edici özelliklerinden biri kurumsal tasarımı, yani SSCB'den miras kalan oldukça karmaşık bir etnik-bölgesel federal sistemdir. Rusya Sovyet etno-bölgesel federasyonunun örgütsel yapısını benimsemiş olmakla birlikte büyük ölçüde onun arkasındaki felsefeyi de (sol fikirlerin tuhaf birleşimi ve etnik primordializm) benimsemiştir.³²

28 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bendle, Mervyn F, et al. Putin's Rasputin: Aleksandr Dugin and Neo-Eurasianism. *Quadrant*, 2014, 58.9: 14.; MACCORMAC, S. Aleksandr Dugin: Putin's Rasputin?. *Center for Security Policy*, 2015; ZUBRIN, R. Putin's Rasputin: Meet Aleksandr Dugin, Mystical High Priest of Russian Fascism. *Skeptic*, 2015, 20.2.

29 Emil Abramoviç Pain, "Evolyuksiya Natsionalizma v Rossii", *Politiçeskaya Kontseptologiya: Jurnal Metadistsiplinarnih İssledovaniy*, Tom. 3, 2016, s.243-245.

30 Bir eğlence merkezinde yaşanan sıradan bir kavganın etnik bir çatışmaya dönüştüğü ve tüm Kafkas kökenlilerin şehirden kovulmasıyla sonuçlanan olaylar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arnold, R. *Russian Nationalism and Ethnic Violence: Symbolic Violence, Lynching, Pogrom and Massacre*. Routledge, 2016. p. 115.

31 A. Sidorova, "Natsionalizm v Sovremennoy Rossii", *Nauçno-Praktičeskij Elektronnyj Jurnal Alleya Nauki*, Tom. 2, No. 1, 2018, s.325-327.

32 Eduard Dimitriyeviç Ponarin, i Kirill Aanatoleviç Jirkov. "Natsionalizm Etniçeskij i Politiçeskij: İnstitsiunalniye Faktori Tatarskogo Natsionalizma v Respublikah Voljsko-Uralskogo Regiona", *Mir Rossii. Sotsiologiya. Etnologiya*, Tom. 22, No. 3, 2013, s.153.

21. yüzyılın başlarında Rus milliyetçiliğini etkileyen önemli konulardan biri de 20. yüzyılın sonundan itibaren etkisini gösteren/şiddetini artıran Çeçen savaşı olmuştur. Rus medyasının agresif propagandası ve kimi Çeçen grupların bu propagandayı besleyebilecek çeşitteki eylemleri savaşın nedenlerinin irdelenmeden Rus bilincinde “Kafkasyalılar Rusların gerçek düşmanlarıdır” fikrini yerleştirmiştir.³³

Bir diğer etken Orta Asya, Kafkaslar ve Transkafkasya’dan Rusya’ya göçtür. Göçlerin artması ırkçı yaklaşımların güçlenmesine neden olmuştur. Göç eden unsurların düzgün bir Rusça ile konuşamıyor olmaları, Rus tarihine ve kültürüne uzak olmaları onların cahil kimseler olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur.³⁴ Ayrıca Rus toplumunda göçmenlerin yoğun bir şekilde suça karıştıkları düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Oysa Rusya İçişleri Bakanlığı 2003-2017 yılları arası istatistikleri bunun tam aksini söylemektedir.³⁵

Rusya’da aşırı Rus milliyetçiliği bilhassa 2008-2012 yıllarında yükselmeye başlamıştır. İlk Rus ırkçılık hareketleri hippiler, punklar vb. gruplar batı kökenli gençlik kültürüyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Rusya İçişleri Bakanlığı verilerine göre 1992 yılında ırkçı örgütlerin sayıları bir düzineyi geçmemekteyken 2010’lu yıllara gelindiğinde bu sayı 90’a yaklaşmış ve metropol şehirlerde aktif faaliyet yürütmeye başlamışlardır. ırkçı gruplara üye olanların sayısının bu yıllarda 50000 civarı olduğu tahmin edilirken, bu örgütler “en nefret edilen etnik grup ve dinlerin” listesini yapmaktan, nereden ve ne şekilde silah temini yapılabileceğini anlatan bültenler yayımlamaktan çekinmemişlerdir.³⁶

Öte yandan yapılan araştırmalar RNE (Rus Milli Birliği - Русское национальное единство), NBG (Milli Bolşevik Partisi - Национал-большевистская партия), DPNİ (Yasadışı göç karşıtı hareket - Движение против нелегальной иммиграции), ROS (Rus Halk Birliği- Российский общенародный союз), BORN (Rus Milliyetçilerinin Mücadele Örgütü- Боевая организация русских националистов) gibi şovanist/ırkçı oluşumların sayısının giderek arttığını göstermektedir. Bu oluşumlara katılımların özellikle gençler arasında daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.³⁷

33 Y. Volkov, V. Dobrenkov, İ. Savçenko, V. Şapovalov i F. Kadariya, *Sotsiologiya Molodeji: Uçeb. Posobiye Dlya Studentov Vuzov*, Feniks, Rostov-na-Donu, 2001, s.455.

34 A. A. Jbanov, *Natsionalizm v Rossiyskoy Molodejnoj Srede: Priçini Voznikoveniya i Sposobi Profilaktiki*. Etnokulturmaya i Mejreligioznaya Kommunikatsiya v Obrazovatelnoj Srede. Tendentsii Razvitiya i Upravleniye Riskami, Materiali Regionalnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii s Mejdunarodnim Uçastiyem, Yekaterinburg, 2017, s.177.

35 Ministerstvo Vnutrennih Del Rossiyskoy Federatsii, https://мвд.рф/reports?date_from=2003-1-1&date_to=2017-3-29; Erişim: 17.5.2019.

36 Mariya Aleksandrovna Vaguzova, Anastasiya İgorevna Sozonava i Hebneva, Yekaterina Alekseyevna. “Molodejniy Natsionalizm v Rossii Glazami Zarubejnih SMI”, *Aktualniye Problemi Sotsialnoy Kommunikatsii*, 2010, s.170.

37 Pavel Vasileviç Pinayev, i Yuliya Yurevna Yatskeviç. “Natsionalizm v Molodejnoj Srede Sovremennogo Rossiyskogo Obşestva”, *Vestnik Permskogo Universiteta. Filosofiya. Psihologiya. Sotsiologiya*, Tom. 3, No. 19, 2014, s.143.

Bu yıllarda Rusya Federasyonu'nda milliyetçiliğin popüleritesi giderek artmakla birlikte etnik milliyetçilik ve sivil milliyetçiliğe (vatanseverliğe) karşı olan eğilimin hala “istikrarsız bir dengede” olduğu söylenmektedir. Kara-Murza o dönemde bu dengenin yakında bozulacağını ve bu ikisinden birinin ön plana çıkacağını söylemiştir.³⁸ Nitekim ilerleyen süreçte gerçekten de dengeler etnik milliyetçilik/ırkçılık lehine bozulmuştur. Esasında Rus ırkçılığının sokaklarda boy göstermesinin Kremlin'in vatanseverlik projesine katkı sağladığı söylenebilir. Zira bir taraftan Rus ırkçılar şovenist söylemleri ve şiddet eylemleri ile etnik Rus olmayan unsurlar üzerinde baskı kurmaya çalıştıkları bir dönemde Kremlin'in vatanseverlik politikası daha kabul edilebilir bir hal almakta ve bir nevi ölümü gösterip hastalığa razı etme siyaseti izlenmektedir.

2010 yılında Rusya'nın dört bir yanında Kafkas asıllı Rusya vatandaşlarına karşı ırkçı mitingler düzenlenmiştir.³⁹ 2012'deki istikrarsız siyasi durum, milliyetçi histerinin büyümesine katkıda bulunmuştur. Dazlak (скинхед) hareketi bu yıllarda oldukça popüler hale gelmeye başlamıştır. Yapılan araştırmalar bu dönemde “Rusya Ruslar İçindir” sloganının nüfusun %66'sı tarafından desteklendiğini göstermektedir. 2017'de bu oran %44 olarak tespit edilmiştir. Bu düşüşün sebebini açıklamaya çalışan çeşitli Rus kaynaklarında “güneydeki cumhuriyetlerden gelen göçmenlerin daha iyi davranmaya başladıkları” ve ırkçılıkla ilgili hukuki önlemlerin artması gibi sebepler ortaya atanlar olmuştur.⁴⁰ Rus kamu kuruluşlarının istatistiklerine dayanan verilerde göçmenlerin suç oranları ile ilgili iddiaların mesnetsiz olduğu ortaya çıkmakta iken problemin (ırkçılığın) çözümü ile ilgili yapılan çalışmaların bile arka planında ırkçı birtakım ön yargıların olduğunu söylemek mümkündür. Alınan hukuki önlemlere örnek olarak ise “Rus Milliyetçilerinin Savaş Örgütü” isimli oluşumun başı olan İlya Goryaçev'in ömür boyu hapis cezası alması gösterilmektedir. Oysa İlya Goryaçev ve Rus Milliyetçilerinin Savaş Örgütü aralarında anti-faşistler ve göçmenler de olmak üzere bir gazetecinin, bir avukatın, bir polis memurunun ve bir federal yargıcın öldürülmesinden sorumlu tutularak cezalandırılmıştır.⁴¹ Netice itibariyle Goryaçev ırkçılık faaliyetlerinden değil cinayet suçlarından hüküm giymiştir.

Glebov'a göre Rus tarihinde dönüm noktası olarak sayılabilecek 2014 yılından bu yana Rusya'da milliyetçilik, batı ve yabancı düşmanlığı ile karakterize

38 Sergey Kara-Murza, *Demontaj Naroda*, OOO Algoritm-Kniga, Moskva, 2007, s.682-695.

39 Mariya Sergeevna Zimnyakova, *Politiko-Pravovoye Opredeleniye Natsionalizma v Politicheskoy v Obşestvennoy Jizni Rossii v Naçale XXI Veka*. Gosudarstvo, Obşestvo, Nauka: Gorizontı Razvitiya, 2014, s.213.

40 Artem Andreyevič Legkiy i Denisova Larisa Leonidovna. *Sravnitelnyy Analiz Rossiyskogo Natsionalizma s 2012 s. Po Nastoyaşee Vremya*. Novoye Slovo v Nauke Strategii Razvitiya, Çeboksarı, 2017, s.94-96.

41 Mediazona. Born, 27.4.2018, <https://zona.media/theme/born>, Erişim: 21.5.2019.

olmuştur. Kiev Meydanı⁴² milliyetçi dürtüleri arttırarak Rus halkını milliyetçiliğin lideri haline gelen cumhurbaşkanlığı otokrasisi etrafında toplamıştır. Rusya ideolojik olarak 2010 yılında *Perestroyka*'nın mirası olan demokratik projeyi terk etmiştir. 2000–2010 yıllarında yeni Rus elitler yönetici sınıf olarak tecessüm ederken, halkla iletişimlerini özgür olmayan koşullara uyum sağlayan bir kişilik üzerinde yani hükmeden-hükmedilen temelinde şekillendirmeye başlamışlardır. Rusya geleneksel izolasyon yöntemi olan “militarizasyon ve seferberlik” yöntemini seçmiştir. 2013-2014 yıllarında Ukrayna'da meydana gelen ayaklanma Rusya üzerinde entelektüel düzeyde olmasa bile psikolojik ve siyasi durum açısından 1830–1831 olayları ile benzer bir etki yaratmıştır. Ukrayna'nın Rusya'nın karşıtı olarak Avrupa kimliğini benimsemesi, bağımsız bir devlet ve tam teşekküllü bir ulus oluşturma girişimi Rus milli hissiyatını sarsmıştır. Ukrayna'da yapılan seçimlerin sonucu ortak tarihe, ortak yaşam biçimine, “Büyük Vatanseverlik Savaşı”nda elde edilen ortak zafere yani ortak değerlere ihanet olarak algılanarak aşırı milliyetçiliğin, batı karşıtlığının, şovenizmin ve yabancı düşmanlığının gelişimine katkıda bulunmuştur. Yaralı ulusal gurur Ukrayna'nın “ihaneti” ve batı tehdidi propagandaları milliyetçilik fikrini pekiştirmiştir. Kremlin milliyetçiliğin lideri haline dönüşmüştür. Neredeyse bütün ülke otokratik bir halk cephesi halini almıştır.⁴³ Bu nedenle Kırım'ın ilhakı vb. meseleler Rusya'nın iç siyaset dengeleri için aktif bir şekilde propaganda amacıyla kullanılmaktadır. Kremlin içerde meşruiyet ve birlik oluşturma çabalarında bu argümanları sıklıkla kullanmaktadır. Elde ettiği toplumsal birliktelik ve siyasi meşruiyetten memnun olan Kremlin yönetimi söz konusu milliyetçi yükselişin devamını arzulamakla birlikte, özünde Slav değerleri taşıyan bu yükselişin iç dinamikleri sarsmamasını da istemektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi programları uygulamaya konulmaktadır. Söz konusu ikilem nedeniyle içeriğin temelini oluşturması gereken en önemli kavramlar olan millet, milliyetçilik, vatanseverlik vb. tam olarak tanımlanmamış veya entelektüel arka planı olmayan sığ tanımlara dayanan muğlak kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır.

3. Rus Vatanseverliği Propandası Üzerine

“Propaganda, kolektif tutumların, önemli sembollerin manipülasyonu ile yönetilmesidir”.⁴⁴ Bu nedenle propaganda devletlerin kamuoyunu etkilemeye

42 Euro-meydan olarak adlandırılan ve Kiev Meydanı'nda aylarca süren toplu protesto eylemlerini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Grigoryev, M. *Evromaydan. Kuchkove Pole*, 2014.

43 İrina Igorevna Glebova, “Rossiya Posle 2014 g.: Politiko-Istoriçeskiy Kontekst”, *Politiçeskaya Nauka(S)*, 2016, s.204-208.

44 Harold D Lasswell, “The Theory of Political Propaganda”, *American Political Science Review*, Vol. 21, No. 3, 1927, p. 627.

yönelik önemli stratejilerinden biridir.⁴⁵ Rusya ise tarihi tecrübesi ve Post-Sovyet dönemde organize olan hibrit rejim yapısı ile devlet tarafından uygulanan propaganda faaliyetlerinin en yoğun gözlemlenebileceği ülkelerden biridir. Bu çalışmada bir kamu politikası olarak “Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanserverlik Eğitimi Programı” başlığı ile yürütülen milliyetçi propaganda faaliyetleri analiz edilmektedir. Nitekim Rusya’da millet, milliyet, vatanserverlik ve milliyetçilik gibi meseleler oldukça karmaşık bir durumdadır. Aynı anda birbiri ile en azından teoride çelişmesine rağmen hem Çarlık hem Sovyet mirasına sahip çıkma isteği, diğer taraftan federasyonun çokuluslu yapısı ve Rusya’nın emperyal arzuları bu gibi kavramları dışarıdan bakıldığında içinden çıkılması çok zor bir sosyolojik alan haline getirmektedir.

Omelçenko’ya göre Rus vatanserverliğinin en önemli boyutlarından biri siyasi propaganda ile ilişkisidir. Vatanserverlik retoriği kitleleri ve sosyal grupları manipüle etmek için en çok kullanılan siyasi propaganda araçlarından biridir. Bu tür propaganda kitlelerin ve sosyal grupların vicdanlarına devletin siyasi çıkarlarına uygun “doğru” vatanserverliği yerleştirme gayreti içerisinde. Böylelikle Rusya’da vatanserverlik olgusu siyasi olarak güdülenmiştir ve “politik sadakat” veya iktidara bağlılık ile eşleşmektedir. Vatanserverlik propagandasının asıl nesnesi ise kimlik arayışı ve bir gruba bağlanmaya yoğun ihtiyaç duyan gençlerdir. Buna göre “Gençler kültürel ifadeler için kendilerine yer ararken devlet ise kendi siyasi kimliğini empoze etmeye” devam etmektedir.⁴⁶

1990’lı yıllarda Rusya bilhassa militarizasyona teşvik için ciddi propaganda yürütmekteydi. Ordunun gerçek durumunu gözleme imkânı olanlar için ise “göremli Rus ordusu propagandasının” yerini oldukça farklı bir görüntü almaktaydı. En iyi olarak nitelendirilen garnizonlar yoksulluk içindeydi ve askerlerin çoğu sarhoştı.⁴⁷ 2008 yılında Gürcistan’a girmesinden bu yana ise Rusya’nın propaganda yaklaşımında önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler, 2014 yılında Kırım’ın ilhakıyla daha da belirginleşmiştir. Bazı yönlerden, mevcut Rus propaganda yaklaşımı, SSCB dönemi tekniklerine dayanmaktadır.⁴⁸ Örneğin “Lenin

45 Philip M.H. Bell, “Government Strategies on Influencing Public Opinion: Assessment, Censorship, Propaganda”, *Mélanges de l’école française de Rome*, Vol. 108, No. 1, 1996, p. 65.

46 Omelchenko, E.L. “Antifa Against Fa: The Youth Behind Different Sides of Barricades or Some Reflections About ‘New’ Versions of Patriotism”, 2010, <http://www.polit.ru/article/2010/05/24/antifa/> ‘dan aktaran Omelchenko, Daria, Svetlana Maximova, Galina Avdeeva, Natalia Goncharova, Oksana Noyanzina and Olga Surtaeva. “Patriotic Education and Civic Culture of Youth in Russia: Sociological Perspective”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 190, 2015, p.366.

47 Valerie Sperling, “The Last Refuge of a Scoundrel: Patriotism, Militarism and the Russian National Idea.” *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No.2, 2003, p. 245.

48 Christopher Paul and Miriam Matthews, “The Russian ‘Firehose of Falsehood’ Propaganda Model”, *Rand Corporation*, 2016, p. 2.

türü propaganda” olarak adlandırılan propaganda yöntemi için savaşlar, grevler, skandallar vb. olaylar bir fırsat niteliğindedir. Lenin türü propaganda “devletin politik, ekonomik ve kültürel çalışmalarının bütünü içinde erir.”⁴⁹

“Rusya’nın 2014 baharında Ukrayna’da ortaya çıkan krize dahil olmasıyla birlikte yetkililer, Rus toplu propaganda ajanlarının ürettiği ortak bir düşmana (Meydan / Ukraynalı milliyetçiler / Batı) karşı oluşturulan nefretten yeni bir politik vizyon belirlemeye çalıştı.” İktidar “yetkisiz milliyetçi hareketlere” karşı çıkmak için, yukarıdan örgütlenen ve yanlarında Rus kitle propaganda makinesi bulunan bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu güç yeni bir “soğuk savaş”a hazırlanmaktadır. Ayrıca “Rusya’nın özel yolu” fikriyle bir zamanlar Rus İmparatorluğu’nu oluşturan topraklarda “Rus dünyasını” koruma retoriği ile resmi milliyet fikri geliştirilmektedir. Yeni propaganda kampanyası, Kremlin çevresinde maksimum siyasi konsolidasyona yol açmıştır. Kremlin destekli bu vatanseverlik propagandasının en somutlaşmış hali ise Vatanseverlik Eğitimi Programıdır.⁵⁰

4. 2016-2020 Yılları için Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programı ve Kavramsal Altyapısı

Makalenin odağında yer alan Vatanseverlik Eğitim Programının ayrıntılarına değinmeden önce, Rus milliyetçiliğine ilişkin kavramsal ve kuramsal tartışmalara göz atmakta yarar görülmektedir. Dovgopolov’a göre tarihsel doğası gereği Rus milliyetçiliği devletin inşasında ve halkın politik kimliğinde önemli rol oynayan ideolojik ve politik bir olgu olarak yatmaktadır. Bu nedenle birleşik bir Rus ulusunun oluşturulabilmesi için Sovyet ve Post-Sovyet dönemde dönüşen milliyetçiliğin tarihsel-mantıksal bir analizinin yapılması gerekmektedir. Rus milliyetçiliğinin temel problemini Rusya’nın büyük ölçüde bir emperyal devlet olarak şekillenmesi ve gelişmesine bağlamaktadır. Çarlık döneminde kurucu halklar olarak Ruslar, yoğun olan diğer etnik gruplar ve azınlıkların olduğunu söyleyen Dovgopolov bu nedenle iki tür milliyetçiliğin tezahür ettiğini söylemektedir. Bunlardan ilki sadece kendi etnik grubunun kaderiyle ilgilenen etnik milliyetçilik, ikincisi ise devlete önem veren emperyal milliyetçilik. Bununla birlikte söz konusu emperyal milliyetçilik büyük ölçüde Rus milliyetçiliği tarafından belirlenmektedir.⁵¹

49 Jean Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, (çev: Tahsin Yücel), Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s.31-39.

50 Pal Kolsto (Ed.), *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000-2015*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016, pp.58-292.

51 Egor Yureviç Dovgopolov, “İstoriçeskiye Faktori Razvitiya Natsionalizma v Postsovetskoy Rossii”, *Almanah Kazaçestvo*, Tom. 4, No. 28, 2017, s.19-21.

Rusya'da geçmişten günümüze milliyetçiliğin üç temel jenerik fikri vardır. Bunlardan ilki özçülüktür (Esasicilik /*Essentialism*). Buna göre Rus halkının, temel olarak, diğer halklardan özellikle Batı Avrupa halklarından farklı ve özel kültürel özellikleri vardır. İkincisi emperyal muhafazakârlıktır. Bu kapsamda otokrasinin ve imparatorluğun korunması Rus milliyetçiliğinin politik faaliyetlerinin en önemli hedefi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü temel fikir ise “etnik Rusların siyasi hakimiyeti ilkesi”dir.⁵² Etnik Rusların siyasi hakimiyeti ilkesi- imparatorluğun etnik Ruslara, Rus halkına, Rus milletine ve “Ruslar için Rusya'ya” öncelik hakları vermesi şartıyla korunması fikrine dayanmaktadır.⁵³ Bugünün Rusya'sının mevcut kanunlarının bir kısmının arka planında da radikal milliyetçiliğin olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁴

Gerek Sovyetler Birliği gerek Rusya milliyetçiliğe bilhassa ülkenin kriz dönemlerinde siyasi bir araç olarak başvurmuştur.⁵⁵ Rus milliyetçiliğinin ve emperyal bilincin sentezi Rusya'da emperyal milliyetçilik olarak adlandırılan bir kavramın oluşmasını sağlamıştır. Emperyal milliyetçilik bilhassa 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla kendini açıkça göstermeye başlamıştır.⁵⁶

Bu dönemde Kırım ile ilgili üretilen “Kırım'ı geri alacağız” gibi sloganlar meşhur hale gelmiştir. “Kırım bizim” sloganı ile Kırım ilhak edilerek Rusya'ya bağlanmıştır. “Kırım bizim” sloganı yılın sözü olarak seçilmiştir.⁵⁷ Putin “Kırım ve Sivastopol'daki olayların toplumu nasıl sarstığına bakın. Ülkemizde vatanseverliğin derinlerde yer ettiği ortaya çıktı... Bu halkımızın ayrılmaz bir özü, gerçeğimizin bir parçası” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸ Yapılan araştırmalar “Rusya Ruslar İçindir” sloganına verilen desteğin giderek arttığını göstermektedir.⁵⁹ Kuznetsov'a göre problem aslında buz dağının görünen yüzüdür ve temelde birçok iç ve dış politika sorununun tezahürüdür. Temel problem Rusya'nın gelecekteki gelişim

52 Emil Abramoviç Pain, “Evolyutsiya Natsionalizma v Rossii”, *Politiçeskaya Kontseptologiya: Jurnal Metadistsiplinarih İssledovaniy*, Tom. 3, 2016, s.234.

53 Emil Abramoviç Pain, “İmperskiy Natsionalizm (Voznikoveniye, Evolyutsiya i Politiçeskiye Perspektivi v Rossii)”, *Obşestvenniye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.57.

54 Yuriy Anatoleviç Evseyev, “Radikalniy Natsionalizm Na Fone Zakonodatelnoy Bazi Rossii”, *Nauçno-Praktiçeskiy Elektronniy Jurnal Originalniye İssledovaniya*, Tom. 2, 2014, s.12-16.

55 Vadim Sergeyeviç Akulenko, “Sravnitelnaya Harakteristika Russkogo i Koreyskogo Natsionalizma”, *İsvestiya Vostoçnogo İnstituta*, Tom. 3, No. 31, 2016, s.69.

56 Emil Abramoviç Pain, “İmperskiy Natsionalizm (Voznikoveniye, Evolyutsiya i Politiçeskiye Perspektivi v Rossii)”, *Obşestvenniye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.54.

57 Novoselova, E. Rossiyskaya Gazeta. Eksperti Vibrali Slovo Goda, 14.12.2014, <https://rg.ru/2014/12/14/slovo-site.html>, Erişim: 07.5.2019.

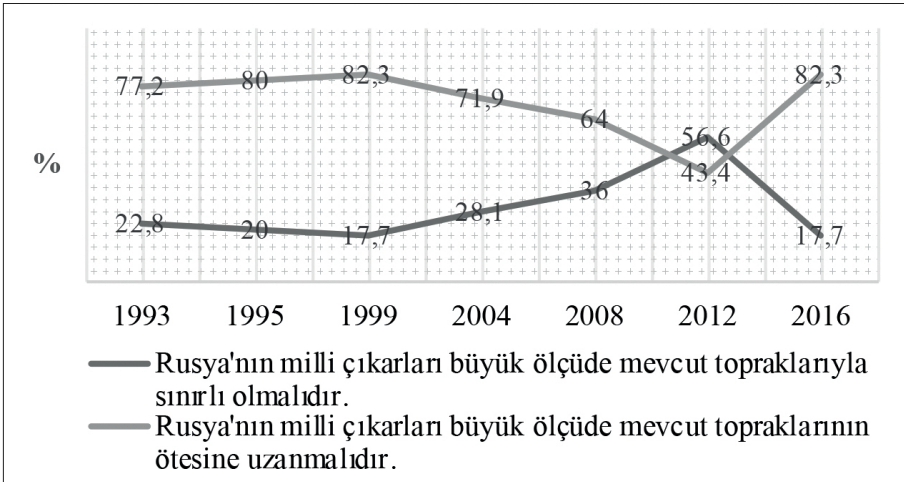
58 Roman Golovanov, *Komsomolskaya Pravda*. Ne Slovom, a Delom: Naşa Natsionalnaya İdeya- Patriotizm, Prezident Ozvuçil To, Çto İskali 20 Let, 4.2.2016, <https://www.kp.ru/daily/26489.4/3358327/>, Erişim: 19.5.2019.

59 Levada-Tsentr. *Ksenofobiya*. <http://www.levada.ru/?s=%D0%9A%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%8F>, Erişim: 05.5.2019.

modeline ilişkin net bir karar verilememiş olmasıdır. Liberal bir model mi, batılı bir yol mu yoksa geleneksel muhafazakâr bir çizgi mi izleneceği net değildir.⁶⁰

Yapılan araştırmalar emperyal milliyetçilik anlayışıyla örtüşen bir şekilde Rus toplumunda milli çıkar algısının değiştiğini göstermektedir. 2012 yılında “Rusya’nın milli çıkarları büyük ölçüde mevcut topraklarıyla sınırlı olmalıdır” fikrine katılanların oranı %56,6 iken Kırım’ın ilhakından sonra 2016 yılında bu oran %17,7’ye düşmüştür. Benzer bir şekilde “Rusya’nın milli çıkarları büyük ölçüde mevcut topraklarının ötesine uzanmalıdır” fikrine katılanların oranı %43,4’ten %82,3’e yükselmiştir.

Şekil 1. Rusya Milli Çıkar Kapsamı

Kaynak: Sharon Werning Rivera, *The Russian Elite 2016- Perspectives on Foreign and Domestic Policy*, Hamilton College, New York, 2016.

Rusya’da mevcut kimlik oluşturma girişimlerinin diğer etnik unsurları ortadan kaldırma eğilimde olduğunu ve Rusya için asıl çözümün bu unsurları ortadan kaldırmak değil siyasi sürece sağlıklı bir şekilde dâhil ederek yönetilebilir ve öngörülebilir bir hale getirmek olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.⁶¹

60 Oleg Viktoroviç Kuznetsov, “Ot Kogo Ishodil Vizov Natsionalizma? Reti.: İvanov A.A. Vizov Natsionalizma: Lozung Rossiya Dlya Russkih v Dorevolutsionnoy Obşestvennoy Mıslı. Spb.: Vladimir Dal, 2016”, İstoriçeskaya Ekspertiza, Tom. 2, 2017, s.246.

61 İlgiz Rafitoviç Hismatullin, “Etniçeskaya Politika v Rossiyskoy Federatsii: Fenomen Natsionalizma i Metodı Ego Regulirovaniya”, *Antro*, Tom. 2, 2015, s.132.

Ruşça kaynaklar vatanseverliği 6 farklı şekilde tanımlamaktadır:⁶²

- Devlet vatanseverliği (государственный патриотизм): Devlete karşı olan sevgi.
- Emperyal vatanseverlik (имперский патриотизм): İmparatorluğa ve hükümete sadakat (sevgi).
- Şovenist vatanseverlik (квасной патриотизм): Devlete ve halkına karşı abartılı sevgi duygusu.
- Polis vatanseverliği (полисный патриотизм): Yaşam tarzına, geleneklere ve kültürlere olan sevgi. Eski şehir devletlerinde (polis) yoğunlukla görülen ve yerel dini inançlara dayanan vatanseverlik biçimi.
- Ultra Vatanseverlik (ультрапатриотизм): Anavatana karşı olan aşırı sevginin pervasız bir biçim alması.
- Etnik Vatanseverlik (этнический патриотизм): Etnik kökene olan sevgi.

Her ne kadar “Vatanseverlik ve milliyetçilik arasında derin bir fark varsa da birincisi, bir ülkeye olan aşkı, ikincisi diğer her şeye olan nefreti ifade ediyor”⁶³ gibi ayrımlar yapılmaya çalışılsa da pratikte bu kavramlar için en azından Rusya açısından bu kadar net ayırım yapmak mümkün değildir.

Abramov’a göre⁶⁴ vatanseverlik olgusu milliyetçiliğin diyalektik birliğini temsil etmektedir. Bu birlik bir taraftan milli benlik bilincinin tezahürü, milletin manevi ve kültürel canlanması, ulusal çıkarların ve değerlerin korunması, diğer taraftan başka ulusların kültürel kimliğine ve ulusal çıkarlarına saygı göstermeyi ifade etmektedir. Bileşenlerden birinin baskın hale gelmesiyle vatanseverlik şovenizme veya kozmopolitizme dönüşmektedir. Dolayısıyla Rusya’nın iç birliği ve modern küreselleşme sürecini koruyabilmesi için bu dengiyi koruması gerekmektedir.

Rusya’da Vatanseverlik propagandası ve emperyal milliyetçilik siyasetin ve devletin her kademesinde yaygın bir şekilde işlenmektedir. Bu doğrultuda Putin, Rusya’nın geleceği ile ilgili şunları söylemektedir:

“Geleceğimizi sağlam bir temel üzerine inşa etmeliyiz. Bu temel vatanseverliktir. Ülkemiz için sağlam bir ahlaki temelin ne olacağını ne kadar tartışır-sak tartışalım bundan (vatanseverlikten) başka bir şey bulamayız. Bu tarihin ve

62 Andrey Sergeyeviç Evstifeyev i Zaytsev, D. A. Ya Grajdanin Velikoy Strani-Eto Priznaki Natsionalizma İli Patriotizma? Grani Pereşçeniya Ponyatiya Natsionalizma i Patriotizma v Rossiyskoy Federatsii. Studençeskiy Nauçnyy Forum, 2015, s.5.

63 Argumentı i Faktı. “Uşerb v Kulture Çaşe Vsego Nevospolnim” Yarkıye Tsitatı Dmitriya Lihaçova, 24.9.2014, http://www.aif.ru/society/people/uscherb_v_kulture_chasche_vsego_nevospolnim_yarkie_citaty_dmitriya_lihacheva, Erişim: 25.5.2019.

64 Andrey Vyaçeslavoviç Abramov, “Patriotizm v Polietniçeskom Obşestve: Retsept dlya Rossii”, *Postsovetkiy Materik*, Tom. 1, 2014, s.78.

geleneklerin, halklarımızın manevi değerlerinin, bin yıllık kültürümüzün ve Rusya'daki yüzlerce milletin ve dilin bir arada yaşamasının eşsiz deneyimine saygıdır. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin muhteşem eğitim ve aydınlanma deneyimini tam olarak kullanmalıyız".⁶⁵

Kimi çalışmalar Rusya'da milliyetçilik fikirlerini tasnif ederken ırkçılar ve monarşistler, neofaşistler ve sağcı radikaller, devletçiler vb. sınıflandırmalar yaparken Rus milliyetçiliğinin popüler ismi Jirinovski'nin lideri olduğu LDPR'yi ise popülistler olarak adlandırmaktadır.⁶⁶ Jirinovski Kremlin'e olan desteği ile gündeme gelmekte, önceki dönemlerde Rusya'ya bağlı bölgelerde yaşayan etnik gruplara karşı ırkçı söylemleri olmasına karşın günümüzde Kremlin'in vatanseverlik ve emperyal milliyetçilik fikrini desteklemektedir.

Böyle bir zeminde Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programı 2001-2005, 2006-2010 ve 2011-2015 yılları arasında ayrı ayrı planlanarak periyodik olarak uygulanmıştır. Programın başlamasıyla birlikte vatanseverlik devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir.⁶⁷ 30 Aralık 2015 tarihli ve 1493 sayılı Hükümet Kararı ile 2016-2020 yılları arasında uygulanacak program yürürlüğe sokulmuştur. "2016-2020 Yılları İçin Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi" başlıklı programda son yıllarda Rusya Federasyonu vatandaşlarının vatanseverlik duygularını güçlendirmek ve geliştirmek için ciddi çabalar sarf edildiği, özellikle Putin döneminin başlangıcı ile birlikte 2001-2015 yılları arasında bu kapsamda üç farklı devlet programının hayata geçirildiği belirtilmiştir.⁶⁸

Programın temel ilkeleri dört programda da aynı kalmıştır. Ancak her programın vurgusu zamana göre değişmiştir. Bu değişimler siyasi ve ideolojik yönelim ve değişimleri ifade etmektedir. 2001 yılındaki ilk programın ana gayesi programın ülke çapında kurulmasını sağlamaktır. Bu nedenle ağırlıklı olarak yasal düzenleyiciler ve idari desteğin nasıl sağlanacağı gibi konuları kapsamakla birlikte vatanseverlik eğitimi kavramı, "... devlet kurumlarının ve kuruluşlarının yüksek bir vatanseverlik kurmaları için sistematik ve amaca yönelik faaliyetleri" olarak tanımlanmıştır. 2006 yılındaki ikinci program ülke içerisindeki yoğun tartışmalar ve gelişen olaylar nedeniyle Rusya halkı arasında hoşgörü tesis etme, dostluk

65 Administratsiya Prezidenta Rossii. Vstreça s Predstavityami Obşestvennosti Po Voprosam Patriotiçeskogo Vospitaniya Molodöji, 12.9.2012, <http://kremlin.ru/events/president/news/16470>, Erişim: 20.5.2019.

66 Aleksandr Gennadeviç Kuzmin, *Russkiy Radikalny Natsionalizm v Sovremennoy Rossii: Traditsii i Evolyutsii*, İzdatelstvo Siktivkarskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Siktivkar, 2011, s.58.

67 Anatoliy Karpoviç Bikov, "Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Rossiyskoy Federatsii: Na Stike Dvuh Gosudarstvennih Program", *Pedagogika*. Tom. 1, 2011, s.14.

68 O Gosudarstvennoy Programme Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Rossiyskoy Federatsii na 2016-2020 Godi, 30.12.2015, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102388353&intelsearch=%EF%EE%F1%F2%E0%ED%EE%E2%EB%E5%ED%E8%E5+%EF%FO%E0%E2%E8%F2%E5%EB%FC%F1%F2%E2%EO+%EE%F2+30.12.2015+%B9+149>, Erişim: 08.5.2019.

oluşturma gibi ihtiyaçlara odaklanmıştır. Halkın çokuluslu yapısını dikkate alan genel ifadeler kullanılmıştır. Sonraki programlarda ise hoşgörü ve dostluk temaları çok fazla dikkat çekmemiştir. İlk program tüm toplumu hedef kitlesi olarak belirlerken, ikinci programdan itibaren özellikle gençleri hedefleyen bir şekilde bürünmüştür. 2011’de uygulanmaya başlayan üçüncü programda koruyucu eğilim güçlenmiştir. Programın ana gayesi “belirli vatandaş grupları arasındaki aşırılık yanlısı tezahürlerin üstesinden gelmek... ve ulusal güvenliğin güçlendirilmesi” olarak ifade edilebilir. Bu programda askeri eğilimler dikkat çekmeye başlamaktadır. “Askeri spor oyunları ve gençlerin askeri yurtseverlik eğitimine yönelik diğer etkinlikler” gibi programlarla askeri okulların yanı sıra, program sıradan okullarda “harbiyeli sınıfları” oluşturulmasını teşvik etmiştir. Söz konusu sınıflar sıradan okullarda 5. veya 7. sınıflara başlayan erkekler için oluşturmuş olmakla birlikte nadiren kızlar da bulunmaktadır. Sınıflarda öğrenciler askeri tarzda üniformalar giymekte ve her sınıfın bir “onur kodu” bulunmaktadır. Ders başında öğretmene özel bir selamlama yapan öğrenciler sınıfa girerken yemin etmektedir. Gününün ikinci yarısında öğrencilere savaş ve spor dersleri verilmekte, emekli bir subay rehberliğinde yarışmalar düzenlenmektedir. Harbiyeli sınıflarıyla gençlerin okul sonrası askeri birimlere yönlendirmeleri arzulanmakla birlikte bu bir zorunluluk değildir.⁶⁹

Vatanseverlik eğitiminin devlet, sivil toplum kuruluşları ve aileler tarafından sistematik olarak verilmesi gerektiğini bildiren program; vatanseverlik eğitiminin hedeflerini yüksek vatanseverlik bilinci oluşturmak, vatandaşların aidiyet duygusunun güçlendirilmesi, vatana sadakat duyulması gerektiğini öğretmek, vatanını seven vatandaşlar yetiştirmek, vatandaşlık görevini yerine getirmeye hazır olmak ve anavatanın çıkarlarını korumanın anayasal bir görev olduğunun anlaşılması olarak açıklamaktadır. Programın farklı devlet kurumları tarafından uygulanması planlanan 2016-2020 yılları için öngördüğü çalışma planının ana hatları şu şekildedir:⁷⁰

Programın yürütücüsü olan kurumlar Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Gençlik İşleri Federal Ajansı’dır. Alt yürütücüler Sivil Savunma, Acil Durumlar ve Afet Yardımı Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Spor Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Haberleşme ve Kitle İletişim Bakanlığı, Tarım Bakanlığı; Kuzey Kafkasya Bakanlığı,

69 Ekaterina Khodzhaeva, İrina Meyer, Svetlana Barsukova i Iskender Yasaveev, “Russian Analytical Digest No 207: Mobilizing Patriotism in Russia”, *Center for Security Studies*, 2017, pp. 1-3.

70 Ofitsialniy İnternet-Portal Pravovoy Informatsii. Rossiyskaya Federatsiya Federalniy Zakon o Grajdanstve Rossiyskoy Federatsii, 31.5.2002, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102076357&rdk=21&&empire=>, Erişim: 13.5.2019.

İnşaat, Konut ve Kamu Destekleri Bakanlığı, Güvenlik Servisi (FSB), Basın ve Kitle İletişim Ajansı, Orman Ajansı, Arşiv Ajansı, Balıkçılık Ajansı, Federal Gümrük Servisi, İlaç Kontrol Servisi ve Deniz ve Nehir Taşımacılığı Ajansı'dır. Programın katılımcıları arasında ise Eyalet Bütçe Kurumu, Rus Çocuk ve Gençlik Sivil ve Vatandaşlık Eğitimi Merkezi, Rus Devlet Askeri Tarih ve Kültür Merkezi, Rusya Ordusu, Havacılık ve Filosu Destekleme Gönüllüleri Topluluğu, Rus Askeri Tarih Derneği ve Rus Donanması Destek Fonu bulunmaktadır.

Program kapsamında planlanan faaliyetlerin bir kısmı şöyledir:

Etkinlikler: “Hizmet etmeye ve ülkemi savunmaya hazırım” etkinlikleri düzenlenmesi; Kutsal sembollere karşı vatandaşların saygısını arttırmayı amaçlayan etkinlikler düzenlenmesi; Tarih fakültesi mezunları için Rusya'nın kahramanlık geçmişiyle ilişkili tez yarışması düzenlenmesi; Vatandaşlık eğitiminde uzmanlaşma için bilimsel forum ve konferanslar düzenlenmesi; “Biz Rusya Vatandaşlarıyız!” etkinliklerinin yürütülmesi; “Zamanımızın Kahramanları” isimli çocuk ve gençlik kongrelerinin düzenlenmesi; Mesleki istihdamı teşvik etmeyi amaçlayan gençlik yarışmaları düzenlenmesi; “Aziz Yorgi Kurdelesini”⁷¹ etkinliklerinin düzenlenmesi; G.K. Zhukov; M.T. Kalaşnikov vb. Sovyetler Birliği kahramanlarına adanmış faaliyetler yürütülmesi; Rusya Federasyonu devlet sembollerinin genel eğitim kurumlarındaki öğrencilere öğretilmesi için yarışmalar düzenlenmesi; Gençler için tarihi geziler düzenlenmesi; “Tek Bayrak Altında” sloganıyla yapılacak etkinliklerin düzenlenmesi; Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinin 30. yıl dönümüne adanmış etkinliklerin düzenlenmesi; Gençlik yaratıcılık yarışması düzenlenmesi; Vatandaşlık temalı şarkı festivalleri düzenlenmesi; “Rus Tekerlemeleri” başlıklı edebi vatandaşlık festivalleri düzenlenmesi; “Kaderim Rusya'da” temalı mobil fotoğraf sergileri düzenlenmesi; Askeri vatandaşlık şarkısı “Kırım Dalgası” isimli müzik festivali düzenlenmesi; “Zafer Selamı” isimli halk sanatı festivallerinin düzenlenmesi; Çocuklara ve gençlere yönelik vatandaşlık temalı vokal-müzikal yarışması düzenlenmesi; Vatandaşlık oryantasyonu için bölgesel film yarışmaları düzenlenmesi; Yuri Ozerov adını taşıyan Uluslararası Askeri Film Festivali düzenlenmesi; Rusya Federasyonu halklarının etnik birliğinin güçlendirilmesine adanmış film festivali düzenlenmesi; Çocuklar ve gençler için askeri; tarihsel ve turistik gezilerin düzenlenmesi; “Vatanın Sadık Oğulları” etkinliğinin düzenlenmesi; “Büyük Rusya'nın ihtişamı” etkinliğinin

71 Turuncu ve siyah çizgilerden oluşan kurdele adını Aziz Yorgi'den almaktadır. Çarlık ve Sovyet dönemi madalyalarında da kullanılmakla birlikte Ukrayna'daki demokrasi yanlısı göstericilerin kendi simgesi olarak kabul ettikleri turuncu kurdelelere tepki olarak 2005 yılında yaygınlaşmaya başlamış ve Kremlin'e olan sadakatin bir markası haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.bbc.com/news/world-europe-32650024>; <https://www.opendemocracy.net/en/odr/hunting-swastikas-in-russia/>; <https://www.kyivpost.com/kyiv-post-plus/ukraine-breaks-from-russia-in-commemorating-victory-388068.html>

düzenlenmesi; “Milli Ordu” isimli askeri afiş yarışması düzenlenmesi; “Askeri Zafer Şehri” etkinliklerinin yürütülmesi; Rusya Federasyonu vatandaşlarının askerlik hizmeti için en iyi şekilde hazırlanması amacıyla bölgelerarası yarışmalar düzenlenmesi; Silahlı Kuvvetler; diğer güvenlik kurumları; savaş ve askeri gaziler ve ailelerine yönelik *Katyuşa* festivali düzenlenmesi; “Anıt” isimli uluslararası sergi düzenlenmesi; Gençlerin vatanseverlik motivasyonu için “Asker Günü” faaliyetleri düzenlenmesi; Gençlerin vatanseverlik motivasyonu için “Zafer Bayrağının Altında” isimli etkinliklerin düzenlenmesi; Gençlerin vatanseverlik motivasyonu için “Kızıl Yelken” şöleni düzenlenmesi; “Zafer Mektupları” isimli faaliyetlerin düzenlenmesi; “Askeri Semboller- Gelenekler ve Modernlik” (askeri hanedanlık armaları galerisi) sergileri düzenlenmesi; Askeri müzelerin koleksiyonlarına dayanan bir mobil multimedya sergi kompleksi oluşturulması; “Vatan’ın genç yetenekleri” isimli yaratıcılık festivallerinin düzenlenmesi; “Subaylar” filminin 45. yıl dönümü adanmış askeri vatanseverlik faaliyetleri yürütülmesi; Gazi derneklerinin vatansever eğitim faaliyetlerine katılımı ve gönüllü hareketin gelişimi için etkinlikler düzenlenmesi; “Rusya Halklarının Vatanseverliği: Geçmiş ve Günümüz” vb. birçok film projesinin oluşturulması; “Vatansever Rusya” isimli vatanseverlik eğitimini konu alan elektronik medya yarışması düzenlenmesi.

Eğitim Faaliyetleri: Çocuk ve gençlerin vatansever ve manevi-ahlaki eğitim faaliyetlerinin izlenmesi; devlet kurumlarının yurttaşların vatanseverlik eğitimi konusundaki programlarının uygulanması; etkililiğinin analizi ve tesislerin kullanım etkililiklerin değerlendirilmesi; askeri vatansever eğitimi ve askerlik hizmeti için vatandaşların hazırlanması; Eğitim kurumlarında vatanseverlik eğitiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması; sivil-vatanseverlik ve askeri-vatanseverlik eğitimi alanında uzmanlarla öğretim ve öğrenme materyallerinin geliştirilmesi ve mesleki gelişim faaliyetlerinin yürütülmesi; Rusya tarihi ve eğitim forumları yürütülmesi; Rusya Federasyonu vatandaşlarının sivil vatansever eğitim sistemini geliştirmeyi amaçlayan faaliyetler yürütülmesi; Eğitim kurumları için vatanseverlik temalı kitapların yazılması ve yayımlanması.

Düzenlemeler: Vatanseverlik eğitimi alanında düzenleyici yasal belgelerin yeni yöntem ve projelerinin araştırılması ve geliştirilmesi; Vatanseverlik eğitim sistemini geliştirmek için tekliflerin hazırlanması; Sosyal yönden kâr amacı gütmeyen kuruluşların kayıtlarının oluşturulması için prosedür ve yönetmeliklerin hazırlanması ve programın katılımcıları ile bölgesel kayıtların oluşturulması hakkında önerilerin değerlendirilmesi; Müze sergileri oluşturulması için devlet düzenlemelerinin yapılması; gençlerin askeri-vatanseverlik eğitimine yönelik yayınların hazırlanması; Askeri tarih ile uğraşan kuruluşlara destek verilmesi; İnternet ve telekomünikasyon faaliyetleriyle ilgili vatandaşların bilgilendirilmesi ve

vatansever internet projelerinin uygulamaya koyulması; Ulusal coğrafi bilgi sistemine dayanan askeri mezarlar ve diğer anıt objelerle ilgili verilerin entegrasyonu ve sunumu için kurumlar arası otomatik bir sistemin oluşturulması.

Seminer, konferans, toplantı ve diğer faaliyetler: Etnografya; arkeoloji; jeoloji; biyoloji ve diğer bilimsel alanlarda keşifler organize eden kâr amacı gütmeyen kuruluşlara; gençlere ve çocuk derneklerine destek verilmesi; Tarihi birlikler; askeri birimler; silahlı kuvvetler vb. hakkında bir dizi kitap hazırlanması; Harbiyeli okulların kolordu komutanlarıyla vatanseverlik hususunda seminer/toplantı yürütmelerinin sağlanması; Vatanseverlik eğitimi alanında çağdaş çalışma yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında mesleki eğitim kurumları, yükseköğretim kurumları ve etkinlik organizatörlerinin bir dizi ulusal toplantı yapması; Sivil vatanseverlik eğitim sisteminde çocukların ve gençlerin eğitiminin rolü üzerine bir dizi seminer ve toplantı yapılması; Gençlerin sivil vatanseverlik eğitim sisteminin geliştirilmesinde öğrenci gruplarının rolü üzerine bir dizi seminer ve toplantı düzenlenmesi; vatansever gençlik ve çocuk dernekleri liderlerinin gençlerin vatanseverlik eğitimi konusundaki çalışmalarının iyileştirmesi konusunda toplantıların yapılması; Gençliğin vatansever bilincini şekillendirmede aile, devlet ve sivil toplum kurumlarının rolü hakkında gaziler, gençlik ve çocuk dernekleri liderleri ile ülke çapında seminerler ve toplantılar yapılması; “Yüzyıllardır Yaşayanların Başarısı” isimli askeri vatanseverlik konferansı düzenlenmesi; Devlet programının uygulanmasının sonuçları hakkında konferans düzenlenmesi; Gençlik ortamında Rus kimliğinin oluşumu ve Rus ulusunun birliği hakkında bölgelerarası toplantılar yapılması; Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi eğitim kurumlarında gençlerin sosyal, etnik ve dinler arası uyumunu güçlendirmeyi ve Rusya halklarının⁷² tarihi ve kültürel geleneklerini öğretmeyi amaçlayan seminerler düzenlenmesi; Uluslararası gönüllü öğrenciler ile sivil vatanseverlik faaliyetlerinin yürütülmesi; “Büyük Vatanseverlik Savaşı” ve Rusya Federasyonu kahramanları ile ilgili gençlik toplantıları düzenlenmesi; Anıtların ve askeri mezarların iyileştirilmesi; Elbruz’da ölen Sovyet askerlerinin kalıntılarının araştırılması ve yeniden ortaya çıkarılması faaliyetleri; Askeri birimlerle etkileşimin geliştirilmesi konusunda eğitim ve bilgi materyallerinin; kılavuzlarının ve tavsiyelerinin geliştirilmesi ve yayınlanması; gönüllü kuruluşlar tarafından uygulanan vatanseverlik oryantasyonu projelerinin desteklenmesi.

72 Program metninde kimi yerlerde “Rusya halkları” ifadesi kullanılırken kimi yerlerde “Rus milleti” ifadesi kullanılmaktadır.

“Vatanseverlik dışında birleştirici bir fikrimiz yok ve olamaz” diyen Putin’in görüşleri programa yansımaktadır.⁷³ Program kapsamında uygulanması hedeflenen propaganda faaliyetleri incelendiğinde Kremlin’in milliyet meselesini problemlili bir sosyolojik alan olarak gördüğü ve emperyal milliyetçilik fikrini topluma aşılama çalıştığı görülmektedir. Eğitim, sanat, hukuki alanlarda ırkçı histeri ve milli kimlik arasında bir denge sağlayacak ve her iki tarafı da sisteme dâhil edebilecek bir dizi faaliyet yürütülmektedir.

2016-2020 yılları için planlanan programın diğerlerinden en önemli farkı ise Programın militarize edilerek askeri bir hale getirilmiş olmasıdır. Önceki programların analizi “Anavatan nerede başlar: Vatanseverliğin Labirentindeki Gençler” isimli kitapta yapılmıştır. Programların dili, içeriği ve ilkelerinin klasik Sovyet pedagojik çalışma yöntemlerinden kopyalandığını aktaran analiz programları “askeri odaklı vatanseverliğin pedagojik fantezileri” olarak adlandırılmaktadır.⁷⁴ Son programı diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise “savaşa katılmaya hazır olma konusuna” yoğun bir şekilde odaklanmış olmasıdır. Programın beklenen sonucunu “gençlerin anavatanı savunmak için ahlaki, psikolojik ve fiziksel olarak hazır bulunmalarını sağlamak, barış ve savaş ortamında, anayasal ve askeri görevlere bağlılık, yüksek toplumsal sorumluluk” olarak ifade etmek mümkündür. Yasaveyev geçmiş programlarda kullanılan emek kavramının azaltılması ve asker, askerlik kavramlarının artmasına dikkat çekmiş, muhalif bir çizgiye sahip olan Novaya Gazeta ise konuyu “Daha az emek, daha fazla savaş” manşetiyle yayınlamıştır.⁷⁵ Bu yönüyle Kremlin Kırım’ın ilhakından sonra gerek stratejik çıkarları gerekse iç politikada yeniden kazandığı güvenin de etkisiyle emperyal milliyetçiğin artmasını arzu etmektedir. Böylelikle artan milliyetçi duygular Kremlin’in siyasi refakatçisi haline dönüşmektedir. “Barış zamanı ve savaş ortamında” ifadesi, önceki yurtseverlik eğitim programlarında hiç kullanılmamış ve yeni programda ilk kez kullanılmıştır.⁷⁶ Öte yandan emperyal milliyetçilik, yalnızca Rus yetkililerin siyasi refakatçisi değil, aynı zamanda iktidar seçkinlerinin baskın siyasi doktrininin sözcüsü olan temel sosyal tabanı haline gelmektedir.⁷⁷

73 Alina Sabitova i Anisimova Nataliya. U Nas Net i ne Mojet Bit Nikakoy Drugoy Obedinyayuşey İdei Krome Patriotizma Na ee Realizatsiyu Planiruyetsya Videlit 1,68 mlrd Rubley, 3.2.2016, <https://www.kommersant.ru/doc/2907316>, Erişim: 11.05.2019.

74 Elena Omelçenko i Pilkington Hilari. S Çego Naçınayetsya Rodina: Molodej v Labirantah Patriotizma. İzd-vo Ulyanovskogo gos. un-ta, Ulyanovsk, 2012, s.16-17.

75 Novaya Gezeta. Menşe Truda Bolşe Voynı Patrioçeskoje Vospitaniye Grajdan Stanovitsya Zametno Bolee Militarizirovanım, 6.02.2016, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/02/06/67331-menshe-truda-bolshe-voyny>, Erişim: 26.5.2019.

76 Ekaterina Khodzhaeva, İrina Meyer, Svetlana Barsukova i Iskender Yasaveev, “Russian Analytical Digest No 207: Mobilizing Patriotism in Russia”, *Center for Security Studies*, 2017, p. 10.

77 Emil Abramoviç Pain, “İmperskiy Natsionalizm (Voznikoveniye, Evolyutsiya i Politiceskiye Perspektivi v Rossii)”, *Obşestvenniye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.66.

Rus askeri personelinin büyük bir kısmının ilhak edilen bölgelerde hizmet etmeyi istemediği gibi iddialar bulunurken⁷⁸ zorunlu askerlik görevini yerine getirmek istemeyen gençlerin sayısı giderek artmakta hatta askere gitmek istemeyen gençler için birçok “danışmanlık şirketi” ücretli olarak hizmet vermektedir. Sosyal medya ağları üzerinde vatanseverlik programına ve Kremlin’e muhalif genç yayımcıların sayısı ve onları takip eden kitle günden güne artmaktadır. 2016-2020 Yılları İçin Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programının askerliğe önem vermesinin bu gibi sosyolojik gerekçeleri de bulunmaktadır. Bu nedenle programda özellikle gençlerin ideolojik kodlarla şekillendirilme isteği göze çarpmaktadır.

Program kapsamında propaganda faaliyetlerinde yeni yöntem geliştirilmesine ve uygulanan yöntemlerin analiz edilerek etkinliğinin ölçülmesine önem verilmektedir. Her ne kadar Kafkasya’da dinler arası uyumun güçlendirilmesinden bahsedilse de genel olarak program kapsamında adı geçen manevi unsurlar Ortodoksluk ve Rus ırkı üzerinden kurgulanmaktadır (etnik Rus olmayan bölgelerde yumuşatılmaktadır). Yürütülen faaliyetlerde sıklıkla dini semboller ve söylemler kullanılmakla birlikte, ortodoksluk otoriteye itaat şeklinde sunulmaktadır. Yürütülen birçok faaliyete başta Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Patrik Krill (Vladimir Mihailoviç Gundyayev) ve diğer kilise görevlileri katılmakta, vatanseverlik ve bilhassa Rus ordusu Ortodokslukla izah edilmekte ve desteklenmektedir.⁷⁹ Bir taraftan vatanseverlik ortodokslukla ve etnik Rus olmakla ilişkilendirilirken diğer taraftan Sovyetler dönemindeki sözde çokuluslu yapı ve birlikte elde edilen zaferler vurgulanmaktadır. Eğitim alanından, eğlence ortamlarına, bilimsel konferanslardan askeri okullara kadar kapsayıcı bir propaganda faaliyeti planlandığı görülmektedir.

Programın Kremlin tarafından önemini gözlemlemek için program için ayrılan finansman tutarlarına göz atmak faydalı olacaktır. Programa 2001-2005 yıllarında 178 milyon⁸⁰ 2006-2010 yıllarında 497,8 milyon ruble 2011-2015 yıllarında 777,2 milyon ruble 2016-2020 yıllarında ise 1,6666 milyar ruble finans ayrılmıştır. Enflasyon oranlarına göre düzenlenmiş verilere göre 2006-2010 yılında sağlanan finansman %148 oranında, 2011-2015, yıllarında %140 oranında 2016-2020 yıllarında ise %197 oranında arttırılmıştır.⁸¹

78 Unian Information Agency. Many Russian Servicemen Reportedly Refuse to Serve in Donbas – Ukraine’s Military Intel, 19.11.2018, <https://www.unian.info/war/10343121-many-russian-servicemen-reportedly-refuse-to-serve-in-donbas-ukraine-s-military-intel.html>, Erişim: 01.5.2019.

79 Nastin P. Patriarh Kirill Otkrıl Vstavku Okna Mujestva v Moskve, 13.7.2018, <https://tvzvezda.ru/news/forces/content/201807131028-pg0i.htm>, Erişim: 25.5.2019.

80 2001 yılı kuruna göre yaklaşık 8,5 milyon Türk Lirası.

81 Ekaterina Khodzhaeva, İrina Meyer, Svetlana Barsukova i Iskender Yasaveev, “Russian Analytical Digest No 207: Mobilizing Patriotism in Russia”, *Center for Security Studies*, 2017, p. 5.

5. Sonuç

Çarlık döneminde, Sovyetlerde ve Sovyet sonrası Rusya'da her zaman güncel bir mesele olan milliyetçilik, günümüzde bu tarihi kodları karmaşık bir şekilde bünyesinde barındıran emperyal milliyetçilik şeklinde bir devlet ideolojisi ve yoğun bir propaganda aracına dönüşmüştür. Kriz dönemlerinde yoğun bir şekilde siyasi araç olarak kullanılan milliyetçilik ve Rus devleti tarafından 2000'li yıllarda yürütülmeye başlanan milliyetçi propaganda, 2001 yılında ortaya konan Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programıyla açık bir kamu politikası olarak şekillenmiştir. Kırım'ın ilhakı ise yürütülen faaliyetlerin gerçek bir sınanmasının yapılabileceği bir ortam oluşturmuştur.

Çok kimlikli yapısı nedeniyle Rusya'da ortak değerler inşası yapılmaya çalışılarak müstakil kimlikler üzerinden ideoloji türetilmesine engel olmak istenilmektedir. Program konstrüktivist bir anlayışla vatanseverlik propagandasının devlet eliyle resmi bir biçimde yapıldığı bir kamu politikası olarak ortaya çıkmaktadır. Temelde Rus kimliği inşası ile veya Rus kimliğinin yeniden yapılandırılması ile ilgilidir. Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Vatanseverlik Eğitimi Programı'nı bu çerçevede değerlendirmek faydalı olacaktır. Ayrıca Avrupa ile Rusya'nın arasındaki ekonomik anlaşmazlıkların bir tezahürü olarak gelişen Kırım'ın ilhakı gibi meselelerin Rusya'nın iç siyasetine vatanseverlik-milliyetçilik özelinde kodlanmış ve bu şekilde sunulmuş olması da bununla ilgilidir.

2001-2005, 2006-2010 ve 2011-2015 yılları arasında aşama aşama yürütülen ve 2016-2020 yıllarında yürütülmeye başlanmış programlar ana hatlarıyla birbirine benzemekte ve vatanseverlik aşılama gayesi barındırmaktadır. Ancak her programın vurgusu zamana göre değişmiştir. Bu değişimler siyasi ve ideolojik yönelim ve değişimleri ifade etmektedir. Kırım'ın ilhakından sonra 2016-2020 yılları için planlanan programın diğerlerinden en önemli farkı ise "savaşa katılmaya hazır olma konusuna" yoğun bir şekilde odaklanmış olmasıdır. Bu nedenle programın "vatanseverlik" retoriğini obskürantist bir tavırla temelde iç siyasette güç elde etmek ve savaş için motivasyon sağlamak amacıyla bir propaganda unsuru olarak kullandığı söylenebilir.

Milliyet meselesinin problemleri bir sosyolojik alan olarak ortaya çıktığı Rusya'da bir taraftan emperyal milliyetçilik fikri devlet eliyle resmi bir kamu politikası olarak hızla yapılandırılmaya çalışılırken diğer taraftan toplum çok yönlü bir çabayla militarize edilmektedir. Kremlin stratejik çıkarları ve iç politikada elde etmek istediği kazanımlar nedeniyle emperyal milliyetçiliğin artmasını arzu etmektedir. Böylelikle artan milliyetçi duyguların iktidarın siyasi refakatçisi haline dönüşmektedir.

Kaynakça

- Abramov, Andrey Vyaçeslavoviç. "Patriotizm v Polietniçeskom Obşestve: Retsept dlya Rossii", *Postsovetskiy Materik*, Tom. 1, 2014, s.78-85.
- Administratsiya Prezidenta Rossii. Vstreça s Predstavatelyami Obşestvennosti Po Voprosam Patriotiçeskogo Vospitaniya Molodõji, 12.9.2012, <http://kremlin.ru/events/president/news/16470>, Erişim: 20.05.2019.
- Akulenko, Vadim Sergeyeviç. "Srvnitelnaya Harakteristika Russkogo i Koreyskogo Natsionalizma", *İsvestiya Vostoçnogo İnstituta*, Tom. 3, No. 31, 2016, s.67-81.
- Argumentı i Faktı. "Uşerb v Kulture Çaşe Vsego Nevospolnim" Yarkiy Tsitatı Dmitriya Lihaçöva, 24.9.2014, http://www.aif.ru/society/people/uscherb_v_kulture_chasche_vsego_nevospolnim_yarkie_citaty_dmitriya_lihacheva, Erişim: 25.05.2019.
- Bell, Philip M.H. "Government Strategies on Influencing Public Opinion: Assessment, Censorship, Propaganda", *Mélanges de l'école française de Rome*, Vol. 108, No. 1, 1996, pp. 65-71.
- Bıkov, Anatoliy Karpoviç. "Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Rossiyskoy Federatsii: Na Stıke Dvuh Gosudarstvennih Program", *Pedagogika*. Tom. 1, 2011, s.14-24.
- Colton, Timothy J. *Commissars, Commanders, and Civilian Authority: The Structure of Soviet Military Politics* (Vol. 79). Harvard University Press, Cambridge, 1979.
- Domenach, Jean Marie. *Politika ve Propaganda*, (çev: Tahsin Yücel), Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dovgopolov, Egor Yureviç. "İstoriçeskiye Faktori Razvitiya Natsionalizma v Postsovetskiy Rossii", *Almanah Kazaçestvo*, Tom. 4, No. 28, 2017, s.19-25.
- Embassy of the Russian Federation to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. Population Data, <https://www.rusemb.org.uk/russianpopulation/>, Erişim: 23.05.2019.
- Evseyev, Yuriy Anatoleviç. "Radikalniy Natsionalizm Na Fone Zakonodatelnoy Bazi Rossii", *Nauçno-Praktiçeskiy Elektronniy Jurnal Originalniye Issledovaniya*, Tom. 2, 2014, s.12-16.
- Evstifeyev, Andrey Sergeyeviç i Zaytsev, D. A. *Ya Grajdanin Velikoy Stranı-Eto Priznaki Natsionalizma İli Patriotizma? Grani Pereseçeniya Ponyatiya Natsionalizma i Patriotizma v Rossiyskoy Federatsii*. Studençeskiy Nauçniy Forum, 2015.
- Fedotov, Geogry Petroviç. "Natsionalizm (konspektivnaya zapis doklada)", *Voprosı Filosofii*, Tom. 10, 2011, s.119-125.
- Glebova, İrina İgorevna. "Rossiya Posle 2014 g.: Politiko-Istoriçeskiy Kontekst", *Politikçeskaya Nauka(S)*, 2016, s.204-226.
- Golovanov, Roman. (2016). Komsomolskaya Pravda. Ne Slovom, a Delom: Naşa Natsionalnaya İdeya- Patriotizm, Prezident Ozvuçıl To, Çto İskali 20 Let, 4.2.2016, <https://www.kp.ru/daily/26489.4/3358327/>, Erişim: 19.05.2019.
- Hismatullin, İlgiz Rafitoviç. "Etniçeskaya Politika v Rossiyskoy Federatsii: Fenomen Natsionalizma i Metodi Ego Regulirovaniya", *Antro*, Tom. 2, 2015, s.122-132.
- İvanov, Andrey Aleksandroviç, Aleksandr Leonidoviç Kazin i Roman Viktoroviç Svetlov. "Russkiy Natsionalizm: Osnovniye Vehi İstoriçeskogo Osmıleniya", *Vestnik Russkoy Hristianskoy Gumanitarnoy Akademii*, Tom. 16, No. 4, 2015, s.142-156.

- Jbanov, A. A. *Natsionalizm v Rossiyskoy Molodejnoj Srede: Priçim Voznikoveniya I Sposobi Profilaktiki*. Etnokulturnaya i Mejreligioznaya Kommunikatsiya v Obrazovatelnoy Srede. Tendentsii Razvitiya i Upravleniye Riskami, Material Regionalnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii s Mejdunarodnım Uçastiyem, Yekaterinburg, 2017.
- Kara-Murza, Sergey. *Demontaj Naroda*, OOO Algoritm-Kniga, Moskova, 2007.
- Khodzhaeva, Ekaterina, İrina Meyer, Svetlana Barsukova i Iskender Yasaveev. "Russian Analytical Digest No 207: Mobilizing Patriotism in Russia", *Center for Security Studies*, 2017.
- Kim, Aleksandr Sergeyeviç i Egor Yureviç Dovgopolov. "İnstitusionalizatsiya Sovetskoy Etnopolitiki i Formirovaniye Etonatsionalistiçeskogo Diskursa v Sovremennoy Rossii", *Politiçeskaya Nauka*, Tom. 3, 2017, s.121-135.
- Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev: A. O. Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Kolsto, Pal (Ed.). *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000-2015*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016.
- Kuzmin, Aleksandr Gennadeviç. *Russkiy Radikalmy Natsionalizm v Sovremennoy Rossii: Traditsii i Evolyutsii*, İzdatelstvo Sıktıvkarskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Sıktıvkar, 2011.
- Kuznetsov, Oleg Viktoroviç. "Ot Kogo İshodil Vizov Natsionalizma? Reti.: İvanov A.A. Vizov Natsionalizma: Lozung Rossiya Dlya Russkih v Dorevolyutsionnoy Obşestvennoy Mıslı. Spb.: Vladimir Dal, 2016", *İstoriçeskaya Ekspertiza*, Tom. 2, 2017, s.246-257.
- Lasswell, Harold D. "The Theory of Political Propaganda", *American Political Science Review*, Vol. 21, No. 3, 1927, pp. 627-631.
- Legkiy, Artem Andreyeviç i Denisova Larisa Leonidovna. *Sravnitelny Analiz Rossiyskogo Natsionalizma s 2012 s. Po Nastoyaşee Vremya*. Novoye Slovo v Nauke Strategii Razvitiya, Çeboksan, 2017.
- Lenin, Vladimir İliç. *O Prave Natsiy Na Samoopedeleniye- Polnoye Sobraniye Soçineniy* (5 izd. Tom 25). İzdatelstvo Politiçeskoj Literatur, Moskva, 1969. Levada-Tsentr. *Ksenofobiya*. <http://www.levada.ru/?s=%D0%9A%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%8F>, Erişim: 05.05.2019.
- Matskeviç, İgor Mihayloviç. "Kriminologiçeskaya Karakteristika Faşizma", *Çelovek: Prestupleniye i Nakazeniye*, Tom. 3, 2014, s.38-45.
- Mediazona, Born. 27.4.2018, <https://zona.media/theme/born>, Erişim: 21.05.2019.
- Ministerstvo Vnutrennih Del Rossiyskoy Federatsii, https://мвд.рф/reports?date_from=2003-1-1&date_to=2017-3-29, Erişim: 17.05.2019.
- Nastin, P. Patriarh Kirill Otknı Vıstavku Okna Mujestva v Moskve, 13.7.2018, <https://tvzvezda.ru/news/forces/content/201807131028-pg0i.htm>, Erişim: 25.05.2019.
- Novaya Gezeta. Menşe Truda Bolşe Voym Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Stanovitsya Zametno Bolee Militarizirovannım, 6.2.2016, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/02/06/67331-menshe-truda-bolshe-voyny>, Erişim: 26.05.2019.
- Novoselova, E. Rossiyskaya Gazeta. Ekspertı Vibralı Slovo Goda, 14.12.2014, <https://rg.ru/2014/12/14/slovo-site.html>, Erişim: 07.05.2019.
- O Gosudarstvennoy Programme Patriotiçeskoye Vospitaniye Grajdan Rossiyskoy Federatsii na 2016-2020 Godı, 30.12.2015, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102388353&intelsearch=%EF%EE%F1%F2%E0%ED%EE%E2%EB%E5%ED%E8%E5+%EF%F0%E0%E2%E8%F2%E5%EB%FC%F1%F2%E2%E0+%EE%F2+30.12.2015+%B9+1493>, Erişim: 08.05.2019.

- Ofitsialny İnternet-Portal Pravovoy İnformatsii. Rossiyskaya Federatsiya Federalnyy Zakon o Grajdanstve Rossiyskoy Federatsii, 31.5.2002, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102076357&rdk=21&&empire=>, Erişim: 13.05.2019.
- Ofitsialny İnternet-Portal Pravovoy İnformatsii. Rossiyskaya Federatsiya Federalnyy Konstitutsionnyy Zakon, 21.3.2014, http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&infostr=x07q8+zl7fIg7vLu4fDg5uDI8vH/I03II0Ig7+7x6+Xk7eXpIPDI50Dq9ujo&nd=102171897&page=1&rdk=7#I0, Erişim: 12.05.2019.
- Omelçenko, Elena i Pilkington Hilari. *S Çego Naçinayetsya Rodina: Molodej v Labirantah Patriotizma*. İzd-vo Ulyanovskogo gos. un-ta, Ulyanovsk, 2012.
- Omelchenko, Daria, Svetlana Maximova, Galina Avdeeva, Natalia Goncharova, Oksana Noyanzina and Olga Surtaeva. "Patriotic Education and Civic Culture of Youth in Russia: Sociological Perspective", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 190, 2015, pp. 364-371.
- Pain, Emil Abramoviç. "Evolyutsiya Natsionalizma v Rossii", *Politiçeskaya Kontseptologiya: Jurnal Metadistsiplinarnih İssledovaniy*, Tom. 3, 2016, s.231-251.
- Pain, Emil Abramoviç. "İmperskiy Natsionalizm (Vozniknoveniye, Evolyutsiya i Politiçeskiye Perspektivi v Rossii)", *Obşestvennyye Nauki i Sovremennost*, Tom. 2, 2015, s.54-71.
- Paul, Christopher and Miriam Matthews. "The Russian 'Firehose of Falsehood' Propaganda Model", *Rand Corporation*, 2016, pp. 2-7.
- Payps, Riçard. *Russkiy Konservatizm i Ego Kritiki*. İssledovaniye Politiçeskoj Kultun: Fond Liberalnaya Missiya, Moskva, 2008.
- Peregudov, Sergey Petroviç. "Etnokonfessionalniye Otnoşeniya v Rossii Kak Faktor Politiçeskogo Riska", *Jurnal Politiçeskoj Filosofii i Sotsiologii Politiki Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz*, Tom. 4, No. 63, 2011, s.19-34.
- Pinayev, Pavel Vasileviç. i Yuliya Yurevna Yatskeviç. "Natsionalizm v Molodejnoj Srede Sovremennogo Rossiyskogo Obşestva", *Vestnik Permskogo Universiteta. Filosofiya. Psihologiya. Sotsiologiya*, Tom. 3, No. 19, 2014, s.137-147.
- Ponarın, Eduard Dimitriyeviç. i Kirill Aanatoleviç Jirkov. "Natsionalizm Etniçeskiy i Politiçeskiy: İstitutsionalniye Faktori Tatarskogo Natsionalizma v Respublikah Voljsko-Uralskogo Regiona", *Mir Rossii. Sotsiologiya. Etnologiya*, Tom. 22, No. 3, 2013, s.152-176.
- Rakowska-Harmstone, T. Nationalities and the Soviet military In L. A. Hajda and M. R. Beissinger (Eds.), *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*, Boulder, Westview Press, Colorado, 1990.
- Rivera, Sharon Werning. *The Russian Elite 2016- Perspectives on Foreign and Domestic Policy*, Hamilton College, New York, 2016.
- Sabitova, Alina i Anisimova Nataliya. U Nas Net i ne Mojet Bit Nikakoy Drugoy Obedinyayuşey İdei Krome Patriotizma Na ee Realizatsiyu Planiruyetsya Videlit 1,68 mlrd Rubley, 3.2.2016, <https://www.kommersant.ru/doc/2907316>, Erişim: 11.05.2019.
- Sergeyev, Sergey Mihayloviç. "Vosstanovleniye Svobodı. Demokratiçeskiy Natsionalizm Dekabristov", *Voprosı Natsionalizma*, Tom. 2, 2010, s.78-118.
- Sidorova, A. "Natsionalizm v Sovremennoy Rossii", *Nauçno-Praktiçeskiy Elektronnyy Jurnal Alleya Nauki*, Tom. 2, No.1, 2018, s.325-327.

- Sperling, Valerie. "The Last Refuge of a Scoundrel: Patriotism, Militarism and the Russian National Idea", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No.2, 2003, pp. 235-253.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Rusya Federasyonu'nun Siyasi Görünümü*. <http://www.mfa.gov.tr/rusya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim: 03.05.2019.
- Unian Information Agency. Many Russian Servicemen Reportedly Refuse to Serve in Donbas – Ukraine's Military Intel, 19.11.2018, <https://www.unian.info/war/10343121-many-russian-servicemen-reportedly-refuse-to-serve-in-donbas-ukraine-s-military-intel.html>, Erişim: 01.05.2019.
- Vaguzova, Mariya Aleksandrovna, Sozonava, Anastasiya İgorevna i Hebneva, Yekaterina Alekseyevna. "Molodejnyj Natsionalizm v Rossii Glazami Zarubejnih SMİ", *Aktualniye Problemi Sotsialnoy Kommunikatsij*, 2010, s.170-171.
- Vdovin, Aleksandr. *Podlinnaya İstoriya Russkih XX vek*, Algoritm, Moskva, 2010.
- Verhovskiy, Aleksandr. "Etnopolitika Federalnoy Vlasti i Aktivizatsiya Russkogo Natsionalizma", *Pro et Contra*, Tom. 1-2, 2014, s.19-34.
- Volkov, Y. V. Dobrenkov, İ. Savçenko, V. Şapovalov i F. Kadariya, *Sotsiologiya Molodeji: Uçeb. Posobiye Dlya Studentov Vuzov*, Feniks, Rostov-na-Donu, 2001.
- Vortman, Riçard. "Ofitsialnaya Narodnost i Natsionalny Mif Rossiyskoy Monarhii XIX Veka", *Rossiya/Russia*, Tom. 3, No. 11, 1999, s.233-244.
- Wimbush, S. Enders and Alex Alexiev. *The Ethnic Factor in the Soviet Armed Forces*. The Rand Corporation, Santa Monica/California, 1982.
- Zimnyakova, Mariya Sergejevna. *Politiko-Pravovoye Opredeleniye Natsionalizma v Poliçiçeskoj v Obşestvennoy Jizni Rossii v Naçale XXI Veka*. Gosudarstvo, Obşestvo, Nauka: Gorizonti Razvitiya, 2014.
- Züganov, Gennadiy Andreyeviç. *Kogda oteçestvo v Opasnosti*, İnformpeçat, Moskva, 1999.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSKİY MİR (RUS DÜNYASI): BİR KİMLİK PROJESİNDEN ULUSLARARASI POLİTİKAYA

RUSKİY MİR (RUSSIAN WORLD) FROM PAST TO PRESENT:
FROM AN IDENTITY PROJECT TO INTERNATIONAL POLICY

ASLI YİĞİT GÜLSEVEN*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the role and significance of the concept of the “Russian World” in Russian foreign policy discourse and practice. This concept, which had initially emerged as part of the discussions on religious and cultural identity, has become a significant component of the Russian foreign policy towards its immediate neighborhood. The Russian Government aims to use the concept more effectively to reach its foreign policy goals in the post-Soviet region by including Russian Orthodox Church and organizations such as Russian World Foundation. However, the concept seems to have become a source of conflict and friction in Russia’s relations with its neighborhood given the reactions of the countries like Ukraine and Belarus, which have been the target of the “Russian World”-oriented foreign policy discourse. This study focuses on the use of concept of the “Russian World” in Russian foreign policy. By exploring its historical foundations, it aims to look into whether the use of the concept as a foreign policy category has been effective in Russian foreign policy today.

Keywords: Russian World, Russian Foreign Policy, Russian Orthodox Church, Ukraine, Belarus.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Soğuk Savaş sonrası dönemde *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramının Rus dış politika söylem ve uygulamalarındaki rolü ve önemini incelemektir. Bu kavram, kültürel ve dini kimlik tartışmalarının bir parçası olarak ortaya atıldığı halde, son yıllarda Rusya’nın yakın çevresine dönük dış politikasının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Rus hükümeti, dış politika yapım sürecine Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus Dünyası Vakfı gibi kuruluşları da dâhil ederek, Rus Dünyası kavramını özellikle yakın coğrafyasına yönelik dış politika hedeflerine ulaşmada daha etkin şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Ancak, Rus Dünyası eksenli dış politika söyleminin hedefinde yer alan Ukrayna ve Belarus gibi ülkelerin tepkileri göz önüne alındığında, kavramın Rusya’nın yakın çevresiy-le ilişkilerinde bir gerginlik ve sürtüşme unsuru olabildiği görülmektedir. Bu çalışmada Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenlerinden yola çıkılarak, kavramın Rusya’nın yakın çevresine yönelik dış politikalarında kullanımının günümüzde ne derece etkili olduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rus Dünyası, Rus Dış Politikası, Rus Ortodoks Kilisesi, Ukrayna, Belarus.

* Dr. Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9325-2965>

Makale Atfı Bilgisi: YİĞİT GÜLSEVEN Aslı, (2019). Geçmişten Günümüze Russkiy Mir (Rus Dünyası): Bir Kimlik Projesinden Uluslararası Politikaya, *Avrasya Etüdleri*, 33-52.

Gönderim Tarihi: 19.08.2019 Kabul Tarihi: 23.09.2019

1. Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanda ortaya çıkan sorunlu mirasın birincil varisi haline gelmiştir. Uluslararası alanda 1990'dan itibaren bağımsızlığını kazanan bazı eski Sovyet ülkeleri Rusya'nın etki sahasından çıkarak Batının etki sahasına kaymaya başlamıştır. Rusya yakın çevresinde etkisini yeniden inşa etmek için ekonomik ve siyasal araçların yanı sıra kültür ve din eksenli politikalarını da devreye sokmuştur. Bu bağlamda, daha çok Sovyetler Birliği sonrası dönemde Rus kimliğini tanımlamaya yönelik tartışmaların bir parçası olan *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramı, Rus dış politika söyleminin de önemli bir unsuru haline gelmiştir. Üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı olmamakla beraber, Rus Dünyası, dil, din, dış politika, etnisite ve coğrafya aracılığıyla Rus kimliğini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

Bu çalışmada, Rus Dünyası kavramının Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus dış politikasındaki rolü ve önemi incelenecektir. Bu çerçevede, ilk olarak Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri ele alınacaktır. İkinci olarak, Rus Dünyası kavramının Vladimir Putin hükümeti tarafından yakın çevrede kültürel etki alanı genişletme projesi olarak gündeme alınması konu edilerek, kavramın Rus dış politika söylem ve uygulamalarındaki yeri incelenecektir. Bu çerçevede, Rus Dünyası eksenli dış politika söylem ve uygulamaları kapsamında, Rus Ortodoks Kilisesinin Rusya'nın dış politikasında artan rolü incelenecektir. Daha sonra, Rus Dünyası kavramının hedefinde bulunan ülkelerden Ukrayna ve Belarus'un bu politikalara tepkileri ele alınacaktır. Sonuç olarak, Rus Dünyası kavramının Rusya'nın yakın coğrafyasına yönelik etkinliğini artırma amaçlı dış politikasında ne derece etkili ve sonuç alıcı olduğu tartışılacaktır.

2. "Rus Dünyası" Kavramının Kökenlerine Tarihsel Bakış

Türkçede "Rus" kelimesiyle ifade edilen kelimenin Rusçada iki farklı şekilde tezahürü vardır: *Russkiy* ve *Rossiyskiy*. Rus Dünyası (*Russkiy Mir*) ifadesindeki 'Rus' kelimesi için kullanılan Rusça tabir *Russkiy*'dir. Kelime tercihinde neden *Rossiyskiy* değil de *Russkiy* kelimesinin kullanıldığı sorusunun cevabı bu terimlerin Rus tarihi içinde belirli dönemlerde temsil ettikleri ideolojiler ve politikalarda yatmaktadır. Kökenlerini Ortaçağ Rus kültüründen alan ve 'etnik olarak Rus olan' anlamına gelen *Russkiy* kavramı ile çok kültürlü-çok etnisiteli Rusya halkı anlamını taşıyan *Rossiyskiy* kavramı bugün Türkçede 'Rus' kelimesinin karşılığı olarak kullandığımız terimlerdir. Bu terimlerin kullanımında altta yatan unsur bir taraftan sahip olunan topraklarla ilgiliyken diğer taraftan psikolojik etmenlerle ilgilidir. Konu milliyetçilik olduğunda kullanılan 'Rus' ifadesinin Rusça yine

iki farklı karşılığı bulunmaktadır: Gerek *Russkiy* gerek *Rossiyskiy* olsun, her iki ifadenin de Rusya tarihinin her döneminde milliyetçilik bağlamında savunucuları olmuştur.¹ Bu cümleden olarak, siyasi eğilimlerini veya ideolojilerini takip edenlerin çıkış noktasında, *Russkiy* etnik-kültürel bir tanımlamaya işaret ederken, *Rossiyskiy* devletçi-ülkesel bir bakış açısını anlatır.²

Bugünkü ismiyle Rusya Federasyonu (*Rossiyskaya Federatsiya*) veya ‘Sovyet dönemindeki ismiyle RSFSC- ‘Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ ifadelerine (*Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika*) baktığımızda her ikisinde de *Rossiyskiy* tabirini görüyoruz; yani devletin mekânsal kapsayıcılığı söz konusu olduğunda herhangi bir etnik veya kültürel kesime atf yapılmamaktadır. Bununla birlikte halk içerisindeki *Russkiy* kesimi (etnik Rus halkı) ise *Rossiyskiy* devlette (her türlü etnik unsuru kapsayan Rusya Devletinde) siyaseten egemen olan veya yönetimi elinde tutan kesim olarak kullanılmaktadır.³

Russkiy anlamındaki Rus kültürel değerlerinin toplumsal ve siyasal boyutta geçirdiği tarihsel sürecin bugünkü Rus Dünyası kavramının temellerini anlamada önemi haizdir. Zira Rusya tarihinin farklı dönemlerinde bu kelimeler siyasal elitler tarafından ulusal çıkarlar doğrultusunda birbiri yerine kullanılmıştır. 13. yüzyıl başlarında Rusların hafızasında bugün dahi yer eden bir olaylar silsilesi yaşanmıştı; Moğol İmparatorluğu Moskova ve Kiev Prenslüklerini fethetmiş ve o andan itibaren bu prenslikler artık birer Moğol haraçgüzarı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.⁴ 1480 yılına kadar Altın Orda Hanlığı yönetiminde kalan Moskova Knezliği kısa sürede siyasal olarak gelişme ve topraklarını genişletme fırsatı bularak Avrupa'nın güçlü bir devleti haline gelmişti.⁵ 1462-1533 yılları arasında Moskova Prenslüğü birçok prensliği kendine bağlayarak yüzölçümü ve nüfusunu üç katına çıkarmıştı. Kiev Prenslüğüyle başlayan Rus devleti yayılmaya devam etmiş ve 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Çar 4. İvan yönetiminde Sibiry'a doğru topraklarını genişletmeye başlamıştı.⁶ Simon Dixon'ın belirttiği gibi, Sibirya'nın da alınmasıyla, “kendini Ortodoks Hristiyan olarak tanımlayan bir topluluğun etnik dengesi artık kaybolmuştu.”⁷ Altın Orda devletinin bürokratik ve kültürel etkisinin yanına Sibiry sınırlarından gelen Uzakdoğu etkisi *Russkiy* diye

1 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", ed. Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, Longman, London, 1996, pp. 47-48.

2 Sven Gunnar Simonsen, "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, Bahar 1996, Vol. 2, No. 5, pp. 91-92.

3 Age.

4 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 36-48.

5 Rus Prenslüklerinin Altın Orda Devleti hakimiyeti altında geçirdiği süreçte yaşanan gelişmeler için bkz. İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2009.

6 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, p. 69.

7 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 50-52.

ifade edilen kültürü ve sosyal yapıyı çok-etmenli bir yapıya evirmişti. İlerleyen süreçte Ukrayna'nın fethi ile Latin-Katolik etkisi, Baltık topraklarının alınmasıyla Protestan etkisi ve 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Müslüman Hanlık olan Kırım'ın da ilhakıyla Müslüman-Türk etkisinin Rus kültürüne sirayet etmeye başladığı görülmektedir.⁸ Bunun yanında yine 18. yüzyılın sonunda Polonya'nın bölünmesiyle hatırı sayılır bir Yahudi nüfusu da Rusya topraklarına katılmıştı. Yine aynı yüzyılda Gürcistan ve Finlandiya'nın Rusya topraklarına katılması ve yarım asır kadar sonra Orta Asya ve Uzak Doğu'ya doğru topraklarını genişletmesi çok etnisiteli yapıyı daha da çeşitlendirmişti.⁹ Rus etnik milliyetçiliğinin savunucularına göre bu çok etnisiteli- çok kültürlü yapı Rusya'yı gitgide *Russkiy* özelliklerinden uzaklaştırmaktaydı. Mekânsal genişlemenin yanı sıra Rus siyasal elitlerinin imparatorluğu ayakta tutmak için uyguladıkları siyasetin de Rus kültürü üzerindeki etkisi büyüktü. Sınırların genişlemeye devam ettiği dönemlerde Rus çarları *Russkiy* birlikteliğinden ziyade *Rossiyskiy* birlikteliğine vurgu yapmaktaydılar.¹⁰ Bu cümleden olarak, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rus çarları fethettikleri yerlerdeki yerel elitlere imtiyazlar vererek bu yerlerin imparatorluğa sosyo-kültürel entegrasyonunu hızlandırmayı amaçlamışlardı. Nitekim 19. yüzyılda Çar 2. Nikolay'ın reformist bakanı Sergey Vitte ise devletin *Rossiyskaya imperiya* yani çok uluslu Rus imparatorluğu ideolojisini benimsemesi gerektiğini, ancak bu yolla imparatorluğun gelişebileceğini vurgulamıştı. Ortodoks Hristiyanlığın kültürel mirasını da içine alacak şekilde Rus kültürünün ayrıcalıklı ve diğer kültürlerden üstün yapısına övgüler düzen Slavofil eserlerin sayıca arttığı 1. Nikolay zamanında, mekânsal yayılmacılıktan kültürel yayılmacılığa doğru bir geçiş yaşanmıştı. 1830'lara gelindiğinde Rus devleti dini baskıyı¹¹ da kullanarak *Russkiy* kavramına olan vurgusunu artırmıştı.¹²

Çarlık imparatorluğu son bulup Sovyetler dönemine gelindiğinde *Russkiy* milliyetçiliği konusunda farklı liderler yönetiminde farklı yaklaşımlar görebilmekteyiz. Sovyet Rusya'nın kurulup geliştiği dönemde Dixon'ın 'sosyal bölünmelerin ulusal bölünmelerden her zaman daha fazla önem arz ettiği' savının hatırlanması

8 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, p.121.

9 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 50-52.

10 II Aleksandr'ın her türlü milliyetçi hareketi sansürlerle baskılamaya politikası, Slav birlikteliğini (Panslavizm) savunan çevreler de dâhil olmak üzere Rus milliyetçilerinin tepkisiyle karşılaşılıyordu. Bu milliyetçi gruplar içinde, St. Petersburg'da çıkarılan ve 1871-1880 yılları arası basılan «*Russkiy Mir*» isimli günlük gazeteyi çıkaran ekip de bulunuyordu. Bu ekibin başında ise Slav birlikteliği savunuculuğu yapan General M.G. Çernyayev'i görmekteyiz. *Entsiklopedičeskiy slovar Brokrauz a i Efrona, Sankt-Peterburg, 1899, vol.27, M.S. Anderson, The Eastern Question, St. Martin's Press, NewYork, 1966, s.171.*

11 Bu süreçte Ukrayna'nın Uniat kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesiyle birleştirildi, Baltıklardaki halk kitleler halinde Ortodoksluğa geçirildi, ve hatta Müslüman Tatarlar vaftiz edilmeye girildi. Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 52-53.

12 Age.

gerekmektedir. Bu önermeye göre 1917 ihtilaliyle başlayan süreçte *Russkiy* anlamındaki Rus milliyetçiliği proletaryanın içinde erimeye başlamıştı. *Rossiyski* birlikteliğine vurgu yapan Bolşevik lider Lenin *Russkiy* anlamındaki Rus vatanseverliği kınayarak, Çarlık tarihi boyunca etnik olarak Rus olmayan aykırı milliyetçi girişimleri tetikleyen *Russkiy* vatanseverliğinden ziyade *Rossiyskiy* birlikteliğini ön plana çıkarılmasını desteklemişti. Lenin'in bu politikasının karşısında yer alan ve etnik Rus milliyetçiliğini savunan entelektüeller¹³ ise 1917 ihtilalini müteakip Rusya'yı terk etmiş ve ilerleyen dönemde *Russkiy* milliyetçisi ve kültürünün en ateşli savunucuları olmuşlardı. Buradan yola çıkarak, hem Rus milliyetçiliğine referansla hem de Rus diasporasını temel alarak Rus Dünyası'nın oluşmasında 1917 ihtilalinin önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.¹⁴

1941'de Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'na karşı 2. Dünya Savaşında verdiği mücadelede *Russkiy* anlamındaki Rus milliyetçiliği Stalin tarafından toplumu düşmana karşı birleştirici bir unsur olarak ön plana çıkarılmıştı. Bu bağlam içerisinde, Rus etnik kimliğinin ayrılmaz bir parçası sayılan Rus Ortodoks Kilisesinin mevcut durumu da Stalin döneminde gözden geçirilmişti. O döneme kadar Rus Ortodoks Kilisesi baskı altında tutulmuş, birçok çalışana azledilmiş ve en nihayetinde de tüm ibadethaneleri lağvedilmişti. 'Rus uygarlığı' kavramının başat temsilcisi olan Rus Ortodoks Kilisesinin maruz kaldığı baskı aynı zamanda *Russkiy* bağlamındaki Rus vatanseverliğinin de gerilemesi anlamına gelmişti. 1941'den itibaren bu durumun tersine dönmesi Stalin'in savaş koşullarına göre ulusal menfaatleri yeniden tanımlamasıyla açıklanabilir. Hatta 1943 yılında bir piskoposlar konseyi dahi kurulması, Sovyet hükümetinin Rus Ortodoks Kilisesine karşı yumuşama siyasetine güzel bir örnek sayılabilir.¹⁵ Stalin Sovyetler Birliğinde yaşayan diğer dinlerin temsilcilerine de belirli bir dereceye kadar müsamaha tanımıştı, ancak Rus Ortodoks Kilisesi tarafından temsil edilen etnik Rus halkını Sovyetler Birliği'nin başat ulusu olarak tanımlamaktan geri durmamıştı.¹⁶

Nikita Hruşçov dönemine geldiğinde Stalin aleyhtarlığı veya deStalinizasyon diye adlandırılan politikaların bir devamı olarak, Rus Ortodoks Kilisesi ve

13 Bu entelektüellerden bir kısmını Çarlık ordusu olarak da bilinen Beyaz Ordu mensupları oluşturuyor. Zira, Rus iç savaşı (1918-1921) sırasında Beyaz Orduyu komuta eden General Anton Denikin Rus devletinin sınırlarının tarihsel olarak belirlendiğini ve askerlerinin federal bir devlet için savaşmak istemeyeceklerini belirtmişti. Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 62.

14 Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism*, Harvard University Press, Cambridge, 1997, pp. 2-4; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 54.

15 Stalin döneminde Ortodoks Kilisesinin değişen statüsü hakkında detaylı bilgi için bkz. Olga Yurevna Vasileva, 'Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg.' (Doktora tezi, Institut Rossiyskoy Istorii, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Moskova, 1998).

16 Vasileva 1998, 'Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg.', Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 55.

genel itibariyle maneviyatla ilgili konular Sovyetlerde tekrar itibar kaybetmişti. Sovyet elitlerinden bir kısmı, birkaç farklı milliyetçi grup halinde Hruşçov'un bu baskıcı politikalarına tepki göstermişlerdi. 1970'ler boyunca içine kapanan Rus milliyetçiler 1980'lerde Brejnev'in Parti Genel Sekreteri olmasıyla görünür hale gelmişlerdi. Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle ise Hruşçov döneminde kilise ve din adamlarına getirilen kısıtlamalar son bulmuştu. Kiliseyle birlikte *Russkiy* bağlamındaki Rus vatanseverler de *Glasnost* politikalarının bir yansıması olan kültürel reformlardan faydalanmışlardı. Gorbaçov döneminde 1988 yılında Ortodoksluğun 1000. yılı kutlanırken, 1990'lara gelindiğinde hızla artan piskopos sayılarıyla birlikte Kilisenin kontrolü artık din adamlarına geçmişti. *Glasnost*'un getirdiği özgürleşme ve sansürsüz yayın reformu kapsamında, 1917 ihtilaliyle birlikte Rusya dışına gidenlerin oluşturduğu Rus diasporası, Rus etnik milliyetçiliğini konu alan yayınlarını özgürce ülke içinde dolaşıma sokabilmişlerdi. Böylelikle Rusya'daki *Russkiy* anlamında Rus milliyetçiliğini destekleyenlerle diasporadaki-lerin etkileşime girebilecekleri bir zemin bulunmuş oldu.¹⁷

Genel itibariyle, Sovyet yönetimleri birliğin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda herhangi bir etnik referansı bulunmayan ve daha kapsayıcı olan *Rossiyskiy* vatanseverliği oluşturmayı hedef edinmişlerdi. Bu politika liderlerin söylemlerine de yansımıştı. Sovyet liderler vatandaşlardan söz ederken *Russkiy* (Rus) yerine *Rossiyanin* (Rusyalı) kelimesini tercih etmişler ve *Russkiy narod* yani 'Rus halkı' tabirini kullanmaktan imtina etmişlerdi.¹⁸ Sovyetler Birliği ortadan kalktığında onu sürdürmek isteyenler kadar ulus-devlet kurma hayalinde olanlar da vardı. Boris Yeltsin Rus egemenliğini Rusya Federasyonu bünyesinde yeniden kurarken tercih ettiği kavram *Rossiyskiy* idi. Leonid Brejnev ve Gorbaçov'un aksine, Yeltsin etnik Rus milliyetçiliğini andıran, *Russkiy* gibi, söylemlerden kaçınıyordu. Milliyetçi kesim ise aksine, *Rossiyskiy* ifadesini kullanmayı ülke menfaati açısından zayıflık addetmekteydi. Zira bu durumun Rusya'nın kendi coğrafi, tarihi ve dinî kimliğini yeniden inşa etme sürecine sekte vurarak, ülkeyi Batı müdahalesine açık hale getirilebileceğinden korkulmaktaydı.¹⁹

Bu noktada Rus kimliği sorunsalı ülkenin fiziki topraklarıyla manevi değerlerini barındıran coğrafyanın örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁰ Söz konusu coğrafya Rus hükümetinin ulusal çıkarlarını korumak için uğruna Batılı güçlerle çekiştiği yakın çevresini oluşturmaktadır. Manevi değerlere gelince, Rus Dünyası

17 İskra Andreeva, "Put k Russkoi idee", Andrey Nikolayeviç Savelev, *Russkiy Stroy, Intellect, Moskva, 1997*, s.143-144; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 55-58.

18 Age, 62.

19 Andrey Savelev, "Suverenitet, Federalizm, Separatizm", *Russkiy Stroy, Intellect, Moskva, 1997*, s.103-104, Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 60-61.

20 Age, 61.

kavramını oluşturan manevi öğelere ilişkin tartışmalar günümüzde de artarak sürmektedir. Zira bu kavramın kökenleri Çarlık dönemine ve hatta daha gerilere, Kiev Rusya'sına kadar gitmektedir. Feklyunina'ya göre, Rus dünyası kavramının Rusya içinde ve dışında nasıl anlaşıldığı konusu dört sava dayanmaktadır: Rus uygarlığı fikri; ortak geçmiş tezi; çok ulusluluk ideolojisi ve Batı değerlerine alternatif sistem savı. İlk sav 'Rus uygarlığı' fikrine odaklanmaktadır. Bu uygarlık, tarihsel olarak, Rus Ortodoks Kilisesinin, "kültürel olarak birbirlerine yakın olan halkların Rus dünyasını oluşturduğu fikri"ne dayanmaktadır. Burada "kültürel yakınlık" ifadesi Rus dili, Ortodoksluk mezhebi ve Rus kültürünü temel almaktadır. Kavramın güncel kullanımında Ortodoksluk zaman zaman Rus hükümetinin söylemlerine yansırken, son yıllarda tüm dinleri kapsayıcı bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu yaklaşım Rus Dünyası kavramının coğrafi sınırlarını genişleterek kavrama bir muğlaklık vermektedir. Rus dünyası tanımlamasında ikinci sav ise ortak bir geçmişe sahip olma durumudur. Bu da yine Rus yetkililerce ve kilise tarafından Rus Dünyasına atıf yapılırken sıklıkla kullanılmaktadır. Rus Dünyasını tanımlayan üçüncü unsur ise 'çok uluslu bir uygarlık' olmasıdır. Burada odak noktası aynı dil, kültür ve değerleri taşıyan fakat farklı etnik kökenlere sahip insanların oluşturduğu Rusya merkezli bir uygarlık alanıdır. Son olarak, Rus dünyası kavramı Batının toplumsal değerlerinden daha üstün olan, Batıdan farklı bir sosyo-kültürel ve siyasal sisteme sahip olma tanımını içinde barındırmaktadır.²¹ Günümüz Rus dış politikasında Rus Dünyası kavramının yerini ve önemini anlamak için, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Rus kimliğini tanımlama çabalarının hangi tarihsel-politik süreçten geçtiğini incelemek gerekmektedir.

3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rus Kimliğini Yeniden Tanımlama Girişimleri

3.1. Rusya'da Sivil Toplum ve Rus Dünyası

Glasnost ve *Perestrojka* politikalarının bir uzantısı olarak Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştı.²² Bu dönemde, Rus kimliği ve bilincini tekrar canlandırma meselesi Rus entelektüel çevrelerin gündemine taşınmıştı. Kasım 1991'den itibaren kendilerine "Bessmertnih grubu" adını

21 Valentina Feklyunina, "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)", *European Journal of International Relations*, Aralık 2016, Vol. 22, No.4, pp. 783-785.

22 Gorbaçov döneminde ortaya çıkmaya başlayan bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Marcia A. Weigle and Jim Butterfield, "Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence", *Comparative Politics*, October 1992, Vol. 25, No. 1, pp. 1-23; Thomas Remington, "A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev", *The Russian Review*, July 1989, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue, pp. 271-304.

veren bir grup Rus entelektüel²³ Moskova'da aktif olarak bu konu üzerine çalışmalarına başlamıştı. Bir araştırma merkezine dönüşen bu grup adını 1991'de kısa süreli de olsa Dışişleri Bakanlığı yapan A. A. Bessmertnikh'den almaktaydı. Bu araştırma merkezini 1990larda ön plana çıkaran özellikler temsilcilerinin dış politika dernekleriyle bağlantı halinde olması, alanında uzman isimlerin öncülük etmesi, disiplinler-arası çalışmalar yapılması ve her şeyden önemlisi Sovyetlerin dağılmasından bu yana Rus kimliğinin yeniden tanımlanması ve oluşumu alanında bir ilk olması gelmekteydi.²⁴ Rus kimliğinin yeniden canlandırılması sürecine hizmet etmek için Bessmertnikh grubu birçok yayına imza atmıştı.²⁵ Bunlardan en dikkat çekenini ise 1992-1995 yılları arasında "Öteki. Yeni Rus Kimliği Okumaları" (Inoe. Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya)²⁶ adıyla basılan dört ciltlik Sovyet sonrası yeni Rus kimliğini tanımlama konulu makalelerden oluşan bir kitap projesiydi.²⁷ Bu projenin yazarları arasında bazı isimler,²⁸ 2000'lerin başında Rus hükümetinin danışman kadrolarında yer almıştı.²⁹ Böylelikle 'Rus kimliğini yeniden tanımlama' meselesi hükümetin de gündemine taşınmaya başlamıştı. Nitekim 7 yıl içerisinde Rus kimliğini yeniden tanımlama çabaları Rus hükümetinin de desteğiyle bir vakıf bünyesinde kurumsal bir nitelik kazanmış olacaktı.

2000'lerin başında eski Sovyet ülkeleri ve Balkanlarda meydana gelen renkli devrimler sonrasında Rus hükümeti yakın çevresinde etki alanı tesis etmek ve

23 Merkezin üyeleri arasında şu isimler bulunmaktadır: Aleksandr Bessmertnikh, Andrey Belousov, Oleg Genisaretskiy, Vyacheslav Glazıçev, Simon Kordonskiy, Sergey Kurginyan, Zahircan Kuçkarov, Vladimir Malyavin, Vladimir Mahnaç, Gleb Pavlovskiy, Şamil Sultanov, Sergey, Çernişev (Grup koordinatörü), Petr Şedrovitskiy, bkz. Sergey Borisoviç Çernişev (ed.), Inoe, Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya, 4. Cilt, Argus, Moskva, 1995, <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019

24 Aleksandr Aleksandroviç Bessmertnikh, 1990-1991 yıllarında Amerika'da büyükelçilik yapan bir Rus diplomatken, 1985'ten itibaren Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı yapan Eduard Şvardnadzenin Gürcistana dönmesinden sonra, 1991 yılında kısa süreliğine Dışişleri Bakanlığı görevini üstlendi. 1991 Ağustos'ta Gorbaçov'un görevden alınması girişimine destek vermediği gibi darbecileri de kınaması Gorbaçov tarafından ters karşılandı ve Bessmertnikh görevden alındı. Eylül 1991 yılında «Politik Analiz Merkezi Dış politika Derneği'nin kurucusu oldu. Mart 1992'den itibaren ise aynı derneğin başkanı oldu. Hâlihazırda hem dış politika derneğinin başkanlığını hem de MGIMO Üniversitesi mezunlar derneğinin başkanlığını yürütmektedir. MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler) Üniversitesi Mezunlar Derneği, <http://alumni.mgimo.ru/>, <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019

25 Merkezin çalışmalarından öne çıkanlar arasında şunlar bulunmaktadır: "Ağustos 1991'de Kim Kazandı Kim Kaybetti", BDT coğrafyasında Siyasal Çatışma Modelleri", "Rusya devlet başkanlığının geleceği", "Komünizm ve Liberalizm: İki Ütopya", "Seçimler ve Para", "NATO'nun Doğuya yayılması", detaylı bilgi için bkz. <http://old.russ.ru/>, Erişim: 7.8.2019

26 Sergey Borisoviç Çernişev (ed.), Inoe, Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya, 4 Cilt, Argus, Moskva, 1995.

27 "Analitiçeskaya Grupa Vneşnepolitiçeskoy Assosiatcii (Gruppa Bessmertnikh)" <http://old.russ.ru/gb/vvod/gb1.htm>, Erişim: 30.7.2019

28 Simon Kordonskiy, 2000-2004 yılları arasında Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı Uzmanlık Biriminin başındaydı. 2003-2005 yılları arasında Rusya Devlet Başkanının kıdemli danışmanı oldu. 1995'de "Öteki'nin yayın kadrosunda yer aldı. Halen VŞE'de (Vışaya Şkola Ekonomiki- Yüksek Ekonomi Okulu) akademisyen olarak çalışmaktadır. Kordonskiy, Simon Gdaleviç, <https://www.hse.ru/staff/kordonskiy>, Erişim: 7.8.2019

29 Hurzhy Volodymyr, "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", Filozofski Nauki, January-February 2007, No.1 (147), p. 94.

kuvvetlendirmek amacıyla sivil toplum ve medya kuruluşlarına resmi destek sağlamaya başlamıştı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 1991'de başlayan Rus kimliğini yeniden tanımlama konusunu Rus ulusal çıkarları açısından mühim görmüş olacaktı ki 2000'li yıllardan bu yana *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramına sıklıkla vurgu yaparak, bir dış politika öğesi haline gelmesini sağlamıştır.³⁰ Putin 2006 yılında Rus Dünyası'nın önemine dikkat çektiği, Federal Meclis'te yaptığı yıllık konuşmasında Ortodoks dini değerlerinin korunması gerekliliği, Rus diline gereken önemin verilmesi ve Rus kültürünün etki alanının genişletilmesi konularının öncelikli sosyal ve politik meseleler olduğunu vurgulamıştı.³¹ 2007 yılında Rus Dünyası kavramı, kültürel etki alanı genişletme, Rus milliyetçiliğini destekleme veya Rus dini değerlerini vurgulamaya yönelik söylemlerin ötesine geçerek bir vakıf bünyesinde somut bir nitelik kazanmıştı. 2007 yılında 'Rus Dünyası Vakfı' Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin tarafından 796 numaralı kararnameyle kurulmuştu. Vakfın kuruluş amacı Rus dilini yaymak, Rus kültürünün gelişmesi ve yaygınlaşmasını sağlamak ve Rusya lehine kamuoyu oluşturmak olarak ilan edilmişti.³²

Kurulduğu dönemde olduğu gibi bugün de vakfın faaliyetlerinin en büyük destekçisi Rus Dışişleri Bakanlığıdır. Bakanlık, yurtdışında kültürel diplomasi alanlarında bu vakfın faaliyetlerinden faydalanırken, vakıf ise bu faaliyetler için gerekli mali desteğin bir bölümü ile idari konularda Bakanlıktan destek almaktadır.³³ Rus Dünyası vakfının onuncu yıl dönümüne ithafen çıkarılan bir yayında

30 2000'lerin başında, yeni seçildiği dönemde kendi siyasal danışmanlarından biri olarak Putin'in seçtiği isim, 1995'te Rus kültürünü canlandırmak ve yaymak amacıyla kurulan Bessmertnih grubunun bir üyesi ve "Öteki" eserinin yazarlarından olan Sergey Borisoviç Çernişev'dir. Çernişev 2016'dan bu yana Putin hükümetinin danışma kadrosu içinde uzman sıfatıyla yer almaktadır. <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019.

31 "Vladimir Putin vıstupil s egegodnim Poslaniem Federalnomu Sobraniyu", 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/38727>, Erişim: 7.8.2019.

32 Kararnamenin detayları şu adreslerden okunabilir: "Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii o Sozdanii 'Fonda Russkiy Mir'", 21.6.2007, <https://russkiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php#1> Erişim: 24.7.2019; "Vladimir Putin vstretilsya s delegami Vserossiyskoy konferentsii prepodavateley obşestvennih nauk", 21.06.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/40791>. Ayrıca bkz Fond Russkiy Mir <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about>, Erişim: 7.8.2019.

33 Rusya'dan 18 adet kuruluşla yoğun işbirliği içerisinde Vakıf 2009 yılından bu yana Latin Amerika, Uzakdoğu, ABD, Afrika ve birçok Avrupa ülkesinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin düzenlediği toplantı ve konferanslara destek vermektedir. Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.94. Rus Dünyası Vakfı Rus dili ve kültürünü geliştirmek ve yaymak için farklı toplumsal kategorilere de inmektedir. Örneğin Rusya Müslümanları için Kur'an'ı ve hadisleri Rus dilinde okuyabilmeleri için 2009'da "Kutsal Kuran ve Hadisler" isimli bir proje hayata getirmiştir. Bu projede vakıf gereken teknik ve finansal desteği sağlayarak Kur'an'ın Rusçasının hem bilgisayar hem de diğer mobil cihazlardan okunabileceği bir yazılım programının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rusya Müftüler Konseyi Başkanı Ravil Gaynuddin, Rus dilinin yayılması için din farklı gözetmeden yürütülen bu çalışmaya Rusya Müslümanları olarak minnet duyduklarını dile getirmiştir. Rus Dünyası Vakfı tarafından hayata geçirilen "Kutsal Kuran ve Hadisler" projesi için bakınız www.al-koran.ru, Erişim: 7.8.2019. Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.96-97.

vakfın yöneticisi Vladimir Koçin³⁴ vakfın ana amacını Rus dilinin hem Rusya'da hem de diğer ülkelerde popülerleşmesi için gerekli programlara destek vermek ve Rus dünyasının birliği ve muhafazasını sağlamak şeklinde tanımlamaktadır.³⁵ Bu tanımdan yola çıkılarak yürütülen kültür-sanat faaliyetleriyle, Rus dili, kültürü ve tarihini tanıtmak ve öğretmek amaçlı yurtdışındaki Ruslara yönelik faaliyetler kapsamında vakfının girişimiyle 49 ülkede 110 adet Rus merkezi açılmıştır.³⁶

Kültürel diplomasinin yanı sıra son zamanlarda uluslararası arenada sıklıkla kullanılan 'insani diplomasi' alanında da vakfın Rus Dış Politikasına paralel bir gündem izlediği söylenebilir. Örneğin, vakıf son yıllardaki söylemlerinde dış politikanın insani yönünü temsil ettiğini iddia etmektedir. 2017 yılında Koçin, vakfın görünürdeki en önemli misyonunun "uluslararası alanda barışın temini için insani işbirliğini sağlamak" olduğunu vurgulamıştır.³⁷ Bir bakıma, Rus hükümetinin dış politik söylemleriyle uyumlu şekilde söylem geliştiren vakfın, insani diplomasiyi ön plana çıkarmadaki maksadı hükümetin Rus Dünyası kavramına atfettiği anlamla ilintilidir. Örneğin, Putin 2018 yılı Ekim ayında 'Yurtdışında Yaşayan Milletler Topluluğu Kongresi' oturumunda yaptığı konuşmasında Rus hükümetinin 'Rus Dünyası' kavramına etnik ya da dini bir anlam atfetmediğini altını çizerek ifade etmiştir: "Öyle büyük bir Rus dünyası hayal edin ki hiçbir şekilde salt etnik, ulusal ve dini özelliklere göre belirlenmemiş olsun. Bu dünya, Rusya'yla arasında manevi bir bağ hisseden... Rus dilini, kültürünü ve tarihini kendinde barındıran herkesi birleştirmektedir."³⁸ Bu açıklama Putin'in 'Rus Dünyası' kavramıyla diğer etnik unsurları ve dinleri de kapsayacak şekilde yeni bir söylem geliştirmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu noktada Rus Dünyası Vakfı Rus Dışişleri Bakanlığının da desteğini alarak 'Rus Dünyası' eksenli dış politika girişimlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Rus Dünyası söylemi çerçevesinde yürütülen dış politika faaliyetlerinde rol alan bir diğer önemli aktör de Rus Ortodoks Kilisesidir. Rus Dünyası kapsamındaki politiklardan söz ettiği konuşmalarında, Putin çoğunlukla Rus Ortodoks Kilisesinin uluslararası misyonunu da gündeme getirmektedir. Bu çerçevede, Rus diplomasisi

34 Vladimir Koçin, "Nam Est Nad Çem Rabotat", Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.29-35.

35 Age.

36 Bu merkezler arasında Erivan (Ermenistan), Berlin (Almanya), Grenada, Alma-Ata (Kazakistan), Kamçiya (Bulgaristan), Salzburg (Avusturya), Bratislava (Slovakya), Barselona (İspanya), Tokyo (Japonya), Üsküp (Makedonya), Tahran (İran), Debrecen (Macaristan) yer almaktadır. Yakın zamanda ise Paraguay, Kosta-Rika, Kolombiya ve bazı Afrika ülkelerinde yeni Rus merkezlerinin açılışının yapılması planlanmaktadır. Vladimir Koçin, "Nam Est Nad Çem Rabotat", s.29-35.

37 Vakfın kendi uzmanlarının kaleme aldığı Rus dili, kültür ve tarihini konu alan okul kitapları ve ansiklopediler ise dünyanın çok farklı yerlerine okullara gönderiliyorlar (Bu yerler arasında Kırım, Donetsk Halk Cumhuriyeti, Transdinyester Moldova Cumhuriyeti, Lugansk Halk Cumhuriyeti, Çin, Vietnam, Tayvan ve ABD de yer almaktadır. Vladimir Koçin, "Nam Est Nad Çem Rabotat", s.29-35.

38 "Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira", 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 18.7.2019.

ile Kilisenin uluslararası faaliyet ve söylemlerinin Rus Dünyası ortak paydasında keşiştiği ve Kilisenin, Rus Dünyası Vakfına benzer şekilde, Rus dış politikasına paralel bir gündem izlediği görülmektedir. Zira Rus Ortodoks Kilisesi Rus Dünyası Vakfının en yoğun işbirliği yaptığı kurum olma sıfatını taşımaktadır.³⁹

3.2. Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus Dünyası

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rus kimliğini yeniden tanımlama projesine paralel olarak 1990'larda Ortodoks Hristiyan dinine yapılan vurgu da hız kazanmıştır. Rusya'da Ortodoksluğa inananların yanında, kiliselerin, rahiplerin ve hatta medyada Ortodoksluğa değinen yayınların sayısı da artmıştı. Ayrıca Rus siyasi elitler 1917 ihtilaliyle birlikte Rus Ortodoks Kilisesinin elinden alınan toprakların ve mülklerin tekrar kiliseye devredilmesi hususunda 1990'lardan başlayarak büyük destek göstermişlerdir. Sadece sivil toplum ve siyasi elitler değil, Rusya devlet başkanı Putin de kiliseye olan desteğini her fırsatta sergilemekten çekinmemektedir. 2013 yılında tarihî Rus devletinin vaftiz edilmesinin (bir başka deyişle 988'de Rusların Ortodoks Hristiyanlığı kabulünün) 1025. yıldönümünde Putin Kiev'de düzenlenen törene bizzat katılıp "Rus devletine gelişmek ve ilerlemek için itici güç yaratan Ortodoksluğun kendisidir"⁴⁰ diyerek kiliseye verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi bugüne değin Rus Dünyası kavramı etrafında oluşturulan politikalarda Rus Hükümetinin uluslararası arenadaki siyasetine destek verecek şekilde faaliyet gösteregelmiştir.⁴¹ Rus hükümetine ek olarak Rus Ortodoks Kilisesi de Rus Dünyası kavramını sıklıkla kullanan ve faaliyetlerinin odak noktasına taşıyan bir kurum olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Rus kilisesinin geçmişten bu yana ideolojik olarak temel aldığı Rus uygarlığı söylemi zaman içinde Rus dünyası kavramına dönüşmüş ve Rus vatanseverliği bağlamında yurtdışında yaşayan, Rusça konuşan Ortodoks halkları hedef kitlesine koymuştur. Böylelikle, özellikle yakın çevresindeki Rusça konuşan Ortodoks nüfus hem hükümet hem de kilise için Rus dünyası kavramının siyasi hayatta uygulamasını bulduğu bir kitle olmuştur.⁴² Rusça konuşan halkı bir araya getirmek ve Rus dili ve kültürünün yayılmasını sağlamak kapsamında Rus Dünyası kavramı etrafında

39 Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, s.89.

40 "Putin prinyatiehristianstvapomogloRusistatkrupneyşeyderjavoy",25.7.2013,https://ria.ru/20130725/952137974.html, Erişim: 7.8.2019. N.V. Şatina, *Ofitsialnaya NarodnostXXI. Veka: Stariye İdeologemi v Formirovanii Politiceskogo Soznaniya Novih Rosiyan*, s.140-151; Vestnik RGGU Nauçniy Jurnal, No.1(123)2014. s.146-147.

41 Valentina Feklyunina, "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)"; *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 4, December, 2016, pp. 783-785.

42 Hurzhy Volodymyr, "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", p. 94; İğumen (Filaret) Bulekov, "Otnoşenie Russkoy Tserkvi k voprosam natsionalnogo i gosudarstvennogo stroitelstva", *Tserkov i Vremya*, No.4 (49), 2009, s.29-43.

oluşturulan politikalarda Rus Ortodoks Kilisesinin Rus Hükümeti'nin politikalarını desteleyecek şekilde adım attığını görmekteyiz.⁴³

Rus hükümet yetkilileri 20. yüzyıldaki siyasal gelişmelerin dünyanın birçok yanına savurduğu Rus dünyasını tek çatı altında birleştirebilecek yegâne çekim merkezi misyonuyla Ortodoks Kilisesine siyasal boyutta ayrı bir önem atfetmektedir. Bu cümleden olarak, 2004 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İgor İvanov, 8. Dünya Rus Halk Konseyinde yaptığı konuşmada Rus Dünyasını bir araya getirmede Rus hükümeti ve Rus Ortodoks Kilisesinin ortaklaşa hareket ettiğinin altını çizmişti.⁴⁴

Bu noktada, Rus Ortodoks Kilisesinin Rus Dünyası ile ne açıdan ilişkili olduğuna bakmak için, bin sene kadar öncesine, yani Kiev Rusya'sının Doğu Roma devletinden Ortodoksluğu aldığı 988 yılına kadar, gitmek gerekmektedir. Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri Rahip Evfimiyy (Moiseev)'in işaret ettiği gibi Rus Ortodoks Kilisesinin *Russkaya Sivilizatsiya* (Rus uygarlığı) tanımlamasında yatmaktadır. Bu uygarlığın temelini ise Doğu Slav ırkına dayalı Ortodoks halkların birlikteliği oluşturmaktadır.⁴⁵

Aslında burada ana mesele bir nevi 'Rus üst-etnisitesi' altında tüm Slav Ortodoksları birleştirme fikrine dayanmaktadır. Kilisenin bakış açısından Rus Dünyası üç ana unsura dayanan ortak bir uygarlığı temsil etmektedir: Ortodoksluk, Rus kültürü-dili ve ortak tarih. Ortodoks Rus Kilisesi Patriği Kiril'e göre bugün Rus dünyasının omurgasını Ukrayna, Belarus ve Rusya'dan müteşekkil olan 'tarihi Rus toprakları' oluşturmaktadır.⁴⁶ Rusya, Ukrayna ve Belarus buldukları coğrafya, etnik köken, dil ve din bakımından Slav kültürünün birbirine en yakın olan üç halkı olarak bilinmektedir. Bir takım Rus entelektüeller ve özellikle de dini otoriteler bu üç halkın tek ülkede birleşmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁴⁷ Rus Ortodoks Kilisesi 'büyük, küçük ve beyaz Rusya' olarak adlandırdığı bu üç toprağın ve üzerinde yaşayan halkların ayrılmazlığını tarih boyunca vurgulaya gelmiştir. Örneğin, 2009 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kiril *Russkiy* topluluğun temellerinden bahsettiği bir konuşmasında mekânsal olarak Rusya, Ukrayna ve

43 Ortodoks dininin litürjik anlayışı gereği insanlık ile yaradan arasında aşılama bir boşluk bulunmamaktadır. Bu sebeple Katolik Hıristiyanlığın aksine, Ortodokslukta kilise ve devlet birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Buna göre, bu dünyadaki insanlık öte dünyanın gerçekliğinin bir yansımasıdır. Ortodokslukta kilise devlete muhalif olamaz ve ikisi ortak bir hedefte tek vücut olarak çalışır. (Nikolas K. Gvosdev, "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 6, 2000, p. 30.)

44 "Vistuplenie ministra inostrannih del Rossiyskoy Federatsii İ.S. İvanova na 8. Vsemirnomo Russkom Harodnom Sobore", 3.02.2004, <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30422.html>, Erişim: 28.7.2019.

45 Michal Wawrzzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 28, No. 4, November 2014, pp. 766-768.

46 Gennadii Druzenko, "Geopolitics from the Patriarch. The Heavenly Kingdom Versus the 'Russian World', *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 1, January-February 2011, pp. 65-66.

47 Sven Gunnar Simonsen, "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, pp. 91-92; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 61.

Belarus'un oluşturduğu coğrafyayı işaret etmiştir.⁴⁸ Putin de 2013 yılında Patrik Kiril'in bu söylemine destek verir nitelikte bir açıklama yapmış ve konuşmasında Ortodoks Hristiyanlığın Rusya, Ukrayna ve Belarus'u kuvvetli bağlar ve kardeşlik ile birleştirdiğini söylemiştir.⁴⁹ En son 2019 yılı Haziran ayında Rus Ortodoks Kilisesi Metropolitanı Hilarion İsviçre'de katıldığı bir konferansta bu "üç halkın ruhsal olarak tek bir millet oluşturduğunu" belirtmiştir.⁵⁰

Rus Ortodoks kilisesinde saygın bir yeri olan Rahip Evfimiy (Moiseev), Sovyetler sonrasında yaşanan kimlik dönüşümü neticesinde yeni bir Rus kimliği inşa edilmesi ve bunun da ruhani temellere dayanması gerekliliğini belirtmiştir. Rahip Evfimiy'e göre Rus Ortodoks Kilisesi Rusya imparatorluğunun "ruhani mirasının yegâne bekçisi" ve bugünkü Rusya'da Rus kimliğinin devamlılığını sağlayan, yani tarihten bu yana muhafaza eden tek kurum olma sıfatını taşımaktadır.⁵¹ Tüm bu bilgiler ışığında, Rus Ortodoks Kilisesinin vurgu yaptığı "tarihi Rus toprakları"ndan Rusya İmparatorluğuna ve oradan da bugünkü Rusya'ya uzanan Rus uygarlığı kavramının, temelde etnik ve dini bir yapı barındırmakta olduğu söylenebilir. Rus Dünyası kavramının temellerini aldığı bu uygarlık düşüncesi Rus dış politik söyleminde hükümetin görünürde mesafeli durmaya çalıştığı bir tanımdır. Aksine, hükümetin söylemlerinde Rus dünyası kavramı, kültürel diplomasi oluşturma ve yakın çevredeki etkiyi artırma bağlamında, daha kapsayıcı olmak adına farklı bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Rus Dünyası Vakfının açıklamalarında ve Putin'in konuşmalarında bu kavramın 'çok-etnisiteli, çok-dinli' bir yapıyı temsil ettiğinin altı çizilmektedir. Bu bakış açısı kilisenin yetkilileri tarafından tepki görmekte olup çok-etnisiteli ve çok-dinli bir Rus Dünyası tanımı reddedilmektedir. Rus Ortodoks Kilisenin saygın isimlerinden Rahibe Evfimiy'e göre bu kavram çok etnisiteli olmadığı gibi tek bir etnik unsura da

48 "Vistuplenie Svyateyşevo Patriarha Kirilla na torjestvennom otkritii 3. Assamblem Russkogo mira", 3.11.2009, <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1209822.html>; "Patriarh Kirill postavil Ukraine zadaču 'perezagruzit' suverenitet i napravil ego na ukreplenie Russkogo mira", 4.11.2010, <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/6649-patriarh-cyryl-postavil-ukraine-zadachu-perezagruzit-suverenitet-i-napravit-ego-na-ukreplenie-russkogo-mira.html>, Erişim: 7.8.2019; Michal Wawrzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", s.761.

49 "Vstreča s predstavitelyami pomestnih pravoslavnih tserkvey", 25.7.2013, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/18942>, Erişim: 3.8.2019.

50 "Rossiya, Ukraina, Belorssiya: edinoo duhovnoe prostranstvo", 2.6.2019, <https://mospat.ru/ru/2019/06/02/news174818/>, Erişim: 7.8.2019; Putin 10 Temmuz 2019 tarihinde yaptığı bir açıklamada Rus ve Ukrayna halklarının tek bir ulus olduklarını, çünkü ortak tarih ve dine sahip olduklarını belirtmişti. Putin ayrıca, Bir zamanlar bugünkü Ukrayna topraklarının ortak din bağlamında Rusya'ya katıldığını ve bu topraklardaki sakinlerin kendilerini Rus olarak adlandırdıklarını vurgulayan ve o dönemde Katolik propagandası yapan Lehlere karşı çıkan Ortodoks bir halk olduklarını vurgulamıştı. "Vladimir Putin nazval russkih i ukraintsev odnoy natsiey", 10.07.2019, <https://russkiy.mir.ru/news/259213/>, Erişim: 7.8.2019.

51 (Moiseev), İğumen Evfimiy, "Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoy Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya", 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkiy_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi/, Erişim: 23.6.2019; Ayrıca bkz. Michal Wawrzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", s.763.

indirgenememektedir: Rus Dünyası ‘süper-etnisiteli’dir; yani ‘etnisiteler-üstü’ bir yapıya sahiptir. Buna göre, etnik Rus halkı, Doğu Slav halklarının etnik kimliklerinin üstünde bir ‘üst-etnik’ yapıyı oluşturmaktadır. Rahip Evfimiy’e göre, «... temel prensibi Ortodoks dini olan Rus uygarlığı ile kendisini özdeşleştiren herkesin oluşturduğu topluluğa Rus Dünyası denir.»⁵² Kısacası, bu kavramın Doğu Slav etnik kimliği ve Ortodoks dinine mensup halkları, kilisenin tabiriyle Ukrayna, Belarus ve Rusya’yı temsil ettiği söylenebilir.

Rus Dünyası kavramının hükümet söylemine girmeye başladığı 2000’li yıllarda Dışişleri Bakanı olan İgor İvanov’un yaptığı açıklamalar ile Putin’in 2007’den itibaren yaptığı konuşmalar dikkate alındığında, Rus Dünyası kavramının odak noktasına ilişkin farklı yaklaşımlar olduğu göze çarpmaktadır. İvanov, kavram çerçevesinde Ortodoksluk dinini ön plana çıkarırken, Putin ise «tüm etnik ve ulusal unsurları kapsayan»⁵³ bir Rus Dünyasından bahsetmektedir. Rahip Evfimiy’in de iddiasından yola çıkarak, Rus Dünyası kavramının zaman zaman tarihsel arka plana sadık kalınarak kullanıldığı ve etnik-dini-coğrafi bir temele işaret ettiği, zaman zaman ise, İvanov’un açıklamalarındaki gibi, sadece Ortodoksluk dini ile ilişkilendirildiği ve özellikle son zamanlarda da Putin’in söylemlerindeki gibi geniş bir kitleye hitap edecek şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Tüm bu söylemlerin tarihsel akış içerisinde dış politik koşullara göre şekillendiği görülmektedir. Etnik ve dini temellere dayanan Rus uygarlığı fikri, dış politik söylemler ve faaliyetler dikkate alındığında, geri planda bırakılarak daha geniş halk kitlelerini içine alan bir Rus Dünyası fikri öne sürülmektedir. Bu durum, Rus hükümetinin yakın çevresini etki altına alma politikasını yürütürken izlediği kapsayıcı olma siyasetiyle paralellik göstermektedir. Ancak, Rusya, Belarus ve Ukrayna’nın oluşturduğu iddia edilen ‘tarihsel Rus uygarlığı’ söylemi, söz konusu yakın çevrenin hafızasında aynı kapsayıcılığı çağrıştırmamaktadır.

4. Rus Dünyası Kavramına Tepkiler

Rus Ortodoks Kilisesinin “Rus uygarlığı” ifadesinde kastedilen ülkeler olan Ukrayna ve Belarus, Rus Dünyası kavramını Rus uygarlığının bir uzantısı gibi algılayarak, Rus hükümetinin bu bağlamda yürüttüğü politikalara tepki göstermektedirler.

52 (Moiseev), İgumen Evfimiy, “Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoj Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya”, 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkij_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi/, Erişim: 23.6.2019.

53 “Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira”, 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 7.8.2019.

Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri yukarıda bahsedilen Rahip Evfiy'miy'in de işaret ettiği gibi Rus Ortodoks Kilisesinin "Rus uygarlığı" tanımlamasında yatmaktadır. Bu uygarlığın temelini ise Doğu Slav ırkına dayalı Ortodoks halkların birlikteliği oluşturmaktadır. Tüm bu tarihsel arka plan dikkate alındığında 'Kiev Rusyası', dolayısıyla Ukrayna, bu Rus uygarlığının en temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu durum bugün Ukrayna'da Rus Dünyası fikrine karşı bir yandan destek bulurken diğer yandan da sert tepkiler doğurmaktadır. Bir tarafta Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik bölgesine entegre etmeyi destekleyen muhalifler bulunmaktayken, diğer tarafta Avrupa uygarlığına karşı Rus uygarlığı içerisinde kalmayı tercih eden elitler bulunmaktadır.⁵⁴ Turuncu devrim sonrasında Rus hükümeti Ukrayna'yı Rus etkisinden kurtarmayı hedefleyen ve Batı ile yakınlaşmaya hız veren kesime karşı Rus yanlılarına destek vermektedir. 2005-2010 yılları arasında Rus hükümeti Ukrayna'nın kendi kültürel ve tarihsel bağlarına dönerek kimliğini oluşturma projesini, Ukrayna'da ikamet eden Rusları ve Rusça konuşanları Ukraynalılaştırma politikası olarak algılamaktaydı. Bu dönemde Rus mediasında da Ukrayna'nın kimliği tartışmaya açılmaktaydı. Tam da bu noktada Rus Dünyası kavramı Ukrayna'yı da kapsayan alternatif bir üst-kimlik olarak ortaya çıkmaktaydı. 2000'lerde Rus hükümeti ve Rus Ortodoks Kilisesinin söylemlerinde artan bir şekilde yer alan Rus Dünyası kavramı ilk ortaya çıkışında Rus diasporası anlamında kullanılmaktaydı. Daha sonra, özellikle Kilisenin söylemlerinde, Knyaz Vladimir'in Kiev'deki vaftizine kadar götürülerek, Ukrayna, Belarus ve Rusya'yı da içine alan Slav-Ortodoks Rus Uygarlığı anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlandı. Bu bakış açısına göre, Ukrayna tarihsel arka planda 1030 yıllık Rus Ortodoks uygarlığının kurucu bir unsurudur. Bundan dolayı, Rusya bölgesel etki alanı geliştirme çabalarında Ukrayna'ya özel bir önem atfetmektedir. Özellikle 2000'lerde Rus kültürü ve tarihini Ukrayna'da daha görünür hale getirmek amacıyla Rus hükümeti özel sektörden, medyadan, Rus Dünyası gibi vakıflardan ve Rus Ortodoks kilisesinden destek almıştı. Tüm bu faaliyetler Batı kültürüne karşı Rus kültürünü ve kimliğini ön plana çıkarma amacı taşımaktaydı. Fakat Rusya'nın bu çabaları Ukraynalı milliyetçi çevrelerde büyük tepki görmüştür. 2014'de Kırım'ın Rusya tarafından alınmasıyla Rus Dünyası kavramı, Ukrayna'nın kendi kültürel değerlerini hiçe sayan etnik Rus milliyetçiliğinin bir yansıması olarak değerlendirilmekteydi.⁵⁵ Bunun yanında Ukrayna halkı kendi ulusal kimliklerini inşa etme yolunda Rus Ortodoks Kilisesini de bir engel olarak görmekteydi.⁵⁶ 2018 yılı sonunda Ukrayna Otosefal Kilisesinin kurulması ise Ukrayna milli kimliğini oluşturma çabalarında en son ve en önemli

54 Michal Wawrzzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", pp. 766-768.

55 Tatiana Zhurzhenko, "A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis", Die Friedens-Warte, Vol. 89, No. 1/2, Die Ukraine-Krise, 2014, pp. 258-260.

56 Nikolas K. Gvosdev, "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", p. 35.

basamak sayılmaktadır. Bu otosefaliyi İstanbul Patriğinin belgelemesi ise Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus hükümeti tarafından esefle karşılanarak, hem Ukrayna'yla hem de İstanbul Patrikhanesi'yle Rusya'nın ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur.

Ne var ki, 'Rus Dünyası' ideolojisine en açık tepki Rusya'nın yakın çevresinde bulunmasına karşılık yüzünü Batıya dönmeye başlayan, Rusya'nın stratejik ortağı olarak bilinen Belarus'tan gelmiştir. Belarus Devlet Başkanı Lukaşenko 2015 yılında Belarus'un Rus Dünyasına dâhil olduğu fikrine karşı çıkararak, ülkenin bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Yine aynı yıl yaptığı bir başka açıklamada Lukaşenko, Rus Dünyası kavramının ne anlama geldiğini kendisi de anlamadığını belirterek, bunu Rus hükümet çevrelerince "uydurulmuş"⁵⁷ kavram olarak tanımlamış, bunun Belarus halkı nezdinde de olumsuz karşılandığını vurgulamıştır. Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında en önemli ortağı olarak bilinen Belarus lideri Lukaşenko, 2014'ten bu yana Rusya ve Ukrayna arasında Donbass'ta süregelen savaşta Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesine destek çıkmıştır.⁵⁸ 2018 Haziran ayında Belarus hükümeti Donbass'ta Ukrayna güçlerinin kontrolünde olan bölgeye insani yardım yollamıştır.⁵⁹ Ukrayna lehine izlediği politikalar dikkate alınırca, Lukaşenko'nun Rusya ile olan stratejik ortaklığını hiçe sayacak adımlar atmasının temelinde, aynı Ukrayna örneğinde olduğu gibi, Belarus'un da kendi tarihi⁶⁰ ve kültürüyle, kendine ait ulusal bir kimliği olduğu bilincini öne çıkarma çabası ve bu yolla bağımsız egemen bir devlet olarak Rus etkisinden çıkma isteği yatmaktadır.⁶¹ Rus hükümetinin yakın çevresini etki altına almak adına bir dış politika aracı olarak kullandığı Rus Dünyası kavramı, Rusya tarafından en çok karşılık bulması beklenen Belarus ve Ukrayna gibi ülkelerde beklenen etkiyi yaratmadığı gibi ikili ilişkilerde de bir gerginlik unsuru olmuştur.

5. Sonuç

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yakın çevresinde Batılı devletlerin etki alanının genişlemesine karşı, Putin hükümeti askeri ve ekonomik unsurların yanında

57 "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraini'", 27.01.2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.

58 Age.

59 <https://www.rbc.ua/rus/news/belarus-otpravila-gumanitarnuyu-pomoshch-1528797784.html>; "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraini'", 27.01.2017 <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.

60 "V Belorusii sozdayut svoyu velikuyu istoriyu. İ perepisyayut mirovuyu", 30.05.2018, https://lenta.ru/articles/2018/05/30/batka_istorik/, Erişim: 7.8.2019.

61 Bunun yanında, Lukaşenko Belarus'daki bilgi ve haber alma güvenliğini sağlamak için medya kanalları üzerindeki devlet kontrolünü artırmaya yönelik girişimlere başlamıştır. Burada Lukaşenko'nun birincil amacı Belarus halkının Rus medyasından ziyade Belarus hükümeti tarafından kontrol edilen TV kanallarını takip ederek bilgiye ulaşmaları ve Belarus halkı üzerindeki Rus etkisinin azalmasını sağlamaktır. "Lukaşenko ukreplyaet informatsionnyu obronu. Kto vrag?", 24.04.2018, https://lb.ua/world/2018/04/24/396016_lukashenko_ukreplyaet_informatsionnyu.html, Erişim: 01.8.2019.

kültürel unsurları da devreye sokarak önlem almaya çalışmaktadır.⁶² 2000’li yılların başından bu yana BDT ülkeleriyle Rusya’nın bağı sıkı tutma çabaları bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Ne var ki, BDT’nin kurulduğu günden bugüne izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği faaliyetler temel alındığında, üye ülkeler arası iletişim ve işbirliğinde beklenen başarının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu birlik içinde *primus inter pares* konumunda olan Rusya her zaman işbirliğini daha çok teşvik eden üye olmuştur.⁶³ Fakat 2000’lere kadar Rusya’nın ekonomisi henüz toparlanma sürecini tamamlayamadığından diğer üyeler için bir cazibe merkezi olamamıştır.⁶⁴ 2000’lere gelindiğinde, Rusya Federasyonu özellikle doğalgaz ve petrol kaynaklarının yardımıyla finansal durumunu yeterli derecede toparlamasına rağmen, uluslararası ticaret veya güvenlik bağlamında çevresine yeteri kadar olanak sunamamıştır. Dahası, Rusya’nın zaman zaman doğalgaz ve petrol tedarikini kesmekle tehdit etmesi ve ticari yaptırımlara baş vurmasının bir sonucu olarak, eski Sovyet ülkeleri siyasal ve ekonomik partner olarak Rusya dışındaki ülkelere veya NATO, AB gibi organizasyonlara yüzlerini dönmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak, Rusya açısından yakın çevresindeki etki alanında bir daralma tehdidi doğmaya başlamıştır.⁶⁵

Bu bağlamda *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramı, yakın çevresinde Rusya’nın nüfuzunu artırma araçlarından biri olarak düşünülebilir. Rus hükümetinin nihai amacı Rus Dünyası anlayışıyla oluşturduğu kültürel siyasetin, eski Sovyet ülkelerinin dış politika yapım süreçlerinde Batının etkisine karşı Rusya’nın etki alanında kalmalarını sağlamaktır.⁶⁶

Özellikle 2000’lerin başında hükümet yetkililerince yapılan açıklamalarda Rus Dünyası kavramı Ortodokslukla temelden ilişkilendirilmiştir. Ancak Putin hükümeti son yıllarda Rus Dünyası kavramını diğer din ve etnik unsurları da kapsayacak şekilde tanımlama yoluna gitmiştir. Fakat çalışmamızda Ukrayna ve Belarus örneğinde gösterildiği üzere Rus hükümetinin bu çabaları Ortodoks çoğunluğa ve Slav etnik kimliğine sahip yakın çevrede ulusal bütünlüklerine ve egemenliklerine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu noktada, zaten Rus dış politika söyleminde muğlak ve çelişkili bir şekilde kullanılagelmiş olan Rus Dünyası kavramını kapsayıcı şekilde kullanmaya yönelik çabaların yeteri kadar etkili olmadığı görülmektedir.

62 Stephen Page, “The Creation of a Sphere of Influence: Russia and Central Asia”, *International Journal* (Canadian International Council), Vol. 49, No. 4, Russia’s Foreign Policy, Autumn 1994, pp. 788-813.

63 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 2009, pp. 121-124.

64 World Bank national accounts data (GDP growth of Russia), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2002&locations=RU&start=1991&view=chart>, Erişim: 1.8.2019.

65 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, pp. 121-124.

66 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, pp. 119-120.

Çalışmamızda gösterildiği üzere, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından bugüne kadar gelen süreçte Rus Dünyası kavramı, tüm çelişkili kullanımı ve tartışmalı tanımlarına rağmen, Rus dış politika söylem ve uygulamalarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Son yıllarda, Rus hükümetinin yakın çevresindeki nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerin bir parçası haline geldiği göz önüne alındığında, Rus Dünyası kavramının dış politika söyleminde ilerleyen dönemlerde de önemli bir unsur olmaya devam edeceği öngörülebilir. Rusya'nın gelecekte yakın coğrafyasına yönelik politikalarını daha iyi kavrayabilmek açısından, Rus Dünyası kavramının Rus dış politika söylemindeki kullanım ve rolünün izleyeceği yön önem arz etmektedir. Bu noktada, Rus Dünyası kavramının, dini ve etnik kimlik tartışmalarındaki kullanımının yanı sıra, Rus dış politika söyleminde kullanımında değişim ve/veya sürekliliğe yönelik ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalar Rus dış politika araştırmacıları açısından önemli ipuçları sağlayacaktır.

Kaynakça

- Anderson, M. S. *The Eastern Question*, St. Martin's Press, NewYork, 1966.
- Andreeva, İskra Stepanovna. "Put k Russkoi idee", Andrey Nikolayeviç Savelev, *Russkiy Stroy*, Intellekt, Moskva, 1997, s.129-151.
- Aslund, Anders and Andrew Kuchins. *The Russia Balance Sheet*, Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 2009.
- Bovt, Georgiy (ed.). *Russkii Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkii Mir, Moskva, 2017.
- Bulekov, İğumen (Filaret). "Otnoşenie Russkoy Tserkvi k voprosam natsionalnogo i gosudarstvennogo stroitelstvo." *Tserkov i Vremya*, No.4 (49), 2009, s.29-43.
- Çernişev, Sergey Borisoviç (ed.), Inoe, *Hrestomania Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya*, 4 cilt, Argus, Moskva, 1995. <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019.
- Dixon, Simon. "Russians and the Russian Question", ed. Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, Longman, London, 1996, pp. 47-74.
- Druzenko, Gennadii. "Geopolitics from the Patriarch. The Heavenly Kingdom Versus the 'Russian World', *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 1, January-February 2011, pp. 65-73.
- Entsiklopedičeskiy slovar Brokrauz a i Efrona, Sankt-Peterburg, 1899, Vol.27.
- Feklyunina, Valentina. "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)', *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 4, December, 2016, pp. 773-796.
- Gvosdev, Nikolas K. "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 6, 2000, pp. 29-38.
- Hosking, Geoffrey. *Russian History, A Very Short Introduction*, (Oxford Uni. Press, 2012)
- Kamalov, İlyas. *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken yayınları, İstanbul, 2009.

- Koçin, Vladimir. "Nam Est Nad Çem Rabotat", Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.29-35.
- Page, Stephen. "The Creation of a Sphere of Influence: Russia and Central Asia", *International Journal (Canadian International Council)*, Vol. 49, No. 4, *Russia's Foreign Policy*, Autumn 1994, pp. 788-813.
- Pipes, Richard. *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism*, Harvard University Press, Cambridge, 1997.
- Remington, Thomas. "A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev", *The Russian Review*, Temmuz 1989, Vol. 48, No. 3, *Gorbachev Reforms: Special Issue*, pp. 271-304.
- Savelev, Andrey. "Suverenitet, Federalizm, Separatizm" *Russkiy Stroy*, Intellekt, Moskva, 1997. s.103-128.
- Şatina, N.V. *Ofitsialnaya Narodnost XX1. Veka: Stare İdeologemı v Formirovanii Politiçeskogo Soznaniya Novih Rosiyan*, s.140-151. *Vetnik RGGU Nauçmy Jurnal*, No.1(123) 2014. s.140-151.
- Simonsen, Sven Gunnar. "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, Fall 1996, Vol. 2, No. 5, pp. 91-110.
- Vasileva, Olga Yurevna. "Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg." (Doktora tezi, İstitut Rossiyskoy İstorii, Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1998)
- Volodymyr, Hurzhy. "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", *Filosofski Nauki*, January-February 2007, No.1 (147), pp. 93-96.
- Wawrzonek, Michal. "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 28, No. 4, November 2014, pp. 758-780.
- Weigle, Marcia A. and Jim Butterfield, "Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence", *Comparative Politics*, October 1992, Vol. 25, No. 1, pp. 1-23.
- Zhurzhenko, Tatiana. "A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis", *Die Friedens-Warte*, Vol. 89, No. 1/2, *Die Ukraine-Krise*, 2014, pp. 249-267.

İnternet Kaynakları:

- "Analitiçeskaya Gruppa Vneşnepolitiçeskoy Assosiatsii (Gruppa Bessmertnıh)" <http://old.russ.ru/gb/vvod/gb1.htm>, Erişim: 30.7.2019.
- Belarus otpravila gumanitarnuyu pomoş Ukraine, 12.06.2018, <https://www.rbc.ua/rus/news/belarus-otpravila-gumanitarnuyu-pomoshch-1528797784.html>, Erişim: 7.8.2019.
- Fond Russkiy Mir, <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about>, Erişim: 7.8.2019.
- Kordonskiy, Simon Gdaleviç, <https://www.hse.ru/staff/kordonsky>, Erişim: 25.7.2019.
- "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraim", 27.01.2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.
- "Lukaşenko ukreplyaet informatsionnyu obronu. Kto vrag?", 24 апреля 2018, https://lb.ua/world/2018/04/24/396016_lukashenko_ukreplyaet_informatsionnyu.html, Erişim: 1.8.2019.

- MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler) Üniversitesi Mezunlar Derneği, <http://alumni.mgimo.ru/>, Erişim: 7.6.2019.
- (Moiseev), İğumen Evfimiy, "Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoj Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya", 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkij_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi/, Erişim: 23.6.2019.
- "Patriarh Kirill postavil Ukraine zadaçu 'perezagruzit' suverenitet i napravit ego na ukreplenie Russkogo mira",
4.11.2010, <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/6649-patriarh-Cyril-postavilukraine-zadachu-perezagruzit-suverenitet-i-napravit-ego-na-ukreplenie-russkogo-mira.html>, Erişim: 7.8.2019.
- "Putin prinyatie hristianstva pomoglo Rusi stat krupneyşey derjavoy", 25.7.2013, <https://ria.ru/20130725/952137974.html>, Erişim: 30.7.2019.
- "Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira", 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 18.7.2019.
- "Rossiya, Ukraina, Belorsiya: edinoe duhovnoe prostranstvo", 2.6.2019, <https://mospat.ru/ru/2019/06/02/news174818/>, Erişim: 7.8.2019.
- Svyaşçenniy Koran, Hadisi Proroka, www.al-koran.ru, Erişim: 22.7.2019.
- "Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii o Sozdanii 'Fonda Russkiy Mir", 21.6.2007, <https://ruskiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php#1>, Erişim: 24.7.2019.
- "V Belorusii sozdayut svoyu velikuyu istoriyu. İ perepisivayut mirovuyu", 30.05.2018, https://lenta.ru/articles/2018/05/30/batka_istorik/, Erişim: 7.8.2019.
- "Vladimir Putin nazval russkih i ukraintsev odnoy natsiey", 10.07.2019, <https://ruskiymir.ru/news/259213/>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vladimir Putin vstretilsya s delegami Vserossiyskoy konferentsii prepodavateley obşestvennih nauk", 21.06.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/40791>, Erişim: 22.7.2019.
- "Vladimir Putin vystupil s egegodnim Poslaniem Federalnomu Sobraniyu", 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/38727>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vstuplenie ministra inostranmih del Rossiyskoy Federatsii İ.S. İvanova na 8. Vsemirnom Russkom Harodnom Sobore", 3.02.2004, <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30422.html>, Erişim: 28.7.2019.
- "Vstuplenie Svyaţeyşevo Patriarha Kirilla na torjestvennom otkritii 3. Assamblei Russkogo mira", 3.11.2009, <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1209822.html>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vstreça s predstaviteleyami pomestnih pravoslavnih tserkvey" (25.7.2013) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/18942>, Erişim: 3.8.2019.
- World Bank National Accounts Data (GDP Growth Of Russia), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2002&locations=RU&start=1991&view=chart>, Erişim: 1.8.2019.

STALİN'İN MİLLİYETLER POLİTİKASININ BEDELİ OLARAK AHISKA SÜRGÜNÜ VE AHISKALILAR'IN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI

AHISKA EXILE AS THE PRICE OF STALIN'S NATIONALITIES POLICY AND AHISKA TURKS' LIVES IN EXILE

N. ASLI ŞİRİN ÖNER*

ABSTRACT

Exile which aims at leaving people in limbo by forcing them out of their homes and homelands, is a type of forced migration. Some of the Turkish and Muslim communities living in the Union of Soviet Socialist Republics were unwanted by Stalin and sent to exile as part of the Soviet state's policy followed to force people out of their homes. At the same time, it was a strategy implemented as a result of the changing Soviet nationalities policy in the 1930s and return to the Russification process.

The Soviet administration sent some of the Turkish and Muslim peoples to exile in 1944. Ahıska Turks (Meskethian Turks) living on the Georgian-Turkish border, were among the exiled peoples. This article is about the Ahıska Turks' exile. Their narratives are based on in-depth interviews conducted with the ones living in İstanbul, Bursa and Kocaeli provinces as a part of a qualitative research carried out in 2010-14 period about the Turkish forced migration from Bulgaria in 1989 and the Ahıska Turks' migration from the ex-Soviet republics. As seen in the narratives, the Ahıska Turks were forced to live a camp life in the Soviet regions to which they were exiled and were subject to assimilation. But they were not assimilated, instead they strengthened their Turkish identity and struggled against hardships they faced.

Keywords: Ahıska Turks, exile, nationalities policy, Union of Soviet Socialist Republics, Stalin

ÖZ

İnsanları evleri ve vatanlarından uzaklaştırarak onları boşlukta bırakmayı amaç edinen sürgün, zorunlu göç hareketlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) Stalin döneminde gerçekleşen sürgünler de Sovyet devletinin farklı gördüğü Türk ve Müslüman halkları yaşadıkları yerleri terk etmeleri için uyguladıkları politikanın bir parçası ve SSCB'nin milliyetler politikasının 1930'larda yön değiştirmesi ve Ruslaştırmaya dönüş kapsamında uygulanan bir stratejidir.

Sovyet yönetimi, 1944 yılında Türk ve Müslüman halkların bazılarını sürgüne göndermiştir. Bu halklar arasında Gürcistan'ın Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleri de bulunmaktadır. Ahıska sürgününü Stalin döneminde değişen milliyetler politikası çerçevesinde inceleyen bu çalışmada, Ahıska Türkleri sürgününde yaşadıklarına yer verilmektedir. Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçlerini konu edinen, 2010-14 yılları arasında gerçekleştirilen nitel araştırma kapsamında Ahıska Türkleri yoğun olarak yaşadıkları İstanbul, Bursa ve Kocaeli'de yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Anlatılardan da görüldüğü gibi, Ahıska Türkleri 1956'ya dek sürgüne gönderildikleri bölgelerde kamp hayatı yaşamak zorunda bırakılmışlar ve asimilasyona maruz kalmışlardır. Ama kamp hayatı boyunca asimile olmak bir yana Türk kimliklerini pekiştirmiş ve zorluklarla mücadele etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska Türkleri, milliyetler politikası, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Stalin, sürgün.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, asli.sirin@marmara.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5392-0949>

Makale Atfı Bilgisi: ŞİRİN ÖNER N. Aslı, (2019). Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü Ve Ahıska Türkleri'nin Sürgündeki Yaşamları, *Avrasya Etüdüleri*, 53-77.

Gönderim Tarihi: 30.12.2018 Kabul Tarihi: 23.09.2019

Giriş

Toplumların yaşamlarında önemli bir yeri olan göç, tarihin her döneminde sıkça karşılaşılan bir olgudur ve dünyanın demografik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarını değişik şekillerde etkilemektedir. Belirli bir mekânda yaşayan bir kişinin veya bir grubun çeşitli sebeplerle uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi olarak tanımlanabilecek göç farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bunların en bilinenleri gönüllü ve zorunlu göç, kitlesel ve bireysel göç, iç ve dış (uluslararası) göçtür. Gönüllü ve zorunlu göç ayrımında ölçüt göçmenin iradesidir. Kişilerin buldukları yerleri kendi istekleriyle terk etmeleri gönüllü göç iken, savaş, doğal afet, dini, siyasi veya etnik baskı gibi nedenlerden ötürü yaşadıkları yerleri iradeleri dışında terk etmeleri zorunlu göçtür.

Zorunlu göç denildiğinde sığınma ve iltica ile sürgün öne çıkmaktadır. Sığınma ve ilticada insanların baskı görmeleri yüzünden ülkelerini terk etmek zorunda kalmaları ve başka bir ülkeden koruma talep etmeleri söz konusudur. Sığınmacıların birincil maksadı, yaşamlarının tehdit altında olmadığı güvenli bir çevrede hayatlarını sürdürmektir. Sürgünde ise esas hedef, kişiyi evinden ve vatanından uzaklaştırmak suretiyle onu boşlukta bırakmaktır.¹

Devletler, kimi zaman, kendilerinden farklı gördüğü unsurları yaşadıkları yerleri terk etmeleri için ülkenin başka bir yerine veya başka bir ülkeye göçe zorlarlar ve bu zorlama izledikleri resmi bir politika veya stratejidir.² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların II. Dünya Savaşı esnasında maruz kaldıkları sürgün, temel amacı SSCB'yi oluşturan milletleri sağlamaştırma ve ulus-inşa sürecine ivme kazandırma olan milliyetler politikasının Stalin döneminde yön değiştirmesi ve *Ruslaştırma politikası* kapsamında uygulanan stratejilerden biridir.

SSCB'nin inşa edildiği 1920'lerde izlenen milliyetler politikasının temel hedefleri arasında Sovyet eğitim sistemini millileştirme, devlet aygıtlarını geliştirme, milli bir kültürün gelişmesine yardımcı olma ve *korenizatsiya* (yerleştirme) programını hayata geçirme yer almaktadır. *Korenizatsiyanın* amacı, gerek sosyalizm fikrini gerek Sovyetler Birliği Komünist Parti hedeflerini desteklediği sürece SSCB'de yaşayan halkların milli dil ve kültürlerini korumalarına ve geliştirmelelerine izin vermektir. Programın bu halkların desteğini kazanabilmesi için onlara yakın olması ve bu halkların milli dillerini kullanması gerekmektedir. Bunun için milli eğitim sistemi teşvik edilmiş ve yerli halklara mensup kişiler Komünist Parti başta olmak üzere yönetim birimlerinde işe alınmışlardır.³

1 A. Sağır, *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri - Ulupamir Kırgızları Örneği* -, Nobel: Ankara, 2012, s.34.

2 Age, s.34.

3 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power in the Soviet Union", *Post-Soviet Issues*, 4(3), 2017, p.245.

1920’lerde egemen olan *korenizatsiya* programı 1930’lara gelindiğinde yavaş yavaş terk edilmiş, buna bağlı olarak milliyetler politikası yön değiştirmiş ve *Ruslaştırılmaya* ağırlık verilmiştir. *Ruslaştırma* kapsamında Stalin’in bazı stratejilere başvurduğu görülmektedir. Bu stratejilerden biri bazı halkları sınır dışı etmek⁴ (*deportation*) olmuştur.⁵ Diğerleri ise, birbirleriyle ilişkili olmayan iki ya da daha fazla etnik grubu tek bir etnik toprak parçasında birleştirmek ve keyfi olarak çizilen sınırlarla etnik grupları birbirinden ayırmaktır.⁶

Resmi olarak “tahliye” edilen ama aslında sürgüne gönderilen halklardan biri, Gürcistan’ın Türkiye sınırında yaşayan Ahıska Türkleridir. Sovyet yönetimince resmen tanınmayan ve özerkliğe sahip olmayan Ahıska Türkleri üzerindeki baskı 1930’larda iyice artmıştır. 1936’dan itibaren Gürcü yönetimince Azeri denilen Ahıska Türkleri, II. Dünya Savaşı başlarında yeniden Gürcü olarak tanınmış ve savaşın sonlarına doğru, “Gürcü iseler neden Orta Asya ve Sibiryaya sürgün edildiler?” sorusunu akıllara getirecek biçimde Sovyet yönetiminin aldığı gizli bir kararla Kasım 1944’te “tahliye” adı altında sürgüne gönderilmişlerdir.⁷

Ahıska sürgününü SSCB’nin Stalin döneminde değişen milliyetler politikası çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, sürgün sırasında çocuk olan Ahıskalıların yaşadıkları olaylara yer verilmektedir. Ahıskalıların sürgün ve sürgünde yaşama dair anlatıları, 1989 Bulgaristan göçmenleri ve Ahıska Türklerinin Türkiye’deki deneyimlerini karşılaştırarak göç ve sonrası süreçte neler yaşadıklarını ve bu süreci nasıl gördüklerini anlamayı amaçlayan, 2010-2014 yılları arasında yaptığım “Göç ve Sonrası: Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması” başlıklı, nitel araştırma kapsamında Nisan-Eylül 2011 döneminde Ahıskalıların yoğun olarak yaşadıkları İstanbul, Bursa ve Kocaeli’nin Gebze ilçesinde otuz kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sürgün kavramsal açıdan ele alınmaktadır. İkinci bölümde, SSCB’nin milliyetler politikası ve Stalin’le birlikte 1930’larda politikanın terk edilmesi irdelenmektedir. Üçüncü bölümün odağını Ahıska bölgesinin tarihçesi ile SSCB öncesinde ve SSCB döneminde Ahıskalıların varlığı teşkil etmektedir. Son iki bölümde, sürgün sırasında çocuk

4 Burada sınır dışı etmek ifadesi ile kastedilen, bazı halkların SSCB bünyesinde yaşadıkları sosyalist cumhuriyetin sınırları dışına gönderilmeleridir.

5 S.Zhemukov and Ş.Aktürk, “The Movement Toward a Monolingual Nation in Russia: The Language Policy in the Circassian Republics of the Northern Caucasus”, *Journal of Caucasian Studies*, September 2015, Vol. 1, No. 1, p.40.

6 Global Security, “Nationalities Policy Under Stalin”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>

7 D. Mursül, *Türkiye’ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s.69; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel: Bilimsel Eserler, Ankara, 2016, s.91.

olan görüşmecilerin anlatılarına dayanarak 1944 Ahıska sürgünü ve Ahıskalılarının sürgün sonrası yaşamları mercek altına alınmaktadır. Ahıskalı görüşmeciler, anlatılarında evlerini terk etmelerini, bilinmeze yolculukta yaşananları, çoğunun sürgün edildiği Özbekistan'da maruz kaldıkları kamp hayatını ve önceleri onlardan çok korkan yerli halkla kurdukları ilişkileri anlatmaktadırlar.

Sürgüne Kavramsal Bakış

Sürgün, terim olarak ele alındığında çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğünde "ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturtulan kimse; sürülme işi, nefiy; bir kimsenin sürüldüğü yer" olarak tanımlanırken Britannica Ansiklopedisi'nde ise "kişinin yetkililer tarafından cezai bir önlem olarak verilmesi sonucunda ülkesinde uzun süre bulunmaması durumu" olarak tanımlanmaktadır.⁸ H.Z. Ülken'in tanımında ise bir kişi veya topluluğun toplum içinde yalnız bırakılması sürgünün en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ Sürgünde temel amaç, kişi veya topluluğu evinden ve vatanından ayırmak suretiyle onu boşlukta bırakmaktır.

Sürgüne ilişkin önemli bir husus, siyasi erki elinde bulunduran iradenin -devletin- izlediği siyasetle ilgilidir. Sağır'ın ifade ettiği gibi, siyasi erk sahibi olan irade, kendi haricindeki etnik köken, din ya da mezhep mensubu kişilere mevcut coğrafyada yaşama hakkı tanınamakta ve onların varlıklarını ortadan kaldırmak için belirli bir siyaset izlemektedir.¹⁰ Sürgün, izlenen bu siyasetin sonucu yaşanan zorunlu göç hareketidir. Devletler, kendilerinden farklı gördükleri unsurları yaşadıkları yerlerden atma maksadıyla ya ülkenin başka yerine ya da başka bir ülkeye göçe zorlamaktadırlar. İnsanlar, devletin tehdit edici rolü yüzünden özgürlüklerini, can ve mal güvenliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları için istemedikleri halde göç etmeye mecbur olurlar.

Akademik yazın incelendiğinde, sürgünün tarihçiler tarafından üç başlık altında incelendiği görülmektedir. Bunların ilki, Filistinliler örneğinin gösterdiği gibi, sürgündekilerin bir vatanlarının olmaması durumudur. İkincisi, geçici bir zorluk veya baskıya bağlı olarak göç etme zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü, anavatanın iktisadi açıdan yetersiz olması veya hayat şartlarının tatmin edici olmamasıdır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki sürgünlerde ilk iki durumun yanı sıra, Sağır'ın da belirttiği gibi, devletin çeşitli amaçlarla

8 Britannica Academic Edition, "Exile and banishment (law)", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198072/exile-and-banishment/>, Erişim: 24/05/2018.

9 H. Z. Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1969; akt. A. Sağır, *Zorunlu Göçler...*, s.34.

10 A. Sağır, *Zorunlu Göçler, Sürgünler...* s.3.

topraklarında yaşayan toplulukların üzerinde kurduğu baskının neticesi olarak sürgünün gerçekleşmesi söz konusudur.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce (BMMYK) yayınlanan *Dünya Mültecilerinin Durumu* başlıklı yayında belirtildiği gibi, tarihsel açıdan bakıldığında sürgün sömüren ve otoriter devletler tarafından başvuru alan bir yön-temdir.¹¹ Söz konusu devletler, vatandaşlarının yerlerini zorla değiştirme ve hatta sadakatsiz olduklarını düşündükleri ve kendi güvenliklerine tehdit olarak algıladıkları takdirde onları sınır dışı etme hakkına sahip olduklarını düşünürler. Bu çerçevede, sürgünde siyasi erke sahip olan iradenin yargı ya da güvenlik güçlerini kullanmak suretiyle yasaya uyarak insan veya grupları başka bir yerde ikamete zorlaması söz konusudur. SSCB dönemindeki sürgünler buna örnektir. Ayrıca sürgünde kişi iradesini kullanamaz ve devlet iradesine göre hareket etmek zorundadır. Sürgüne ilişkin son husus ise, sürgün siyasetinin hedefindeki grupların çoğunlukla aynı kültür ve dile mensup gruplar olmalarıdır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Sovyet yönetimince ülkenin güvenliğine tehdit olarak algılanan Kafkas halklarından Ahıska Türklerinin II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ahıska topraklarından Orta Asya ve Sibiryaya sürgün edilmeleri mercek altına alınmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Milliyetler Politikası ve Stalin Döneminde Ruslaştırma'ya Dönüş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin milliyetler politikası oluşturulurken, kendi kaderini tayin etmenin özerklik ve milli bir devlet yaratma amacı olduğunu ileri süren Lenin'in görüşleri önemli bir rol oynamıştır.¹² Lenin'in ifadesiyle, "... İnsanlığın sınıf ayrımından baskılanan sınıfın geçici diktatörlüğü sayesinde kurtulması gibi, milletlerin kaçınılmaz kaynaşmasına tüm baskılanan milletleri özgürleştirmeye, diğer bir deyişle onların ayrılma hakkıyla, ulaşılabilir".¹³

Lenin'in bu görüşüne karşın SSCB'de ulus-inşa sürecinin pek güçlü olmadığını eklemekte yarar var, zira bir yandan Kasım 1917'de yayınlanan *Rusya Halklarının Hakları Bildirisi* milletlerin kendi kaderini tayin ve özerklik¹⁴ haklarını kabul ederken, diğer yandan tüm halkların tek bir Sovyet milleti halinde bütünleşmeleri

11 BMMYK, *Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997, s.2-3.

12 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power ...", p. 242.

13 A.g.m. s.242.

14 Özerklik, kelime olarak, yönetim açısından dış baskılardan ve denetimlerden bağımsız olma durumudur. Eğer bir yerel topluluk, yerel nitelikteki işlerini kendi iradesiyle, kendi kendine ve kendi organları ile gerçekleştiriyorsa ve tüm bunları yapabilmesine olanak sağlayan kaynaklara sahipse o topluluk özerk olarak değerlendirilebilir. Bkz. H. Kutluay, "Özerkliğin Anlamı ve Kapsamı", 16 Kasım 2016, <https://www.makaleler.com/ozerklik-nedir>, Erişim: 31/05/2019.

beklenmekteydi. Bu bağlamda bütünleşmenin iki temel unsuru devlet-inşa süreci ve milliyetler politikasıydı. Devlet-inşa sürecini, federalizmi¹⁵ özerk milli cumhuriyetlerden oluşan bir birlik şeklinde değerlendiren Lenin temsil etmekteydi. Onun görüşüne göre, Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman grupların ayrılıkçı eğilimlere olan desteğini azaltmak maksadıyla bu gruplara milli kültürlerini koruma olanağı verilmeliydi. SSCB içinde bulunan etnik grupların milliyetçi duyguları Rus İmparatorluğu döneminde bastırıldığından ötürü milli kültürlerini koruma isteği ve milliyetçi eğilimleri güçlenmişti ve gelecekte bunun sorun oluşturmaması için gereken önlemler alınmalıydı. O dönemde Bolşevik Parti'nin Merkez Komitesi üyelerinden biri olan Stalin, bunun farkındaydı ve bütünleştirici çimento niteliğindeki milliyetin eksik olduğu imparatorluklardaki istikrarsızlığa vurgu yaparak¹⁶ milli azınlıklara¹⁷ ilişkin düşüncelerini 1913'te şöyle dile getirmişti:

“Bir milli azınlığı ne rahatsız eder? Azınlık grubu, milli birliğin olmamasından ötürü değil, anadilini kullanma hakkından yararlanmadığından ötürü hoşnutsuz olur. Anadilini kullanmasına izin verin ve hoşnutsuzluk kendiliğinden geçecektir.

Azınlık grubu, yapay bir birliğin olmamasından ötürü değil, anadilinde eğitim yapacağı okulların olmamasından ötürü hoşnutsuz olur. Ona kendi okullarını verin ve memnuniyetsizlik her türlü dayanağını yitirecektir”¹⁸

Etnik azınlıklar arasındaki hoşnutsuzlukları azaltma ve milliyetçi duyguları hafifletmenin arkasındaki bu varsayım, SSCB'nin milliyetler politikasının yönünü çizer niteliktedir.¹⁹ SSCB'nin kuruluşundan sonraki on yılda bu düşünce hâkimiyetini sürdürmüştür.

15 Federalizm, birbirinden ayrı devlet ya da devletsiz oluşumları herbirinin kendi temel siyasal bütünlüğünü korumalarına izin verecek şekilde kapsayıcı bir siyasi sistem içinde birleştiren siyasi örgütlenme biçimidir. Bkz. Encyclopaedia Britannica, “Federalism”, May 2, 2019, <https://www.britannica.com/topic/federalism>, Erişim: 31/05/2019.

16 R. Conquest (der.) *Soviet Nationalities Policy in Practice*, The Bodley Head, Great Britain, 1967, p. 61.

17 Milli azınlık, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin 1993 tarihli Ek Protokol Önerisi'nde yer alan tanım uyarınca, “Bir devletin ülkesinde ikamet eden ve o devletin vatandaşı olan; o devletle eskiden beri süregelen sıkı ve sürekli bağlarını koruyan; ayırt edici etnik, kültürel, dinsel ya da dinsel özellikler gösteren; o devletin ya da devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen; kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dâhil olmak üzere ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubudur”. Bkz. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Additional Protocol on the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights, Recommendation 1201 (1993), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>, Erişim: 31/05/2019.

18 Stalin, “Marksizm i natsional'nyi vopros”, *Sochineniia*, Vol. 2, p. 363; akt. R.Terrell, “Soviet Nationality Policy and National Identity in the Transcaucasian Republics: Drawing Together or Tearing Apart?”, REE MA Paper, 1993, p.10.

19 Age, s.10.

SSCB'nin milliyetler politikasının temel amacı, Birliği oluşturan milletleri güçlendirme ve ulus-inşa sürecini hızlandırmaktı. Bu politikanın oluşumunda dört etken rol oynamıştır: a) milliyetçiliğin sınıf ayrımlarına rağmen birleştirme amacıyla kitleleri seferber etmek için ideoloji olarak kullanılması,²⁰ b) milli kimliğin uluslararasılığa²¹ giden yolda kaçınılmaz bir safha olması, c) Bolşeviklerin, Rus olmayan halkların milliyetçiliği ve ayrılıkçılığının Çarlık döneminin Rus şovenizmine karşı bir tepki olduğuna ikna olmaları, d) Rus olmayan milletlerin gelişmelerinin teşvik edilmesinin SSCB'nin olumlu imajının çizilmesine etki edeceğinin düşünülmesidir.²² Bu bağlamda SSCB'nin milliyetler politikasının hedefleri, Sovyet eğitim sistemini millileştirmek, devlet aygıtlarını geliştirmek, milli bir kültürün gelişmesine yardım etmek ve son olarak da “yerleştirme” (*ko-renizatsiya*) diye bilinen programı hayata geçirmektir.

Korenizatsiya, sosyalist düşünce ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin hedeflerini desteklediği sürece Birlik bünyesinde yaşayan halkların milli dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirmeye izin verilmesini ve böylece SSCB'nin birliği adına etnik azınlıklarla daha uyumlu ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktaydı. *Korenizatsiya* programından “şekilde milli, içerikte sosyalist” ifadesinin ortaya çıktığı görülmektedir.²³ “Yerleştirme” programı halka ne kadar yakın olursa ve bu halklar milli dillerini kullanırsa onların desteğini o kadar fazla kazanabilirdi. Bu amaca ulaşmak için de milli eğitim sistemi teşvik edilmiş ve idari birimlerde Rus olmayanların dillerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını bilen yerliler çalıştırılmışlardır.²⁴ Stalin, yerel halkların idari birimlerde istihdam edilmelerini 1920'de şöyle dile getirmektedir:

“Sovyet gücü, Rusya'nın sınır bölgelerindeki kitleler için kıymetli olmalıdır. Ama bu, öncelikle onlara anlaşılır olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, sınır bölgelerindeki tüm Sovyet organlarında ... mümkün olduğunca yerli nüfusun yaşam tarzı, alışkanlıkları, gelenekleri ve diline aşina olan yerliler görev yapmalıdır; yerli kitlelerden en iyiler bu [devlet] kurumlarına çekilmelidir; ...”²⁵

20 Gerek Lenin gerekse Stalin, Sovyet otoritesinin milli bir şekil aldığı takdirde milliyetçi hareketleri etkisiz hale getirmenin mümkün olacağını düşünüyordu.

21 Uluslararasılık, “bizim ulus veya devlet gibi bir topluluktan daha geniş bir topluluğun parçası olduğumuzu ve olmamız gerektiğini ileri süren düşünce” olarak tanımlanabilir. Bkz. F.Halliday, “Three Concepts of Internationalism”, *International Affairs*, 64 (2), Fall 1988, p. 187.

22 T. Martin, *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, New York-London, 2001; akt. A. Wierzbicki, “Ethnicity and Power...”, p.245.

23 R. Terrell, “Soviet Nationality Policy ...”, p.12.

24 Zjazd Komunistycznej Partii, 1923; akt. A. Wierzbicki, “Ethnicity and Power...”, p.245.

25 Stalin, 1952-1955, Vol. 4; akt. R. Conquest, *Soviet Nationalities*, pp.50-51.

Dil, *korenizatsiya* programında önemli bir yere sahiptir. Bu programa göre, azınlıklar kendi dillerini kullanabileceklerdi. Bu dillerin kullanıldığı, geniş kapsamlı kültürel programlar ve dil programları geliştirilmiştir. Bu bağlamda, 1921'deki Rus Komünist Partisi'nin 10. Kongresi'nde yerel dillerde genel eğitimin yanı sıra profesyonel ve teknik eğitim verilmesine yönelik derslerin oluşturulması ve okulların açılması kararının alınması önemlidir. Özellikle Kırgız, Başkurt, Tacik, Azeri, Türkmen, Özbek, Tatar ve Dağıstanlılar için hazırlanan dersler sayesinde yerel kadrolarda yer alan vasıflı işçiler ve Sovyet ve Komünist Partisi yetkilileri yönetimin her alanında yer alabileceklerdi.²⁶ *Yerlileştirme* programının yanı sıra Büyük Rus şovenizmi frenlenmeye çalışılmıştır. Büyük Rus şovenizmi, Rusların diğer milliyetlerin mensuplarına uyguladığı ırk ayrımcılığıdır. Stalin 1923'te yapılan 12. Komünist Parti Kongresi'ne sunduğu parti ve devlet işleri üzerinde ulusal etkenlerin oynadığı role ilişkin raporunda büyük Rus şovenizmini²⁷ "cumhuriyetlerin birlik olarak birleşmelerini engelleyen temel güç" olarak nitelemiştir.²⁸

1930'lara geldiğinde ise durumun değiştiği görülmektedir. 1930'daki 16. Komünist Parti Kongresi'nde²⁹ Stalin evrenselleşmiş bir toplumu inşa etmenin amaçlandığını ifade etse de ve 1936 Anayasası'nda SSCB'yi oluşturan devletlerin tek devlete hizmet etmek için kendi içlerinde uyumlu birlik oluşturduğu fikri ortaya konulmuş olsa da *korenizatsiya* programının terk edildiği ve milliyetler politikasının yön değiştirdiği görülmektedir. Ayrılmaktan korkan Sovyet yetkililere göre, *korenizatsiya* programı kontrolden çıkmış ve birleşmeye tehdit oluşturmaya başlamıştı.³⁰ Bundan sonra Sovyet yönetimi, *Ruslaştırma politikasına* ağırlık vermiştir. Büyük Rus şovenizminin frenlenmeye çalışıldığı önceki dönemin aksine, Rus milleti ve Rusçuluk, Sovyet devletinin çok-uluslu yapısını birleştirebilecek ve değişimi getirebilecek güçler olarak görülmeye başlanmıştır.³¹

Ruslaştırma kapsamında Stalin'in diğer milliyetleri Rus milletine yakınlaştırma çabaları ön plana çıkmaktadır. Rus kültürünün ve Rusçanın farklı milletleri birbirlerine bağlaması ve Rus olan Sovyet insanı (*homo Sovieticus*) yaratması

26 The Soviet Communist Party in Resolutions and Decisions, 1954; akt. Age, p.51.

27 Şovenizm, aşırı ve hiçbir mantığı olmayan vatanseverlik olarak tanımlanabilir. Askeri ödüller ve az miktarda emekli maaşıyla yetinen ve kendisini Napolyon'a adayan Fransız asker N. Chauvin'in isminden türeyen şovenizm daha sonraları ultramilliyetçilik çeşidi anlamına gelmiş ve kişinin ait olduğu grup veya yere karşı anlamsız bir bağlılığı anlatmak için kullanılır olmuştur. Bkz. Encyclopaedia Britannica, "Chauvinism", <https://www.britannica.com/topic/chauvinism>, Erişim: 31/05/2019.

28 Ayrıntı için bkz. Stalin, 1952-1955, Vol. 4; akt. R. Conquest, *Soviet Nationalities*, p.53.

29 Komünist Parti'nin 16. Kongresi ile beraber o zamana dek süren göreceli kültürel hoşgörü dönemi sona ermiştir. 1932-1934 arasında yerel milli kültürlerin gelişmesi üzerinde Parti kontrolünün artması söz konusudur. Age, s.64.

30 A. Wierzbicki, "Ethnicity and Power...", p.247.

31 A.g.m. s.247.

amaçlanmıştır. Bunun için yerel milliyetçilikler yok edilmeye çalışılmıştır. Conquest'in belirttiği gibi, özellikle 1933'ten sonra, milliyetçi örgütlenmeler ve ayrılıkçı eğilimlere sahip olduğundan şüphelenilen yerel parti ve hükümet yetkilileri tasfiye edilmişlerdir.³² Görevden alınan yerel yetkililerin yerine Ruslar veya iyice Ruslaşmış kişiler getirilmiştir. Ayrıca Rusça tüm okullarda zorunlu dil olmuştur.³³ Milliyetçilik, "uluslararası eğitim" aracılığıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için "halklar arası dostluk" dersleri verilmiş, çok sayıda genç eğitim görmek üzere SSCB'nin başka bölgelerine gönderilmiştir.³⁴

Stalin döneminde Rus şovenizmi yeniden canlandırılırken federal devlet yapısı korunmuş ama milliyetlere verilmiş olan destek ve bölgesel özerklik büyük ölçüde azaltılmıştır. Rus şovenizmini canlandırmak için Stalin'in başvurduğu stratejilerden biri, birbirleriyle ilişkili olmayan iki veya daha fazla etnik grubu tek bir etnik toprak parçasında birleştirmektir. Örneğin, dilleri birbirinden farklı olan Türki (Karaçay) ve Kafkas (Çerkes) halklar Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde birleştirilmişlerdir.³⁵ Diğer bir strateji, keyfi olarak çizilen sınırlarla etnik grupları birbirinden ayırmaktır. 1923'te meydana getirilmiş Moğol-Buryat Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni 1937'de ayırıp üç farklı etnik entite oluşturmuştur: Buryatya, Çita oblasti içinde Aga Buryatya Özerk Bölgesi ve İrkutsk oblasti içinde Ust Orda Buryat Özerk Bölgesi.

Son strateji ise, bazı milliyetleri sürgüne göndermektir.³⁶ II. Dünya Savaşı sırasında yedi etnik grup Sibiryaya ve Orta Asya'nın çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir. Bu gruplar 1941'de sürülen Volga Almanları ve Ekim 1943-Kasım 1944 arasında sürülen Kırım Tatarları, Çeçenler, İnguşlar, Kalmuklar, Karaçaylar, Balkarlar ve içlerinde Ahıska Türklerinin de bulunduğu Kafkas milliyetleridir.³⁷ Bunlardan sadece Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler ve İnguşların sürgünleri resmi olarak açıklanmış, geri kalanları 1957'e kadar gizlenmiştir.³⁸ Sürgün edilenlerin sayısı kesin olmamakla beraber savaş öncesinde yapılan nüfus sayımından hareketle bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.³⁹

32 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.94.

33 "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.

34 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.99.

35 "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.

36 Yabancı kaynaklarda sürgün yerine sınır dışı etme ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.102; I. Appleby, 'Uninvited guest in the communal apartment: nation-formation processes among unrecognized Soviet nationalities', *Nationalities Papers*, 38 (6), 2010, pp.847-864.

37 R. Conquest, *Soviet Nationalities* ... p.102.

38 Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler ve İnguşların sürgünlerinin nedenleriyle ilgili olarak bkz. Age, s.102-103.

39 Age, s.104.

Ahıska Bölgesi ve Ahıskalılar

Coğrafi konum itibariyle Gürcistan sınırları içinde yer alan, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının birleştiği yerin kuzeyinde, Türkiye'nin 15 km. kuzeydoğusunda, Ardahan ile sınır oluşturan dağlık bir bölge niteliğindeki Ahıska, Samtskhe-Javakheti adı verilen idari yönetim birimi içerisindeydi. Ahıska Türkleri, 1944 Sürgününe kadar Akhalkalaki, Adıgön (Adigen), Bogdonovka, Aspindza, Akhalsikhe'de yaşamışlardır. Yoğun oldukları yerler Ahıska, Adigen (Adıgön) ve Aspindza'dır.⁴⁰

Etnik açıdan incelendiğinde, Ahıska Türklerinin kökenine dair tarihçiler ve akademisyenlerin farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Gürcü tarihçi ve araştırmacılar, Ahıska Türklerinin kökenini bölgede iki bin yıl önce yaşamış Meshler,⁴¹ Kürtler ve Karapapaklara dayandırırken, Rus tarihçiler bu grubun M.Ö. 2. yüzyılda Kafkasya'daki Bulgarlarla Ortodoks Kıpçaklar ve Karapapaklar olmak üzere diğer Türk soylu kabilelerin karışımıyla oluşan Türkleşmiş Gürcüler olduklarını savunmaktadırlar. Görüldüğü gibi, Gürcü ve Rus tarihçiler konuyla ilgili benzer görüşlere sahiptirler. Bölgedeki Türk varlığını milattan önceye dayandıran Türk tarihçi ve araştırmacılara göre, bölge ilk başta İskit (Saka) egemenliği altında olmuş, sonra Göktürkler, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçaklar bölgenin demografik yapısının değişmesinde rol oynamışlardır.⁴² Kimi etnologlara göre de, Ahıska Türkleri Gürcü soyundan gelmemektedir, zira Mesketler Tatar Türklerinin bir boyu olarak bölgede varlık göstermişlerdir.⁴³

a) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Öncesinde Ahıska ve Ahıska Türkleri

Ahıska bölgesinin Türklük tarihinin epey eski olduğu söylenebilir. Türk boyları Kafkasya'da M.Ö. 5. ve 4. yüzyıldan beri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türk boylarından biri ve Kıpçak Türklerinin ataları olan İskitler Kafkasya üzerinden Avrupa'ya geçmişler fakat daha sonra Kafkasya'ya geri dönmüşler, böylece bölge zamanla Türkleşmiştir.⁴⁴

40 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel: Bilimsel Eserler, Ankara, 2016, s.57.

41 Mesheti sözcüğünün anlamı Meskhlerin toprağıdır; Meskhin (Mesh) ise, hakkında kesin bilgiye ulaşılamamakla beraber Gürcistan'ın güneyinde yaşamış ama Gürcü olmayan Hıristiyan bir kavim olduğu yönünde görüşler mevcuttur. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.77.

42 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...* s.63.

43 B.Z.Avşar, Z. S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73, Ankara, 1994, s.7-8.

44 M. Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, 1998, s.160-170; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.65.

Kıpçaklar, M.Ö 7. yüzyıl - M.S. 6. yüzyıllar arasında Ahıska'nın da bulunduğu bölgeye yerleşmişler⁴⁵ ve bölgeyi Saka Türkleri oymaklarının birinden alarak uzun süre idare etmişlerdir. 700'lerde Hazarlar ülkesi olarak bilinen Ahıska, onbirinci yüzyıl ortalarında Alparslan tarafından Bizans'tan alınarak Selçuklu İmparatorluğu'na katılmıştır. Kıpçaklar, 1243'te Moğollarla beraber Köseadağ Savaşı'na katılmış; savaşı kazanan Moğolların 1267'de kendilerini destekleyen Kıpçaklara Ahıska bölgesinin idaresini vermeleri sonucunda Ahıska Atabek Beyliği kurulmuştur.

Anadolu'nun en uzun ömre sahip Türk beyliği olan Ahıska Atabeyliği, 1268'den Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 1578'e kadar bölgeye egemen olarak İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri'ne bağlı olmuştur. 1550'li yıllarda Ahıska, Ahılkelek ve Adıgön'ü sınırları içinde tutan Atabek Beyi II. Keyhüsrev, İran Safevi Devleti'ne bağlıydı. Zaman içerisinde bölge, Osmanlı ile Safeviler arasında güç mücadelesi alanına dönüşmüştür.⁴⁶

1555'te imzalanan Amasya Barış Antlaşması ile Atabek başşehri Adıgön (Altınkale) Osmanlılarca talep edilmiş fakat şehir teslim edilmeyince Kanuni Sultan Süleyman, Şah'a karşı harekete geçmesi neticesinde Ahıska 1578'de Osmanlı egemenliğine geçmiştir. III. Murat zamanında yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferiyle sonuçlanan Çıldır Meydan Savaşı sonrasında da merkezi Ahıska şehri olan Çıldır Eyaleti kurulmuştur.⁴⁷

Ahıska'nın Rus ordusuyla karşılaşması ilk defa 1810 yılında olmuş fakat Ruslar Ahıska'yı ele geçirememişlerdir. Bölge, 1828'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların eline geçmiş, savaşın sonunda imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile de savaş tazminatı olarak bırakılmıştır.⁴⁸ Bu durum, Ahıska bölgesinden kitlesel göç hareketlerini beraberinde getirmiş; göç eden Ahıskalılar daha çok Çıldır ve Kars'a yerleşmişlerdir.

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra iki taraf, önce 1853-56 Kırım Savaşı, ardından kısaca 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda karşı karşıya gelmiştir. 93 Harbi'nin sonunda Osmanlı İmparatorluğu yenilince Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması ile birlikte Kars, Ardahan ve Batum'u savaş tazminatı olarak Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Ahıska bölgesini Osmanlı İmparatorluğu'ndan iyice uzaklaştırmıştır. Bu tarihten I. Dünya

45 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001, s.9-10; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ...*, s.78.

46 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...* s.66.; M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.78.

47 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.24.

48 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.24.

Savaşı'nın bitimine dek Anadolu'ya kitlesel göç devam etmiş; gelenlerin bir kısmı Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa'ya yerleştirilmiştir.⁴⁹

Rus işgal yılları zor geçmiş; 3 Mart 1918'de imzalanan ve 1917 Devrimi ile Çarlığın yerini alan Bolşevik Rusya için I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Brest-Litovsk Antlaşması ise Ahıskalılar açısından son derece sevindirici bir gelişme olmuştur, zira antlaşma sonucunda Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş ve Türk kuvvetlerinin bölgeye gelmesiyle beraber Ahıska'da milli mücadele dönemi başlamıştır.⁵⁰ Ahıska Türkleri adına mücadeleyi yöneten kişi Ömer Faik Numanzade'dir.⁵¹

Şubat 1921'e gelindiğinde Tiflis Bolşeviklerin eline geçmiş, bu gelişmeden sonra Gürcü hükümeti 6 Mart'ta Türkiye'den Batum, Ahılkelek ve Ahıska'nın "geçici işgali"ni talep etmiştir. Türk ordusu bu isteği yerine getirmiş ancak Türkiye'nin doğu sınırını çizen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması⁵² gereğince o ayın sonunda Ahıska bölgesini terk etmek zorunda kalmıştır.⁵³ Bunun üzerine Ahıska'dan Anadolu'ya yeni bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Göç edenlerin bir kısmı Kars'a bir kısmı da Muş'a yerleşmiştir.⁵⁴

b) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Döneminde Ahıska Türkleri

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da Çarlık dönemi sona ermiş, Komünist Sovyet dönemi başlamıştır. Ahıska topraklarının içinde bulunduğu Gürcistan'da yeni yönetimle beraber Abhazlar, Osetler ve Acara Müslümanlarına özerklik verilmiş ancak Ahıska bölgesinde yaşayan Türkler için durum farklı seyretmiş,

49 Ahıska bölgesinden göç edenlerin yerlerine Rus, Ermeni, Gürcü ve Yahudiler iskân edilmiştir. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.98.

50 1917 Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Ahıska'da Amele ve Asker Hükümeti, 15 Kasım 1917'de de Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın katılımıyla çoğu Gürcü ve Ermeni bakanlardan oluşan Maverayı Kafkas/Seym Hükümeti kurulmuştur. Bkz. T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.98-99.

51 Ömer Faik, Mondros Mütarekesi ile beraber Ahıska'nın Gürcülerin eline geçmesinin ardından Ahıska Türkleri arasında siyasi örgütlenmeyi gerçekleştiren ve 11 Mayıs-4 Haziran 1918'de gerçekleştirilen Batum Konferansı'nda Ahıska'nın Türk egemenliğine geçmesi talebinde bulunan kişidir. Bkz. Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.31.

52 Moskova Antlaşması Madde 1'de Türk-Rus sınırı şöyle çizilmiştir: "İşbu anlaşmada Türkiye kavramı altında 28 Ocak 1920'de İstanbul'da Osmanlı Devleti Meclisi tarafından kabul edilen ve tüm dünya devletlerine basın yolu ile bildirilen *Misâki Milli sınırları içerisinde olan bölgeler kastedilmektedir. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı: Karadeniz'de bulunan Sarp köyünden başlayan hat Hedismita dağından geçip, Şavşat dağının su bölümü çizgisinden-Kanlı dağından Ardahan ve Kars sancaklarının kuzey idari sınırından devam ederek Arpaçayı ve Aras nehrinin talveğlerinden Aşağı Karasu'nun döküldüğü yere kadar gitmektedir*". Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Ahıska bölgesi, ismi bile geçmeden sınırın öte tarafında bırakılmıştır.

53 Y. Zeyrek, bu durumu "masa başı kayıplarından biri" olarak nitelendirmektedir. Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.41.

54 Moskova Antlaşması ile belirlenen ve günümüze kadar devam eden Ahıska'nın yasal statüsüne göre, eski Çıldır Eyaleti'ne bağlı konumdaki Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hirtiz, Çeçerek, Ahıska, Altınkale (Adıgön) Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti içinde, bir kısmı Acara'da olan Maçahel, Livane, Yusufeli, Ardanuç, İmerhev ve Şavşat Artvin, geriye kalan Oltu, Narman, Kamkhıs Erzurum, ve Posof, Çıldır ve Göle ise Ardahan sınırları içinde yer almaktadır.

Ahıska doğrudan Tiflis'e bağlanmıştır.⁵⁵ Gürcistan'ın yeni siyasi sistemine bağlı olarak Ağustos 1921'de "Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Müslüman Ahalisi Şurası" kurulmuş ve başkanlığına Ömer Faik getirilmiştir.⁵⁶ Ömer Faik, bölge genelinde yaptığı incelemeler sonucu halkın içinde bulunduğu olumsuz şartları tespit ederek Devrim Komitesi Başkanı'na iletmış fakat herhangi bir sonuç alamamıştır.⁵⁷

Sovyet dönemi, Ahıska Türkleri için zor yılların başlangıcı olmuştur. Türk isminin kullanılması dâhil pek çok alanda zorluklarla karşılaşmışlardır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından 1920'lerde Gürcistan'da Sovyet idaresi kurulana dek Türk adı yaygın şekilde kullanıldığı halde Sovyet yönetimi kurulduktan sonra "Türk" kelimesini unutturma çabaları söz konusudur. Hatta 1924'te Stalin tarafından Şura Başkanı Ömer Faik'e milliyetini değiştirmesi ve Gürcü olması teklif edilmiştir.⁵⁸

1920'lerde Ahıska Türklerinin Türkiye ile ilişkilerinin kesilip Azerbaycan'la geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1926 yılı itibariyle Ahıska bölgesinde Azerbaycan Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁹ Öte yandan, Ahıska Türkleri kültürel baskıya maruz kalmışlardır. Üren'in belirttiği gibi, 1919-1921 döneminde bağımsız Gürcü devletinin izlediği asimilasyonist politika, Gürcistan'da Sovyet idaresinin kurulmasının ardından da sürmüştür.⁶⁰

1930'larda Ahıska Türkleri üzerindeki baskı iyice artmıştır. SSCB'nin milliyetler politikası gereği, yalnızca yönetim tarafından resmen tanınan halklara kendi dillerinde eğitim hakkı verildiği ve Ahıska Türkleri resmi anlamda tanınmadığı için Türk okulları kapatılmış, Ahıska Türkleri Gürcüce ve Rusça eğitim almak zorunda bırakılmış, bu dilleri bilmeyen öğrencilerin de öğrenimlerini bırakmaktan başka seçenekleri olmamıştır.⁶¹

1936'da alınan karar uyarınca, Ahıska Türkleri o tarihten itibaren Azeri olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda, okullardaki eğitim dili de Azeri Türkçesi'ne çevrilmiştir. Bunun yanı sıra, Ahıska bölgesinde yaşayan Türklere Türk yerine

55 T. Taşdemir, *Türkiye'nin Kafkasya ...* s.108.

56 Şura Başkanı önce I. Dünya Savaşı, ardından Bolşevik Devrimi sırasında Ahıska Milli Mücadelesini yürüten Ömer Faik Bey'dir (Numanzade).

57 Y. Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve ...* s.43.

58 Age, s.43.

59 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan, Ankara, 2007, s.180.

60 Gelişmelerin kendilerini çok rahatsız etmesi üzerine Ahıska Türkleri, Ömer Faik başkanlığında bir heyet aracılığıyla en azından Acaristan Özerk Cumhuriyeti'ne katılma isteğinde bulunmuşlar ancak heyetin bu girişimi olumlu sonuçlanmamıştır. Bkz. M.F. Kızıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, İşıl Matbaası, İstanbul, 1955, s.88; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.90.

61 Ç. Balım, A. Aydıngün, "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", (Der. A. Kıran vd.) *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınevi, İstanbul, 2003; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.91.

Azeri kimliği ve pasaportu verilmiştir. Bütün bunların neticesinde 1939 tarihli nüfus sayımında, önceki dönemlerde Türk gösterilen kişilerin çoğu Azeri olarak kaydedilmiştir.⁶²

Stalin'in milliyetler politikasını değiştirme kapsamında gerçekleştirdiği ve 1937'de zirveye ulaşan tasfiyeler Ahıska Türklerini de etkilemiştir. O dönemde pek çok Ahıskalı aydın tutuklanıp idam edilmiştir.⁶³ Ahıska Türkleri üzerinde git-tikçe artan baskılar Türkiye'ye göçü tetiklemiş, Anadolu'ya gelen Ahıskalılar daha çok Ağrı ve Muş'a yerleştirilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Sovyet yöneticiler, eski politikalarına geri dönmüşler, Ahıska Türklerini etnik köken açısından yeniden Gürcü olarak değerlendirmişlerdir. 1940 ve sonrasında okullarda Gürcü dili ve alfabesi kullanılmıştır. Bu yıllarda aynı zamanda Ahıska Türklerinin sürgün nedenleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.

1944 Ahıska Sürgünü

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra, Almanya'nın SSCB topraklarına doğru harekete geçmesinden bir süre sonra,⁶⁴ savaş öncesinde askerlik yapmayan Ahıska Türkleri⁶⁵ silah altına alınmış ve SSCB adına savaşmak üzere Alman cephesine gönderilmişlerdir. Ahıska'da kalan yaşlı ve kadınlar, 1944 sürgünü esnasında kendilerini taşıyacak trenlerin demiryollarının yapımında görev almak üzere çağrılmışlardır. Yaptıkları demiryolları sayesinde Ahıska ile Gürcistan merkezi ve Rusya'nın pek çok bölgesi arasında doğrudan bağlantı sağlanmıştır.⁶⁶ Elbette ki yapımında emek harcadıkları demiryollarının ilk önce onları Ahıska topraklarından sürmek maksadıyla kullanılacağını düşünmemişlerdir.⁶⁷

62 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.91.

63 Tutuklanıp hapse atılan aydınlardan biri de Ömer Faik Numanzade'dir. Ömer Faik, "Türkiye Casusu" olarak zamanın Ahıska Emniyet Teşkilatı Müdürü Kabulov tarafından işkencelere tabi tutturulmuş, sonunda fırsatını bulup elini geçirdiği bardağı kırmış ve kırık cam parçasıyla damarını keserek intihar etmiştir. Bkz. B.Z. Avşar, Z. S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl... s.21.*

64 SSCB, Almanya karşısında avantaj kazanınca Ekim 1943 tarihli Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesini ilk kez gündeme getirmiş fakat müttefikler arasında konuya ilişkin uzlaşma sağlanamamıştır. 28 Kasım-11 Aralık 1943 tarihli Tahran Konferansı'nda konu yeniden gündeme getirilmiş ve durum konferans dönüştü Roosevelt ve Churchill tarafından İnönü'ye iletilmiş, İnönü "hayır" demek yerine hazırlanmak maksadıyla askeri yardım talep etmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge (5. Baskı), Ankara, 1996, s.174.

65 Rus Çarlığı döneminde ve SSCB döneminde II. Dünya Savaşı'na kadar askere alınmayan Ahıska Türkleri onun yerine vergi ödemekle yükümlü kılınmışlardır. Bkz. Y. Zeyrek, "Ahıska ve Ahıska Türkleri", (Der. H.C. Güzel vd.) *Türkler Ansiklopedisi*, XX. Cilt, 2002, s.524; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...s.70.*

66 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...s.70.*

67 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...s.197.*

Demiryolu yapımının sonlarına doğru, Ahıska Türkleri ile ilgili, altında Stalin'in de imzası olan gizli bir karar alınmıştır.⁶⁸ Devlet Savunma Komitesi'nin 31 Temmuz 1944 tarihli, 6279 sayılı Kararı'nda şöyle denilmektedir:

“Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:

1. Gürcistan SSC'nin sınır şeridi olan Ahıska, Adıgen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye edilsin.

Tahliye, SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nce gerçekleştirilsin. SSCB Halk İçişleri Komiserliği (Yoldaş Beriya), tahliye işini gerçekleştirsin.

2. Gürcistan SSC sınırı bölgesinden tahliye edilen göçmenlere bütün değerli şahsi eşyalarını, paralarını, ev eşyalarını, giyecek, ayakkabı, kapkacak, mobilya vb. ile aile başına azami 1000 kg olmak şartıyla yiyecek almalarına izin verilsin.

...”⁶⁹

Aslında sürgün olan ama resmi adıyla “tahliye” kararının diğer maddelerine bakıldığında, bu sürecin insanları mağdur durumda bırakmayacak biçimde planlandığı düşüncesi oluşabilir ancak görüşme yapılan Ahıska Türklerinin anlatılarından da görüleceği gibi, 14 Kasım 1944 gecesi askerler ve polisler köylere gelmişler ve insanlara 2-3 saat gibi kısa bir sürede hazırlanıp evlerini terk etmelerini emretmişlerdir:

“14 yaşında ben sürgün oldum. ... bizim evimizi de eylekene dedi ki ‘siz 1 ay Orta Asya’ya gidacaksınız bunda savaş olacak.’ Ama asker çok. Şeynen, Germany’nen Sovyet hükümeti vuruş vakti. II. Cihan vuruşu. Babalarımız, 18’den yukarı bir tane adam kalmadı. Hepsi savaşta. ... ihtiyar nene var, 2 tane toruni var ya 5 tane toruni var, oğli eskerde öldi, yok. Onlara da aftamatinen esker (eli silahlı asker) dedi ki ‘siz 10 dakkaya ha bu evi boşatacaksınız’, 10 dakika. Dakkayı düşünüyüersin emi? Bir dakika, 2, 3, 10 dakkada. ‘10 dakkada bu evden çıkacan, çıkmazsan atarım.’ (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

“Ben 6 yaşlarındaydım. Bizim köyümüz [Adıgön’e bağlı] böyle yüksekteydi, ha buradan yol geçiyirdi. Yol ki geçiyirdi, babam askerde, biz ordan biraz yukarıya çıkıyorduk ... Suda bekleden Amerika’nın arabaları, geçiyor, geçiyor sayıyorduk da bir günde 40-50 araba geçiyor. Bir hafta böyle

68 Y. Zeyrek, *Dünden Bugüne...*s.57-60.

69 Y. Zeyrek, *Dünden Bugüne...*s.57.

arabalar geçmeye başladı. ... Biz diyuruk ki nedir bu? ... Askerleri böyle doldurdu. Sonra gece saat 5'lerde gelip pencereden vuruyirler ki 'hazırlık görün, sizi Özbekistan'a sürgün edecekler, hazırlık görün.' (**Askerler mi gelip sizi oraya süreceğiz dediler?**) Hele asker gelmemiş hele, kendimizin adamları yığılış yaptı dedi ki 'sizleri Özbekistan'a sürgün edecekler, hazırlık görün'. 3 saat geçmezden bütün etrefi askeri koydu. ... Şimdi benim emmim var, benden büyük emmim, askere gitmemüştür. Onlan barabar yaştıyurduk, benim babam ama askerde. Şimdi hazırlık verdi emmim, bi şeylerni alıyır. Asker topladı, topladı a bize gelende, "çıkın, çıkın!" hiç bi şey alamaduk. Sonra anam ağladı, babamın resminü getirüp, şeye göstertti, saldata, saldat demek oluyır asker. 'Benim kocam askerededür de hiç bi şey alamıyırım. Ama o Gürcü, Ermeni saldatı değil, Rus saldatı idi.' Sonra dedi ki "De ondan çapukçana bir çuval ununuzu alın". Aldı da arabaya yükledi, bütün mal mülk her şey köyde kaldı. Böyüüük harmana yığıldılar, daha ondan geri köye çıkmak yok. Arabalara bindirüp Agara diyen yere getirdiler. Orayaçan demir yolu gelmişti Agarayaçan. Orada o vagonlara hama harman herkeş doli. Aglyani var, böğüreni var, malım kaldı, felanım kaldı..." (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

Bilinmeze doğru yola çıkan Ahıska Türklerinin yolculukları da kış şartlarında epey zorlu geçmiş, yolculuk sırasında tam anlamıyla bir insanlık dramı yaşanmıştır:

"44'üncü yılı sürgün olduk gelduk o yük vagonuyla. Öf kokuyurdu, ölüyurduk bir görüşüyorduk. Ha bu kaden penceresi var idi. Ama bir kitabın (masa üstünde duran kitaplardan eline bir kitap alıp gösteriyor) penceresi aha bundan hava alacaksın. Başka yeri yok açık. Bi de sabahtan sabaha bi böyüüük kazan mı diyursunuz sizde yimek, o kazanınen bir de böle tutardı kulpuni geturirdi bir kepçe size, bir kepçe bene, bir kepçe ona, kaç tütün (aile) ise, 7 tütün bir vagona gelduk. ... Yimek yok, içmek yok, hiç bi şey. ... " (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Özbekistan'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

"Güz ayı, güz, savuk ay, ahırinci ay, en ahırinci ay, savuk ay, kış da indi. ... Kara kışta sürdiydi. İşte ahırki ayda sürdi. Vakti da her yer kar, mesela Rusya kar idi, Ukranyalar kar, savuk. Biz Orta Asya'ya gelsek pambuk düşürmek heç bi şey yok, kar basmış, kar yağmış her yer savuk. İşte onda trende gelmede çok adam öldi. Savuk, savuk oldi ya, çocuklar öldi, neneler öldi, çok adam hastalandı öldi, geldik Orta Asya'ya düşti, orada da yarısı kırıldı, savuk oldi ya kırıp gecike gitti. Açlıktan da savuktan da. Ölülerimizi vagonun penceresi var he böyle, pencereden

atıyordu, biz gizliyuruk ki nire gitsak ölümüzü oraya götürük da oraya da gömlerük. Gelurdu vagonu dolanurdu eskerler, gelürdü aftamat (silah) elinde, vagoni dolanurdu, bakardı ki ölü var mi yok mi? O pencereden öligini atardı dışarı, ölü gitti mi bakardin ki hele kurttur, ittir aç, yiyerler. Sen vagonun pencereden görüyürsin. Sen ney edecen, elinden ne gelür? Böyle çok ölümüz pencerelelerden atti, öldürdü çok. (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Polian'ın belirttiği gibi, 25 tren katarının taşıdığı Ahıska Türkleri, üç hafta süren yolculuğun ardından Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a varmışlardır.⁷⁰ Sürgüne gönderilenler sadece Ahıska Türkleri değildi. İlk konvoyun ardından Acaristan'da yaşayan ve sayıları on bini bulan Türk, Kürt ve Hemşinlilerden oluşan bir grup da 25-26 Kasım 1944'te trenlere bindirilerek Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüşlerdir. Ahıska bölgesinde boşalan köylere ise 1945'te yaklaşık otuz bin Hıristiyan Gürcü zorla iskân edilmiştir.⁷¹ Gürcülerin geldikleri yerlerdeki evleri ise geri dönmeleri için yıktırılmış, böylece Ahıska bölgesine temelli olarak yerleşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁷² Bu sayede bölge SSCB lehine temizlenmekle ve güvenilir unsurlardan arındırılmakla kalmamış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırının Türk-Müslüman demografik yapısı da değiştirilmiştir.⁷³

Sürgün kararını alan Devlet Savunma Komitesi'nin başka bir kararı uyarınca SSCB Halk İçişleri Komiseri Beria, 20 Eylül 1944'te ast makamlara bir uygulama emri kaleme almış, sürgünden sonra da uygulamanın sonuçlarını içeren raporu 28 Kasım 1944'te Stalin'e göndermiştir. Bu raporda, 6279 sayılı "Tahliye" Kararı'nda Halk İçişleri Komiserliği'nin 86.000 kişinin tahliye edilmesini emretmesine rağmen 91.095 kişinin tahliyesinin tamamlandığını yazmıştır. Sürgün edilen Ahıskalıların sayısına ilişkin olarak Rus, Batılı ve Türk araştırmacılar arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sovyet resmi kaynaklarında dahi farklı rakamlar verilmektedir.⁷⁴ Sayılarla ilgili belirsizliğin nedeni, farklı kaynakların farklı rakamlar vermesinden çok savaşta askere alınan, ölen, sürgüne gönderilen ve sürgün yerlerinde hayatlarını kaybeden Ahıskalıların kısa süre içinde arka arkaya yaşadıkları kötü olaylardır.⁷⁵

70 P. Polian, *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, Central European University Press, Budapest, 2004, p. 155; akt. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.97.

71 T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhethians: Homeward Bound...*, European Centre for Minority Issues-Caucasus, Georgia, 2011, p. 12.

72 N. Kopuzlu, "Nereden Nereye Geldik", *Bizim Ahıska Dergisi*, No.4, 2005, s.6; akt. D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.72.

73 A. Aydın, "Ahıska (Meskethian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?", *The International Journal of Human Rights*, 6(2), 2002, p.49; S. Kolukırık, "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma", *Bilgi*, 59, 2011, s.168.

74 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.97; M.N. Sezgin, K. Ağa, *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*, Ankara Çalışmaları, ASAM, Ankara, 2003, s. 16.

75 D. Mursül, *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla ...*s.73.

Peki Ahıska Türkleri neden sürgün edilmişlerdir? Resmi belgelere göre, “sınır güvenliği”ni sağlamak sürgünün temel gerekçesidir.⁷⁶ Sovyet yetkililerince Ahıska Türklerine sürgünün geçici olduğu, kısa süre içinde evlerine geri dönebilecekleri ve Alman ordusuna karşı can güvenliklerinin sağlanması amacıyla bu tedbirin alındığı söylenmiştir. Ancak şu bir gerçektir ki sürgün tarihinde Alman orduları geri çekildikleri ve aslında Ahıska'nın hiçbir zaman Alman işgaline uğramadığı için böyle bir tedbire gerek bulunmamaktadır. Dahası “Türkiye-Gürcistan sınırından itibaren 85 km genişliğindeki bir alan, Türkiye'ye komşu olmasından dolayı stratejik bir alan kabul edildiğinden onların girişine yasak ‘özel bir bölge’ olarak ilan edilmiştir”.⁷⁷ Bu yüzden de sürgünün gerçekleştiği 1944'ten 1956'ya kadar Ahıska Türklerine Ahıska'ya geri dönüş izni verilmemiştir.

Sürgün kararının dikkat çeken noktalarından biri de sürgün edilecek gruba Türk, Kürt ve Hemşin denilmesidir. Yukarıda belirtildiği gibi, 1936'da alınan devlet kararı uyarınca Ahıska Türkleri Azeri olarak adlandırılmaya başlanmışlar, ancak 1940 yılında tekrar Gürcü olarak değerlendirilmişlerdir. Yine de bu değişim onları sürülmekten kurtaramamıştır. Ahıskalılardan sürgün için yeniden Türk yapılmalarına ilişkin olarak Wimburs ve Wixman'ın iddiasına göre, bu değişimin maksadı belli bir suçlamaya dayanak oluşturmaktır.⁷⁸ Sezgin ve Ağacan'a göre ise, Azerbaycanlı tanımı içinde yer alanların tamamını sürgüne göndermekten kaçınma ve Azerbaycanlılardan gelecek tepkiyi önleme bu değişimin asıl nedenidir.⁷⁹

Gerçekte herhangi bir resmi suçlamanın dayanak oluşturmadığı sürgünün esas nedenine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre, Ahıska Türklerinin Türkiye ile sınır bölgesindeki varlıkları Stalin açısından tehdit unsuru idi, zira Stalin, sınırdaki Türk nüfusun güvenlik nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti ile işbirliği yapabileceği kaygısını taşımaktaydı. Başka bir neden, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına Ahıska Türklerinin mâni oluşturma olasılığıdır.⁸⁰ Son

76 Sınır güvenliği gerekçesinin arkasında Ahıska Türkleri'nin "...Türkiye'deki akrabaları ile ilişki kurmak, sınır kaçakçılığı, Türk ajanlarına yardım ve yataklık etme ..." yatmaktadır. Bkz. E. İzzetgil, "Stalin Sürgünlerinin Jeopolitiği", 3. *Türkistan Kurultayı - Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri: Göç, Sürgün ve Kimlik*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, Kastamonu, 3-5 Ekim 2018, s.114.

77 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.100.

78 S.E. Wimburs, R. Wixman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketaya Türkleri" (Çev. E. Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 1987, s.1515; akt. M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.100.

79 Sezgin, K. Ağacan, *Dünden Bugüne ...* s.14.

80 Rusya'nın bu politikasının önündeki tek engel Ahıska Türkleri değildi. Batı ve Güney Kafkasya'da yaşayan Türk/ Türk dilli/Müslüman halklarının tümü engel olarak görülüyorlardı ve olabildiğince uzağa taşınmaları gerekiyordu Bkz. S. E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, Curzon Press, Richmond, 2001, p. 171; akt. A. Aydıngün, İ. Aydıngün, *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk, Ulusötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2014, s.43.

sebepten ise, Stalin'in Türkiye üzerindeki Sovyet tesirini arttırma suretiyle Boğazları kontrol altına alma ve Ardahan ve civarını ele geçirme isteğidir.⁸¹

Sürgünün ertesinde Kafkasya, Sovyet idareciler tarafından tam manasıyla bir tampon bölge haline getirilmiştir. Sürgünden yıllarca önce, I. Dünya Savaşı'nın ertesinde Zengezur bölgesi Ermenistan'a verilmek suretiyle güneyde yer alan "Müslüman Koridoru" kapatılmıştır.⁸² 1944'te Ahıska Türklerinin sürgünüyle beraber de "Turan Güzergâhı" şeklinde tanımlanan kuzeydeki boşluk kapatılmış, böylece Kafkasya tampon bölgeye dönüştürülmüştür. Bundan sonra da Sovyet yönetiminin, milliyetler politikası kapsamında Ahıska Türklerine yönelik asimilasyonist⁸³ uygulamaları hız kazanmıştır.⁸⁴

1956 Yılına Kadar Sürgünde Yaşam

Ahıska Türkleri ile birlikte başka halklar da sürülmüşlerdir. Ancak Ahıska Türkleri kendilerine ait özerk bir idari birime sahip olamadıklarından ötürü resmi şekilde "tanınmamışlar" ve dolayısıyla anavatanları olan Ahıska bölgesine geri dönüş hakkını elde edememişlerdir. Hatta Ahıska Türklerinin sürgünü 1968'e kadar ne uluslararası camia ne de SSCB'de yaşayan çoğunluk tarafından bilinmiştir.⁸⁵

1944 kışının ortasında zor koşullar altında yapılan yolculuğun ardından Orta Asya'ya ulaşan Ahıska Türklerinin Özbekistan'ın Semerkant vilayetinden Kazakistan'ın Alma Ata şehrine kadar uzanan bölgeye dağıtıldıkları, ağırlıklı olarak Özbekistan'ın eyaletlerine yerleştirildikleri görülmektedir. Özbekler, Ahıskalıları korku içinde karşılamışlardır, zira Ahıskalılarla ilgili kendilerine yanlış bilgiler verilmiştir. Buntürk'ün belirttiği gibi, merkezi Moskova'da olan bazı propaganda grupları, Ahıska Türklerini "halk düşmanları" ve "insan eti yiyen toplum" şeklinde etiketlemişler, dolayısıyla hem Özbekler hem de sürüldükleri bölgelerin yerli halkları tarafından dışlanmışlardır.⁸⁶ Ahıskalıları aleyhinde yapılan propaganda o kadar etkili olmuştur ki onları taşıyan trenler istasyonlara yaklaşırken yerli halklar korkuları nedeniyle vagonlara dâhi yaklaşmamışlardır. "Vagonlardan indirilen halk haftalarca açıkta

81 "Stalin döneminin en dikkat çekici uygulamalarından biri, Türkiye sınırlarındaki bütün Slav ve Ermeni olmayan halkların sürülerek yerlerine Rusların, Ermenilerin veya Ukrainerlerin yerleştirilmiş olmasıdır" A. Aydingün, İ. Aydingün, *Ahıska Türkleri* ... s.43.

82 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.101.

83 Asimilasyon, farklı etnik mirasa sahip olan bireylerin veya grupların toplumun başat kültürüne absorbe edilme sürecidir. Bkz. Encyclopaedia Britannica, "Assimilation", <https://www.britannica.com/topic/assimilation-society>, Erişim: 31/05/2019.

84 M. Üren, *Kimlik, Çıkar ve ...* s.101.

85 A. Aydingün, İ. Aydingün, *Ahıska Türkleri* ... s.47.

86 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...* s.223; D. Ranard (der.), *Meskethian Turks: An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences*, Centre for Applied Linguistics, Washington D.C., 2006, p.7.

tutulmuş”,⁸⁷ sonrasında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın çeşitli eyaletlerine gönderilmişlerdir. Yerli halkın korkuları daha sonra geçmiştir:

“(Özbekler sizi nasıl kabul ettiler?) Kabul etmeye, güzel kabul ettiler, desem ki böyle götürdüler ev verdiler, koydiler, soba verdiler hama sokağa çıksan senden kaçırırlar. (Özbekler sizden korkuyor muydu?) Özbekler, sokağa çıksan, onlara netehür [nasıl] düşündürmüşler? Bunlar adam yerler mi? Kimdir, düşman mi? Netehür bildirmişseler ona korkuyurlar. 1 hafta 10 gün kaldık, ramazan vakti, bizim büyükler işitti ki heb ezan okunuyur, o da gizli, esker yok, büyükler başladı yavaş yavaş bunlara karışmaya, onlar da Hanefi. Barabar yavaş yavaş namaz kıldı. Sonra sonra sonra dil düşündük bir güzel yola gitti, bir güzel yaşaduk ...” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

Sovyet yöneticiler, Ahıskalıları sürgüne gönderdikleri bölgelerde “özel yerleşim yerleri” oluşturmak suretiyle sıkı kurallı bir kamp hayatı yaşamaya mecbur bırakmışlardır.⁸⁸ Bu durum 1956'ya kadar devam etmiştir. Örneğin, oturdukları köyden ayrılmaları, akraba ziyareti için komşu köye gitmeleri, gençlerin başka köyden evlenmeleri yasaklanmıştır. Ailelerin 15 yaşına gelen her üyesi, köyden ayrılmadığını kanıtlamak amacıyla her hafta köy muhtarlığındaki iş ve ilçe polis müdürlükleri tarafından kontrol edilen göçmen imza listesini imzalamakla yükümlüydü. Bunun maksadı, göçmenlerin iskân edildikleri yerlerden kaçmalarını engellemektir.⁸⁹ 1954 yılı itibariyle aile bireylerinin imza atma zorunlulukları ortadan kaldırılmış ancak yine de yerleştirildikleri köy dışında serbestçe dolaşmalarına izin verilmemiştir. Bu askeri rejimi görüşmeciler şöyle paylaşmaktadırlar:

“(Özbekistan'da siz bir rayonda [eyalet] yaşıyorsunuz, öbür rayona gitmek yasak mıydı?) O yasaktı kızım. Her 10 adama bir adam başçı idi. Eğer gençler bir yere misafirluğe gider, 10 günden sonra yoktur, o büyüğü yani başçıyı türmeye [hapse] kapatıyordu. (Hapse atıyorlar?) Hapse atıyor seni kızım. O da mal gibi bakıyor bize. Her gün su akıyordu ki bakıyordu gitmesin diye. ... Olmayacak, yerde sen 10 adamın başcısın da. 10 adam kolluyuruk, seni görüyor. '56ncı yılaçan Sovyet böyle kol koydurmuştur [kimlik vermiyor], imza çaktırıyır. Askere almıyordı.” (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

87 Age, s.7.

88 T. Trier, A. Khanzhin, “Introduction”, (Der. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, p.3.; E. Chikadze, “A Troubled Home: Seeking Security, Stability and Community in Uzbekistan”, (Der. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, p.117.

89 S. Buntürk, *Türk-Rus Mücadelesi'nde ...* s.224; T. Trier, G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik, *Meskhetians: Homeward...* p.14.

“İndi [şimdi] bizim onda kamindat [polis] min oldi, hükümet, polis var ki, kamindat diyirler misal bizim bir rayona bir niç köy, bir rayondur. O kamindat her ay gelür, bu kağat, bu forma birden başlıyrlar kağat var, hamımızın (hepimizin) adi yazılı, buraya da imza atarsın. 20 yıl ben bu rayondan başka rayona gitmem. ‘54’e kadan böyle. ‘54’te polis, doktor, öğretmen, hükümet adamlari azad oluyur. ‘56’da da hepisi. ‘54’te inanuklu adamlar, siz muallimsiz e şey öğretmen, sizi, o doktordur oni, ben polisim beni hükümetin adamalarını, ‘54’te azad etti. ‘56’da da hepsini. (Azad edince başka yere gidebiliyor musunuz?) Gidebiliyor. Eger siz o ‘54, ‘56’ya çan gidecek olsanız, 20 yıl içeri atardı.” (E, 83, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Oniki yıl boyunca süren kamp hayatı boyunca Ahıskalılara bir kimlik ya da onların var olduklarına dair herhangi bir belge de verilmemiştir. Bu dönemin sonunda ise, geçici bir beyaz renkli “pasaport” verilmiştir. Fakat bu pasaportla aynı eyalet içinde seyahat bile mümkün olmadığından ötürü pasaport işe yaramamıştır.⁹⁰

Kurallar çalışma hayatı için de geçerliydi ancak bunların Sovyet sosyalist sisteminin genel kuralları olduğunu belirtelim. Dolayısıyla, kurallara yerli halk da tabiydi. Merkezi sosyalist plana dayalı bir ekonomiye sahip olan SSCB’de tarım, önemli ekonomik etkinliklerin başında yer almaktaydı. İktisadi anlamda faal nüfusun bir bölümünün çalıştığı tarımda, temel işletme şekilleri kolhoz (kolektif tarımla uğraşan birlik) ve sovhozlardı (devlet çiftlikleri).⁹¹ Ahıska Türkleri de yerliler gibi kolhoz ve sovhozlarda çalışmışlardır:

“Anam geldi, gitti çalışmaya böle pakta. Pambuk diyiriz biz siz pamuk diyirsiniz, pamukta çalıştı anam, beni de peşine götürüyordu, dedi ki sen ha burda otur... bir ağacın dibine oturtturirdi, giderdi, gitse biraz uzaklaşsa ben de peşine giderdim, gelürdüm, eyle eyle çalıştı bizi bakti anam. ... pambuku o vakıtta elilen ekiliyirdi, traktör mraktör yok idi toprak başına, sonradan sonradan çıktı onlar...” (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Yurtdışından emekli ama maaş alamıyor, Kocaeli-Gebze)

“Her köy kolhoz idi, hükümetindi, hiç kimsenin evi yoktu. ...Hükümet gelirse 7 aileye bir sot, 7 ev yeri, veriyirdi de agalatın da odur, şeyin de odur. Hükümet başka bir şey yoktur. O senin de değül de şimdi de ev de

⁹⁰ Age, s.225.

⁹¹ Kolhozlar, devlet kontrolü altında tarımsal üretim yapan kolektif çiftliklerdir. 1917 Devrimi’nin hemen ertesinde, zengin toprak sahiplerinin topraklarına el konulması amacıyla kurulan sovhozlar tamamen devlet eliyle işletilen çiftliklerdir. Sovhozda, üretim araçları bütünüyle devlete ait olduğu için, toprağın sahibi devlettir ve orada çalışan kişiler ücret karşılığı çalışmaktadır. Bkz. M. Turan, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 2011, s.317-319.

hökümetindir. Sonra zenginlesen bi şey ev yapsan hükümet gelip seni verir gene 7 sot yani yarım onda ekersin yani onda ev yaparsın. Hükümete bir yer alamazsın, devletindir... (Özbekistan'da hep aynı yerde mi yaşadınız siz, aynı rayonda mıydınız hep?) Yok. Hem bu reyondayduk hem Kırgızistan'da işliyirdik hani taranı da Kırgızistan'da kızım. Yazda gidiyirdik tarana, kışta Özbekistan'a geliyirdik. Taran eşiyurduk ya, kök. Kök Kırgızistan'da. Boya ondadır. (Hı kök boyası için. Kök boyası çıkartmaya Kırgızistan'a gidiyordunuz.) Kök boyası Kırgızistan'dadır. Bundan oraya götürüyirdi Özbekistan. Zavot (fabrika) Kırgızistan'ın içindedir Cellabad'dadır yani Özbek ilen Kırgızın ortasındadır. Onda eşiyurduk, ordan oraya geliniyirdi hee. Taranın fabrika ondadır kızım.” (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

Son olarak Ahıskalıların çoğunluğunun sürgüne gönderildiği Özbekistan'da yerli halkla sosyal ilişkilerine de değinmek yerinde olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, kendilerine kasıtlı olarak verilen yanlış bilgiler yüzünden Özbekler, önceleri Ahıskalılardan korkmuşlar fakat onları tanıdıkça bu korkunun yersiz olduğu ortaya çıkmış ve Ahıska halkıyla kaynaşmışlardır. Böylece ilişkiler de iyi şekilde sürmüştür. Bu durum, Ahıskalıların anlatılarında şöyle yer bulmaktadır:

“Biz çorap dokumayı biliyurduk, he öyle bi şeyler dokuma, şimdi onlar getiriyirdi yoğurt veriyirdi, yemek veriyirdi biz de onlara onları tokup (dokuyup) veriyurduk onlarla iyle oldu ki çok güzel oldu onlarlan aramız güzel. Biz birbirimizle kavuşmaya başladuk onlarla. Onlar dedi ne güzel böyle insanlarla. ...Özbekler'inen de o derece hiçbir sıkıntı yani bir şey olmadı, onlar bizden çok memnun idi bizlerden, onlarlen geldi gitmemiz, düğünümüz, ezanimiz biribirine çok yakın idi. Onlardan da çok bi şey öğrenduk. Onların da sofraları böyle iyi, insanlıkları var idi. Kötü hiçbir bi şey yok idi.” (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

“Ekserlik bittikten sonra gelduk yerimize, orda yaşaduk ne kadar güzel yaşaduk, diyem ki öyle bir yok. Milletinen, halkinen, her millet katma karışık böyle nasıl burda öyle onda da.” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

Sonuç

Ahıska Türkleri, SSCB'nin milliyetler politikasının Stalin döneminde yön değiştirmesi sonucunda II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru sürülen yedi halktan biri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sürgünün nedenlerine ilişkin olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kesin şekilde bilinmemekle birlikte SSCB'nin Türkiye üzerinde gerek askeri gerek siyasi açıdan avantajlı konum elde etme ve bu

bağlamda Türkiye’ye yapılacak olası bir müdahale durumunda Ahıska bölgesinde yaşayanların SSCB’ye karşı Türkiye’yle işbirliği içinde hareket etmelerini engellemek istemesi sürgün kararının esas nedeni olarak görülebilir. Sovyet yönetimine göre 14 Kasım 1944’te Ahıskalıların bölgeden “tahliye” edilmeleriyle – şartlara bakılacak olursa sürgüne gönderilmeleriyle – jeostratejik anlamda kritik öneme sahip bir bölge, “bağlılığından şüphe duyulan” gruptan temizlenmiş, bu sayede Anadolu ile Türki cumhuriyetler arasındaki bağlar kopartılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında görüşülen Ahıskalıların anlatılarında gördüğümüz gibi, sürgün gecesi köylerine gelen askerler ve polislerin emriyle çok kısa sürede hazırlanıp, yanlarına aldıkları biraz eşyayla evlerini terk etmişlerdir. Yolculuk oldukça zor şartlar altında yapılmış, açlık ve soğuktan çok sayıda kişi yaşamını yitirmiş, Ahıskalılar ölüleri vagon pencerelerinden atmak zorunda kalmışlardır.

Stalin, gönderilecekleri Orta Asya topraklarında kardeş Türk halkları arasında asimile olacakları varsayımıyla Ahıska Türklerini sürme kararını vermiştir. Fakat görüşmecilerin de belirttikleri gibi, yanlış bilgilendirme yüzünden yerleştirildikleri eyaletlerin halkı tarafından korku içinde karşılanan ve dışlanan Ahıskalılar 1956’ya kadar kamp hayatı yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Örneğin, yerleştirildikleri eyaletten başka yere gitmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca kendilerine kimlik veya var olduklarını kanıtlayıcı belge de verilmemiştir. Daha sonra verilen beyaz “pasaport” ise eyalet içi seyahate bile olanak vermediğinden ötürü işlevsel olmamıştır. Sürgüne gönderildikleri Özbekistan eyaletlerindeki (rayon) yerli halkla ilişkilere bakıldığında ise, yerli halkın ilk başta Ahıskalıları dışladıkları ama onları tanıyınca dışlamayı bıraktıkları ve iki halk arasında ilişkilerin iyi biçimde sürdüğü görülmektedir. Ahıskalılar, kamp hayatı yaşadıkları süre zarfında asimile olmak bir yana Türk kimliklerini pekiştirmiş ve her türlü zorluğa göğüs germişlerdir. Sürgünün ertesinde Ahıskalılar, gönderildikleri yerlerde kendilerini Ahıska Türkü olarak tanımlamış, vatanları olan “Ahıska” toprakları hem Ahıska kimliğinin vazgeçilmez parçası hem de geri dönüş mücadelesinin birleştirici simgesi haline gelmiştir. Kamp döneminin sona erdiği 1956’da başlatılan vatana dönüş mücadelesi Sovyet yönetimini rahatsız etmiş ve yönetim mücadelenin her geçen gün artan etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bunun için Ahıska Türklerinin zorla Müslüman yapılmış Gürcüler oldukları ileri sürülmüş ve böylece Ahıska Türklerinin etrafında birleştikleri Türklük anlayışını silme çabası içine girilmiştir. Kendilerini Müslüman Gürcü olarak kabul etmeleri için çeşitli teşvikler verilen Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğunun bu durumu kabul etmedikleri ve kendileri gibi sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarını örnek alarak, örgütlü bir biçimde mücadelelerini sürdürdükleri görülmektedir. Kırım Tatarları amaçlarına ulaşmışlar ve Kırım’a dönüş hakkına kavuşmuşlardır. Ancak Ahıska Türkleri maalesef bugün dahi Ahıska’ya geri dönüş hakkını elde edememişlerdir.

Kaynakça

- Appleby, I. 'Uninvited Guest In The Communal Apartment: Nation-Formation Processes Among Unrecognized Soviet Nationalities', *Nationalities Papers*, 38 (6), 2010, pp.847-864.
- Avşar, B. Z. Z. S. Tunçalp. *Sürgünde 50. Yıl: Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73, Ankara, 1994.
- Aydınğün, A. İ. Aydınğün *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk, Ulusötesi Aileler*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2014.
- Bayraktar, R. "Sovyetlerin Milliyetler Politikası ve Ahıskalı Türkler", *DEÜİFD*, XXXV, 2012, s.223-248
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, *Dünya Mültecilerinin Durumu*, BMMYK Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1997
- Britannica Academic Edition, "Exile and Banishment (law)", <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198072/exile-and-banishment/>, Erişim: 24/05/2018.
- Buntürk, S. *Türk-Rus Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan, Ankara, 2007.
- Chikadze, E. "A Troubled Home: Seeking Security, Stability and Community in Uzbekistan", (Ed. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, pp.116-171.
- Conquest, R. *Soviet Nationalities Policy in Practice*, The Bodley Head, Great Britain, 1967.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly, "Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights", Recommendation 1201 (1993), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Assimilation", <https://www.britannica.com/topic/assimilation-society>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Federalism", May 2, 2019, <https://www.britannica.com/topic/federalism>, Erişim: 31/05/2019.
- Encyclopaedia Britannica, "Chauvinism", <https://www.britannica.com/topic/chauvinism>, Erişim: 31/05/2019.
- Globalsecurity.org, "Nationalities Policy Under Stalin" <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/cccp-nationalities-stalin.htm>, Erişim: 11/11/2018.
- Halliday, F. "Three Concepts of Internationalism", *International Affairs*, 64 (2), Fall 1988, pp.187-198.
- Hasanoğlu, İ. "Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/1 Winter, 2015, s.311-340.
- İzzetgil, E. "Stalin Sürgünlerinin Jeopolitiği", 3. *Türkistan Kurultayı - Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri: Göç, Sürgün ve Kimlik*, Kastamonu Üniversitesi Yayını, Kastamonu, 3-5 Ekim 2018, s.105-119.
- Kutluay, H. "Özerkliğin Anlamı ve Kapsamı", 16 Kasım 2016, <https://www.makaleler.com/ozerklik-nedir>, Erişim: 31/05/2019.
- Mursül, D. *Türkiye'ye Yerleşme Amacıyla Gelen Ahıska Türklerine Yönelik Göç Yönetimi Stratejisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

- Sağır, A. *Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri – Ulupamir Kırgızları Örneği* -, Nobel: Ankara, 2012.
- Sander, O. *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara: İmge, 5. Baskı, Ankara, 1996.
- Sezgin, M.N., K. Ağacan. *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*, Ankara Çalışmaları, ASAM, Ankara, 2003.
- Taşdemir, T. *Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Terrell, R. "Soviet Nationality Policy and National Identity in the Transcaucasian Republics: Drawing Together or Tearing Apart?", REEI MA Paper, 1993.
- Trier, T., G. Tarkhan-Mouravi, F. Kilimnik. *Meskhethians: Homeward Bound...*, European Centre for Minority Issues-Caucasus, Georgia, 2011.
- Trier, T., A. Khanzhin, "Introduction", (Ed. T. Trier, A. Khanzhin), *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement?*, Lit Verlag, Berlin, 2007, pp.1-39.
- Turan, M. "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 2011, s.307-332.
- Üren, M. *Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu*, Nobel Bilimsel Eserler, İstanbul, 2016.
- Wierzbicki, A. "Ethnicity and Power in the Soviet Union", *Post-Soviet Issues*, 4(3) 2017, pp. 240-255.
- Zeyrek, Y. *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*, Türk Federasyon Yayınları – 2, Frankfurt, 1995.
- Zeyrek, Y. *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- Zhemukov S. ve Ş. Aktürk, "The Movement Toward a Monolingual Nation in Russia: The Language Policy in the Circassian Republics of the Northern Caucasus", *Journal of Caucasian Studies*, September 2015, Vol. 1, No. 1: 33-68.

SOVYET POLİTİKALARININ MAĞDURLARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEK OLAYI (1944-1968)

VICTIMS OF THE SOVIET POLICIES: THE CASE OF THE AHISKA TURKS
(1944-1968)

GÖKTUĞ KIPRIZLI*

ABSTRACT

Once a group of people are labelled as outsiders and removed from a given territory forcefully, they become the subject of a deportation practice. Additionally, the experiences during and after the deportation constitute an important component of in-group collective consciousness of deportees. This study is a case study built on the conceptual framework, which is also known as analytical framework. The study first aims to determine the reasons of the deportation of the Ahiska Turks. Then the study intends to connect the traumatic experiences of the Ahiska Turks during and after the process of the deportation and their years in exile to the construction of their collective group identity.

At this point, this study argues that although the ideological dichotomisation of the world constituted the essential component of the Soviet identity, this binarised understanding of the world flamed the fear of foreign penetration into the socialist community and triggered the Soviet xenophobia at home. Last but not least, although it is acknowledged that the identity construction is an ongoing process and the Ahiska Turks were subject of discrimination and violence after 1968, this study limits itself by focusing on the experiences of the Ahiska Turks from 1944 to 1968 since 1944 was the year of their deportation was executed and 1968 was the year when their deportation was officially recognised and they were rehabilitated by the Soviet government.

Keywords: Deportation, the Soviet Union, the Ahiska Turks, Soviet Identity, Ahiska Turkish Identity

ÖZ

Bir grup insan, yabancı olarak etiketlenip belirli bir toprak parçasından zorla ayrılmak zorunda bırakıldıklarında sürgün eyleminin konusu haline gelmektedirler. Ayrıca sürgün süreci ve sonrasında deneyimler, sürgün edilenlerin grup içi kolektif bilinçlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Örnek olay incelemesi olan bu çalışma analitik yaklaşım olarak da bilinen kavramsal çerçeve üzerine kurulmuştur. Çalışma öncelikle Ahiska Türklerinin sürgün edilme sebeplerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Daha sonra çalışmada Ahiska Türklerinin sürgün süreci ve sonrasında yaşamış oldukları travmatik deneyimler ile Ahiska Türklerinin kolektif grup kimliği oluşumu arasında bağlantı kurmayı hedeflenmektedir.

Bu noktada çalışma, dünyanın ideolojik olarak iki zıt parçaya bölünmesinin Sovyet kimliğinin esas bileşenini oluşturduğunu ve bu şekilde dünyanın ikileştirilerek anlaşılmasının sosyalist topluma dışarıdan nüfuz edilmesi korkusunu alevlendirdiğini ve içeride ise Sovyetlerin yabancı korkusunu tetiklediğini ileri sürmektedir. Acı verici deneyimleri ise onların kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Son olarak bir diğer önemli husus ise kimlik inşasının devam eden bir süreç olduğu ve Ahiska Türklerinin ayrımcılık ve şiddete 1968 yılından sonra da maruz kaldıkları kabul edilmekle birlikte bu çalışma Ahiska Türklerinin 1944 -sürgünün başlangıç yılı- ve 1968 -sürgünün Sovyet hükümeti tarafından resmi olarak tanındığı ve Ahiska Türklerinin itibarının iade edildiği yıl - yılları arasındaki deneyimlerine odaklanarak kendini sınırlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Sovyetler Birliği, Ahiska Türkleri, Sovyet Kimliği, Ahiska Türk Kimliği

* Karadeniz Technical University, Department of International Relations, goktugkiprizli@ktu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4273-382X>

Makale Atıf Bilgisi: KIPRIZLI Göktuğ, (2019).
Victims of the Soviet Policies:
the Case of the Ahiska Turks (1944-1968), *Avrasya Etüdleri*, 79-98.

Gönderim Tarihi: 09.11.2018 Kabul Tarihi: 08.10.2019

1. Introduction

The term ‘Meskhetian’ is widely used in official documents, media and academic studies to refer the Turkish-speaking Muslims who resided in the Akhaltzikhe region of Southern Georgia. The term is derived from the province of southern Georgia called ‘Meskhety’ where Meskhs, one of the ancient Georgian tribes, inhabited.¹ Although Wimbush and Wixman conducted one of the most early studies on the deportation imposed on the small Akhaltzikhe region of Southern Georgia and employed the term ‘the Meskhetian Turks’ to indicate the connection of deportees with the territory,² Soviet and post-Soviet historiography in Georgia made use of the term to present the deported population as the descendants of the ancient Georgian tribe of ‘Meskhet’.³

However, the region in question was ruled by several empires throughout centuries and located on trade and migration routes and became a point where different cultures interacted and merged.⁴ At this point, the movement of Turkic tribes towards the region goes back to the fifth century and the consolidation of Turkic population in the region accelerated after the sixteenth century when today’s Georgian lands came under the rule of the Ottoman Empire.⁵ Ottoman rule lasted in Georgia for more than two centuries. At this point, this study adopts the term ‘Ahiska Turks’ in referring the people deported during Soviet era from southwest Georgia because this term is emphasising the Turkishness, language, culture, group history and Ottoman roots of the group which is also acknowledged by the group members.

Even the discussion of naming the group members hints the competition among the communities with different ethnic, religious and cultural origins to ensure their dominance over the region which ended up with inter-communal rivalry in reality. The historical background of this antagonism goes back to the 16th century. By 1578, the Ottoman Empire conquered the South Caucasus as a result of Lala Mustafa Pasha’s Caucasian campaign. Nevertheless, Tsarist Russia gained territories in the Caucasus as a consequence of peace accord of 1812. After the Persian-Russian Treaty of Turkmençay in 1828, Tsarist Russia annexed Ahiska region from

1 Alexander Ossipov, “Ideological Environment and Identity of Some Moslem Groups”, *Global Bioethics*, Vol. 8, No. 4, 1995, pp. 159-165.

2 S. Enders Wimbush and Ronald Wixman, “The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia”, *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 17, No. 2-3, 1975.

3 Oskari Pentikäinen and Tom Trier, “Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks”, *European Centre for Minority Issues*, Flensburg, Germany, 2004, p. 9.

4 Steve Swerdlow, “Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of US Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai”, *California Law Review*, Vol. 94, No. 6, 2006, p. 1833.

5 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 10.

Ottoman Empire. However, even after the region came under the domination of Tsarist Russia, Ahiska Turks stayed loyal to Ottomans. During the Russo-Turkish War, 1877-78, Ahiska Turks sided with Ottoman Empire and demonstrated their closeness and support as well. Whereas Russian Empire exerted its influence over the region to make it an integral part of its Empire, Ahiska Turks continued to support Ottoman Empire in World War I when the Turkish army began to encroach across the border towards Transcaucasia in February 1918.⁶

Although the Soviet authorities promoted a level of tolerance of differences in the first years of the October Revolution in line with the policy of *Korenizatsiia* which was serving for the advancement of national, economic and cultural improvement of the non-Russians together with the amelioration of local and native language schools, the implication of this policy for the Ahiska Turks remained short-lived and limited. In this context, 1926 Soviet Census covered the Ahiska Turks and allowed them to have access to education in Turkish until 1935-1936 when Azerbaijani became their education language. As a result of the Russification policies, Ahiska Turks were not mentioned in the Soviet statistics after 1930s and they were classified as Azerbaijanis in addition to the removal of the category Turk from the list of recognised nationalities.

Being recognised and unrecognised nation created a big difference for ethnic groups in the Soviet Union because recognition provided some degree of advantage for a nationality. In this sense, a level of autonomy, receiving education and making publication in native language and freedom to exercise the religious practices were the benefits of being recognised nationality. However, Ahiska Turks did not attain to the fact of being recognised nationality. They suffered from exclusion in political life, decision-making process and higher education.

Besides Ahiska Turks' temporary and small-scale gains, the experience of the Civil War and especially World War II gradually exacerbated Soviet Union's anxiety for foreign intervention. In this sense, Soviet authorities adopted hard-line policy of deportation, so Ahiska Turks became the subject of preventive actions of Soviet distrustfulness.⁷

Turning to the concept of the deportation, the term refers to a practice aiming at removing unwanted individuals or groups of people from the physical, juridical and social space of the state and thus brings normative boundaries standing

6 Ayşegül Baydar Aydıngün, "Creating, Recreating and Redefining Ethnic Identity: Ahiska/Meskhetian Turks in Soviet and Post-Soviet Contexts", *Central Asian Survey*, Vol. 21, No. 2, 2002a, p. 188 and Malika Mirkhanova, "People in Exile: The Oral History of Meskhetian Turks (Akhyskha Turkleri)", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 26(1), 2006, p. 36.

7 Chong-Jin Oh, "From a Diaspora Community to Distinct Ethnic Group", *Korean Middle East Academic Review*, Vol. 28, No. 2, 2008, p. 117, 119.

between citizens and non-citizens and within different sub-groups regarded as non-citizens.⁸ Containing coercion, deportation functions to distinguish insiders from outsiders, wanted from unwanted and whole from part.⁹ Additionally, deportation is a compulsory relocation of non-citizens and excludes them from the physical boundaries of a political entity.¹⁰

Differently from expulsions on the basis of faith in the ancient time, territoriality, nationality and state membership became the main dynamics of expulsion and exile in the 19th century.¹¹ Yet, race and ethnicity appeared as the determinants of state-sponsored expulsions during World War II.¹² The connection between deportation and minorities became evident in the 20th century under totalitarian regimes as in the former Soviet Union where mass deportations emerged as a widespread practice.¹³

Although there are historical examples of deportations which were imposed on troublemakers or insurgents, state has power to compel people, who live within its territory, in order to settle different places with or without legal basis. The exercise of sovereignty is the main premise of deportation. Therefore, the execution of deportation is legitimised on the basis of the right of the state. The second element completing the exercise of deportation is the administrative power. Thus, governmental power provides the state elites to perform their control over the power and knowledge. Hence, sovereign and governmental powers lay the subjects of a state open to the exercises of authority in terms of punishment and definition. In this regard, deportation also serves to label a group of people as political enemies of the state.¹⁴ While deportation is being used as an instrument of control the minorities and non-citizens, the pursuit for border based national security policies incite the implementation of deportation practices as well.¹⁵

To this end, differently from the studies in the literature, this study aims at explaining the deportation of the Ahiska Turks by focusing on the Soviet identity and Soviet understanding of the world affairs. The ideological roots of Soviet

8 Bridget Anderson, J. Gibney Matthew and Paoletti Emanuela, *The Social, Political and Historical Contours of Deportation*, Oxford: Springer, 2013, p. 3.

9 Heike Drotbohm, "Deportation. An Overview", *Encyclopedia of Global Human Migration*, Hrsg, 2013, p. 1182.

10 Alice Bloch and Liza Schuster. "At the Extremes of Exclusion: Deportation, Detention and Dispersal", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28, No. 3, 2005, p. 493.

11 Drotbohm, *ibid*, 2013, p. 1182.

12 Benjamin Z. Kedar, "Expulsion as an Issue of World History", *Journal of World History*, Vol. 7, No. 2, 1996, p. 168.

13 Drotbohm, *ibid*, 2013, p. 1182.

14 William Walters, "Deportation, Expulsion and the International Police of Aliens", *Citizenship studies*, Vol. 6, No. 3, 2002, pp. 277-278.

15 Nicholas De Genova and Nathalie Peutz, *The Deportation Regime: Sovereignty, Space and the Freedom of Movement*, ed. Nicholas De Genova and Nathalie Peutz, Durham, NC: Duke University Press. 2010, p. 4.

anxiety towards the non-socialist world shaped its perception of Turkey within the framework of the fear of foreign influence and foreign contamination into the socialist community. Its reflection on the Ahiska Turks emerged as the Soviet hysteria resulted in their deportation in the name of securing Soviet border region against its non-socialist neighbour, Turkey. The ideologically-determined practices of Soviet identity were transformed into ethnic discrimination of the Ahiska Turks in reality. Therefore, in addition to religion, language and family ties which are the factors mostly mentioned in the literature, the traumatic experiences of the Ahiska Turks during and after their deportation and their years in exile played role in generating their in-group collective identity.

2. The Reasons of the Deportation of the Ahiska Turks

In Soviet era, state machinery was directed against many ethnic groups living in the Union. One of the biggest fear of the Soviet government was the cross-border ethnic ties of national minorities and so the resettlement of these groups from the border regions became a frequently implemented practise. The deportation of the Ahiska Turks should be assessed within this context.¹⁶ However, the calamitous experience of the Ahiska Turks cannot be understood independently from the conjuncture evolving into the course of the Cold War.

As the process of construction of the threat perceptions in both the US-led Western and the USSR-led Eastern camps, Soviet identity at home matched together with the Stalinist outlook. Any deviation from the New Soviet Man, which represented an ultra-modern, supranational and secular working-class consciousness and any potential imperialist expansion were perceived as a threat to the very existence of socialism.¹⁷ Therefore, any non-socialist government was considered as a foe of the Soviet Union and friend of the imperialist Other - the US, which was the external Other of the Soviet Union and played central role in shaping the Soviet identity.¹⁸

While the two leading actors of the blocs endeavoured to draw the boundaries of and to set the limits against expanding their spheres of influence,¹⁹ Soviet authorities regarded the non-Russian groups, who lived in the Union as

16 Kathryn Gillian Tomlinson, *Coping as Kin: Responses to Suffering amongst Displaced Meskhetian Turks in Post-Soviet Krasnodar, Russian Federation*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University College London, Department of Anthropology, 2002, p. 43.

17 Ted Hopf. "Moscow's Foreign Policy, 1945-2000: Identities, Institutions and Interests", ed. Ronald Grigor Suny, *The Cambridge History of Russia*, 3, 2006, p. 663.

18 Hopf, *ibid*, 2006, p. 667.

19 David Engerman. "Ideology and the Origins of the Cold War, 1917-1962", ed. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, 2010, p. 33.

the components of the imaged Soviet community, that must be secured from threatening effect of the West.²⁰ Still, the efforts of Soviet cadre to form and ensure the security of the Soviet administrative territory ignited Soviet xenophobia composed of the fear of foreign influence and foreign contamination. The roots of Soviet xenophobia emerged on the basis of ideological hostility and distrust towards foreign capitalist governments rather than ethnic splits.²¹ The possibility of penetration of foreign influence by means of cross-border ties through the non-Russian border regions led the Soviet authorities to worry about the frontier security of the Soviet Union.²²

As geopolitical approaches emphasis the role of borders in terms of military, political and cultural security, securitisation of countries is linked to separating us from others. The perceptions of external threats and undesirable and dangerous neighbours motivate countries to establish a barrier against other.²³ To ensure the security of the socialist motherland in the face of imperialist penetration, any process prompting identity transformation were deemed inherently a threat that needed to be eliminated.

The ideological demarcation of the borders between socialism and capitalism allowed Soviet policy-makers to performing social engineering techniques which appeared as the forced mass movements along the borderlands.²⁴ The increasing paranoia in Soviet decision-making resulted in expanding intolerance of differences at home and accusing local nationalities of becoming the fifth columns allied with the West.²⁵ Together with the identification of the concept of Soviet people with specific ethnic groups, the loyalty of some ethnic identities to the Soviet homeland came into question.²⁶ Especially, Russian and Ukrainian ethnicities were valued as the loyal communities in the Soviet Union. On the contrary, the fear of cross-border connections outside the USSR made local nationalities, who had relatives across the border, to be regarded as the least trustworthy groups in the socialist community.²⁷

20 Ted Hopf. *Reconstructing the Cold War: the Early Years, 1945-1958*. Oxford University Press, 2012, p. 67.

21 Terry Martin. "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *The Journal of Modern History*, 70(4), 1998, p. 829.

22 Martin, *ibid*, 1998, p. 830.

23 Vladimir Kolosov. "Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches", *Geopolitics*, 10(4), 2005, p. 619, 621.

24 David Wolff. "Stalin's Postwar Border-making Tactics. East and West", *Cahiers du monde russe. Russie-Empire russe-Union soviétique et États indépendants*, 52(52/2-3), 2011.

25 Hopf, *ibid*, 2006, p. 668.

26 Zbigniew Wojnowski. "The Soviet People: National and Supranational Identities in the USSR After 1945", *Nationalities Papers*, 43(1), 2015, p. 2.

27 Kate Brown. "Securing the Nuclear Nation", *Nationalities Papers*, 43(1), 2015, pp. 8-9.

Although Turkey had established close relationship with the USSR during the Turkish War of Independence and following years and did not entered World War II, Turkey's cautious stand against Communism incited Stalin's hysteria towards Muslim and Turkish groups in the Soviet Union.²⁸ Within the strict framework of friend and foe dichotomy in the Soviet view of outside world, Turkey was associated to be the ally of the West. Supporting the Ahiska Turks as the extension of Turkey in the Soviet community, Soviet authorities became sceptical about the Ahiska Turks' faith in the USSR.

In line with this assessment, it is evidence that Beria, who was the chief of the Soviet security and secret police organisation (NKVD - People's Commissariat of Internal Affairs), expressed the general distrust towards the Ahiska Turks in his report to Stalin, Molotov and Malenkov on November 28, 1944 by indicating their kinship with the Turkish population in the border area.²⁹ Supported the removal of suspect nationalities from strategic areas of the USSR as a routine security measure, Beria treated the Ahiska Turks as potential Turkish intelligent agents and accused them to facilitate Turkish intelligence to penetrate into the USSR.³⁰

Additionally, Khazanov argues that Stalin aimed to clear the untrustworthy ethnic elements from Transcaucasia to be able to execute his menacing plans towards Turkey and therefore the Ahiska Turks aroused Stalin's suspicion as a result of their close ties with Turkey in terms of language, religion and their pro-Turkish sympathy rooted in history.³¹ Pohl also supports this argument that the forceful deportation was the result of the Stalin's expansionist policies towards Turkey and the Middle East by underlining the Soviet Union's post-war demands from Turkey.³² Moreover, Aydingün puts an emphasis on the historical background of the Ahiska Turks' loyalty to the Ottoman Empire since the Turkish-Russian war.³³

In sum, Soviet elites used the border security against the rival imperialist expansion and the defence of soviet community in the face of external threats and foreign influence as a pretexts in legitimising the deportation of local ethnic groups including the Ahiska Turks. Yet, the aggressive stance of the Soviet Union after the World War II in its foreign relations paved the way for the discussions of whether the aim of the Soviet Union at deporting the Ahiska Turks from the

28 Nurhayat Bilge, "Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks", *24rd Annual International Association of Conflict Management Conference*, Istanbul, Temmuz, 2011, p. 8.

29 Anatoly Michailovich Khazanov, *After the USSR: Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States*, University of Wisconsin Press, Madison, 1995, p. 198.

30 J. Otto Pohl, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1999, p. 130.

31 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 197.

32 Pohl, *ibid*, 1999, p. 129.

33 Ayşegül Baydar Aydingün, "Ahiska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 6, No. 2, 2002b, p. 50.

borderlands was to create the basis for the execution of their expansionist strategies threatening Turkey.

3. The Deportation of the Ahiska Turks

The Ahiska Turks were told that they would be relocated for their security against Turkey and they would come back within a few days or weeks, so that they left enough feed for their animals until they returned.³⁴ However, they did not receive any written or oral explanation about the reason of their deportation and so their deportation was not mentioned in the Soviet official documents.³⁵

Unlike the justification of the deportations of Chechens, Ingush, Crimean Tatars and many other groups, Soviet officials could not employ their most frequently used pretext which impeached the locals for cooperation with advancing German Army since there was a hundred miles distance between German Army and the Ahiska region.³⁶ Ahiska Turks were considered as a potential fifth columnists of Turkey as a result of their strategically-located living area where was treated as a high security zone due to its proximity to Turkey.³⁷

On 24 July 1944, Lavrentiy Beria advised Stalin to replace the Turks, Kurds and Khemshils³⁸ residing in the border regions of Georgia. In response to Beria, Stalin issued GKO (State Defence Committee) 'resolution no. 6279 ss, "On Resettling from the Border Belt of the Georgian SSR—Akhaltskh, Aspindzsk, Akhalkalask and Bogdanov Raions—the Turks, Kurds and Khemshins".³⁹ Thus, Stalin assigned NKVD troops to execute the deportation. Different from those resolutions issued for the deportations of other nationalities, this decree did not provide any clear answer for the reason of the deportation in question and defined the action as a matter of security of the borders of the Georgian SSR and the USSR.⁴⁰

Empowered by Stalin, Beria issued 'NKVD order no. 001176, "On Resettling from the Border Raions of the Georgian SSR the Turks, Kurds and Khemshins" and he determined responsible NKVD and NKGB (People's Commissariat of State

34 Kakoli Ray, "Repatriation and De-territorialization: Meskhetian Turks' Conception of Home", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 13, No. 4, 2000, p. 393 and 407.

35 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 197.

36 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 11 and Ayşegül Baydar Aydıngün, Çiğdem Balım Harding, Matthew Hoover, Igor Kuznetsov and Steve Swerdlow, "Meskhetian Turks: An Introduction to Their History, Culture and Resettlement Experiences", *Cultural Orientation Resource Center - Culture Profile*, Washington, DC, 2006, p. 6.

37 Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, First Edition. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007, p. 368, 456.

38 Khemshils are the Turkicised Armenians speaking Turkish and converted to Islam (Pohl, *ibid*, 1999, p. 16 and J. Otto Pohl, "Stalin's Genocide Against the "Repressed Peoples"", *Journal of Genocide Research*, Vol., No. 2, 2000, p. 267.).

39 Pohl, *ibid*, 1999, pp. 130-131.

40 Pohl, *ibid*, 1999, pp. 131-132.

Security) officers together with the briefing for the chain of command. Deputy Commissar of the NKVD of the USSR Kobulov, People's Commissar for State Security of the Georgian SSR Rapava and People's Commissar for Internal Affairs of the Georgian SSR Karandze were designated for the control of the entire operation.⁴¹

'Stalin allocated 30 million rubles and 750 tons of gasoline to the NKVD, 4 million rubles and 100 tons of gasoline to the Georgian SNK, 75 tons of gasoline to the Kazakh SNK, 70 tons of gasoline to the Uzbek SNK and 35 tons of gasoline to the Kirghiz SNK'.⁴² In this context, 20.000 NKVD internal troops, 4.000 NKVD-NKGB operative workers and 900 Studebaker trucks were entrusted with the task to perform the process. This is the evidence that the plan of the Soviet authorities was to transport the Ahiska Turks to some of the Soviet Republics in Central Asia.

The Soviet decision-makers expected to eliminate and assimilate the Ahiska Turks and their language and culture in the larger nationalities living in Central Asia.⁴³ In the summer of 1944, NKVD officers arrived in Ahiska villages and troops appeared at the end of October in the region. Started on 11 November 1944, any entry to and exit from the villages were not allowed.⁴⁴ And the Ahiska Turks were deported from the Ahiska region of southern western Georgia, composed of five administrative districts, between 15-17 November 1944 to Central Asia,⁴⁵ mainly in Uzbekistan (53,163 persons), Kazakhstan (28,598 persons) and Kirgizstan (10,546 persons).⁴⁶

In various studies, different numbers were presented about the total number of deported Ahiska Turks. While Mikaberidze says that 90.000-100.000 Ahiska Turks were the subjects of the deportation,⁴⁷ Pentikäinen and Trier notes 90,000-120,000 people as the number of deportees.⁴⁸ Pohl states that Beria determined 91,095 exiles from Georgia, but the telegram sent him in December 1944

41 Pohl, *ibid*, 1999, p. 132.

42 Pohl, *ibid*, 1999, p. 131.

43 Pohl, *ibid*, 2000, p. 288.

44 Tomlinson, *ibid*, 2002, p. 44.

45 Ekaterine Pirtskhalava and Lali Surmanidze, "Identity Strategies of Muslim Meskhetians (Meskhetian Turks) in Cultural Context", *Cultural and Religious Studies*, Vol. 3, No. 2, 2015, pp. 100.

46 Pohl, *ibid*, 1999, p. 132. Pohl relies on the numbers of deportees by referring N.F. Bugai who reveals the Soviet documents. Bugai, Nikolai Fedorovich. "Iosif Stalin-Lavrentiiu Beri: 'Ikh Nado Deportirovat' Dokumenty, Fakty, Kommentarii", *Moscow: "Druzhiba narodov*, 1992. Citing the work written in the last years of the Soviet Union, Khazanov indicates that 42.618 persons to Uzbekistan, 29.497 persons to Kazakhstan and 8.911 persons to Kyrgyzstan were deported. Khazanov, *ibid*, 1995, p. 198. Modebadze specifies 55.500 persons to Uzbekistan, 29.500 persons to Kazakhstan and 11.000 persons to Kyrgyzstan as the total number of deportees without giving any reference. Valeri Modebadze, "Historical Background of Meskhetian Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process", *IBSU Scientific Journal*, Vol. 3, No. 1, 2009, p. 115.

47 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457.

48 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 11.

estimated 92,307 deportees.⁴⁹ Yet, the Ministry of Internal Affairs of the Soviet Union updated the number to 94,955 in October 1948. In his article published after one year of his book, Pohl notes that only 94,955 Ahiska Turks deported between 15 and 26 November 1944.⁵⁰ Khazanov indicates while the Ahiska Turkish sources mentions 115.500, some Western and Georgian publications show the figure between 150.000 and 200.000.⁵¹ For instance, Yemelyanova points out the total number of deportees reached up to 150.000.⁵²

Khazanov also refers to the report presented by the Soviet Ministry of Internal Affairs dated 1 January 1949. According to this document, there were 81.575 deportees composed of 19.421 men, 25.107 women, 37.047 children, about 3.000 of them were born in exile. Lastly, he notes that 40.000 men who were serving in the Soviet army were sent to exile in a later time. Nevertheless, this fact marks the characteristic of the deportation which was executed without any exception.⁵³

As revealed, the number of deportees ranges from 80.000 to 200.000. The cause of this disparity among studies is the absence of reliable record kept by Soviet authorities. Therefore, primary actors of the subject matter and other parties concerned with the question at hand present different numbers of the Ahiska Turks deported from Georgia.

Still, there was only one exception based on ethnical features rather than political factors. "On Measures for Conducting the Resettlement of the Germans Living in the Volga German Republic, Saratov and Stalingrad Oblasts" of the NKVD instruction allowed German women married to non-Germans to avoid the exile. Later, this exemption was extended to Kalmyk, Ahiska Turkish, Kurdish and Khemshil women having spouses from other nationalities. Consequently, a few Ahiska Turkish women overcame to be deported as they would bring up their children in accordance with Russian culture.⁵⁴

4. Suffers of the Ahiska Turks During and After the Execution of the Deportation

Beyond the discussion about the number of deported Ahiska Turks, the process shows similarities with the other deportations executed by Soviet forces.

49 Pohl, *ibid*, 1999, p. 132.

50 Pohl, *ibid*, 2000, p. 286.

51 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 198.

52 Galina Yemelyanova. "Georgia's European Quest: The Challenge of the Meskhetian Turks", *Caucasus International*, Vol. 3, No. 5, 2015, p. 79. She does not cite any source, but she adopts a strong rhetoric by saying that 'there is no doubt that up to 150,000 of them were deported in 1944'.

53 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 198.

54 Pohl, *ibid*, 2000, p. 275.

According to the stories told by elder people, they were rounded up and deported in a few hours.⁵⁵

Aydingün et al. conducted an interview in 2001 with an Ahiska Turkish community leader. His memories are very useful to capture and understand the events as happened. He said:

*“At 4 a.m., four soldiers came into our house and said we had one hour to pack. We were not told where we would be sent. About 120 families were loaded into one freight car. We travelled 18 days and nights to Central Asia. Many died of typhoid. At each stop they would unload the dead.”*⁵⁶

As told, decaying corpses were kept in the freight cars until they were taken out once or twice during the transportation process.⁵⁷ Additionally, deportees did not get any hot food until they reached their final resettlement destination.⁵⁸

Another core component of their deportation is their experience en route to Central Asia. Thousands of the Ahiska Turks died during the transportation.⁵⁹ Pohl reports that 457 deaths were recorded by NKVD.⁶⁰ Yet, the actual number of en route deaths is much higher. Even though numbers scale from 15.000 to 50.000 people,⁶¹ people lost their lives during this deadly transportation by cause of hunger, cold and disease.⁶²

During the years of their Central Asia in exile, the Ahiska Turks were forced to live under so-called special regime. Under this regime, their basic civil rights including freedom of movement were restricted.⁶³ These special settlers had to go to special commandants' offices to register once a month and were not allowed marrying with someone from another settlement.⁶⁴ In general, the implementation of this so-called special regime separated family members from each other and hampered the perception of ethnic collectivity.⁶⁵ Moreover, if anyone would leave the zone without permission, they would be punished with 15-years of

55 Ray, *ibid*, 2000, p. 407.

56 Aydingün et al., *ibid*, 2006, p. 6.

57 Ray, *ibid*, 2000, p. 393.

58 Pohl, *ibid*, 1999, p. 132.

59 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457.

60 Pohl, *ibid*, 2000, p. 287.

61 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 198.

62 Ray, *ibid*, 2000, p. 393.

63 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457.

64 Khazanov, *ibid*, pp. 198-199.

65 Ray, *ibid*, 2000, p. 408.

forced labour in a Gulag camp.⁶⁶ The punishment of escape may be resulted in twenty years in a labour camp.⁶⁷

One of the most bitter part of the exile showed itself after a while later. Whereas one third of deportees lost their lives within six months after the deportation,⁶⁸ between 15% to 20% of the total population of the Ahiska Turks perished within four years following the deportation.⁶⁹ In addition to threatening life conditions, the Ahiska Turks had to deal with hostile attitudes of local population since they were labelled as enemies of the people.⁷⁰

Additionally, exiled people were deprived of education and publications in their native language from the time of their deportation until their status in the special settlements were ceased.⁷¹ Hence, the Ahiska Turks were the subjects of the Soviet policy aimed to russify the deportees linguistically and they received education in Russian and the national languages where they were forced to live.⁷² Moreover, they had to struggle with problems when they wanted to enter universities due to discriminatory quotas and barriers.⁷³ Especially after the death of Stalin, a relative improvement in the condition of their daily life was observed.⁷⁴

However, after the deportation, mainly Armenians had been already settled in Ahiska homeland.⁷⁵ In addition to 30.000 Christian Georgians from various parts of the country,⁷⁶ Adzhar and Imeretians (West Georgians) were other groups settled in Ahiska where was declared an 85-kilometer-wide special frontier zone. It should be pointed out that Ahiska Turks could not visit the region even as guest or tourist.⁷⁷

5. The Status of the Ahiska Turks Following the De-Stalinisation Campaign

The death of Stalin left the Soviet policy-makers no choice but adopt a new perspective at home and abroad. The strictly binary understanding of world

66 Bilge, *ibid*, 2011, p. 8.

67 Ayşegül Baydar Aydıngün, "A Deported Nationality: The Ahiska Turks", *Journal Of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, 1999 (1998).

68 Modebadze, *ibid*, 2009, p. 116.

69 Aydıngün et al., *ibid*, 2006, p. 6.

70 Aydıngün et al., *ibid*, 2006, p. 7.

71 Pohl, *ibid*, 1999, p. 133.

72 Pohl, *ibid*, 2000, p. 288 and Aydıngün et al., *ibid*, 2006, p. 25.

73 Aydıngün et al., *ibid*, 2006, p. 25.

74 Ray, *ibid*, 2000, p. 393.

75 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 456.

76 Modebadze, *ibid*, 2009, p. 115.

77 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 199.

affairs was abandoned, Stalin's excesses were exposed and disapproved.⁷⁸ In addition to the empowerment of the discourse of difference at home, it was admitted that the Soviet Union may be able to err. Such an acknowledgement changed the Soviet Union's stance against the ethnic groups once stigmatised as the enemies of the people.⁷⁹

Ahiska Turks were one of the eight ethnic groups in the Soviet Union deported to Central Asia. Although Chechens, Ingush, Balkars, Karachais and Kalmyks were rehabilitated during the de-Stalinisation campaign initiated by Khrushchev and were allowed to return to their homeland, Crimean Tatars, Volga Germans and the Ahiska Turks could not gain permission to go back to their fatherland.⁸⁰

In 1956-1957, Nikita Khrushchev decided to rehabilitate the deported people of the 1940s except Crimean Tatars, Volga Germans and the Ahiska Turks.⁸¹ In his famous Secret Speech in February 1956, Nikita Khrushchev named Karachai-Balkars, Chechens, Ingush and Kalmyks and the subsequent decrees mentioned the Volga Germans and Crimean Tatars as the nationalities deported during the war, but not the Ahiska Turks in this scope.⁸² Within this context, Ahiska Turks did not receive any compensation for their properties confiscated during the deportation.⁸³ Wimbush and Wixman explain why the Ahiska Turks were not classified together with other deported nationalities. They say that the Ahiska Turks were not officially condemned as the collaborators in the files and were not one of the nations recognised, so they were overlooked in this large-scale rehabilitation process.⁸⁴

However, as a result of the de-Stalinisation campaign, the Ahiska Turks were allowed to move within the USSR but not to resettle in Georgia. For that matter, a decree of the presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated October 31, 1957 was published and emphasised the disapproval of Georgian government about the return of the Ahiska Turks.⁸⁵ Georgian authorities in the USSR mainly opposed the return of the Ahiska Turks since their repatriation may trigger ethnic conflict between them and the Christian Armenians and Georgians resettled the Ahiska Turks' homeland.⁸⁶ Moreover, the Ahiska was considered as a sensitive and geo-politically

78 Hopf, *ibid*, 2006, pp. 673-674.

79 Hopf, *ibid*, 2012, pp. 143-164.

80 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 6.

81 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457 and Aydingün, *ibid*, 1999 (1998).

82 Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, p. 328.

83 Pohl, *ibid*, 1999, p. 135.

84 Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, p. 330.

85 Khazanov, *ibid*, p. 199.

86 Aydingün et al., *ibid*, 2006, p. 7.

important region by reason of the rivalry between Soviet Union and NATO and this Cold War conjuncture prohibited the Ahiska Turks from repatriation.⁸⁷

In these years, the Ahiska Turks initiated a peaceful campaign for repatriation to Georgia and they sent petitions and letters to Soviet government officials and organised peaceful demonstrations, but they could not achieve their goals.⁸⁸ Therefore, an estimated 20.000-25.000 Ahiska Turks started to settle in Azerbaijan in the late 1950s,⁸⁹ when they received permission to migrate in Azerbaijan SSR.⁹⁰ However, they were registered as Azerbaijanis.⁹¹

Although the death of Stalin changed the Soviet policies towards the nationalities that were displaced from their homelands as a result of victimisation, the Soviet regime systematically and deliberately hid information about the Ahiska Turks from 1945 to 1968. While the Ahiska Turks were being mentioned as a part of the Georgian population in Volume XXVII of the Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia in the second edition published in 1954, the Entsiklopediia of 1959 did not cover any information about them.⁹²

The 1968 Decree of the Presidium of the USSR can be assessed as a milestone during post-deportation years of the Ahiska Turks.⁹³ They were granted full citizen rights in 1968 and their return was guaranteed by the Soviet Presidium but the Ahiska Turks were not allowed to return their ancestral lands.⁹⁴ In this regard, Georgian authorities posed an obstacle once again.⁹⁵ They could not obtain the special residency permits which were required to enter the Ahiska region where was designated as a border-zone.⁹⁶ Yet, some Ahiska Turks found opportunity to return to Georgia informally and illegally in 1969.⁹⁷

Unlike Crimean Tatars who were rehabilitated after the collapse of the Soviet Union and Volga Germans who emigrated to Germany during the same period, the Ahiska Turks have struggled with ethnic discrimination in the land of their

87 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 12.

88 Modebadze, *ibid*, 2009, p. 116.

89 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457.

90 Khazanov, *ibid*, 1995, p. 199.

91 Modebadze, *ibid*, 2009, p. 116.

92 Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, p. 329.

93 Aydingün, *ibid*, 2002a, p. 189.

94 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 457.

95 Aydingün, *ibid*, 1999 (1998).

96 Parikrama Gupta, "De Facto Stateless: The Meskhetian Turks", *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 5, No. 41, 2006, pp. 128.

97 Mikaberidze, *ibid*, 2007, p. 458.

exile and local Georgian authorities exerted themselves to keep the Ahiska Turks away from their homeland.⁹⁸

6. The Impact of the Deportation on the Ahiska Turkish Identity

The origin of the Ahiska Turks is a widely-disputed topic. While official Georgian Soviet and post-Soviet sources accept that the ancient Georgian tribe of Meskhs, who converted to Islam,⁹⁹ became the members of the Hanafi tradition and began to speak the Kars dialect of Turkish,¹⁰⁰ were their ancestors, there are arguments insisting the existence of a direct link between Turkic tribes and the Ahiska Turks.¹⁰¹

Nonetheless, there is a third stance on the explanation of the origin of the Ahiska Turks and mainly argues that the group is composed of four different sub-groups.¹⁰² First, Ahiska Turks who are the largest component of the community share the same ethnic and linguistic features with the Turks living in Eastern Anatolia. Second group is the Karapapakh population who are defined as Muslim Turkic people whose language similar to Turkish. Third component is the Khemshins. This group of people are turkified Sunni-Muslim Armenians who are speaking Turkish.¹⁰³ And the last group was Kurds living with this big composition of people.¹⁰⁴ However, this type of decomposition of the Ahiska Turks would serve to dilute their individual ethnic identity. Aforementioned groups can be addressed together with the Ahiska Turks in the context of their living in Georgia before the deportation. Yet, the existence of separate Ahiska Turkish identity and their close ties with Turkishness and Ottoman history need to be recognised rather than seeing their group identity as a mixture of other groups inhabited in the region.

At this point, it is acknowledged that shared history and common language and culture are the factors what serve to preserve the collective identity among the members of an ethnic group that are the subject to displacement and ordeal

98 Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, p. 6.

99 Swerdlow, *ibid*, 2006, p. 1833; Marine Beridze and Manana Kobaidze, "An Attempt to Create an Ethnic Group: Identity Change Dynamics of Muslimized Meskhetians", ed. Karina Vamling, *Language, History And Cultural Identities In The Caucasus*, 2005, p. 64; Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, pp. 9-10; Khazanov, *ibid*, 1995, pp. 195-196; Pavel Polian, *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Central European University Press, 2003, p. 55.

100 Mirkhanova, *ibid*, 2006, p. 34.

101 Swerdlow, *ibid*, 2006, p. 1833; Beridze and Kobaidze, *ibid*, 2005, p. 64; Pentikäinen and Trier, *ibid*, 2004, pp. 9-10.

102 Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, pp. 321-322; Beridze and Kobaidze, *ibid*, 2005, p. 64; Nana Sumbadze and George Tarkhan-Mouravi, "Repatriation and Adaptation of Deported Meskhetians: Society and State in Supranational Context", *Centre for Geopolitical & Regional Studies*, 2005.

103 Khazanov, *ibid*, 1995, pp. 197; Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, p. 322.

104 Wimbush and Wixman, *ibid*, 1975, p. 322.

as a result of deportation. These factors are the fundamental senses that generate the perception of sameness linking people to each other. Once a group is exposed to the humiliation, victimisation and threats of the Other in the name of the latter's group identity, the subject group realise and maintain their sense of wellness and value their features that separate them from the Other. The impact and consequences of traumas produced by the Other are spread emotionally among the group members.¹⁰⁵

The shared experience of deportation and being the victim of the Soviet policies that ripped the local nationalities out of their ancestral lands cemented their collective memory and identity.¹⁰⁶ The deportation experience of the Ahıska Turks in time when they lived in the Soviet Union marks an integral part of their group identity. The forceful actions taken against their different origins and cross-border ties played an important role to create a specific in-group social identity among the Ahıska Turks. Moreover, their years in exile advanced and strengthened their consciousness level of having separate ethnic identity as an outcome of ethnicity-based discriminatory policies.¹⁰⁷ Therefore, the traumas includes their disastrous losses, humiliation and their feeling of helplessness and these mental history of the events have been passed down from generation to generation and become the part of their collective identity and connect individuals each other within the group.¹⁰⁸

Ahıska Turks developed a strong understanding of ethnic identity as a result of their deportation once they faced violence, hatred and discrimination against them.¹⁰⁹ In this context, they did not get married with the person outside of their ethnic community and their experience in the exile led them to generate a separate and distinct identity.¹¹⁰ The trauma and ordeal they suffered became the parts of their historical legacy.¹¹¹

By considering the repression against their religious freedom and practices, religion emerged as a unifying element among the Ahıska community.¹¹² Family and village ties contributed to resistance against assimilation as well.¹¹³ Further-

105 Vamik D. Volkan. "Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis", In *International Forum of Psychoanalysis*, Vol. 18, No. 4, 2009, p. 207, 208.

106 Sophie Tournon, "The Deportation of Muslims from Georgia", *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 2009.

107 Aydingün, *ibid*, 1999 (1998).

108 Vamik, *ibid*, 2009, p. 212 and Vamik D. Volkan. "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: an Aspect of Large-group Identity", *Group Analysis*, 34(1), 2001, p. 88.

109 Bilge, *ibid*, 2011, pp. 14-15.

110 Aydingün et al., *ibid*, 2006, p. 7.

111 Ray, *ibid*, 2000, p. 407.

112 Bilge, *ibid*, 2011, p. 17.

113 Aydingün et al., *ibid*, 2006, p. 17.

more, the Ahiska Turks attributed great importance to their language in identifying themselves and in preserving their cultural features against assimilation.¹¹⁴

7. Conclusion

Soviet Union's ideologically-dichotomised understanding of the world merged with Stalin's hysteria. Whereas the defence of socialist community against foreign influence and foreign contamination played a determinative role in shaping Soviet identity, its reflection at home appeared as ethnic discrimination as a result of the suspicion on local groups sharing cross-border ties and having relatives across the border. Soviet authorities pursued policies to protect the harmony of the socialist community and to prevent any capitalist expansion that may utilize these ethnic groups living in the border areas to the detriment of the Soviet Union's security. To ensure the border security, Soviet elites implemented plans such as deportation that resulted in humiliation, discrimination, othering, hatred, violence against local ethnicities. Therefore, any ideological incentive of the Soviet identity to defend socialism and socialist community evaporated and turned into a suppression of and intolerance against local ethnicities in practice.

The reason why the Ahiska Turks became the subject of the deportation was the agitation of the Soviet government because of its concerns about the Ahiska Turks' cross-border ethnic ties with Turkey. As a consequence of the dichotomization and binarization of identity relations between the Soviet Union and its Others, Turkey was categorised as an ally with the West and so the Ahiska Turks were labelled as the agents and potential fifth columnists of Turkey. Therefore, the deportation of the Ahiska Turks was executed between 15-17 November 1944 and they were sent to Central Asia. It is also understood that the deportation aimed at eliminating and assimilating the whole community and their language and culture in the larger nationalities living in Central Asia.

After the deportation, the Ahiska Turks lost a significant part of their population and faced the threat of the erosion of their identity, cultural features and collective consciousness under the implementation of so-called special regime. During the de-Stalinisation campaign initiated by Khrushchev in 1956, they were not allowed to return to their homeland. Therefore, some argues that the Ahiska Turks were overlooked in this large-scale rehabilitation process. Nonetheless, it is also clear that Georgian authorities opposed the return of the Ahiska

¹¹⁴ Chong-Jin Oh, "Comparative Analysis of the Ahiska (Meskhetian) Turks and Koreans in Post-Soviet Kazakhstan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture", *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Vol. 94, 2012, p. 20; Aydıngün, *ibid*, 2002a, p. 193.

Turks since their repatriation may trigger ethnic conflict between them and the new settlers in Ahiskan homeland such as Christian Armenians and Georgians.

Against all the series of disastrous events, the Ahiska Turks are able to preserve their communal heritage. Their experience during and after the deportation and their years away from their homeland became a part of their communal memory and the traumatic events bound them by strengthening their in-group collective consciousness. In addition to the role of the deportation's itself, their shared societal characteristic such as religion, family and village ties and language served for the development and deepening their separate in-group identity.

Bibliography

- Anderson, Bridget, Gibney, Matthew J., and Emanuela Paoletti. *The Social, Political And Historical Contours Of Deportation*, Oxford: Springer, 2013.
- Aydingün, Ayşegül Baydar. "A Deported Nationality: The Ahiska Turks", *Journal Of International Affairs*, Vol. 3, No. 4, 1999 (1998).
- Aydingün, Ayşegül Baydar. "Creating, Recreating And Redefining Ethnic Identity: Ahiska/ Meskhetian Turks in Soviet and Post-Soviet Contexts", *Central Asian Survey*, Vol. 21, No.2, 2002a, pp. 185-197.
- Aydingün, Ayşegül Baydar. "Ahiska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 6, No. 2, 2002b, pp. 49-64.
- Aydingün, Ayşegül Baydar, Harding, Çiğdem Balım, Hoover, Matthew, Kuznetsov, Igor and Swerdlow, Steve. "Meskhetian Turks: An introduction to Their History, Culture And Resettlement Experiences", *Cultural Orientation Resource Center - Culture Profile*, Washington, DC, 2006.
- Beridze, Marine and Manana Kobaidze. "An Attempt to Create an Ethnic Group: Identity Change Dynamics of Muslimized Meskhetians", ed. Karina Vamling, *Language, History And Cultural Identities In The Caucasus*, 2005, pp. 53-67.
- Bilge, Nurhayat. "Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks", *24rd Annual International Association of Conflict Management Conference*, Istanbul, Temmuz, 2011.
- Bloch, Alice and Liza Schuster. "At the Extremes Of Exclusion: Deportation, Detention And Dispersal", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28, No. 3, 2005, pp. 491-512.
- Brown, Kate. "Securing The Nuclear Nation", *Nationalities Papers*, 43(1), 2015, pp. 8-26.
- De Genova, Nicholas and Nathalie Peutz. *The Deportation Regime: Sovereignty, Space and the Freedom of Movement*, ed. De Genova, Nicholas and Peutz, Nathalie, Durham, NC: Duke University Press. 2010.
- Drotbohm, Heike. "Deportation. An Overview", *Encyclopedia of Global Human Migration*, Hrsg, 2013, pp. 1182-1188.

- Engerman, David. "Ideology and the Origins of the Cold War, 1917–1962", ed. Leffler, Melvyn P. and Westad, Odd Arne, *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, 2010, pp. 20-43.
- Gupta, Parikrama. "De Facto Stateless: The Meskhetian Turks", *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 5, No. 41, 2006, pp. 126-138.
- Hopf, Ted. "Moscow's Foreign Policy, 1945–2000: Identities, Institutions and Interests", ed. Ronald Grigor Suny, *The Cambridge History of Russia*, 3, 2006, pp. 662-705.
- Hopf, Ted. *Reconstructing the Cold War: the early years, 1945-1958*. Oxford University Press, 2012.
- Kedar, Benjamin Z. "Expulsion as an Issue of World History", *Journal of World History*, Vol. 7, No. 2, 1996, pp. 165-180.
- Khazanov, Anatoly Michailovich. *After the USSR: Ethnicity, Nationalism And Politics in the Commonwealth of Independent States*, University of Wisconsin Press, Madison, 1995.
- Kolossov, Vladimir. "Border Studies: Changing Perspectives And Theoretical Approaches", *Geopolitics*, 10(4), 2005, pp. 606-632.
- Martin, Terry. "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *The Journal of Modern History*, 70(4), 1998, pp. 813-861.
- Mikaberidze, Alexander. *Historical Dictionary of Georgia*, First Edition. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007.
- Mirkhanova, Malika. "People in Exile: The Oral History of Meskhetian Turks (Akhyskha Turkleri)", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 26(1), 2006, pp. 33-44.
- Modebadze, Valeri. "Historical Background of Meskhetian Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process", *IBSU Scientific Journal*, Vol. 3, No. 1, 2009, pp. 113-128.
- Oh, Chong-Jin. "From a Diaspora Community to Distinct Ethnic Group", *Korean Middle East Academic Review*, Vol. 28, No. 2, 2008, pp. 113-138.
- Oh, Chong-Jin. "Comparative Analysis of the Ahıska (Meskhetian) Turks and Koreans in Post-soviet Kazakhstan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture", *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Vol. 94, 2012, pp. 14-26.
- Ossipov, Alexander. "Ideological Environment and Identity of Some Moslem Groups", *Global Bioethics*, Vol. 8, No. 4, 1995, pp. 159-165.
- Pentikäinen, Oskari and Tom Trier. "Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks", *European Centre for Minority Issues*, Flensburg, Germany, 2004.
- Pirtskhalava, Ekaterine and Lali Surmanidze. "Identity Strategies of Muslim Meskhetians (Meskhetian Turks) in Cultural Context", *Cultural and Religious Studies*, Vol. 3, No. 2, 2015, pp. 99-105.
- Pohl, J. Otto. *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937–1949*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1999.
- Pohl, J. Otto. "Stalin's Genocide Against the "Repressed Peoples"", *Journal of Genocide Research*, Vol., No. 2, 2000, pp. 267-293.
- Polian, Pavel. *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, Central European University Press, 2003.

- Ray, Kakoli. "Repatriation and De-territorialization: Meskhetian Turks' Conception of Home", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 13, No. 4, 2000, pp. 391-414.
- Sumbadze, Nana and George Tarkhan-Mouravi. "Repatriation and Adaptation of Deported Meskhetians: Society and State in Supra-national Context", *Centre for Geopolitical & Regional Studies*, 2005.
- Swerdlow, Steve. "Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of US Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai", *California Law Review*, Vol. 94, No. 6, 2006, pp. 1827-1878.
- Tomlinson, Kathryn Gillian. *Coping as Kin: Responses to Suffering amongst Displaced Meskhetian Turks in post-Soviet Krasnodar, Russian Federation*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, University College London, Department of Anthropology, 2002.
- Tournon, Sophie. "The Deportation of Muslims from Georgia", *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 2009.
- Vamik D., Volkan. "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-group Identity", *Group Analysis*, 34(1), 2001, pp. 79-97.
- Vamik D., Volkan. "Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis", In *International Forum of Psychoanalysis*, Vol. 18, No. 4, 2009, pp. 206-213.
- Walters, William. "Deportation, Expulsion and the International Police of Aliens", *Citizenship studies*, Vol. 6, No. 3, 2002, pp. 265-292.
- Wimbush, S. Enders and Ronald Wixman. "The Meskhetian Turks: A New Voice in Soviet Central Asia", *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 17, No. 2-3, 1975, pp. 320-340.
- Wojnowski, Zbigniew. "The Soviet People: National and Supranational Identities in the USSR After 1945", *Nationalities Papers*, 43(1), 2015, pp. 1-7.
- Wolff, David. Stalin's Postwar Border-making Tactics. East and West. *Cahiers du monde russe. Russie-Empire russe-Union soviétique et États indépendants*, 52(52/2-3), 2011.
- Yemelyanova, Galina. "Georgia's European Quest: The Challenge of the Meskhetian Turks", *Caucasus International*, Vol. 3, No. 5, 2015, pp. 77-87.

KAZAKİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

FACTORS AFFECTING RELIGION-STATE RELATIONS IN KAZAKHSTAN

SUAT BEYLUR*

ABSTRACT

It is considered that the policies of religion, as well as language, education and rewriting history are determined by the process of identity building in Kazakhstan. Researches conducted on religion point out that there is religious revival and increase of piety in Kazakhstan, which is currently home to more than 130 ethnic communities and 18 religious groups. Being influenced, socially and culturally by the heritage of Turkestan, Tsarist and Soviet periods in different extents from each, in society of Kazakhstan relationship between religion and state still remains on the agenda of politics. This can be seen from legal and institutional regulations, particularly after 2000. Considering the time elapsed since independence to present day it can be said that religion-state relations in Kazakhstan are influenced by some major internal and external factors such as historical heritage, policies of education, ethnic and religious diversity in the social structure, religious identity and discourse of the leader (N. Nazarbayev), influence of Russia, China, western and international organizations, activities of tabligh and missionary groups from abroad and return of Kazakh diaspora (Oralman).

Keywords: Kazakhstan, Religion, Religion-State Relations, Laicism

ÖZ

Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan'da dil ve eğitim politikaları ile yeniden tarih yazımının yanında din politikalarının da kimlik inşa sürecinde belirleyici olduğu kabul edilmektedir. 130 civarında etnik topluluk ve 18 farklı inanç mensup topluluklara ev sahipliği yapan Kazakistan'da yapılan araştırmalar, 1990'lardan itibaren dini alanda bir canlanmaya ve dindarlaşmaya işaret etmektedir. Sosyolojik ve kültürel olarak, Türkistan, Çarlık ve Sovyet geçmişinin her birisinden farklı ölçülerde etkilenen günümüz Kazakistan toplumunda din-devlet ilişkileri, gündemdeki sıcaklığını korumaktadır. Bu durum, özellikle 2000 sonrasında yapılan yasal ve kurumsal düzenlemelerde bariz bir şekilde görülmektedir. Bağımsızlığından günümüze bir bütün olarak bakıldığında Kazakistan'daki din-devlet ilişkilerinin, tarihi miras, eğitim politikaları, sosyal yapıdaki etnik ve dini çeşitlilik, liderin (N. Nazarbayev) kökeni ve söylemleri gibi iç faktörler ile Rusya ve Çin etkisi, yurtdışı kökenli tebliğ ve misyonerlik faaliyetleri, Batı'nın ve uluslararası örgütlerin etkisi ve son olarak diasporanın vatana dönüşü (Oralman) gibi dış faktörlerden etkilendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Din, Din-Devlet İlişkileri, Laiklik

* Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi - Avrasya Araştırma Enstitüsü - Almatı, suatbeylur@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1508-8477>

Makale Atıf Bilgisi: BEYLUR Suat, (2019). Kazakistan'da Din-Devlet İlişkilerini Etkileyen Faktörler, *Avrasya Etüdleri*, 99-133.

Gönderim Tarihi: 01.08.2019 Kabul Tarihi: 26.09.2019

Giriş

Türkistan'ın kadim halklarından birisi olan Kazak Türklerinin umumi Türk tarihi içerisinde siyasi ve idari olarak müstakil bir devlet olmaları, 15. asrın ikinci yarısına denk gelmektedir. Özbek Hanlığından ayrılan Türk urukları tarafından 1465 yılında Yedisu bölgesinde kurulan Kazak Hanlığı, kısa bir süre içerisinde Ak Orda ve Moğolistan'ın bir kısmını da içine alacak şekilde genişlemiştir.¹ Ulu, Orta ve Küçük (Ulu, Orta, Kişi Juz) olmak üzere üç cüzden oluşan Kazak Hanlığı bölgedeki diğer Han ve Beylerin katılımı ile büyüyüp Kalmuk (Cungar) saldırılarına kadar bugünkü Kazakistan topraklarına hükmetmiştir. 1731 yılında Kalmuk saldırıları sonucunda Küçük Cüz'ün Rus hâkimiyetine (korumasına) girmesi ile cüzler arası ittifak bozulmuş ve Kazak Hanlığı da parçalanmıştır. Küçük Cüz'den sonra sırasıyla Orta Cüz ve son olarak da Ulu Cüz 1847'de Rus hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.²

19. asrın ortalarında tamamen Rus idaresine geçen Kazak topraklarındaki hâkimiyetin devamının temini için Çarlık yönetimi, misyonerler eliyle eğitim, dil ve din alanlarında uygulamaya koyduğu politikalarla Kazak Türklerini Ruslaştırılmaya (Hristiyanlaştırmaya) çalışmıştır.³ Söz konusu politikalar neticesinde bölgedeki diğer Türk ve Müslüman unsurlarla temasın kesildiği ve suni meselelerle husumetin oluşturulduğu bu dönemde dil ve dinin merkezi bir konumda olduğu Türkistan ortak aidiyeti zayıflatılmıştır. İkinci aşama olan Sovyet döneminde ise Müslüman ve Türk halklarının Sovyet insanı (homo-sovieticus) prototipinde kimliksiz bırakılması hedeflenmiştir.

Bu çerçevede tarihi hafıza sıfırlanmak üzere tarih yeniden yazılmış, halklar üzerinde uygulanan etnogenetik ve lehçe çalışmaları, milliyetler politikası, kolonizasyon ve iskân politikaları ile coğrafya parçalanmış, Kiril alfabesi ile hafızanın taşıyıcısı olan dil birliği Rusya lehine bozulmuş, dindaşlar arasına demir parmaklıklar çekilerek aralarındaki bilgi birikimi ve aktarımı engellenmiş, din aleyhtarı politikalar ve uydurulmuş din aleyhtarı yayın ve kitaplarla dini alan zayıflatılmış ve halk nazarında itibarsızlaştırılmış ve ateizmle sosyal hayatın dışına itilmiş, tarihi eserler çürümeye terk edilmiş, ortak değerler yerel etnik kimliklere indirgitilerek birbirlerine rakip ya da hasım gösterilmiştir.

1 Yerkinay Maukhara, "Siyasi ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s-10-15.

2 İsenbike Togan, "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış", Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler, Der: Ayşegül Aydıngün; Çiğdem Balım, AKM, Ankara, 2010, s.42.

3 Zhanbota Sashka, "19.Yüzyılda Kazak Aydınların Din ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.18.

Özellikle Sovyet dönemine ait bu politika ve uygulamalar bütün inanç grupları için yıkıcı sonuçlara neden olmuşsa da Müslüman toplulukların sosyal kurumları üzerindeki etkisinin daha trajik olduğu söylenebilir. Dini kuruluşlar açısından bir örnekle durumu göstermek gerekirse, asırlardır Türk yurdu olan Kazakistan'da, 1989 yılı istatistiklerine göre Hristiyan toplulukların kayıtlı 515 dini kuruluşuna karşılık cami ve medreseler dâhil olmak üzere Müslüman toplumun sadece 46 dini kuruluşu bulunmaktaydı.⁴

Buna rağmen Sovyet rejiminin sona ermesini müteakip dini alanda özelde Müslüman toplumda, genelde ise Hristiyan topluluklar dâhil olmak üzere bütün inanç gruplarında “yeniden canlanma”, “uyanış”, “diriliş”, “rönesans” olarak adlandırılan bir süreç başlamıştır. Müslüman toplum bağlamında meseleyi değerlendirdiğimizde, temelinde “volk İslam”ın olduğu bu uyanış sürecinin bu kadar hızlı gelişmesinin arkasında bazı önemli tarihsel ve sosyolojik olguların bulunduğu özellikle belirtmek gerekir. Bunların başında geçmişi 1000 yıl öncesine uzanan İslam aidiyetinin Kazak kimliğinin ayrılmaz ve önemli bir unsuru haline gelmiş olması; ikincisi, birinciyle bağlantılı olarak İslami esas ve kaidelerin kurumlarıyla olmasa da günlük yaşamın her alanında kuşaktan kuşağa aktararak “folklorik” düzeyde⁵ de olsa devam ettirilmiş olması; son olarak Çarlık ve Sovyet politikalarının neden olduğu ciddi tahribata rağmen Kazak kimliğinin kültürel kodları ile uyuşmaması ve en nihayetinde tepkiyle karşılanmasıdır.

Bütün bu nedenlerle, toplum düzeyinde var olan dinle yeniden buluşma zemin ve beklentisi, bağımsızlık öncesi Kazakistan Komünist Partisinin Genel Sekreterliği görevinde bulunan, bağımsız Kazakistan'ın başkanı N. Nazarbayev'in yeni devletin inşası sürecindeki politikaları ile örtüşmüş ve bu olgu din-devlet ilişkilerine yansımıştır. Bu çalışmada Kazakistan'daki Müslüman topluluklar başta olmak üzere Hristiyan ve diğer inanç gruplarının dini yapılanmalarına ilişkin bilgi verildikten sonra günümüzde Kazakistan'daki din-devlet ilişkilerinin etkilendiği iç ve dış faktörler incelenecektir.

1. Kazakistan Toplumunun Dini Yapısı ve Dini Grupların Genel Görünümü

Kazakistan'da dini yapı, anayasanın 1'inci maddesindeki “... demokratik, laik, hukuk ve sosyal devlet...” ilkesi temelinde “hiç kimsenin dini inanç ve tutumundan dolayı ayırımı tabi tutulamayacağı” ve “herkesin vicdan özgürlüğüne

4 Asset Anuarbekov, Kazakistan'da Misyonerlik Faaliyetleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.8.

5 Yaşar Kalafat, “Geçmişten Günümüze Türklerde Din ve İlgili Bazı Meseleler”, 1998, http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/kalafat_02.pdf, Erişim:14.2.2017.

sahip olduğu”⁶ genel hükümleri doğrultusunda hazırlanan yasal çerçeve kapsamında düzenlenmeye çalışılmış ve zaman içerisinde yapılan ek değişikliklerle revize edilmiştir. Ulusal mevzuatın yanında Kazakistan, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında başta Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) çerçevesinde ilgili uluslararası anlaşma ve protokollere de taraf olmuştur.

Bugünkü dini grupların hemen hemen tamamı Sovyet döneminden bağımsız Kazakistan’a miras kalan yapılardır. Rus Ortodoks Kilisesi (ROK) ve Sovyet dönemi Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi’nden (SADUM) 1990 yılında ayrılarak kurulan Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı da (KMDB-Müftiyat) Sovyet döneminden devralınan kurumlardır. Kazakistan’da 2011 sonrası dönemde kayıtlı olarak faaliyet gösteren 18 farklı inanç grubu bulunmaktadır. Bunlardan “Semavi ve Geleneksel” olarak kabul edilen ve kurum ve kuruluşları ile faaliyette bulunan dört ana inanç grubunun genel nüfusa oranı (sayıları) şu şekildedir; Müslümanlar (%70.6), Hıristiyanlar (%26.3), Yahudiler (5281 kişi) ve Budistler (14663 kişi)⁷.

6 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, 30.08.1995, <http://www.parlam.kz/en/constitution>, Erişim:13.4.2018.

7 2009 Kazakistan Nüfus Sayım İstatistikleri, 06.04.2009, <http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>, Erişim: 13.04.2018.

Tablo 1. İnanç Gruplarına Göre Kazakistan'daki Kayıtlı Dini Kuruluşlar⁸

Resmi Olarak Kayıtlı Dini Gruplar					
No	Din/İnanç	Mezhep/Cemaat/Grup	01.01.2011	25.10.2012	01.01.2018
1	İslam		2811	2229	2778
2	Hristiyanlık	Ortodoks	304	280	640
3		Piyatidesyatnikler Kilisesi	400	189	217
4		Evanjelik Baptistler	364	100	151
5		Presbiteryen Kilisesi	229	55	49
6		Katolikler	118	79	110
7		Yehova Şahitleri	70	59	53
8		Yedincigün Adventistleri	67	42	32
9		Evanjelik Lutheranlar	32	13	18
10		Metodistler	18	11	14
11		Yeni Apolistik Kilisesi	47	8	25
12		İsa Mesihin Ahirzaman Azizler Kilisesi	1	2	2
13		Mennonitler	6	1	1
14		Moon Tarikatı	0	0	1
15		Yahudilik		26	4
16	Budizm		4	2	2
17	Diğer İnançlar	Bahaililik	20	6	6
18		Krişnacılar	14	8	8
Toplam			4531	3088	4112

8 Sosyal Kalkınma Bakanlığı ile Dinler ve Kültürler Uluslararası Merkezi verilerinden yararlanılmıştır. www.qogam.gov.kz; <http://mckr.kz/en/religions-in-kazakhstan>, Erişim, 20.09.2019.

Tablo 2. Kazakistan'daki Etnik Toplulukların İnançlara Göre Dağılımı (2009)⁹

	Toplam Nüfus	İslam	Hristiyanlık	Yahudilik	Budizm	Diğerleri	İnanmayanlar	Belirtmeyenler
Toplam Nüfus	16009597	11239176	4214232	5281	14663	3688	451547	81010
Kazaklar	10096763	9928705	39172	1929	749	1612	98511	26085
Ruslar	3793764	54277	3476748	1452	730	1011	230935	28611
Özbekler	456997	452668	1794	34	28	78	1673	722
Ukraynalılar	333031	3134	302199	108	49	74	24329	3138
Uygurlar	224713	221007	1142	34	33	63	1377	1057
Tatarlar	204229	162496	20913	47	58	123	16569	4023
Almanlar	178409	2827	145556	89	66	192	24905	4774
Koreliler	100385	5256	49543	211	11446	138	28615	5176
Türkler	97015	96172	290	7	6	20	321	199
Azerbaycanlılar	85292	80864	2139	16	16	24	1586	647
Belaruslar	66476	526	59936	25	9	20	5198	762
Dunganlar	51944	51388	191	4	15	19	179	148
Kürtler	38325	37667	203	11	6	9	285	144
Tacikler	36277	35473	331	2	6	30	307	128
Polonyalılar	34057	235	30675	14	4	45	2486	598
Çeçenler	31431	29448	940	6	3	16	653	365
Kırgızlar	23274	22500	206	6	6	4	352	200
Diğer etnik gruplar	157215	54533	82254	1286	1433	210	13266	4233

⁹ 2009 Kazakistan Nüfus Sayım İstatistikleri, 06.04.2009, <http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>, Erişim: 13.04.2018.

1.1. Müslümanlara Ait Dinî Kuruluşlar

Müslümanlara ait dinî kuruluşlar¹⁰ başta kamusal bir niteliğe sahip KMDB ve kendisine bağlı ya da kontrol ve denetimindeki Yüksek İslam Enstitüsü, cami, medrese (kolej statüsünde olanlar dâhil) ve çeşitli alanlarda dini faaliyet yürüten STK'lardan oluşmaktadır. Tablo 1'de görüleceği üzere bu kuruluşların toplam sayısı 2500 civarındadır.

1990 yılında SADUM'dan ayrılarak oluşturulan KMDB, Kazakistan Müslümanlarının temsil edildiği en üst kuruluştur. Merkezi, Astana olan kuruluşun Almatı'da da bir idari ofisi ile imamlardan oluşan 19 bölge ve şehirde temsilcisi bulunmaktadır. KMDB merkez yapılanması, idari birimler dışında helal gıda standardizasyonu, fetva, cami ve medreselerden sorumlu birimlerden oluşmaktadır. Baş müftü, 11 kişiden oluşan ulema konseyi tarafından seçilmektedir. KMDB tarafından basılıp dağıtılan İman, Rahmet Sarmalı, Grani, Kazakistan'da İslam, İslam Jane Örkeniyet¹¹ gibi yayınların yanında partner olarak kabul ettiği çok sayıda dini yayın ve bilgilendirme amaçlı kurulan internet sitesi bulunmaktadır.¹²

KMDB'nin kuruluşunu müteakip din görevlisi ihtiyacını gidermek ve kapasitesini geliştirmek üzere 1990 yılında Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır. Mevcut din görevlileri için hizmet içi eğitim merkezi fonksiyonu gören enstitüde bir eğitim dönemi 4 aydır. (Müftiyat, 2017) Bugüne kadar 2500'ün üzerinde mezun veren, temel İslam bilimlerinin yanında Arapça, Kazak Türkçesi ve Kazak tarihi derslerinin de verildiği enstitü, Müftiyat'a bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

Zaman içerisinde ülkedeki 2500 civarında olan tüm cami, mescit ve medreseler doğrudan ya da dolaylı olarak KMDB denetimi altına alınmış ve buralarda çalışanların görevlendirmeleri de KMDB tarafından yapılmaya başlanmıştır. Daha önceleri belirli dini grupların ya da etnik toplulukların kontrolünde olan hemen hemen bütün mescitlerin kontrol ve denetimi KMDB tarafından yapılmakta ancak din görevlilerinin maaşları ile dini kuruluşların yapım-onarım işleri için yasal olarak devletten herhangi bir yardım alınmamaktadır. Cami ve medreseler dışında, denetimi Bilim Bakanlığı tarafından yapılan ancak Müftiyata bağlı olarak hizmet veren 13 adet kolej statüsünde medrese (kolej-medrese) bulunmaktadır. (Sosyal Kalkınma Bakanlığı, 2018) Bu medreselerden mezun olanlar, tıpkı, diğer kolej mezunları gibi

10 Kazakistan Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar kanununda geçen бірлестіктер (Kz) / объединение(Ru) sözcüğü dernek veya kuruluş anlamlarına gelmekle birlikte tanımlaması yapılmadığından kullanımda anlam karmaşasına neden olduğu görülmektedir. Açmak gerekirse, kanunda geçen kuruluş ifadesi hem düzenleyici ve denetleyici yapıları (Müftiyat, Kilise vb.) hem dini STK ve misyoner kuruluşlarını hem de cami, kilise vb. ibadet mekânlarının hepsini birlikte kapsamaktadır.

11 K.M. Borbasova ve S.U. Abjalov, "Kazakistan'da Din Eğitimi", Kazakistan ve Türkiye'de Din Devlet İlişkisi, İSAF, İstanbul, 2013, s.557.

12 Muslim.kz,qalam.kz, mubin.kz, nasihat.kz, kazislam.kz, fatua.kz, mazhap.kz bunlardan bazılarıdır.

geçiş sınavları ile üniversitelere geçebilmekte yahut mezun olduktan sonra kamu kurumları dâhil olmak üzere kendi alanlarında görev alabilmektedirler.

Yukarıda sayılan kuruluşlara ek olarak özellikle din bürokrasisi ve akademik personel yetiştirilmesinde yükseköğretim kurumlarındaki din alanında öğretim yapan bölümler ile ortaöğretimde verilen din dersi önemli bir yere sahiptir.

Yükseköğretim düzeyinde Kazakistan'da ilk ilahiyat bölümü Yüksek İslam Enstitüsü'nü saymazsak, 1991 yılında Hoca Ahmed Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi'nde açılmıştır. Ardından, 1999 yılında Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi'nde "din çalışmaları" adı altında, 2002 yılında L.G. Avrasya Üniversitesi'nde yine "din çalışmaları" olarak¹³, 2003 yılında Nur Mubarek Mısır İslam Medeniyeti Üniversitesi'nde "ilahiyat ve din bilimleri" ve Arapça bölümleri ile, 2004 yılında Yabancı Diller ve Kariyer Üniversitesi'nde "dinler tarihi", "din çalışmaları", "din çalışmaları ve teoloji" adı altında ve son olarak Nazarbayev Üniversitesi'nde "tarih, felsefe ve din çalışmaları" ile bu alanda eğitim veren yükseköğretim kurumu sayısı altıya çıkmıştır.¹⁴ Bu altı yükseköğretim kurumu içerisinde iyi düzeyde Arapça öğretilmesinin yanı sıra El-Ezher Üniversitesi kadrosu tarafından belirlenen eğitim içeriği ve ortak diploma imkânları gibi nedenlerle Nur Mübarek Üniversitesi, alandaki popülaritesini korumaktadır. Şu ana kadar verdiği 900'e yakın mezunla Nur Mübarek Üniversitesi mezunları Kazakistan din bürokrasisi ve dini yaşamında belirleyici bir etkiye sahiptir. Öte yandan daha yeni olmasına rağmen uluslararası akademik kadrosu ve sunulan imkânlar nedeniyle Nazarbayev Üniversitesi'nin yakın gelecekte interdisipliner çalışmalarıyla alana farklı düzeyde bir etkisinin olacağı düşünülmektedir. Sayılan üniversiteler yanında yurtdışında yüksek din eğitimi almak isteyen öğrencilerin öncelikli olarak Mısır ve Türkiye'yi tercih ettikleri bilinmektedir.

Din alanındaki sıcak gündemlerden birisi de orta öğretimde din eğitimi verilip-verilmemesi ya da verilecek dersin içeriği vb. hususlar olmuştur. Ancak laik devlet yapısı ve özellikle de toplumsal yapıdaki dini çeşitlilik nedeniyle uzunca bir dönem orta düzey eğitim kurumlarında müfredata din eğitimi ile ilgili bir ders konulamamıştır. Dinî alandaki canlanma ve beraberinde ortaya çıkan bir takım "aşırılıklar" sebebiyle, 2000 tarihli "Terörizm ve Aşırılıkların Tezahürünün Önlenmesi ve Bastırılması" adlı Cumhurbaşkanlığı kararnamesini müteakip ilk kez 2004 yılında orta öğretimde "Din Araştırmalarının Temelleri" adlı ders haftada 1

13 Al Farabi ve Avrasya Üniversitesi'nde yer alan lisans ve lisansüstü din çalışmaları programları teolojik ya da ilahiyat çalışmaları değil, daha ziyade dinler tarihi, din felsefesi, dinler antropolojisi, dinler psikolojisi gibi bilim dallarından oluşmaktadır. Bkz. Department of Religious and Cultural Studies, <https://www.kaznu.kz/en/10844>, Erişim: 18.03.2019.

14 Yerke Kartabayeva ve Bakytul Soltjeva, "Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan", *Procedia*, 2015, pp.290-296.

saat seçmeli olarak müfredata eklenmiştir.¹⁵ 2009 yılında ise adı geçen ders yine haftada bir saat olmak üzere zorunlu hale getirilmiştir. Ancak Eğitim ve Bilim Bakanlığı bir yıllık uygulamadan sonra söz konusu derse ait ders kitabının okutulmasını, içeriğinin laikliğin anlatımı ve aşırılık yanlısı gruplarla mücadeledeki yöntem eksiklikleri nedeniyle durdurmuştur. Bakanlığın talebi üzerine, D. Kenzhetay ve G. Esim'in başında olduğu yazar grubu tarafından hazırlanan “Laiklik ve Din Araştırmalarının Temelleri” (Светскость и основы религиоведения) adlı ders kitabı yeni içeriği ile 2015-2016 eğitim döneminde belirlenen pilot okullarda test edilmiş¹⁶ ve 2016-2017 eğitim programına dâhil edilmiştir.

Son olarak din eğitimi, insani yardım, kimsesiz ve kız çocukları ile kadınlar üzerine yoğunlaşan çok sayıda STK'nın din alanında yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde faaliyet yürüttüğünü de belirtmek gerekir. Müslüman Kadınlar Birliği, Refah Hareketi ve Fatıma Birliği bu kuruluşlardan aktif olanlardan bazılarıdır.¹⁷ Sosyal Kalkınma Bakanlığı, bunlardan özellikle bölgesel ve ulusal düzeyde faaliyet yürüten 20'nin üzerinde STK ile “yıkıcı ve aşırılık yanlısı akımlara” karşı işbirliği yapmaktadır.

1.2. Hristiyanlar ve Diğer İnanç Gruplarına Ait Dinî Kuruluşlar

Kazakistan nüfusunun %26,3'üne tekabül eden Hristiyan toplulukların nüfus yoğunluk dağılımı sırasıyla Ortodokslar, Roman Katolikler ve Protestanlardan oluşmaktadır. Hristiyanlığın bozkırdaki varlığı İslamiyet öncesine uzanmakla birlikte Ortodoks inancının geçmişi daha yakın döneme özellikle de Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı istilaya başladığı 18. asrın başlarına denk gelmektedir. Hristiyan gruplar dışında Kazakistan'da resmi olarak kayıtlı kuruluşları bulunan az sayıda Yahudi ve Budist inancına sahip topluluklar da bulunmaktadır.

Kazakistan'da Ortodoks inancı yasal olarak Hanefi İslam gibi bölgenin tarihi ve kültürel geçmişindeki yeri sebebiyle din kanununda yapılan atıfla özel bir ayırımı tabi tutulan dini yapılanmalardan ikincisi olarak tanınmaktadır. Kuzey Kazakistan bölgesinde yoğunlaşmakla birlikte ülkenin her bölgesine dağılan Ortodokslara ait 600'ün üzerinde kilise, manastır ve dini kuruluş bulunmaktadır. Farklı gruplara ayrılmış olsalar da Kazakistan'daki Ortodoks kiliseleri ROK'a bağlı olarak faaliyetlerini yürütmektedirler. Kazakistan Ortodoks kilisesine ait aylık yayınlanan “Kazakistan'da Ortodoks Işığ” adlı bir dergi ile bir de gazete bulunmaktadır.¹⁸

15 İlyas Erpay ve Zikiriya Jandarbek, Training Problems of Religious Studies in Independent Kazakhstan, 12.12.2013, <https://dergipark.org.tr/en/pub/intjcsjcs/issue/8660/108021>, Erişim:22.03.2019.

16 Balgabek Mirzayev, Управления религиоведческой экспертизы Комитета по делам религий МКС РК, <http://www.niac.gov.kz/ru>, Erişim:18.4.2017.

17 Didar Shauyenov, Güney Kazakistan Kazaklarında Ölüm ile İlgili İnançlar ve Ritüeller, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2018, s.107-115.

18 Asset Anuarbekov, Age, s.33.

1992 yılında Vatikan'la başlatılan diplomatik ilişkiler ve 2001 yılında Papa'nın Kazakistan'ı ziyareti sonrasında Katolik toplumunun dini yapılanmasında hissedilir bir canlanma yaşanmıştır. 1998 yılında Orta Asya'nın ilk Katolik yükseköğretim enstitüsü Karagandı'da açılmıştır. Merkezi (Apostol İdaresi) Astana'da bulunan Katoliklere ait 5'i Grek Kilisesi olmak üzere 100'ün üzerinde dini kuruluş bulunmaktadır. Katolik kilisesine ait "Kredo" adında aylık yayınlanan bir gazete bulunmaktadır.

Kazakistan'daki misyoner gruplardan Protestanlar, 700'e yakın kuruluşla hem sayı olarak hem de faaliyet yoğunluğu olarak Hristiyan topluluklar içerisinde ilk sırada gelmektedir. Mensupları genel olarak Almanlar, Koreliler, Amerikalılar ve Batı kökenli diğer topluluklardan oluşmaktadır. Pentekostal Kilisesi, Amerikan Kore Kilisesi, Evanjelist Baptist Kilisesi, Evanjelist Presbiteryen, Metodist Kilisesi, Yedinci Gün Adeventistleri, Kazakistan'daki Protestan gruplardan önde gelenleridir.¹⁹

Sayıda az olmalarına rağmen Astana, Almatı, Pavlodar, Şimkent, Uskemen, ve Karagandı dâhil olmak üzere altı şehirde açtıkları kuruluşlarla²⁰ Yahudiler, Pazar okullarından, koşer gıda temin mekanları, kültürel eğitim programları ve uluslararası Yahudi toplumu ile sürdürülen güçlü bağlar ile kapalı bir görünüm arz etmekte ve bu yönü ile Hristiyan ve diğer inanç gruplarından farklılaşmaktadır. 2002 yılından beri Kazakistan Yahudi Kongresi tarafından çıkarılan "Shalom" adlı bir gazete bulunmaktadır.

Kazakistan'daki Budistler de 1997 yılından sonra Almatı ve Batı Kazakistan olmak üzere iki bölgede yapılanmalarını tamamlamış ve tapınaklarını açmışlardır.²¹ Diğer inanç gruplarına göre sayıları az olan Budistler, misyoner (Hristiyan) gruplara göre daha içine kapalı bir görüntü arz etmektedirler.

Özetle, bağımsızlığından günümüze Kazakistan'da özellikle Müslüman ve Hristiyan topluluklar, hem toplumsal hem de kurumsal olarak bir dini canlanma yaşamaktadır. Anayasal olarak laik bir devlet olan, bunu yasal ve kurumsal düzeyde sıkça vurgulayan Kazakistan'da yaşanan dini canlanma ve dindarlaşma²², 130

19 Asset Anuarbekov, Age, s.42-45.

20 Kazakistan'da Kayıtlı Dini Gruplar, www.qogam.gov.kz, Erişim: 14.11.2018.

21 Kazakistan'da Kayıtlı Dini Gruplar, www.religions-congress.org, Erişim: 14.11.2018.

22 1980'lerin ortalarında %20-25 civarında olan dindarlık düzeyi 2014 yılında %90'ların üzerine çıkmıştır. Bkz. Report on The Situation with Religious Freedom in the Republic of Kazakhstan, Din İşleri Ajansı, Astana, 2014, s.15-30. Dindarlaşma trendine paralel olarak dinin sosyal yaşamdaki görünürlüğü de artmaktadır. Dinin günlük yaşamda rolünün arttığını söyleyenlerin oranı %40 civarındadır. Aynı araştırmaya göre %55-70'lik katılımcı kitlesinin ise dini tutum, davranış ve ritüellerini ailece gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bkz. E.E. Burova, Bir Fenomen ve Gerçeklik Olarak Yeni Dindarlık, http://ctc-rk.kz/wp, Erişim:12.11.2017. 2009 yılından itibaren son 3 yılda daha önce kendisini ateist olarak tanımlayanlardan inanmaya başlayanların oranında %4,5'lik bir artış olmuştur. Bkz. Zhalgas Sandybayev, Günümüzde Kazakistan'da İslam, Kastamonu Eğitim Dergisi, 2014, s.215-222. Kendisini dindar olarak tanımlayanların bir önceki yıla göre düzenli ibadet etme oranlarında %5,6 oranlarında bir artış bulunmaktadır. Bkz. A. Kosichenko, Din, Öz ve Güncel Problemler, KC Eğitim ve Bilim Bakanlığı, 2012. Başka bir araştırmada da, araştırmaya katılanların %65'i daha önceden de sağlam bir inanca sahip olduklarını son 3-5 yılda bir şey

farklı etnik topluluk, 18 farklı inanç grubu dikkate alındığında devletin uyum, diyalog ve barış ortamını tesis ve temin için çok sayıda yasal ve kurumsal düzenleme yapmasına neden olmuştur. Yukarıda kısaca bilgi verilen dört ana inanç grubu ve bunun dışında kalan 14 diğer inanç grubuna yönelik temel politikalar yeni adıyla Sosyal Kalkınma Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Özetle, Kazakistan, anayasa hükümlerine göre din ve siyasetin ayrıştırıldığı laik bir model görünümünde olsa da etnik ve dini yapıdaki hassas dengeler diğer taraftan tarihi mirasın tabii etkileri, devletin laiklik ve sekülerizm vurgulu kendine has bir “Kazakistan modeli” üretmesine neden olmuştur.

2. Devletin Din Politikasının Genel Çerçevesi

Kazakistan devletinin din politikası esas itibarı ile Anayasanın birinci maddesinde geçen laiklik ilkesi çerçevesinde hazırlanan Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu (1992), Milli Eğitim Kanunu (1992), Siyasi Partiler Kanunu (1996), Aşırılığa Karşı Durma Kanunu (2005), Kazakistan Vatandaşlarının Vatanperverlik Terbiyesine İlişkin Devlet Programı (2006), Dini Aşırılıklar ve Terörizmle Mücadele Programı (2017) ile başta Ceza Hukuku ve İdare Hukuku ve ilgili diğer alanlarda yapılan değişiklikler çerçevesinde şekillenmektedir. Belirtilen yasal düzenlemeler yanında devletin, dini kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini düzenlemek üzere kurumsal düzeyde de bir kısım yapılanmalara gidilmiştir. Bunlardan ilki 2006 yılında kurulan Din İşleri Komitesi'dir. Kazakistan'daki inanç gruplarına ait dini kuruluşların kayıt altına alınması ve bu kuruluşlarla ilişkilerin çerçevesini belirleyen adı geçen komite, yetkileri artırılarak 2011 yılında Din İşleri Ajansı'na dönüştürülmüştür. 2018 yılında ilga edilerek Din İşleri ve Sivil Toplum Bakanlığına bağlanan Din İşleri Ajansı, adı geçen bakanlığın 2018 yılında Sosyal Kalkınma Bakanlığı adı altında yeniden yapılandırılması ile birlikte adı geçen bakanlık bünyesine dâhil edilmiştir. Etnik ve dini yapıdaki çeşitliliğe azami derecede hassasiyet gösteren Kazakistan yönetimi yasal ve kurumsal düzenlemeler yanında bir kısım ulusal ve uluslararası platform ve girişimlere de öncülük etmektedir. Bunlardan, Kazakistan'ın kurucu cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in önerisi ile başlatılan Dünya ve Geleneksel Dinlerin Liderleri Kongresi, her üç yılda bir Kazakistan'da toplanmaktadır. Uluslararası niteliğe sahip olan söz konusu kongre, sembolik anlam ve öneminin yanında dini alanda özellikle bölgesel ve küresel gelişmelerle ilgili olarak yayımlanan kongre bildirimleri ile de dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Sosyal Kalkınma Bakanlığı uhdesinde dini gruplarla

değişmediğini, %12,3'ü ise dünya görüşlerinin değiştiğini ve daha inançlı olduklarını belirtmiştir. IPH, Assessment of Religious Consciousness in the Country; Analytical Report, www.iph.kz, Erişim: 18.12.2015. Son olarak Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın yaptığı araştırmada, araştırmaya katılanların %70'i dinin yaşamlarında önemli bir yeri işgal ettiğini belirtirken %30'u önemli bir yeri işgal etmediğini belirtmiştir. E.G, Calilov, KC Dini Durum Raporu, KC Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Astana, 2014.

ilişkilerin geliştirilmesine yönelik oluşturulan diğer bir yapılanma ise Dinler ve Kültürler Uluslararası Merkezi'dir.

Yukarıda özetlenen yasal ve kurumsal düzenlemeler ve oluşumlar temelinde şekillenen Kazakistan'ın din politikalarının öne çıkan bazı hususlarını ifade etmekte fayda görülmektedir. Bunlardan ilki, sosyal yapı gereği Kazakistan yönetimi bütün etnik ve dini toplulukların Kazakistanlı ulusal kimliği altında uyum ve barış içerisinde var olmalarına büyük önem vermektedir. İkincisi, din kanununda da ifade edildiği üzere²³ İslam'ın Hanefi mezhebi ve Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine Kazakistan toplumunun manevi ve kültürel gelişimindeki tarihsel rolü nedeniyle özel bir atıf yapıldığı ve bunun hak ve özgürlükler bağlamında olmasa da uygulamada kimi zaman din-devlet ilişkilerine yansıdığı görülmektedir. Üçüncüsü, ulusal güvenlik politikaları kapsamında dini kimlik altında ortaya çıkabilecek aşırılıklara karşı ilgili bütün kurumların içerisinde olduğu bir mekanizma ile önleyici tedbirler alınmaktadır. Sonuncusu, bir önceki ile bağlantılı olarak "geleneksel İslam"²⁴ anlayışının desteklendiği ve bölge dışı akımlara karşı güçlendirilmeye çalışıldığı bilinmektedir.

3. Din-Devlet İlişkilerini Etkileyen Faktörler

1990'ların başından günümüze kadar Kazakistan'da din-devlet ilişkilerinin tarihi miras, eğitim sistemi, liderin söylem ve tutumu, etnik ve inanç yapısındaki çeşitlilik gibi iç faktörlerin yanında Kazakistan dış siyasetinde etkili olan Rusya, Çin ve bazı Batı ülkeleri, bölgesel ve küresel gelişmeler, işbirlikleri ve girişimler, Türkiye, Mısır ve Körfez ülkeleri kökenli dini akımlar ile genelde Batı ve Asya kökenli misyonerlik faaliyetleri ve diasporanın geri dönüşü (Oralmanlar) gibi dış faktörlerden etkilendiği söylenebilir.

3.1. İç Faktörler

3.1.1. Tarihi Miras

Günümüzde Kazakistan'da din-devlet ilişkilerini etkileyen iç faktörlerin başında tarihi mirası sayabiliriz. Kazakistan Müslümanlarının, Türkistan'ın diğer Türk

23 Kazakistan Cumhuriyeti Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu, www.edilet.gov.kz, Erişim: 22.09.2018.

24 Geleneksel İslam, Kur'an ve Sünnet gibi İslam'ın ana kaynaklarına dayanan ve bu çizgide günümüze uzanan "İman-amel" birlikteliğini esas alan bir anlayış olarak tanımlanabilir. Bkz. İsmail Çalışkan, Üç İslam Anlayışı, Orta Asya'da İslam, Temsilden Fobiye, https://www.ayu.edu.tr/yayin_detay/36, Erişim: 09.03.2019. Bu anlayış, Türkistan'da Kadimcileri, Ceditçileri ve Sovyet sonrası dönemde tekrar görünür olan tasavvuf anlayışı da kapsayan bir niteliğe sahiptir. Ancak son zamanlarda Orta Asya ve Kazakistan siyasi ve akademik çevrelerinde kullanılan "geleneksel İslam" (дастурлі ислам) kavramının daha dar çerçevede Kazak kültür ve geleneklerine uygun olan anlamında değerlendirildiği söylenebilir.

halkları gibi İslamiyet'le tanışması bin yılı aşmaktadır. Zaman içerisinde Yesevilik ve Nakşibendilik gibi iki önemli Sûfi akım tarafından beslenen Kazak bozkırı aynı zamanda Anadolu, Balkanlar ve Asya'da tasavvufi düşüncenin yayıldığı bir merkez olmuştur. Kazak Hanlığı döneminde gerek toplum ve siyaset düzeyinde İslam, günlük yaşamdan, han seçimine, idare hukukuna (Yedi Yargı) kadar uzanan hemen her alanda etkili olmuş ve Kazak kimliğinin ana unsurlarından birisi haline gelmiştir. İslamiyet'le birlikte eski Türk dinlerinden (özellikle Kök Tengri inancından) bir kısım inanç, düşünce ve öğelerinde de muhafaza edildiği din, Kazak Türklerinde (genel olarak da Rusya ve diğer Türkistan Müslümanlarında) folklorik bir görünüme sahiptir. Rus ve Sovyet döneminde ciddi asimilasyon politikalarına maruz kalmış olsa da öz kaybolmamış ve din, gündelik yaşamda, sembolik olarak doğum, ölüm, nikâh merasimlerinde, atasözlerinde, türbelerde ve Sûfi tarikatlar üzerinden gayri resmi olarak ("paralel İslam"²⁵) gizli bir şekilde yaşanmaya devam etmiştir.

Ruslar, Kazak topraklarında hâkimiyet kurduktan sonra açtıkları Rus okulları ile Sovyet döneminde eğitim sistemine enjekte edilen propaganda teknikleri ile Kazakların aslında Müslümanlığı benimsemediği, şeklen Müslüman olmalarının ise 18. asır gibi geç bir döneme tekabül ettiği yönünde bir anlayışı yerleştirmeye çalışmışlardır. Benzer şekilde Kazakların geri kalmalarının temel nedeni olarak İslam dini gösterilmiş²⁶, modernleşmenin ve kalkınmanın Ruslaşmakla mümkün olacağı yönündeki ön kabulü bir kısım sözde aydın üzerinden yamak istemişlerdir. Sovyetler döneminde ise ateist ve seküler politikalarla dinin toplumsal ve bireysel boyutta zayıflatılması ve yok edilmesi hedeflenmiştir. Bu politikalar neticesinde oluşan ateist-seküler düşünce, bağımsızlık sonrası dönemde "elit" düzeyinde dine karşı olan bir grubun varlığının da kökenini oluşturmaktadır. Araştırmacılar, bu tür bir çevrenin ortaya çıkışında Sovyet sekülerizminin (ateizminin) yanı sıra İslam'ı kötü gösterme amacıyla bilinçli olarak Çarlık/Sovyet döneminden kalma bazı Selefî eğilimli tercüme²⁷ kitaplarının da tesiri olduğunu ifade etmektedirler.²⁸

25 "Paralel İslam" kavramı, Sovyet idaresini tanımayan ve onun kontrolünde teşkil ettirilen dini idareler bünyesinde kayıtlı bulunan dini kurum ve yapılanmalar dışındaki Müslüman yapılanması için kullanılmıştır. Sovyet idaresi tarafından zararlı görülen tasavvuf kökenli bu yapılanma, Sovyet yasaları çerçevesinde faaliyet yürüten resmi dini kurum ve kuruluşlara karşı olmadığı gibi, onların Sovyet idaresince engellenen sosyal işlevlerini tamamlar mahiyette görev icra etmiştir. Bkz. A. Bennigsen; Q. Lemerrier, Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları, Akçağ, 1998, s.15.

26 Kairat Zaton ve Tursun Gabitov, "Islam and Values of Kazakh Culture", International Journal of Social, Management, Economics and Business Engineering, 2013, pp.722-728.

27 Selefî içeriğe sahip olduğu iddia edilen eser sahiplerinden bazıları; Muhammad bin Jamil Zeno, Salih al-Suheimi, 'Abd al-Razzaq al-Badr, İbrahim al-Ruheili, El'mir Kuliev. Bkz. G.M. Yemelianova, Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan, Asian Ethnicity, 15:3, 2014, pp. 286-301

28 G.M. Yemelianova, Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan, Asian Ethnicity, 15:3, 2014, pp. 286-301.

3.1.2. Eğitim Sistemi ve Eğitim Politikaları

İklim, coğrafya ve kültürün bir sonucu olarak tarihte göçebe yaşam tarzına sahip olan Kazak Türklerinde eğitim genelde belirli merkezlerdeki sınırlı sayıdaki mektep ve medreselerde verilmiştir. Kazakların Çarlık idaresine girişini takip eden dönemlerde Kazak bozkırlarında Rus, Kazak-Rus okulları açılmaya başlamıştır. İlk Rus Okulu 1786 yılında Omsk'ta açılmış ve devamında Orenburg ve diğer yoğun yerleşim bölgelerinde artarak devam etmiştir. Bu süreçte Ruslar, bozkırda kendileri adına görev yapacak memurlar yetiştirmek üzere Kazak aristokrasisi için de yatılı özel okullar açmışlardır. Rusların, Ruslaştırma politikaları çerçevesinde bozkırda başlattıkları “modern” eğitim faaliyetleri karşısında 19. asrın sonlarına doğru Ceditçi hareketin Kazak temsilcileri de yeni usulde eğitim (okullaşma) çalışmalarını başlatmışlardır. Bolşevik devrimi öncesinde bozkır dâhil olmak üzere Türkistan Genel Valiliği sınırları içerisinde açılan 100 civarında Rus okuluna karşı 7290 mektep bulunduğu bilinmektedir.²⁹

Altyapısı Çarlık döneminde atılan Rus eğitim kurumları SSCB döneminde Marksist-Leninist ideolojinin aşılandığı kurumların öncülüğünü yapmıştır. Toplumun bütün kesimlerini içine alacak şekilde farklı düzeylerde yeniden tasarlanan Sovyet dönemi eğitim kurumlarının en temel karakteri Çarlık döneminden devralınan eğitim sisteminde mevcut olan tüm dini unsurların çıkarılması yani sekülerleştirilmesi olmuştur. Zaman içerisinde eğitimin yanında dil, tarih ve kültürel alanlarda geliştirilen politikalarla zihinsel düzeyde de bir asimilasyon hedeflenmiştir.

Önceleri eğitimin esas itibari ile Rusça yapıldığı bu eğitim kurumlarında 1930'lardan sonra Kazak Türkçesi ve diğer etnik topluluklara ait diller de kullanılmaya başlanmıştır. 1928 yılından sonra eğitimde 10 yıllık bir Latin alfabesine geçiş denemesi sonrasında Kazak eğitim sistemi 1940'lardan bağımsızlığa kadar Kiril alfabesinde Rusça olarak devam etmiştir. Rusçanın temel eğitim dili olması nedeniyle Kazak dili, bilimde, hukukta, sanat ve edebiyatta gelişmemiştir.³⁰

Bağımsız Kazakistan, ulus inşa sürecinde merkezine milli tarih yazım ve öğretimini koyduğu eğitim politikalarına birinci derece önem vermiştir. Laik sistem ve seküler ilkeler doğrultusunda eğitim sisteminin Bologna sürecine entegre edilmesi hedeflenmiş bu kapsamda 5'er yıllık kalkınma programları hazırlanmış önemli yatırımlar yapılmıştır. Bir taraftan modern altyapı ile donatılan Nazarbayev

29 Alau Adilbayev, Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri, Bilig, Güz/23, Ankara, 2002, s-76-82.

30 Sovyet döneminde Kazakça vd. anadillerde eğitim veren okullar bulunsa da eğitim materyali ve yeterli düzeyde eğitici olmaması ve mezuniyet sonrası kariyer ve iş imkânlarının kısıtlı olması gibi nedenlerle tercih edilme oranı düşük kalmıştır.

Entelektüel Okulları-NIS (Nazarbayev Intellectual Schools) modelinin tüm ülke sathına yayılması sağlanırken bir yanda da Kazakça, Rusça ve İngilizceden oluşan üç dilli bir eğitim geliştirilmeye çalışılmaktadır. Temel eğitimin okul öncesi (5 yıl), ilköğretim (4 yıl), orta öğretim (5+2 yıl) şeklinde yapılandırıldığı Kazakistan orta öğretimi OECD standartlarına yaklaşmaktadır.³¹ Fiziki ve akademik kapasitenin geliştirildiği 124³² yükseköğretim kurumunda da benzer bir reform sürecinin yaşandığını belirtmek gerekir.

Yukarıda tarihi ve mevcut durumu kısaca gösterilmeye çalışılan Kazakistan eğitim sistemi üzerindeki Sovyet dönemi etkisinin bağımsızlık sonrası dönemde de izlerini görmek mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, Kazakistan'da 2000'li yıllara kadar bazı ders ve tarih kitaplarında "Alaş Orda Hareketi"nin Sovyet bakışı ile aktarılmaya devam ettiği bilinmektedir.

Çalışmamız açısından Sovyetlerin eğitim alanındaki en öne çıkan mirası, eğitimin hem içerik hem de görünüm olarak sekülerleştirilmiş olmasıdır. Yani Kazakistan, laik bir eğitim sistemi devralmış ve yasal ve kurumsal düzenlemelerini onun üzerine inşa etmiştir. Mevcut durumda Kazakistan devlet okullarında herhangi bir dine yönelik eğitim verilememektedir. 2016 yılından itibaren 9. sınıfta haftada 1 saat zorunlu olarak verilen "Laiklik ve Din Araştırmalarının Temelleri" adlı ders esas olarak laiklik ve laik devlet yanında İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm hakkında verilen özet bilgilerden oluşmaktadır. Asıl din eğitimi, dini kuruluşların uhdesine bırakılmıştır. Müslümanlar açısından camiler, Kur'an kursları (hafızlık kursları dâhil), medreseler ve KMDB'ye bağlı Yüksek İslam Enstitüsü bu kapsamda değerlendirebileceğimiz yapılardır. Yükseköğretim düzeyinde ise Eğitim ve Bilim Bakanlığınca 1996 yılında çıkarılan kararname gereği yüksek din eğitimi yalnızca Bakanlıkça belirlenen üniversitelerin İlahiyat, Teoloji, Dintanu³³, Felsefe vb. fakülte ya da alt bölümlerinde verilebilmektedir.

Mevcut durumda eğitim sisteminin laik yapısını gösteren yasal düzenlemeler ve ilgili maddeleri şu şekildedir;

Din-devlet ilişkilerinin esaslarını belirleyen anayasanın³⁴ 1'inci maddesinde, Kazakistan Cumhuriyeti, bireyin hayatının, hak ve özgürlüklerinin en yüce değerleri olduğu temelinde kendisini demokratik, laik, hukuk ve sosyal devlet oldu-

31 OECD, Country Note On Transitions Kazakhstan 2016, <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/SS5-country-background-report-kazakhstan.pdf>, Erişim: 09.12.2017.

32 Kazakistan Eğitim İstatistik Verileri, <http://stat.gov.kz/>, Erişim: 20.09.2019.

33 Din bilgisi ya da dinler tarihi olarak Türkçe'ye çevirebileceğimiz Dintanu (Дінтану/ Дінтану негіздері) dersi Kazakistan'da orta öğretim 9.sınıf ve yükseköğretim kurumlarının ilgili fakültelerinde müfredatta bulunan bir derstir. Daha önce seçmeli olan ders, 2009 yılından sonra haftada bir saat zorunlu hale getirilmiş, 2015-2016 eğitim döneminden itibaren ise dersin adı "laiklik ve din araştırmalarının temelleri" olarak değiştirilmiştir.

34 Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, <http://www.parlam.kz/en/constitution>, Erişim: 11.18.2018.

ğu; 2'inci maddesinde, Kazakistan toplumunun siyasi ve ideolojik çeşitliliğinin tanındığını ancak kamu adına faaliyet yürüten derneklerin devletin yapı ve işleyişine müdahalesine izin verilemeyeceği ve anayasal düzene, devletin bütünlüğüne, güvenliğine saldırı ile din, ırk, etnik köken ve toplumsal kurum ve unsurlara hakaretin yasaklandığı, maddenin devamında, yabancı dini kurum ve kuruluşların her türlü iş ve işlemlerinin anayasaya uygun şekilde gerçekleştirme zorunluluğu bulunduğu; 14'üncü maddesinde, “dine karşı tutuma” yönelik ayrımcılık yapılamayacağı; 19'uncu maddesinde, herkesin etnik, siyasi ve dini görüşünü belirleme, gösterme ya da göstermeme hakkına sahip olduğu; 20'inci maddesinde, herkesin vicdan özgürlüğü hakkına sahip olduğu; 39'uncu maddesinde, etnik topluluklar ve inanç grupları arası uyumu zedeleyecek her türlü eylemin yasaklandığı hüküm altına alınmıştır.

Bu hükümler çerçevesinde hazırlanan Milli Eğitim Kanununun³⁵ 3'üncü maddesinde, laik eğitim sisteminin benimsendiği; 26'ıncı maddesinde, dini kuruluşlardaki eğitime katılabilmek için en az orta öğretim düzeyinde eğitim alıyor olmak gerektiği; 28'inci maddesinde, eğitim kurumlarında hiç kimsenin etnisite, ırk, din ve sosyal aidiyet üzerinden propaganda yapamayacağı; 51'inci maddesinde, öğretmenlerin (pedagogların) herhangi bir siyasi partinin ya da dinin propagandasını ve tanıtımını yapamayacağı hususları yer almaktadır.

Anayasa hükümleri doğrultusunda 1992 yılında çıkarılan ve 2011 yılında revize edilen Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu, din-devlet-toplum ilişkilerinin temel çerçevesini belirleyen ana düzenlemedir. Kanunun³⁶ girişinde demokratik ve laik bir devlet olarak Kazakistan'da herkesin vicdan özgürlüğüne, sahip olunan dini inanç fark etmeksizin herkesin eşit haklara sahip olduğu, toplumun manevi ve kültürel gelişiminde Hanefi İslam ve Ortodoks Hristiyanlığın (Pravoslav) tarihi rolünün tanındığı bununla birlikte diğer dinlere karşı da saygının esas olduğu; 3'üncü maddesinde, devletin dini ve dini kuruluşlardan ayrılığı; hiçbir dinin devlet dini olarak (ya da zorunlu) kabul edilemeyeceği; dini kuruluşlar dışında eğitim ve öğretim sisteminin din ve dini kuruluşların etkisinden ayrı yürütüldüğü ve laik olduğu; herkesin istediği inancı seçmekte, yaymakta, o inanca ait toplantı ve faaliyetlere katılmakta ve misyonerlik faaliyetleri ile meşgul olmakta özgür olduğu; yasaya göre kayıtlı olmayan hiçbir dini kuruluşun Kazakistan'da dini faaliyet, merasim ve din eğitiminde bulunamayacağı; kamu kurumlarında dini inançlar ve düşünceler doğrultusunda karar almanın ya da uygulamanın yasak olduğu ve ebeveynlerinden birisinin ya da birlikte ikisinin rızası olmadan reşit olmayan bir çocuğun dini kuruluşların faaliyetlerine

35 Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu, http://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319_, Erişim: 21.9.2018.

36 Kazakistan Cumhuriyeti Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu, www.edilet.gov.kz, Erişim: 21.9.2018.

katılamayacağı, dini içerikli yayın ve eserlerin onaylanması, dağıtım ve satışının ancak yetkili kurumun (Sosyal Kalkınma Bakanlığı) iznine istinaden belirlenen yerlerde yapılabileceği belirtilmektedir.

Anayasa ve din yasası kapsamında kurulan dini kuruluşlar uhdesinde verilen eğitim ve yüksek din öğretimi dışında, okul öncesinden yükseköğretimin bütün kademelerine kadar eğitim sistemi laiklik ilkesi temelinde yapılandırılmıştır.

3.1.3. Sosyal Yapıdaki Etnik ve Dinî Çeşitlilik

2009 sayımına göre Kazakistan'da 125, diğer bazı resmi kayıtlarda ise 130³⁷ civarında farklı etnik grup olduğu bilgisi bulunmaktadır. Nüfusun %95.6'sı Kazaklar (%63.1), Ruslar (23.7), Özbekler (%2.9), Ukraynalılar (%2.1), Uygurlar (%1.4), Tatarlar (%1.3), Almanlar (%1.1) oluşturmaktadır. Kalan %4.4'lük oran ise Koreliler, Türkler, Azerbaycanlılar, Belaruslar, Dunganlar, Kürtler, Tacikler, Polonyalılar, Çeçenler, Kırgızlar ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.³⁸

Genel nüfus içerisinde %72 oranındaki Kazakistan Müslüman toplumunun Türk ve Kafkas kökenli etnik gruplardan oluştuğu, çoğu Slav, Uzak Asyalı ve Avrupalı etnik toplulukların ise Hristiyan nüfusu oluşturduğu, Tablo-2'de görülmektedir. Bu dini yapı içerisinde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında geçmişten günümüze büyük çaplı olmasa da sınırlı düzeylerde geçişler olduğu bilinmektedir.

Yukarıda verilen etnik ve dini dağılım oranları, yasama sürecinden başlayarak devletin din politikalarında laiklik temelinde dikkate alması gereken bazı zorluk ve zorunlulukları beraberinde getirmiştir. Bunların en başında Kazak kimliğinin temel unsurlarından birisi olan İslam'a karşı nasıl bir tutum geliştirileceği, ikincisi İslam'la birlikte yasal ayrıcalıklı bir konumda tutulan Ortodoks Hristiyanlık dâhil olmak üzere devletin onlarca³⁹ farklı din ve inanç grubu ile ilişkileri nasıl düzenleyeceği ve kendi aralarındaki uyum ve barışı nasıl tesis edeceği gibi hususlar gelmekteydi. Örnek vermek gerekirse Kazakistan'ın %72'sini teşkil eden Müslümanlarla %0.1'lik bir oranı teşkil eden Budistler arasında nasıl bir tutum sergileneceği ve son olarak bu dini gruplara ait misyonerlik faaliyetlerini nasıl kontrol edileceği meseleleri önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda aşağıda detaylı olarak verildiği üzere kısa süre içerisinde temel yasal zemin oluşturularak ihtiyaç duyulan kurumsallaşma başlatılmıştır. Anayasa'da 1993, 1995, 2007 ve 2011 yılında yapılan düzenlemelerin hepsinde devletin

37 Kazakistan Cumhurbaşkanlığı (www.akorda.kz) ve Dışişleri Bakanlığının (www.mfa.gov.kz) resmi internet sayfalarında Kazakistan'daki etnik grup sayısı 130 ve daha fazla olarak ifade edilmektedir.

38 Kazakistan 2009 Nüfus Sayım İstatistikleri, <http://stat.gov.kz/faces/mobileHomePage?>, Erişim: 04.09.2017.

39 2011 yılı öncesinde resmen kayıtlı inanç grubu sayısı 40'in üzerindeydi. Bkz. Report on the Situation with Religious Freedom in the Republic of Kazakhstan, s.8.

Kazakistan'daki bütün etnik grupların milli kültür ve geleneklerinin geliştirilmesine bağlılığı ifade edilmiştir. Öte yandan, 1995 yılında farklı etnik ve dini grupların temsil edildiği KHA kurulmuş, ülke genelinde Mili Kültür Merkezleri⁴⁰ adı altında yapılanması sağlanmış ve ilerleyen dönemlerde Anayasada yapılan değişikliklerle (2007) KHA'ya Parlamento'nun alt kanadında 9 kişilik milletvekili kotası tanınmıştır.⁴¹

Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir girişim ise Kazakistan'ın öncülüğünde ve ev sahipliğinde 2003 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen Dünya ve Geleneksel Dinler Liderleri Kongresi'dir. Bu girişimin altında Kazakistan'ın etnik ve dini yapısındaki çoğulculuğun yattığında şüphe bulunmamaktadır. Bu girişimin, aynı zamanda Medeniyetler çatışması tezine bir cevap niteliğinde olduğunu da vurgulamak gerekir. Kazakistan'ın ev sahipliği yaptığı İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm'in temsil edildiği uluslararası kongrelerin 6'ncısı 2018 yılında yapılmıştır. Yapılan kongrelerin ardından yayınlanan deklarasyon metninde, dünya gündemindeki dini meselelere ilişkin kanaatlerin yanı sıra Kazakistan'ın çoğulcu etnik ve din politikasından duyulan memnuniyet, dinler arası barış ve diyalogun devam ettirilmesi yönünde gereken adımların atılması için ilgili aktörlere temennilerde bulunulduğu ve genel mesajların verildiği kongreler, Kazakistan için sembolik olarak önem arz etmektedir.⁴²

3.1.4. Liderin Söylem ve Tutumu

Kurucu devlet başkanı olarak 1991 yılından itibaren⁴³ cumhurbaşkanlığı görevini yürüten N. Nazarbayev, siyasi otoritesi yanında etnik ve dini yapısı itibari ile oldukça hassas olan Kazakistan sosyal yapısının istikrarının temininde hem de bölgesel ve küresel düzeyde denge politikası ile Orta Asya ve Türk dünyasında önemli bir figür haline gelmiştir. Bu nedenle onun tutumu yanında söylemleri de din-devlet ilişkilerinde önemli değerlendirilmektedir.

Bir mülakatta isminin kim tarafından konulduğu sorusuna N. Nazarbayev'in verdiği cevap ve devamında eklediği hususlar, onun köken olarak hem geleneksel hem de dindar bir aileden geldiğini göstermesi açısından önemlidir. N. Nazarbayev, isim koyma öncesinde ailesinin mollalarla istişare ettiğini belirterek "...

40 KHA ve bağlı kültür merkezleri aracılığı ile etnik toplulukların kendi kültür ve geleneklerini yaşatması, önemli günlerinin kutlanması ve aynı zamanda barış ve uyum içerisinde birlikte yaşayabilme kültürünün geliştirilmesi için önemli bir kurum olarak görülmektedir. Bu nedenle KHA'nın Başkanlığını sembolik de olsa devlet başkanı N. Nazarbayev üstlenmiştir. Bkz. Assembly of People of Kazakhstan, <https://assembly.kz/en>, Erişim: 17.10.2017.

41 Assembly of People of Kazakhstan, <https://assembly.kz/en>, Erişim: 17.10.2017.

42 Congress of Leaders of World and Traditional Religions, www.religions-congress.org, Erişim:16.6.2018.

43 N. Nazarbayev, 19 Mart 2019 tarihinde kendi isteği ile Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmiştir. 9 Haziran 2019 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Kasım Comart Tokayev, Kazakistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Kanaatimce bu ismi ninem Kur'an'dan esinlenerek koymuş. Çünkü ninem namazlı, niyazlı çok dindar ve İslami değerlere çok düşkün biriydi..." Bu mülakatı Nazarbayev'in Özel Kalem Müdürlüğünü yaparken yazdığı N. Nazarbayev'i anlattığı "Önder" adlı hatıra kitabından aktaran Mahmut B. Kasımbekov, aynı kitapta Nazarbayev'in "...her Kazak bir şekilde Tanrısına tapıyor. Bizim beldemizde İnsanlar Karasay Batır'ın ruhunu şefaataçı ederek Allah'a dua ederlerdi..."⁴⁴ ifadesinde de yine Nazarbayev'in yetiştiği çevredeki dini hayata dair bilgi vermektedir.

Geldiği çevrenin kültürel karakteristiğini taşıyan Nazarbayev'in kişilik özellikleri Sovyet döneminde Komünist Partisindeki idareci iken de değişmemiş, bu husus 1986 Aralık olaylarında (Jeltoksan) Kazakların Moskova'ya karşı başkaldırısında bariz bir şekilde görülmüştür.

Bağımsız Kazakistan'ın kurucu Başkanı olarak, ilk icraatlarından birisi Müslümanların dini idaresi olan Müftiyat'ın bağımsız bir şekilde yapılandırılması olmuştur. Kısa bir süre içerisinde İslam dünyası ile ilişkileri geliştirmeye çalışan N. Nazarbayev, ilk olarak, 1991 yılında, Türkiye tarafından finanse edilen Türkistan'da Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nin açılmasına, ardından 1993 yılında da Mısır tarafından finanse edilen Nur Mübarek Mısır İslam Medeniyeti Üniversitesi'nin kuruluşuna izin vermiş ve devam eden süreçte Körfez kökenli din alanında eğitim veren diğer bir kısım kuruluşların açılışını onaylamıştır. 1995 yılında ise Kazakistan'ın İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye olması kararını almıştır.

1994 yılında hacca giden Nazarbayev'in, Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesinin onarılması ve ülke genelinde çok sayıda caminin yapılmasında şahsi ve yerel düzeyde gerekli kaynakların oluşturulmasında açık desteğinin olduğu bilinmektedir.⁴⁵

1996 yılında yaptığı bir konuşmasında Nazarbayev'in "İslam dinini, Kazak halkının etnik kimliğini oluşturan bir unsur" olarak ifade etmesi ve devamında "İslam, bizim her şeyimizdir. Politikalar değişir ama din değişmez"⁴⁶ şeklindeki görüşlerini bazen kamuoyu önünde bazen de özel mülakatlarda devam ettirdiği bilinmektedir. 2004 yılında, devlet idaresinin merkezi olan Ak Orda Sarayının açılışı da Nazarbayev'in talebi doğrultusunda Aksakalların Kur'an tilaveti eşliğinde gerçekleşmiştir.

Bunlara ek olarak Nazarbayev'in din (İslam) hakkındaki görüşlerini, kendisi tarafından yazılan ya da mülakatlar aracılığı ile görüşlerini ifade ettiği yayınlar ve yine kendisine ait olan her yıl yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmalarındaki alıntılar üzerinden göstermeye çalışacağız.

44 Mahmut Kasımbekov, Önder, İrmak, İstanbul, 2012, s.38.

45 GM. Yemelianova, Age, s.1-31.

46 Raşid Tacibayev, "Kazakistan Cumhuriyetinde İslam Dinine Yönelik Devlet Politikası", Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye Cilt: 3, Der: M.S. Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s.1737-1745.

Kitap ve mülakatlardan alıntılar;

“...İslam’ın rolü Kazaklar için önemlidir. Özellikle bu büyük ve insancıl dinin rolü ile anlamı uzun yıllar boyunca tahrip edildikten sonra İslam’ı anlamak, Ulusal bilincimizin önemli bir niteliği haline gelmektedir.” “ İslam’ın derin tarihi köklere sahip olduğu bir ülkenin ulusal kalkınma sürecinde bunun oynadığı devasa rolün eksik değerlendirilmesine izin verilemez...”⁴⁷

...Şüphesiz kültürel mirasın önemli öğelerinden biri olarak dinin yeniden canlandırılması Kazakistan halkının manevi dirilişinde önemli bir itici güç olmuştur...⁴⁸

...Kazakistan büyük İslam kültürünün bir parçasıdır. Kazaklar yüzyıllardır İslam’a inanmaktadır. Ateizm geçen yüzyıl boyunca halkın inancını kırmaya çalışmıştır. Ancak İslam’ın gücü ve eski kuşakların manevi sağlamlığı sayesinde bu girişimler boşa çıkmıştır...⁴⁹

...Bağımsızlık sonrası halkın manevi kaynaklarına geri dönme isteği tamamen doğaldır. Bu dini canlanış devlet tarafından desteklenmiştir...⁵⁰

...Kazaklar Kur’an hükümleri çerçevesinde İslam öncesi gelenekleri ile İslam’ı eş zamanlı olarak yaşamaktadırlar. Yani Atalar mirası terk edilmemiştir...⁵¹

...İslam’ın sahip olduğu uygarlık potansiyeli onun herkes tarafından kabul edilmesine neden olmaktadır. Kazakistan İslam’ın dünyaya yayıldığı uç (uç ?) noktalardan kuzey doğu sınırlarından biridir. “Sovyetler sonrası insanlar kendi dinlerine kavuştular...”⁵²

...Atalarımın ruhu, ervah, bu işte bana sürekli yardım ediyor. Dini duygularım ve atalarımın olan inancım benim can damarım. Ervahın, halkıma yardım ettiğini biliyorum bana da yardım edeceğine inanıyorum...⁵³

...Bir Kazağın yaşamının tüm maddi manevi yönleri tüm hayatı yedi ata ilkesi üzerine kurulu çok yönlü kabile içi ilişkiler tarafından düzenlenmektedir. Hatta onlara karşı sorumluluk hissetme hayatı

47 N. Nazarbayev, Tarihın Akışında, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012, s.152.

48 N. Nazarbayev, Kritik On Yıl, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012, s.77.

49 N. Nazarbayev, Age, 2012, s.75.

50 N. Nazarbayev, Age, 2012, s.75.

51 N. Nazarbayev, Age, 2012, s.76.

52 N. Nazarbayev, Yüzyılların Kavşağında, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012, s.179.

53 N. Nazarbayev, Tarihın Akışında, s.37.

tanzim ederken önemli. Tabular da bu ilkede yatmaktadır... Yine bu yedi ata prensibi doğrultusunda Kazaklar yedi kuşağa kadar akrabaları ile nikâh kıymazlar...⁵⁴

...Orta Asya'da İslam'ın gericilikle anılması çok yanlış...⁵⁵

Bizi tehdit eden tek şey kendi dini bilgilerimizin yeterince yüksek seviyede olmamasıdır. Şüphesiz bu devletin işi değildir. Dini fanatizm, kural olarak inancın fazla olmasından değil, gerçek dini kültürün yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır...⁵⁶

...Din dışında ulusal kimlik oluşturmada diğer bir unsur ise ırktır. Ancak Kazakistan topraklarında asırlardır mevcut bulunan sosyo-kültürel yapı bunu mümkün kılmamaktadır. Yani ırk temelli bir birlik oluşturmak mümkün değil, bunun yerine önerilecek model sivil ve politik birlik olabilir...⁵⁷

...Tüm Kazak tarihi özellikle de halkın dini, (Sovyet döneminde) tarihi yok edici bir eleştiriye maruz kalmıştır. Totalitarizm, İslami kültürü yok saydığı için Kazaklar, cahil bir halk olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Kazakların büyük çoğunluğu Peygamberin dilini biliyorlardı ve kelimenin tam anlamı ile eğitilmiş insanlardı...⁵⁸

...Din ülkenin toplumsal ve siyasi arenasında herkesi birleştiren ruhani bir fikir olarak ortaya çıkar ve zorunlu dönemelerde halkın dayanmasını ve ayakta kalmasını sağlar...⁵⁹

...1920'li yılların ortalarına kadar Orta Asya'daki kimlik din, bölge ve boy aidiyeti üzerine oturmuştu.⁶⁰ Sovyetler bu dinamiği kökünden değiştirdi...

...Kazakistan'da İslam, geleneklerin yeniden canlandırılması ile yeniden doğmaktadır...⁶¹

...Din alanında devlet desteğine ihtiyaç var, hiçbir dine öncelik tanınmamalı...⁶²

54 N. Nazarbayev, Tarih Akışı, s.39.

55 N. Nazarbayev, Tarih Akışı, s.154.

56 N. Nazarbayev, Tarih Akışı, s.154.

57 N. Nazarbayev, Age, s.156.

58 N. Nazarbayev, Age, s.193.

59 N. Nazarbayev, Age, s.193.

60 N. Nazarbayev, Age, s.213.

61 N. Nazarbayev, Kritik On Yıl, s.70.

62 N. Nazarbayev, Age, s.77.

Ulusa Sesleniş Konuşmalarından Alıntılar;

“...Doğal olarak yaşadığımız toplum içerisinde bazı etnik ve dini gruplara özel bir ayrıcalık verildiğini söylemek mümkün değildir. Birliğin sürdürülmesi esastır...”⁶³

...dini ekstremizme karşı gerekli önlemler artırılacaktır...⁶⁴

...Kazakistan, dini, etnik ve siyasi ekstremizmi reddeder...⁶⁵

...Her ne kadar kültürümüzde olmasa da ekstremizmi hafife almamalıyız...⁶⁶

...Kimlik inşa sürecinde siyasi, dini ve milliyetçi ekstremizme yer verilemez...⁶⁷

...siyasi ekstremizm, siyasi partilerin etnik ve dini etkilerden arındırılması ve şeffaflığı sağlanmalı...⁶⁸

...Kazakistan, tam bir dini özgürlüğe sahiptir. Devletimiz, çok istekli bir şekilde inançların eşit bir şekilde uyum içerisinde bir arada olmasına çalışmaktadır...dini ekstremizme hiçbir şekilde tolerans tanınmayacaktır...⁶⁹

...Kazakistan'da bütün dinlerin eşit ve uyum içerisinde bir arada olmasını garanti ediyoruz. Bir yandan modern laik bir devlet oluştururken aynı zamanda İslam'ın en iyi gelenekleri ile diğer dünya geleneksel dinlerini besleyeceğiz”...Biz, dini ekstremizmin yayılmasının önüne çok sağlam bir set koymalıyız...⁷⁰

...Dini ekstremizm dâhil, ekstremizmin her türüsüne karşı tedbirler geliştirilecek...⁷¹

...Kazakistan, uluslararası koalisyonun bir parçası olarak, uluslararası terörizm ve dini ekstremizme karşı mücadelenin yanında olacak...⁷²

63 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 1997, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.

64 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 1999, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.

65 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 1999, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.

66 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2000, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.

67 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2002, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

68 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2002, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.

69 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2005, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

70 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2006, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

71 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2007, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

72 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2008, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

...Bu sene, Kazakistan, İslam Konferansı Örgütü'nün dönem başkanlığını yapacak. Biz, Batı ile İslam dünyası arasındaki diyalogun geliştirilmesi için bir dizi girişim başlatacağız.⁷³

...Biz, Müslüman Ümmetinin bir parçası olmaktan gurur duyuyoruz. Bununla birlikte laik bir devlet olduğumuzu ve seküler geleneklere sahip olduğumuzu unutmamız gerek. Ülkemizin kültürel norm ve gelenekleri ile uyumlu bir dini vicdan oluşturmamız. Ve iyi davranış modelini kullanmalıyız. Beyan ettiğim bu strateji ile insanımızı, orta çağlarda değil, 21 yüzyıl dünyasına hazırlayacak...”, "... Kazakistan kendi öz kültürüne sahip bir ülkedir, kadınlarımız araç kullanma, kariyer yapma vb. imkanlardan uzak tutulamaz ya da Kazakistan şu ana kadar giyilmemiş geleneksel elbiseler giymeye zorlanamaz”, ...Bizim barışçıl toplumumuzun mentalite ve psikolojisine aykırı olan kör fanatizm Kazakistan'da var olan Hanefi inancına aykırıdır... Ekstremlizmle savaş, cadı avına ya da dinle savaş aracı olarak kullanılmamalıdır...⁷⁴

...Kazakistan devletinin sahip olduğu laik karakter, Kazakistan'ın başarılı gelişimi için önemlidir...⁷⁵

...İnternet ve sosyal medya dâhil olmak üzere dini ekstremist içerikli propagandayı önlemek kritik önemde. Her türlü radikal gösteriye karşı, özellikle de din alanında, sıfır tolerans gösterecek şekilde toplumu bilinçlendirmek lazım. Sivil toplum örgütleri ve dini kuruluşlar da bu çabanın içerisinde olmalı. Bu kapsamda 2017-2020 Dini Ekstremlizm ve Terörizmle Mücadele Devlet Programı da bu sürece katkı sağlayacaktır...⁷⁶

Bu söylemlerin alıntılandığı ilk kaynaklar, kendi kaleminden kendi görüşlerini ya da ilk dereceden tanıkların hatıratına dayanmaktadır. Bunlar kamuoyuna açık olan görüşleri olsa da ikinci sırada verdiğimiz, ulusa sesleniş konuşmaları, söylemlerine göre kişisel, samimi ve dolayısı ile aktardığımız hususlarla ilgili iç dünyasını aktarması açısından daha açık görüşlerini içermektedir. Ulusa sesleniş konuşmaları ise canlı olarak açık gerçekleşen, 130 farklı etnik grup ve 18 farklı inanç grubuna mensup Kazakistan toplumunu tamamını kapsayıcı bir nitelikte olması zaruretinden hem resmi hem de tarafsız olması gerektiğinden kişisel olarak değil, çok kültürlü bir toplumun liderinin görüşlerini yansıtmaktadır.

73 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2011, www.akorda.kz, Erişim: 16.07.2017.

74 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması (2050 Strategy), 2012, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

75 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması (2050 Strategy), 2012, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.

76 N. Nazarbayev, Ulusa Sesleniş Konuşması, 2017, www.akorda.kz, Erişim: 02.6.2018.

N. Nazarbayev'in samimi bir şekilde iç dünyasını yansıttığını düşündüğümüz bizatihi kendisi ya da başkalarının onun hakkında yazmış olduğu yayınlardaki söylemlerini analiz ettiğimiz zaman;

- Kazakların Müslüman olmasında İslam'ın sahip olduğu medeniyet birikimi ve potansiyelinin vurgulandığı,
- İslam'ın Kazak kimliğinin oluşumu ve muhafazasındaki etki ve önemine vurgunun sıkça yapıldığı, modern Kazakistan'ın inşa sürecinde de bunu kimsenin göz ardı etmemesi gerektiği,
- İslam'ın gericilikle anılmasının çok yanlış olduğunu ve Kazakistan içerisinde bir kısım çevrelerin bu minvaldeki görüşlerinden rahatsızlık duyulduğu,
- Köktencilğin batı kökenli olduğu ve İslam'la hiçbir ilişkisinin olmayacağı,
- Din alanındaki en büyük sorunun, fanatizm, radikallik, aşırılık vb. sorunlar da dâhil olmak üzere cehaletten kaynaklandığı,
- Dinin, sosyal ve siyasal olarak birleştiren bir etkiye sahip olduğu, toplumun zor dönemlerde onunla ayakta kaldığı,
- Kazakların Rus ve Sovyet asimilasyon politikaları karşısında varlığını korumasının İslam sayesinde olduğu,
- Bağımsızlık sonrası toplumun manevi kaynağına (İslam'a) geri dönme isteğinin gayet tabii olduğu,
- İslam ile Kazak kültür ve gelenekleri arasında doğrudan ve sıkı bir bağ olduğu, yönündeki görüşleri, onun kişisel olarak gelenek yanlısı ve muhafazakar yönünü göstermektedir.

1997 yılından günümüze kadar her yıl yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmalarını din ve ilgili alanlar bağlamında analiz ettiğimiz zaman;

- Bütün konuşmalarında esas vurgunun, laik ve seküler devlet ilkeleri gereği Hanefi İslam ve Ortodoks Hristiyanlığın tarihi ve kültürel geçmişinden kaynaklanan ayrıcalıklı duruma, etnik topluluk ve dini gruplara yönelik devletin eşit ve tarafsız yaklaşımı ile bunlar arasındaki uyum ve tolerans üzerine olduğu,
- Bunun yanında özellikle 1990'ların sonundan itibaren aşırılık, fanatizm ve köktencilğin sakıncaları ve bu zararlı gruplara yönelik atılması gereken adımlara odaklanıldığı,

- Dini, toplumdaki genel kanaatle örtüşür bir şekilde, Kazak kültür⁷⁷ ve gelenekleri üzerinden yorumlamaya çalıştığı ya da kültürel referansları, dini referanslara öncelediği, örnek vermek gerekirse kadınların örtünmesi ile ilgili Kazak kültürü dışındaki bir örtünme şeklini yadırgadığı,
- Ancak, konuşmalarının satır aralarında ya da açık bir şekilde “Kazakların İslam ümmetinin bir parçası olduğu”, “Seküler bir yapıya sahip olmakla birlikte İslam’ın en iyi gelenekleri (Hanefi İslam) ile diğer geleneksel dinler...” (Ortodoks Hıristiyanlık dâhil olmak üzere) için uygun imkânlar oluşturulacağı, İslam İşbirliği Teşkilatı dönem başkanlığı vesilesi ile İslam ile Batı arasında diyalogun geliştirilmesine katkı sağlanacağı, yönündeki görüşlerinde ise özellikle 2000 sonrası dönemde laik ve seküler vurgunun sıklıkla yapıldığı, din-devlet ilişkilerinin esas olarak ulusal bütünlük ve güvenlik zaviyesinden değerlendirildiği, etnik ve dini yapıdaki çoğulculuk nedeniyle uyum, diyalog ve barışa aşırı önem verildiği görülmektedir. Bununla birlikte doğrudan kamuoyu önünde paylaşılmayan görüşlerinde olduğu gibi açık bir şekilde olmasa da dini aidiyetini yansıtan tutumunun devam ettiği söylenebilir.

Aile kökeni, yetişmiş olduğu çevre, bağımsızlığın ilk yıllarındaki resmi politikaları ve kamuoyu önünde gerçekleşen bir takım dini tutum ve davranışları, yayınlarından ve ulusa sesleniş söylemlerinden N. Nazarbayev’in din-toplum ve devlet ilişkilerini etkilemede önemli faktörlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Din alanında yaptığı açıklamalardan bazılarının (özellikle başörtüsü ile ilgili olanın) konjonktürel olduğu ve bunu kendisine ait olan “politikalar değişkendir ancak din değişmez” sözü ile anlamlandırmak gerektiği düşünülmektedir.

3.2. Din-Devlet İlişkilerini Etkileyen Dış Faktörler

3.2.1. Rusya ve Çin Etkisi

Rusya ve Çin’le ilişkiler, Kazakistan dış politikasında ayrı bir yere sahiptir. Rusya bağlamında bakıldığı zaman uzun tarihi geçmiş ve bunun dil başta olmak üzere sosyal alandaki etkileri, genel nüfus içerisindeki %23,7’lik Rus kökenli nüfus ve bunların temsil edildiği dini idare olan Ortodoks Kilisesi, sahip olunan 6500 km’lik dünyanın en uzun kara sınırı, ekonomi, ticaret ve enerji alanındaki ilişkiler

⁷⁷ Bu yorumlama şeklinin, Kazak milli kimliği ile İslam kimliğinin bütünleşmesinden kaynaklandığı ve bu nedenle İslam’ı Kazak kültürü muvacehesinde görme olgusundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

ile Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) başta olmak üzere diğer bölgesel kuruluşlar kapsamında devam eden yakın işbirliği bulunmaktadır. Bütün bu nedenlerle Kazakistan, yasal düzenleme ve uygulamalarda Ortodoks Hristiyanlığa tıpkı İslam'ın Hanefi mezhebine tanıdığı gibi imtiyazlı bir alan tanımıştır. Tarihsel Rus etkisi, Sovyet dönemindeki yönetici düzeyindeki din algısının, Sovyet sonrası dönemde, arka planda Kazakistan din politikalarına yansımaya neden olmuştur. Yeni bir siyasi yapı olarak Sovyetler Birliği'nin mirasını devralan Rusya, idaresi altındaki Müslümanlara yönelik kayıt ve kontrol altındaki "resmi İslam" politikasını, küresel terörizm ve iç tehdit algılamaları çerçevesinde güncelleyerek devam ettirmiştir. Sovyet sonrası coğrafyada kurulan yeni devletler de Rusya'nın yeni dönem din politikalarından etkilenmişlerdir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve diğer bölge ülkelerindeki din alanındaki yasal düzenlemelerin kronolojisi, kapsamı, kullanılan misyonerlik, aşırılık yanlısı, geleneksel olmayan vb. kavramlar ve bu kavramlarla neyin kastedildiği, mevcut dini yapılardaki inanç gruplarından bazılarının tarihi ve kültürel geçmişi dikkate alınarak yasalarda ve uygulamalarda ayrıcalıklı bir konumda tutulması gibi hususlar Rusya'dakilerle bariz bir benzerlik göstermektedir.⁷⁸

Ortak sınır, her geçen gün gelişen ticari ve ekonomik ilişkiler ve Rusya'nın bölge politikalarını dengeleme⁷⁹ gibi nedenler, Çin'i Kazakistan için önemli yapan hususlardan bazılarıdır. Bunun yanında Çin'in resmi sınırları içerisindeki yaklaşık 1,5 milyon civarındaki⁸⁰ Kazak diasporasının yanında, bölgeden Kazakistan'a geri dönüş yapan Kazaklar ve Kazakistan'daki Kazak vatandaşı Uygurlar da Kazakistan-Çin ilişkilerinde özellikle güvenlik bağlamında önemli değerlendirilmektedir. Kazakistan'ın Rusya ve/ya Çin'le birlikte olduğu BDT, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi bölgesel örgütlerin dini aşırılık, terörizm vb. alanlardaki ortak güvenlik alanı oluşturma yönündeki politika ve yaklaşımları da Kazakistan'ın özellikle Doğu Türkistan kökenli olduğu iddia edilen yapılanmalar başta olmak üzere din politikasını etkilemektedir.⁸¹ Çin, gerek ikili ilişkilerde gerekse ŞİÖ kapsamında özellikle Doğu Türkistan bağlamında sürekli ayrılıkçı hareketler, aşırı dini akımlar ve uluslararası terörizm

78 "Rusya Federasyonu Dinin Kuruluşlar ve İnanç Özgürlüğü Kanunu" ile Kazakistan "Dini Kuruluşlar ve Faaliyetler Kanunu", Kırgızistan "Dini Kuruluşlar ve İnanç Özgürlüğü Kanunu". Adı geçen kanunların ilk düzenleme halinin SSCB'nin son dönemindeki, 1990 tarihli " Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kurumlar Kanunu" ile benzerlikler taşıdığı, bağımsızlık sonrası dönemde de Rusya'nın ilgili kanunda yaptığı değişikliklerin adı geçen devletlerce dikkate alındığı ve onların da benzer düzenlemeler yaptığı görülebilir.

79 Anar Somuncuoğlu, Kazakistan-Rusya İlişkilerinde Coğrafi Tahayüller, Gazi Türkiyat:19, s.116.

80 Gulnara Mendikulova, The Diaspora Policy of the Republic of Kazakhstan, Slavic Eurasian Research Center, s.77, <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/>, Erişim: 19.09.2017.

81 Örneğin ŞİÖ kapsamında belirlenen politikalar kapsamında Kazakistan'da faaliyet gösteren bazı dernekler kapatılmış ve illegal ilan edilmiştir. Bkz. Zehra Altundağ, "Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü", Avrasya Etüdüleri, No: 49 (2016,1), s.114.

üzerinden ortak politikalar uygulamaya koymaya çalışmıştır. Dönemsel olarak bakıldığı zaman bağımsızlığın ilk yıllarındaki Rusya (SSCB) etkisi, daha çok yasal boşluğu doldurmak üzere kendiliğinden gelişen bir süreç iken, 2001 sonrası dönemde yasal düzenlemelerdeki içerik ve kronolojik benzerliklere rağmen pratiklerde farklılaşma görülmektedir. Diğer taraftan özellikle bölgesel aşırılık ve şiddet yanlısı akım ve yapılanmalara karşı mücadelede Kazakistan'ın birlikte olduğu adı geçen bu bölgesel örgütlerin kararlarına uyduğu bilinmektedir.

3.2.2. Yurtdışı Kökenli “Tebliğ” Çalışmaları; Türkiye, Mısır ve Körfez Etkisi

Kazakistan'daki yurtdışı kökenli tebliğ çalışmaları, ağırlıklı olarak Türkiye, Mısır, Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar) ve Güney Asya ülkeleri (Afganistan, Pakistan ve Hindistan) ile Kuzey Kafkasya (Dağıstan) kökenlidir. Bağımsızlık sonrası dönemde adı geçen ülkelerden çok sayıda grup cami, Kur'an kursu, medrese, orta ve yükseköğretim düzeyinde İslami eğitim kuruluşları açmak, insani yardım vb. alanlarda faaliyet yürütmek üzere Kazakistan'a gelmişlerdir.

Dil, din, kültür ve tarihi ortak geçmişe sahip Türkiye, Kazakistan dini alanında etkili olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu etki resmi dini yapılanma ve sivil toplum yapılanması olmak üzere iki düzeyde gerçekleşmiştir. 1991 yılında İslam dünyası için büyük öneme sahip Hoca Ahmed Yesevi'nin vefat ettiği yer olan Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nin açılması süreci başlatılmıştır. Üniversite'nin, sembolik anlamının yanında Kazakistan'daki ilahiyat eğitimi veren ilk fakülteye sahip olması ayrı bir önem taşımaktadır. Devlet düzeyinde başlatılan bu girişim, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) erken dönemde KMDB ile başlattığı işbirliği süreci ile devam etmiştir. Bu işbirliği kapsamında çok sayıda öğrenci Kur'an kurslarında, imam hatip liselerinde ve ilahiyat fakültelerinde din eğitimi almak üzere Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu ilişki, devam eden süreçte KMDB uhdesinde görevli personele hizmet içi eğitim kursları⁸², yine Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) da katkıları ile tarihi ve kültürel öneme sahip eserlerin restorasyonu, mescit ve cami inşası ile türbe onarımlarına maddi destek şeklinde artarak devam etmiştir.⁸³ Bunlara ek olarak 1992-1993 eğitim-öğretim yılında Büyük Öğrenci Projesi (TCS) olarak başlayan ve daha sonra Türkiye Bursları (TB) olarak devam eden burs programları ile yüzlerce öğrenci Türkiye'de ilahiyat alanında yükseköğretim görmüştür. Devletlerarasında

82 Zhansaya Badagulova, Religion, Religious Institutions and Religious Education in Kazakhstan, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017, s.40-50.

83 Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile Almatı ve Çimkent'te toplam dört cami ile Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi Cami ve Külliyesi'nin yapımına kaynak aktarmıştır. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin restorasyonu, çevre düzenlemesi ve ışıklandırması da TİKA tarafından yapılmıştır.

resmi düzeyde devam eden işbirliğinin yanında, Türkiye'den çoğu tasavvuf kökenli dini STK'ların, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Kazakistan'da eğitim, Kur'an kursları, öğrenci yurtları, medreseler ve yayın faaliyetleri ile ülkenin dini alanında etkili olduğu bilinmektedir.

Mısır da bağımsızlık sonrası dönemde özellikle din eğitimi ve öğretimi alanında Kazakistan'da aktif olarak bulunan ülkelerin başında gelmektedir. Mısır'ın finansörlüğünde 1993 yılında Nur Mübarek Mısır İslam Medeniyeti Üniversitesi'nin (NMU) Almatı'da kurulması ve 2003 yılında faaliyete başlaması ile Ahmet Yesevi Üniversitesi dışında ilahiyat ve din bilimleri alanında eğitim veren ikinci üniversite açılmıştır. Kuruluş ve yapılanma sürecinde El-Ezher Üniversitesi'nin etkili olduğu ve mütevelli heyetinde El-Ezher Üniversitesi ile Kahire Üniversitesi'nden akademisyenlerin bulunduğu Nur Mubarek Üniversitesi, din bilimleri ve Arapça eğitimi alanında halen daha tek olma hüviyetini korumaktadır. 2017 yılı itibari ile vermiş olduğu 900'e yakın mezunlarının çoğu, Müftiyat başta olmak üzere Kazakistan'ın hemen hemen her bölgesinde ilgili resmi kurumların yanı sıra imam, müezzin vb. pozisyonlarda görev yapmaktadırlar.⁸⁴ El-Ezher Üniversitesi ile ortak diploma programına sahip olan Nur Mubarek Üniversitesi öğrencileri ve mezunlarına dönemsel olarak Mısır'da Arapça veya din bilimlerinde daha üst düzeyde eğitim görme imkânı sunulmaktadır. Nur Mübarek Üniversitesi ve El-Ezher Üniversitesi'nin Kazakistan'daki din bürokrasisinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Müftiyat Ulema Heyeti'nin (11 kişilik) büyük çoğunluğu⁸⁵ Mısır'da ya da bu üniversitede farklı düzeylerde eğitim almış kişilerden oluşmaktadır.

Türkiye ve Mısır'ın yanında Körfez ülkeleri de Kazakistan'da cami ve mescit inşası için ciddi miktarlarda fon aktarmışlardır. Din eğitimi alanında, Güney Kazakistan'da Kazak İnsan Bilimleri Akademisi, Kuveyt içinde kurulmuş olan Cemaat El-İslah El-İçtimai sponsorluğunda açılmıştır.⁸⁶ Ancak aşırılık yanlısı eğitim verdiği gerekçesi ile 2004 yılında bu akademi kapatılmıştır. Özellikle 1990'ların başında çok sayıda mescidin yapımına sponsor olan Suudi Arabistan kökenli kuruluşların faaliyetleri özellikle 2000 sonrası dönemde tehdit olarak algılanan Vahhabi akımların artışı üzerine⁸⁷ kısıtlanmıştır. Kazakistan'da çok sayıda mescit yapımına sponsor olan ülkelerden birisi de Katar'dır. Astana'daki Nur Astana Cami, finansmanı Katar tarafından sağlanan camilerden birisidir. Körfez ülkeleri

84 Bkz. Nur Mubarek Üniversitesi Hakkında, <https://nmu.kz/en/about/>, Erişim: 26.09.2018.

85 Bkz. Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi Ulema Heyeti, www.muftiyat.kz, Erişim: 12.03.2017.

86 GM. Yemelianova, Age, s.4.

87 A.Azade Rorlich, Islam, Identity and Politics: Kazakhstan, 1990-2000, The Journal of Nationalism and Ethnicity, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990307127>, Erişim: 05.09.2018.

dışında Güney Asya ve Kuzey Kafkasya'dan da bir kısım Selefi grupların Kazakistan'da yapılandıkları⁸⁸ bilinmektedir.

3.2.3. Misyonerlik Faaliyetleri

2011 sonrası dönemde Kazakistan'da İslamiyet dâhil olmak üzere 18 farklı inanç grubu resmi olarak kayıt altına alınmıştır. Bu dönemde 2570'i İslami olmak üzere toplamda 4112 dini kuruluşun⁸⁹ kayıtlı faaliyet gösterdiği bilinmektedir.⁹⁰

Dini kuruluşlar içerisindeki misyoner gruplardan Protestanlar, 700 civarında kuruluşla sayı olarak ilk sırada gelmektedir. Pentekostal Kilisesi, Amerikan Kore Kilisesi, Evanjelist Baptist Kilisesi, Evanjelist Presbiteryen, Metodist Kilisesi, Yedinci Gün Adeventistleri ve Yehova Şahitleri gibi çok sayıda inanç grubuna sahip Protestan kuruluşlarının bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan'da çok aktif oldukları bilinmektedir. Bu gruplardan Yehova Şahitlerinin başta gençler olmak üzere toplumun farklı kesimlerine yönelik sergilemiş oldukları agresif misyonerlik faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu nedenle Yehova Şahitleri, son yıllarda Kazak yetkililerce zararlı gruplar kategorisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Protestan gruplar, misyonerlik faaliyetleri kapsamında ABD başta olmak üzere, Almanya, Güney Kore gibi ülkelerden yardım almaktadırlar.⁹¹

600 civarında dini kuruluşla Ortodoks Hristiyanlık, Kazakistan'da ikinci büyük misyoner grubu oluşturmaktadır. Kendi içlerinde farklı kiliselere ayrılmış olsalar da genelde Slav kökenli toplulukları temsil eden Ortodoks cemaati ağırlıklı olarak ROK'a bağlıdırlar. Bunun da yanında Ermenilere ait 1 Apostolik kilise ve yine Rusya kökenli Eski İnananlar'a ait 8 kilise bulunmaktadır. Kiliseler dışında dua evleri de bulunan Ortodoks Hristiyan topluluğun, kiliselerde Pazar okulları ile gençler üzerine yoğun çalışmaları bulunmaktadır. ROK, Kazakistanlı gençlere eğitim bursları ve devamında Rusya'da yükseköğretim alabilme imkânı da sağlamaktadır.⁹²

Cemaati esas olarak Almanlar, Polonyalılar, Ukraynalılardan oluşan ve Merkezi Astana'da bulunan Roman Katoliklere ait 110 adet dini kuruluş bulunmaktadır. Roman Katolikler, yeterli sayıda yerli misyoner olmaması nedeniyle yurtdışından gelen kişiler aracılığı ile misyonerlik faaliyetlerini yürütmektedirler. 2017 yılı itibarı ile Katolik kuruluşlarında görev yapan misyonerlerin sayısı 400'ü

88 Sabri Hizmetli, Tarihte ve Günümüzde Selefilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı (8-10 Kasım 2013), <http://ktp.isam.org.tr/makaleilh/recordlist.php?Dergivalkod=0573>, Erişim: 12.08.2018.

89 Dini Kuruluşlar ve Dini Faaliyetler Kanununda, dini kuruluşların tam olarak neyi kastettiği açık değildir. Bu nedenle dini kuruluş kavramı, STK'larla birlikte ibadethaneleri de kapsar şekilde kullanılmaktadır.

90 Kazakistan'da Kayıtlı Dini Gruplar, www.qogam.kz, Erişim: 14.11.2018.

91 Asset Anuarbekov, Age, s.145.

92 Asset Anuarbekov, Age, s.30-33.

geçmiştir. 2000 yılı verileri ile kıyaslandığı zaman dört katın üzerinde bir artış olduğu gözlemlenmektedir.⁹³

Yukarıda sayılan misyoner gruplar dışında Kazakistan Sosyal Kalkınma Bakanlığı kayıtlarında “yeni dini akımlar” olarak tanımlanan Yedinci Gün Adventistleri, Yeni Apostolik Kilise, Bahailer, Krişna Bilinci Topluluğu, Moon Tarikatı gibi inanç grupları da resmi olarak Kazakistan’da faaliyetlerini yürütmektedirler.

3.2.4. Batı Faktörü ve Uluslararası Örgütler

Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İKÖ), İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch-HRW), Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Özgürlük Evi (Freedom House), ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu (USCIRF) ve din özgürlüğü başlığı altında ya da insan hakları başlığı altında ülkelerin din politikaları ile ilgili dönemsel ya da yıllık raporlar yayınlamaktadırlar.

2010 yılında AGİT, 2011 yılında İKÖ dönem başkanlığını yapan Kazakistan, BM bünyesinde kurulan Medeniyetler İttifakına 2005 yılında üye olmuş ve bunun yanında başlattığı girişimle BM’nin 2010 yılını Kültürlerin Yakınlaşma Uluslararası Yılı olarak ilan etmesine⁹⁴ öncülük etmiştir.

Ülke içerisinde dinler arası uyum ve iletişim politikaları ve Dünya ve Gelecekte Dinler Liderleri Kongresi, Medeniyetler İttifakı vb. uluslararası iyi niyetli girişimlerine rağmen yukarıda isimleri verilen uluslararası örgütler tarafından Kazakistan’ın din politikalarına ilişkin bir kısım eleştiriler olduğu raporlardan görülmektedir. Dini kuruluşlara getirilen zorunlu kayıt şartı ve bu kayıt şartlarındaki bir kısım zorluklar, 2011 yılında din kanununda yapılan değişiklik sonrası çok sayıda dini kuruluşun kayıt yaptıramadığından illegal bir pozisyona düştüğü, yasada tarihi ve kültürel geçmişi vurgulanarak isimleri geçirilen Hanefi İslam ve Ortodoks Hristiyanlık ile isimleri yasada geçmeyen diğer inançlar arasında dezavantajlı fiili bir durum oluşturulduğu, öte yandan resmi kayıtlı bazı inanç gruplarının “zararlı akımlar” içerisinde lanse edildiği⁹⁵, dini yayınların basım ve dağıtımında sınırlamalar olduğu, din alanıyla ilgili suç teşkil eden hususların yasal olarak açıkça belirlenmemiş olması⁹⁶, orta öğretim düzeyinde din eğitimi alanın-

93 Kazakistan Din İşleri Ajansı, Report on the Situation with Religious Freedom in the Republic of Kazakhstan 2014, www.qogam.gov.kz, Erişim: 24.06.2017.

94 Erlan İdrisov, In Indonesia, FM Idrissov Promotes Dialogue of Civilisations, Bilateral Ties, 2014, <https://astanatimes.com/2014/09/indonesia-fm-idrissov-promotes-dialogue-civilisations-bilateral-ties/>, Erişim: 24.06.2017.

95 Sergey Marinin, State Regulation of Religion in Kazakhstan: Reconsideration of Approaches, OSCE Central Asia Security Policy Briefs-23, Bishkek, 2015, pp.7-10.

96 United States Commission on International Religious Freedom, Kazakhstan 2017 International Religious Freedom Report, www.uscifr.gov, Erişim: 19.11.2018.

da eksiklikler bulunduğu ve son olarak bazı inanç grubu⁹⁷ mensuplarının tutuklanması bu eleştirilerden öne çıkanlar olarak verilebilir.

BM, AGİT ve İKÖ üyesi olan Kazakistan'ın din-devlet ilişkilerinde sayılan bu uluslararası örgütlerin görüş ve tavsiyelerini temel düzeyde dikkate aldığı bilinmektedir. Bunlar dışındaki uluslararası örgütlerin raporlarının da dikkate alındığı Din İşleri Ajansı Başkanlığı tarafından yayınlanan dini durum raporlarında görülebilir. Bir örnek vermek gerekirse 2008 yılında mevcut dini kuruluşlar ve dini faaliyetleri düzenleyen kanun, idari yargılama usulü kanunu vd. bazı kanunlarda dini kuruluşlar ve faaliyetlerini daha yakından izleyen ve aynı zamanda bu kuruluşlara katılım şartlarını zorlaştıran köklü düzenlemeler içeren bir değişiklik taslağı hazırlanmış ancak AGİT başta olmak üzere bir kısım uluslararası insan hakları örgütleri tarafından yapılan eleştirilerin etkisi ile söz konusu düzenleme uygulamaya geçirilememiştir.⁹⁸

3.2.5. Göç; Oralmanlar Faktörü

Çarlık ve Sovyet döneminde çeşitli sebeplerle Kazakistan'dan Çin, Özbekistan, Rusya, Moğolistan ve Türkiye'ye göçler yaşanmıştır. Yaklaşık 4 milyon civarında⁹⁹ olduğu tahmin edilen diasporadaki Kazaklar için, Kazakistan devleti 1991 yılında geri dönüş projesi başlatmıştır. Bu proje kapsamında, Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre 2017 yılı itibari ile geri dönenlerin (Oralman) sayısı 1 milyona yaklaşmıştır. Etnik Kazak nüfusunun dengelenmesinde önemli bir etki yapan bu geri dönüş politikasının diğer sosyal alanlarda olduğu gibi din alanında da bir takım etkileri olmuştur. Uzmanlarca daha muhafazakâr ve geleneksel olduğu ifade edilen Oralmanlardan özellikle İran, Özbekistan ve Afganistan'dan gelenlerin bir kısmının Şia ve Selefi ekolünde din eğitimi almış ve yerleştirildikleri bölgelerde geleneksel olmayan dini faaliyetlerde buldukları aktarılmaktadır.¹⁰⁰

97 Tutuklanan kişilerin genelde resmi olarak kayıtlı olmayan dini gruplardan olduğu bilinmektedir.

98 OSCE Report, Comments on the Law on Amendments and Additions to some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Issues of Religious Freedom and Religious Organizations, 2009, <https://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/248781?download=true>, Erişim: 17.11.2018.

99 Gulnara Mendikulova, Age, s.77.

100 GM. Yemelianova, Age, s.1-17.

Sonuç

Din kurumuna ilişkin olarak, oluşturulan yasal altyapı, kurum ve kuruluşlar ve uygulanan politikalar, dönemin bölgesel ölçekte en liberal uygulamaları¹⁰¹ olmakla birlikte bir taraftan Rus hâkimiyeti öncesi Kazak toplumsal yapısının, bir taraftan Sovyet dönemi düşünce ve siyaset kültürünün izlerini de özünde barındırdığı görülmektedir.

Hem gelenekçi, hem Sovyet eliti, hem de yeni dönemde liberal bir görünüme sahip olan N. Nazarbayev'in, bu çok yönlü kişiliği söylem, tutum ve davranışları ile devletin din politikalarına yansımasıdır. Yasal ve kurumsal düzenlemelerin ilk hallerinde etnik ve inanç yapısındaki çeşitliğin de zaruri bir sonucu olarak, din kanunun SSCB döneminde, 1990 yılında, kabul edilen "Vicdan Hürriyeti ve Dini Kuruluşlar" kanununda olduğu gibi, Sovyet tecrübesinin etkisi olduğu açıktır. Ancak yukarıda detaylı bir şekilde verilen, N. Nazarbayev'e ait söylem ve uygulamalarda, 1990'ların başında etnik Kazak nüfus oranının %40 civarında olmasının da psikolojik etkisi ile Slav topluluklar karşısında çoğunluğu Özbek, Uygur, Tatar ve Kafkas halklarından oluşan Müslümanların tümünü kapsayıcı bir tutum bariz bir şekilde görülmektedir. Bu tutumun gelişmesinde ulus inşa sürecinde dinin birleştirici ve inşa edici fonksiyonunun belirgin olduğu söylenebilir. Bu tutumun yansıması olarak doğrudan/dolaylı devlet desteği ile çok sayıda cami mescit yapılmış, türbeler onarılmış, birçok Müslüman ülkeden eğitim kurumlarının ve tebliğ gruplarının Kazakistan'da faaliyet yürütmeleri için geniş imkânlar sağlanmıştır.

Özetle, Bağımsız Kazakistan'da din-devlet ilişkilerinin, yukarıda detaylıca izah edilen tarihi miras, eğitim politikaları, sosyal yapıdaki etnik ve dini çeşitlilik, liderin (N. Nazarbayev) söylem ve tutumu gibi iç faktörlerin yanında Rusya ve Çin ile olan ilişkiler, yurtdışı kökenli tebliğ ve misyonerlik faaliyetleri, Batı ve Uluslararası Örgütler ve Oralmanlar faktörü gibi dış faktörlerin her birisinden farklı ölçülerde etkilendiği söylenebilir. Ancak 1990'lardan günümüze uzanan süreç dikkate alındığında bu faktörler içerisinde liderin söylem ve tutumu, tarihi miras, sosyal yapıdaki etnik ve dini çeşitlilik ile yurtdışı tebliğ ve misyonerlik faaliyetleri gibi faktörlerin daha belirgin olduğu açıktır. Ulus inşa süreci de dikkate alındığında 2000'li yıllara kadar dinin birleştiren ve bütünleştiren işlevsel boyutunu önemseyen Kazakistan yönetiminin özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren bir kısım yurtdışı "tebliğ" ve misyonerlik faaliyetlerinin zararlı ve yıkıcı etkileri ve bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan terör eylemlerinin de etkisi ile daha güvenlikçi politikalara yöneldiği görülmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir husus

101 HRW-Report on Freedom of Religion, Assembly and Expression in Kazakhstan 2008, <https://www.hrw.org/report/2008/12/01/>, Erişim: 12.8.2018.

ise Rus hâkimiyeti öncesi Kazakistan'ın Türkistan geçmişi ve aidiyetinin etkileri daha çok söylem, tutum ve gündelik yaşamda hissedilirken, Sovyet laik ve seküler mirasının doğrudan anayasal ve yasal düzeyde görünür olmasıdır.

Son söz olarak, yukarıda belirtilen iç ve dış faktörlerden etkilenen Kazakistan, geliştirmiş olduğu kendine has çoğulcu din-devlet ilişki modeli ile bir yandan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman toplumun “geleneksel İslam” çizgisinde kalmasına özel önem gösterirken öte yandan bütün inanç gruplarının Kazakistanlı kimliği altında barış ve uyum içerisinde birlikte yaşamasına yönelik yapıyı güçlendirmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Adilbayev, Alau. “Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri”, *Bilig*, Güz/23, Ankara, 2002, s-76-82.
- Altundağ, Zehra. “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Avrasya Etüdlere*, No: 49 (2016,1), s.114.
- Anuarbekov, Asset. Kazakistan'da Misyonerlik Faaliyetleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- Bennigsen, A and Lemerrier, Q. Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları, Akçağ, 1998.
- Borbasova, K.M and Abjalov, SU. “Kazakistan'da Din Eğitimi”, *Kazakistan ve Türkiye'de Din Devlet İlişkisi*, İSAF, İstanbul, 2013.
- Burova, E.E. “Bir Fenomen ve Gerçeklik Olarak Yeni Dindarlık”, <http://ctc-rk.kz/wp>, Erişim:12.11.2017.
- Calilov, E.G. “KC Dini Durum Raporu”, KC Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Astana, 2014.
- Çalışkan, İsmail. “Üç İslam Anlayışı, Orta Asya'da İslam, Temsilden Fobiye”, https://www.ayu.edu.tr/yayin_detay/36, Erişim:09.03.2019.
- Ercan, İlyas ve Jandarbek Zikiriya. “Training Problems of Religious Studies in Independent Kazakhstan”, 12.12.2013, <https://dergipark.org.tr/en/pub/intjscs/issue/8660/108021>, Erişim: 22.03.2019.
- IPH. “Assessment of Religious Consciousness in the Country; Analytical Report”, www.iph.kz, Erişim: 18.12.2015.
- Kalafat, Yaşar. “Geçmişten Günümüze Türklerde Din ve İlgili Bazı Meseleler”, 1998, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_02.pdf., Erişim:14.2.2017.
- Kartbayeva, Yerke and Solytyeva, Baktytkul. “Teaching Religious Studies as an Academic Discipline in Higher Education Institutions of Kazakhstan”, *Procedia*, 2015, s.290-296.
- Kasimbekov, Mahmud. Önder, Irmak, İstanbul, 2012.
- Kosichenko, A. Religion; Current Issues, KC Eğitim ve Bilim Bakanlığı, 2012.
- Maukhara, Yerkinay. Siyasi ve Kültürel Açından Kazak Hanlığı (1456-1731), Yayımlanmamış

- Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.
- Mendikulova, Gulnara. "The Diaspora Policy of the Republic of Kazakhstan", Slavic Eurasian Research Center, s.77, <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/>, Erişim: 19.09.2017.
- Mirzayev, Balgabek. "Управления религиоведческой экспертизы Комитета по делам религий МКК РК", <http://www.niac.gov.kz/ru>, Erişim:18.4.2017.
- Nazarbayev, N. Kritik On Yıl, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012.
- Nazarbayev, N. Yüzyılların Kavşağında, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 1999, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.
- Nazarbayev, N. Tarihin Akışında, Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2012.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 1997, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2000, www.akorda.kz, Erişim: 09.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2002, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2005, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2006, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2007, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2008, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2011, www.akorda.kz, Erişim: 16.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", (2050 Strategy), 2012, www.akorda.kz, Erişim: 11.07.2017.
- Nazarbayev, N. "Ulusa Sesleniş Konuşması", 2017, www.akorda.kz, Erişim: 02.6.2018.
- Sandybayev, Zhalgas. "Günümüzde Kazakistan'da İslam", Kastamonu Eğitim Dergisi, 2014, s.215-222.
- Sashka, Zhanbota. 19. yüzyılda Kazak Aydınların Din ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.
- Shauyenov, Didar. Güney Kazakistan Kazaklarında Ölüm ile İlgili İnançlar ve Ritüeller, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2018.
- Somuncuoğlu, Anar. "Kazakistan-Rusya İlişkilerinde Coğrafi Tahayüller", Gazi Türkiyat:19, s.116.
- Tacibayev, Raşid. "Kazakistan Cumhuriyetinde İslam Dinine Yönelik Devlet Politikası", Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye Cilt: 3, Der: M.S. Kafkasyalı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.
- Togan, İsenbike. "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış", Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye İle İlişkiler, (Der: Ayşegül Aydınçün; Çiğdem Balım), AKM, Ankara, 2010.
- Yemelianova, G.M. "Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan", Asian Ethnicity,15:3, 2014, s.286-301.
- Zatov, Kairat and Gabitov, Tursun. "Islam and Values of Kazakh Culture", International Journal of Social, Management, Economics and Business Engineering, 2013, s.722-728.

Diğer Kaynaklar

- 2009 Kazakistan Nüfus Sayım İstatistikleri. 06.04.2009, <http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>, Erişim: 13.04.2018.
- 2009 Kazakistan Nüfus Sayım İstatistikleri. 06.04.2009, <http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>, Erişim: 13.04.2018.
- Al Farabi State University, Department of Religious and Cultural Studies, <https://www.kaznu.kz/en/10844>, Erişim: 18.03.2019.
- Assembly of People of Kazakhstan. <https://assembly.kz/en>, Erişim: 17.10.2017
- Congress of Leaders of World and Traditional Religions. www.religions-congress.org, Erişim:16.6.2018.
- Dini Yapıya Dair Oranlar. www.qogam.gov.kz; <http://mckr.kz/en/religions-in-kazakhstan>, Erişim, 20.09.2019.
- Kazakistan 2009 Nüfus Sayım İstatistikleri. http://stat.gov.kz/faces/mobileHomePage?_ Erişim: 04.09.2017.
- Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası. 30.08.1995, <http://www.parlam.kz/en/constitution>, Erişim:13.4.2018.
- Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası. <http://www.parlam.kz/en/constitution>, Erişim: 11.18.2018.
- Kazakistan Cumhuriyeti Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu. www.edilet.gov.kz, Erişim: 22.09.2018.
- Kazakistan Cumhuriyeti Dini Faaliyetler ve Dini Kuruluşlar Kanunu. www.edilet.gov.kz, Erişim: 21.9.2018.
- Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu. <http://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319>, Erişim: 21.9.2018.
- Kazakistan Eğitim İstatistikleri Verileri. <http://stat.gov.kz/>, Erişim: 20.09.2019.
- Kazakistan'da Kayıtlı Dini Gruplar. www.qogam.gov.kz, Erişim: 14.11.2018.
- OECD Country Note On Transitions Kazakhstan 2016. <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/SS5-country-background-report-kazakhstan.pdf>, Erişim: 09.12.2017.
- Report on The Situation with Religious Freedom in the Republic of Kazakhstan. Din İşleri Ajansı, Astana, 2014.

ULUSLARARASI TİCARETTE YENİ AVRASYA ULAŞIM YOLLARI ARAYIŞI: DEMİRYOLU YÜK TAŞIMACILIĞINA ETKİLERİ

SEARCHING FOR NEW EURASIAN TRANSPORT ROUTES FOR
INTERNATIONAL TRADE: IMPLICATIONS TO RAILWAY FREIGHT TRANSPORT

HÜLYA ZEYBEK*

ABSTRACT

High trade dynamic between Europe and Asia has triggered the development of new transport corridors alternative to maritime routes, from the long-term perspective, to redirect some of the trade flows to other routes. Especially, congestion in the Asian ports and price fluctuations in the sea freight market have brought up the rail transport, which has still not yet reached its optimum potential, into the agenda of numerous international initiatives. The announcement of China's the Belt and Road Initiative (BRI) has become a turning point for the development of the rail transport corridors. Having a strategic geographic position between Europe and Asia, Turkey should improve its railway system to achieve competitive advantages and to benefit from the existing trade wars. The purpose of this study is to review the current changes in the logistics environment generated by the globalization of production and distribution systems and development of new freight transport corridors; to evaluate its implications to the rail freight transport and to understand the perceptions and needs of rail stakeholders for using rail.

Keywords: International Trade, Railway, Freight transport, Transport Corridors, Eurasia.

ÖZ

Avrupa ile Asya arasında giderek artan ticaret, denizyoluna alternatif yeni ulaşım yolları arayışını hızlandırmıştır. Özellikle Asya limanlarında yaşanan sıkışıklık ve deniz taşımacılığında yaşanan fiyat dalgalanmaları, kapasite fazlası bulunan demiryollarının geliştirilmesi konusunu gündeme taşımıştır. Demiryolu koridorlarının geliştirilmesi çalışmaları, Çin'in 2013 yılında açıkladığı Yeni İpek Yolu (OBOR) ve 2017 yılında Kuşak ve Yol (BRI) olarak yeniden adlandırdığı girişimi ile ivme kazanmıştır. Avrupa-Asya arasında coğrafi açıdan çok avantajlı bir konumda olan Türkiye bölgede daha etkin rol oynayabilmek ve devam eden ticaret savaşlarından kârlı çıkabilmek için demiryolu taşımacılığını geliştirerek rekabet avantajı sağlamak durumundadır. Bu çalışmanın amacı, küreselleşen üretim ve değişen dağıtım sistemlerinin ortaya çıkardığı yeni lojistik anlayışını ve ulaşım yolları arayışını yük taşımacılığı açısından değerlendirmek, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada demiryolu yük taşımaya etkisini ve demiryolunun gelişmesine yönelik paydaşların algı ve beklentilerini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ticaret, Demiryolu, Yük taşıması, Ulaşım koridorları, Avrasya.

* Eskişehir Teknik Üniversitesi, Ulaştırma Meslek Yüksek Okulu, hulyazeybek@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4671-5330>

Makale Atrf Bilgisi: ZEYBEK Hülya, (2019). Uluslararası Ticarete Yeni Avrasya Ulaşım Yolları Arayışı: Demiryolu Yük Taşımacılığına Etkileri, *Avrasya Etüdleri*, 135-154.

Gönderim Tarihi: 03.12.2018 Kabul Tarihi: 31.07.2019

1. Giriş

Küreselleşme sonucu uluslararası ticaret yeniden şekillenmekte, tüm tedarik ve dağıtım süreçleri boyunca hız, maliyet, güvenilirlik, kalite ve esneklik kavramları ön plana çıkmaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı uluslararası ticarete, işletmelerin rekabet gücünü etkileyen kritik faktörlerden biri etkin bir ulaşım ve lojistik sistemidir. Çeşitli lojistik faaliyetleri birbirine bağlayan ve lojistik maliyetler içinde %50-65 paya sahip olan ulaşım hizmeti, tedarik zinciri boyunca mal ve hizmetlerin güvenli ve etkin dağıtımını sağlayarak ekonomik başarıda ana rolü oynamaktadır.¹ Uluslararası ticaretteki performans önemli ölçüde ulaşım sektörünün etkinlik ve verimliliğine dayanmaktadır.

Dünya ticaretinin %90'ı denizyolu ile gerçekleşmektedir.² Ancak Asya limanlarında yaşanan sıkışıklık ve deniz taşımacılığındaki dalgalanmalar, kapasite fazlası bulunan demiryollarının geliştirilmesi konusunu gündeme taşımıştır. Örneğin Çin'in Shanghai, Qingdao ve Ningbo limanlarında artan ticaret hacmi nedeniyle yaşanan sıkışıklık ve kötü hava koşulları gecikmelere yol açmaktadır.³ Demiryolunun avantajı ucuz ama yavaş durumundaki denizyolu ile pahalı ama hızlı havayolu arasında bir taşımacılık sistemi olmasıdır. Avrupa'dan Çin'e bir ürünün taşıma süresi yaklaşık hava yolu ile 5-9 gün, demiryolu ile 15-19 gün, denizyolu ile ise 37-50 gün sürmektedir.⁴ Özellikle demiryolunun limanlardan uzak iç bölgelere taşımalarda fiyat ve süre açısından denizyoluna göre önemli avantajları bulunmaktadır. David Hummels'in ABD ithalat verilerini kullanarak taşıma sürelerinin ticaret akışlarına etkisini incelediği ve uluslararası taşıma sürelerinde bir günlük kısalmanın ticarete %0,8 artış sağladığı sonucuna vardığı çalışması uluslararası ticarete taşıma sürelerinin önemini ortaya koymaktadır.⁵ Uzak Doğu ve Avrupa arasında denizyolu ve havayoluyla taşınmakta olan çeşitli ürünlerin değerleri dikkate alınarak yapılan bir çalışmada, eğer denizyoluyla taşınan yükün değeri TEU başına 85.000 €'u aşyorsa, bu yükün demiryoluyla taşınmasının maliyet açısından daha avantajlı olacağı tahmin edilmiştir. Öte yandan, havayoluyla taşınan yükün değeri kg başına 550 €'nun altında ise bu yükün demiryoluyla taşınmasının maliyet açısından daha avantajlı olacağı tahmin edilmiştir.⁶

1 Metin Çancı, Murat Erdal. *Lojistik Yönetimi, Freight Forwarder El Kitabı 1*, UTİKAD, İstanbul, Ağustos 2003.

2 International Chamber of Shipping. "Shipping and World Trade", <http://www.ics-shipping.org/shipping-facts/shipping-and-world-trade>; Erişim: 03.11.2018.

3 Lloyd's Loading List. "Port Delays"; <https://www.lloydsloadinglist.com>, Erişim: 08.10.2018.

4 Jakub Jakóbowski, J.Konrad Poplawski, Marcin Kaczmarski. "The Silk Railroad The EU-China Rail Connections: Background, Actors, Interests", *OSW Studies*, Number 72, Warsaw February 2018, p.5.

5 David Hummels. "Time as a Trade Barrier." Unpublished paper, Purdue University, 2001.

6 Steer Davies Gleave. "Research for TRAN Committee: The new Silk Route -opportunities and challenges for EU transport", European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels, 2018, p. 58.

Bu çalışmanın amacı, küreselleşme sonucu ortaya çıkan yeni lojistik anlayışını ve ulaşım yolları arayışını demiryolu yük taşımacılığı açısından değerlendirmek, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada demiryolu taşımasına etkisini ve demiryolunun gelişmesine yönelik paydaşların algı ve beklentilerini incelemektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa-Asya arasındaki ticarete demiryolu taşımacılığı için fırsat yaratan gelişmeler incelenmiş, üçüncü bölümde Avrupa ile Asya arasında demiryolu yük koridorlarını geliştirme çalışmaları değerlendirilmiş, dördüncü bölümde ise demiryolunun gelişmesine yönelik demiryolu paydaşlarının algı ve beklentilerine ilişkin anket sonuçları incelenmiş, son bölümde ise değerlendirme ve sonuçlara yer verilmiştir.

2. Avrupa-Asya Arasındaki Ticarete Demiryolu Taşımacılığı İçin Fırsat Yaratan Gelişmeler

2.1. Artan Ticaret ve Ulaşım Talebi

Üreticiler fabrikalarını maliyet ve erişilebilirlik unsurlarını gözeterek Doğu Avrupa, Kuzey Afrika ya da Asya'ya kaydırmaktadırlar. Bu durum lojistik ve ulaşım zincirinin daha geniş coğrafyaya yayılmasına neden olmaktadır.⁷ Nitekim Çin'in artan ihracatının bir kısmı, batının Çin'e yaptığı yatırımların sonucu üretilen ürünlerin geri batı pazarlarına satılması şeklinde gerçekleşmektedir.⁸ Avrupa ile Çin arasındaki ticarete maliyet avantajı nedeniyle daha çok denizyolu (yaklaşık %98 oranında) kullanılmaktadır.⁹ Denizyolu ile konteyner taşıması 2017 yılında 10 milyon TEU'ya (yirmi ayak konteynere eşit birim) ulaşmıştır. Demiryolu ile yük taşımalarının değer olarak payı yaklaşık %4'tür (22.9 milyar ABD Doları-200.000 TEU).¹⁰ Bunlara bağlı olarak, Asya'dan gelen yüklerin zamanında teslimi amacıyla büyük deniz limanları kaliteli hizmet verme çabasını sürdürmekte, bunun yanında yüklerin bir kısmının karadan taşınması için koridorlar iyileştirilmektedir.

İlk düzenli seferlerin başladığı 2011 yılından bu yana Çin ve AB ülkeleri arasında karşılıklı 3,673'ü 2017 yılında olmak üzere toplam 6,637 yük treni çalıştırılmıştır. Aslında, Uzakdoğu'dan Avrupa'ya demiryolu taşımacılığı yeni bir olgu değildir. Nitekim Japonya'nın Avrupa'ya demiryoluyla gerçekleştirilen ihracatının toplam ihracatı içerisindeki payı, SSCB'nin parçalanmasından sonra

7 EIRAC, *Strategic Intermodal Research Agenda 2020*, December 9, 2005.

8 Jakóbowski et al., Age, p.90.

9 Anatoli Beifert, Yury Shcherbanin, Evgeny Vinokurov. "Trans-Eurasian Land Transport Corridors: Assessment of Prospects and Barriers Challenges and Opportunities of Economic Integration within a Wider European and Eurasian Space", IIASA International Institute for Applied Systems Analysis, 2018, p.1.

10 Jakóbowski et al., Age, p.5.

denizyolu taşımacılığında fiyatlar düştüğünden azalmakla beraber, 1979'a kadar %20'ye ulaşıyordu.¹¹ Son yıllarda, Alman taşımacılık (forwarding) şirketleri farklı bir kombine taşımacılık (intermodal) hizmeti sunmaktadır. İlk aşamada yükler Çin'den Kuzey Koridorundan demiryolu ile Duisburg İç Limanına taşınmakta ve buradan uçakla Brezilya veya ABD'ye gönderilmektedir. Bu şekilde yapılan taşımacılık denizyolu ile yapılandan 15 gün daha kısa, uçakla yapılan taşımacılıktan daha ucuz olmaktadır.¹²

Demiryolu ile yapılan taşımaların 2020 yılında 76.5 milyar ABD Dolarına ulaşması beklenmektedir. Taşımaların üçte ikisi Çin'den Avrupa'ya yapılan taşımalarlardır. Avrupa-Asya arasında demiryolu ile daha çok değeri-yüksek ve sermaye-yoğun ürünler taşınmaktadır. Örneğin, HP 2011 yılından bu yana 4 milyon notebook bilgisayarı Chongqing-Çin'deki fabrikasından Kazakistan, Rusya, Belarus ve Polonya üzerinden Duisburg-Almanya'ya 11.179 km demiryolunu kat ederek 21 günde taşımıştır. Bu şekilde trenle taşınan bir konteynerin maliyeti 10.000 ABD \$'ı bulmaktadır. Bu fiyat havayolu ile taşımının üçte biri, denizyolu ile taşımının iki katı civarındadır. Acer ve Foxconn gibi elektronik şirketleri de aynı güzergahta demiryolunu kullanmaktadır.¹³

2.2. Lojistik Hizmetler ve Demiryolu Taşımacılığında Yeni İşbirlikleri

Ticaret küreselleştikçe lojistik zincirler daha karmaşık hale gelmekte, küresel yönetime ihtiyaç duyulmaktadır. Akıllı tedarik zinciri çözümleri sunan yeni aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Uluslararası ticaret hacminin ve bilgi akışının artması, pazarların serbestleşmesi ve yeni teknolojilerin sunduğu imkanlar taşımacılık ve lojistik firmalarını güçlerini birleştirmeye, yeni işbirliklerine yöneltmiştir.¹⁴ Özellikle rekabetin yoğun olduğu Avrasya bölgesinde demiryolu şirketlerinin tek başlarına başarılı olması zordur, mutlaka komşu demiryolu kuruluşları ile işbirliği ve koordinasyon halinde olmaları gereklidir. Yapılan işbirlikleri sonucu özellikle sınırlarda daha gelişmiş terminaller kurulması, konsolide gümrük işlemleri gibi operasyonel iyileştirmeler ile demiryoluyla taşıma süreleri azaltılmış, kalite artırılmıştır.¹⁵ Örneğin Avrupa-Asya demiryolu yük taşımalarında aktif taşımacılık yapan İsviçre merkezli InterRail, Çin Demiryolu iştirakleri CRCT ve CRIMT ile yakın işbirliği kurarak Çin'den Duisburg ve Madrid'e haftada iki

11 Jakóbowski et al., Age, p.66.

12 Jakóbowski et al, Age, p.89.

13 Cordula Rastogi, Jean-François Arvis, "The Eurasian Connection Supply-Chain Efficiency along the Modern Silk Route through Central Asia", *The World Bank*, 2014, p.45.

14 Theo Notteboom ve Jean-Paul Rodrigue, "Inland Freight Distribution and the Sub-Harborization of Port Terminals", *International Conference on Logistics Strategy for Ports*, Dalian, 22-26 September 2004.

15 Henry Foy, "Eurasian rail company UTL leverages national alliances", *Financial Times*, Moscow, September 26, 2018.

konteyner treni yapmaktadır. Alman Demiryolu Şirketi (DB) ise Rusya Demiryolu Şirketi (RZD) ile 2008 yılında kurduğu Trans Eurasia Logistik (TEL) şirketi ile Trans-Sibirya koridorunda yük taşımacılığı hizmeti vermektedir.¹⁶ Çin ile Avrupa arasında demiryolu ile konteyner taşıma hizmeti veren Kazakistan Ulusal Demiryolu Şirketi (KTZ), Rusya Demiryolu Şirketi (RZD) ve Belarus (RW) Demiryolu Birliğinin ortaklığı ile 2014 yılına kurulan (her bir ortak %33.33 hisseye sahiptir¹⁷) UTLC ERA Birleşik Taşımacılık ve Lojistik (United Transport and Logistics Company-Eurasian Railway Alliance) Şirketi de Avrasya demiryolu yük taşımacılığında iyi bir işbirliği örneği sergilemektedir.¹⁸ TCDD Taşımacılık A.Ş. de 12 Eylül 2018 tarihinde Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergâhı (TITR) kapsamında demiryolu taşımacılığını geliştirmek amacıyla Kazakistan Ulusal Demiryolu Şirketi (KTZ) ile Stratejik İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.¹⁹

2.3. Sürdürülebilir Ulaşım Politikaları

Ulaşım sektörü ekonomik ve sosyal gelişmeye olumlu katkısı yanında enerji gibi yenilenemeyen kaynakların ana tüketicisidir. Öte yandan ulaştırma çevre kirliliğine neden olmakta, insan sağlığını etkilemekte ve sadece ulaşım kullanıcılarına değil toplumun diğer bireylerine de bir maliyet yaratmaktadır. Son yıllarda artan küresel ısınma ve getirdiği doğal afetler, ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi olgusuna ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler arasında optimum dengeyi kurma amacını güden sürdürülebilirlik çerçevesinde daha geniş perspektiften bakmak gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Çin ile Almanya arasında Fujitsu ve Siemens'in organize ettiği tren, %95 daha az zararlı gaz salınımı yaptığı için Yeşil IT (Green IT) olarak sefere konulmuştur.²⁰ Uluslararası ticarete mevcut tarife tercihleri, demiryolu ya da karayolu kullanarak yakın mesafelere yük taşıması yapan yakın ve kara komşusu ortakları (NAFTA ve AB gibi) kayırmaktadır. Ancak bu tercihleri kullanmayıp uzak mesafelere taşımalarda hava yolu kullanımını artmaktadır. Avrupa-Asya arasındaki ticarete havayolunun payı %24 civarındadır. Uluslararası ticarete havayolu kullanımının artışı sera gazı salınımının (GHG) ticaretten %23 - %42 daha hızlı artmasına yol açmaktadır.²¹ Müşterilerin çevreye duyarlılığı ve farkındalığı arttıkça havayı en fazla kirleten havayolundan çevre dostu demiryoluna kayışlar olabilecektir.

16 Kevin Smith, "China-Europe Rail Freight Continues to Soar", *IRJ International Railway Journal*, April 18.2017.

17 UTLC Eurasian Rail Alliance. <https://www.utlc.com>, Erişim: 09.12.2018.

18 Foy, Age, 2018.

19 Tren Haber. <https://www.trenhaber.com>, Erişim: 08.12.2018.

20 Jakóbowski et al., Age, p.76.

21 Anca Cristea, David Hummels, Laura Puzello, Misak Avetisyan, "Trade and the Greenhouse Gas Emissions from International Freight Transport" *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 65, 2013, p.155.

2.4. Çin'in Yeni Bölgesel Kalkınma Stratejileri

Doğu Çin sahip olduğu ekonomik merkezler ve ulaşım yollarına yakınlığı ile yerli ve yabancı yatırımcılar için önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Yapılan yatırımlar ve küresel entegrasyon sonucu Çin'in doğusu gelişmiş ülkeler düzeyinde bir zenginliğe kavuşmuş ancak Çin'in Batısı doğal kaynak zenginliği olmasına rağmen geri kalmıştır.²² Sonuçta ortaya çıkan ve ciddi boyutlara ulaşan bölgesel eşitsizlik sorununu çözmek amacıyla, Çin Hükümeti 2000 yılında 11. Kalkınma Planı çerçevesinde "Batıya Git" stratejisi ile Orta ve Batı Bölgelerde bölgesel kalkınma çalışmalarına hız vermiştir (Şekil 1). Bu kapsamda, Orta ve Batı Bölgelerde otomotiv, yüksek teknoloji, makine gibi sanayi kümeleri kurulmuş ve üretim kıyı bölgelerden Orta Çin'e kaymaya başlamıştır.²³

Şekil 1: Çin'in "Batıya Git" Stratejisine dâhil olan bölgeler

Kaynak: DB Shenker, 2013²⁴

22 İdil Alpaslan Bilgiç, "Bir bölgesel kalkınma hikayesi: Batı Çin", *Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı TEPAV*, Ocak 2013.

23 Rastogi and Arvis, Age, p.96.

24 DB Shenker, Rail Logistics & Forwarding DB Shenker in Hong Kong & South China Shenker International (H.K.) Ltd. National Distribution Department Aug 2013.db shenker pdf, Erişim: 12.09.2018.

Uygulanan politikalar sonucunda limanlardan hinterlanda ulaşım mesafesi uzamış, bunun lojistik ve ulaştırma sektörüne yansımaları teslim süresi ve maliyetin artması şeklinde olmuştur. Söz konusu lojistik gelişmeler Avrupa'dan Çin'in Orta bölgelerine ulaşımında demiryolu taşımacılığını daha avantajlı konuma getirmiştir.

3. Avrupa-Asya Demiryolu Yük Koridorlarını Geliştirme Çalışmaları

Günümüzde uluslararası ticaret güçlü bir organizasyon, düğüm noktalarında akışların senkronizasyonu ve ulaşım altyapısının güçlendirilmesini gerektirmektedir. Uluslararası arenada ulaşım stratejilerinin ve koridor geliştirme çalışmalarının temel amacı uluslararası ticareti kolaylaştırmak, müşteriye kaliteli hizmet sunarken maliyetleri düşürmektir. Avrupa ile Asya arasında giderek artan ticarete deniz taşımacılığı yanında kara taşımacılığının da katkıda bulunması gerektiğinden kara ulaşım koridorlarını geliştirme çalışmalarına hız verilmiştir. Özellikle demiryolu koridorları önümüzdeki yıllarda kritik rol oynayacaktır.²⁵ Bu bağlamda, 1990'dan beri Avrupa-Asya arasında demiryolu taşımacılık koridorlarını geliştirmek Avrupa Birliği (AB), BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE), BM Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) gibi birçok uluslararası kuruluşun temel gündemi olmuştur. Uluslararası projeler ve girişimler sonucu belirlenen ve Türkiye'yi ilgilendiren önemli demiryolu koridorları aşağıda incelenmiştir.

3.1. TEN-T Trans-Avrupa Ulaşım Ağları - Avrupa Demiryolu Yük Koridorları (RFC)

Avrupa Birliğinin Trans-Avrupa Ulaşım Ağları (TEN-T) politikasının ana hedefi, yeni üye ülkelerle entegrasyonu sağlamak ve tek pazarın gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktır. Trans-Avrupa Ulaşım Ağları (TEN-T), Avrupa ulaşım politikasının yaklaşık 25 yıldan beri en önemli projelerinden biri olmuştur, ancak ekonomik ve çevresel etkilerinin değerlendirilmesindeki teknik yetersizlikler, planlama hataları gibi bazı konularda eleştirilmiştir.²⁶

2013 yılında TEN-T politikası gözden geçirilmiş ve 9 ana koridor belirlenmiştir.²⁷ Bu koridorlar kapsamında, daha rekabetçi bir yük taşımacılık sistemi kurma amacıyla Avrupa Demiryolu Yük Koridorları (RFC) oluşturulmuştur (Şekil 2).

Şekil 2'de görüldüğü gibi 9 ana yük koridorundan Orta-Doğu Akdeniz (RFC 7) Koridoru Bulgaristan-Svilengrad'dan Türkiye-Kapıkule sınırına uzanmaktadır.

25 Hülya Zeybek, "Avrasya Ulaşım Bağlantıları ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı 78, Ekim 2006.

26 Ángel Aparicio, "The changing decision-making narratives in 25 years of TEN-T policies", *Conference on Transport Research - WCTR 2016 Shanghai*, 10-15 July 2016, p.3715.

27 European Commission, https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/about-ten-t_en, Erişim: 26.10.2018.

Svilengrad-Kapıkule sınırı Avrupa ile Asya arasında önemli dört demiryolu bağlantı noktasından biri olarak kabul edilmektedir.

Şekil 2: AB'nin ana demiryolu yük koridorları ve Asya ile bağlantı noktaları

Kaynak: www.rne.eu²⁸
Asya ile bağlantı noktaları

- 1 Malaszewicze – Brest (RFC 8)
- 2 Ciema – Chop (RFC 9) and Zahony – Chop (RFC 6)
- 3 Svilengrad – Kapıkule (RFC 7)
- 4 Via Stockholm (RFC 3)

3.2. Avrasya Demiryolu Koridorları

28 RailNetEurope. <http://www.rne.eu/rail-freight-corridors/rail-freight-corridors-general-information/>, Erişim: 25.10.2018.

Literatürde Avrasya demiryolu koridorlarına ilişkin çok çeşitli haritalar bulunmaktadır. Bu haritalar incelendiğinde temel olarak Asya arasında demiryolu koridorlarını iki ana grupta toplamak mümkündür. 1. Kuzey Koridorları-Trans-Sibirya, 2. Güney Koridorları.

Şekil 3: Avrasya Demiryolu Koridorları (Farklı renklerle farklı ray açıklıklarını göstermektedir)

Kaynak: UIC (2017)²⁹

3.2.1. Kuzey Koridorları

Trans-Sibirya Koridoru adı verilen Kuzey Koridoru Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaşmakta olup yaklaşık 13.000 km uzunluğundadır. Trans-Sibirya Koridoru ilk Avrupa-Asya Kara Köprüsü olarak adlandırılmaktadır.³⁰ Şu anda aktif olarak demiryolu taşımacılığının yapıldığı koridordur. Taşıma süresi yaklaşık 16 gün

29 UIC, "Eurasian Rail Corridors What opportunities for freight stakeholders?" STUDY, Paris, September, 2017. p.7.

30 Hülya Zeybek, Uluslararası Demiryolu Politikaları ve Demiryolu Koridorları & Dünya Demiryollarında Yeniden Yapılanma Uygulamaları, TCDD Yayınları No:1999-01 Nisan, Ankara, 1999.

sürmektedir.³¹ Trans-Sibirya Koridorunun iki ayağı bulunmaktadır ancak konteyner trenleri demiryolu hattı daha iyi olduğu için çoğunlukla Rusya-Kazakistan ayağını kullanmaktadır. Çin mevcut Kuzey Koridorlarını, trenleri sübvansede rek (maddi destek sağlayarak) ve yeni varış yerleri açarak desteklemektedir.³²

3.2.2. Güney Koridorları

Avrupa-Çin ticaretinde kullanılan bir diğer demiryolu koridoru, Türkiye'den de geçen Güney Koridorudur. Güney Koridorunda yer alan ülkeler Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'dir. Güney Koridorunun bir ayağı TRACECA hattı üzerinden Kazakistan'ın Aktav ve Kuryk limanlarından Hazar Denizini geçerek Azerbaycan'ın Bakü limanına, oradan Bakü-Tiflis-Kars hattı üzerinden Türkiye'ye ulaşmakta ve Kapıkule sınır kapısından Bulgaristan'a ya da Gürcistan'ın Poti ve Batum limanları ile Karadeniz üzerinden Bulgaristan ve Romanya'ya bağlanmaktadır. Güney Koridorunun diğer ayağı Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan (Türkmenbaşı limanı) üzerinden Hazar Denize ve Azerbaycan'a, nihayet Bakü Tiflis Kars (BTK) hattı üzerinden Avrupa'ya bağlanmaktadır. Diğer koridor da İran üzerinden Türkiye'ye uzanmaktadır.

Güney Koridorundan geçecek trafik potansiyelinin 2027 yılında 19.000 TEU'ya ulaşacağı ve Avrasya demiryolu trafiğindeki payının %3'e erişeceği tahmin edilmektedir.³³ Şu anda Güney Koridorunda düzenli bir tren seferi olmamasına rağmen Çin'in Güney Koridorunu geliştirme çalışmaları temelde Türkiye ile kalıcı bir demiryolu hizmeti kurulması perspektifine dayanmakta ve Çin Demiryolları (CR Express) stratejisinde yer almaktadır.³⁴ Dolayısıyla uzun dönemde Güney Koridorunun işler hale gelmesi beklenmektedir. Özellikle Rusya ile Ukrayna arasındaki sorunlar nedeniyle Kuzey Koridorunda yaşanan sıkıntılar alternatif olarak Güney Koridorlarının geliştirilmesini gerektirmektedir.

Güney Koridorlarında demiryolu altyapısına ve terminallere önemli yatırımlar yapılmaktadır. 2017 yılında hizmete açılan 826 km uzunluğundaki Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı bu önemli yatırımlardan biridir. Söz konusu hat Avrupa'yı Türkiye üzerinden Gürcistan ve Azerbaycan'a bağlamakta dolayısıyla Çin'e ulaşmak mümkün olmaktadır (Şekil- 4).

31 John Kemp, "China develops continent-spanning railroad to Europe", *Reuters*, 7 April, 2016. <https://www.reuters.com/article/us-china-railway-kemp/china-develops-continent-spanning-railroadto-europe-kemp-idUSKCNOX41U7>, Erişim: 16.10.2017.

32 UIC, Age, p.6.

33 UIC, Age, p.10.

34 Jakóbowski et al., Age, p.57.

Şekil 4. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı

Güney Koridorlarını geliştirme konusunda önemli girişimler mevcuttur. Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru TRACECA, Avrupa ve Asya arasında ulaşım koridorlarının geliştirilmesi konusunda en eski girişimlerden biridir. TRACECA, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini Kafkasya ve/veya Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlamak amacıyla Avrupa Birliği (AB) önderliğinde 8 bölge ülkesi³⁵ işbirliği ile 1993 yılında kurulmuştur. 1998 yılında Bakü Zirvesinde imzalanan ve programa Hükümetler arası Komisyon statüsü kazandıran "Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridorunun Geliştirilmesi için Çok Taraflı Temel Uluslararası Ulaştırma Anlaşması"na (MLA) Türkmenistan taraf olmamıştır³⁶. Bugün TRACECA programı 14 ülkeyi kapsamaktadır.³⁷ Ancak, AB'nin TRACECA programından kısmen çekilmesi ve Karadeniz geçişindeki problemler koridorun kullanımının sınırlı kalmasına neden olmaktadır.³⁸

Öte yandan 2015 yılında Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından başlatılan, Türkiye'nin de üye olduğu Trans-Hazar Uluslararası Transit Hattı (TITR) dinamik bir gelişim göstermektedir. Bu girişimin amacı, Çin-AB ve Çin-Türkiye arasındaki konteyner ticaretini kolaylaştıracak çözümleri geliştirmek ve bu hatta demiryolu taşıma maliyetlerini düşürerek Trans-Sibiryaya Koridorlarına alternatif yaratabilmektir.

35 Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan.

36 <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulasirma-koridoru.tr.mfa>, Erişim: 03.12.2018.

37 Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Ukrayna, Moldova, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, İran, Litvanya.

38 Jakóbowski et al., Age, p.52.

TITR ve TRACECA girişimleri kapsamında bölgede ticareti kolaylaştırıcı gümrükleri harmonize edici çalışmalar yapılmakta ve önlemler alınmaktadır.

Demiryolu koridorlarının geliştirilmesi çalışmaları, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında açıkladığı Yeni İpek Yolu (OBOR) girişimi ile ivme kazanmıştır. 2017 yılında Kuşak ve Yol (BRI) olarak yeniden adlandırılan "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı" ve "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" girişimi (Şekil 5) hem karadan hem de denizden Doğu Asya, Orta Asya, Batı Asya, Afrika ve Avrupa'nın birbirine bağlanmasını; "Kuşak-Yol" üzerindeki ülkeler arasında ortaklıklar kurmayı ve bu ülkelerde dengeli ve sürdürülebilir gelişme sağlamayı amaçlamaktadır.

Şekil 5: Kuşak ve Yol (BRI) Yeni İpek Yolu Haritası

Kaynak: McKinsey Company³⁹

Öte yandan **Çin**, ürünlerini Orta ve Batı Avrupa'ya ulaştırmak için "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" projesi kapsamında "Kara-Deniz Ekspres Yolu (zhongou luhai kuaixian)" adı altında Yunanistan'ın Pire limanını geliştirmeyi ve Pire'den

39 McKinsey Company. <https://www.mckinsey.com/industries/capital-projects-and-infrastructure/our-insights/one-belt-and-one-road-connecting-china-and-the-world>, Erişim: 07.08.2018.

demiryolu ile Orta Avrupa'ya ulaşmayı hedeflemiştir.⁴⁰ Bu bağlamda Çin'in büyük denizcilik şirketi COSCO 2009 yılında satın aldığı Pire Limanına demiryolu bağlantısı sağlamış ve Yunan Demiryolu Taşıma Şirketi TrainOSE ile işbirliği yaparak Çin mallarını Pire Limanından blok tren seferleri ile Orta Avrupa'ya ulaştırmaya başlamıştır.⁴¹

Türkiye ile Çin arasında 14 Kasım 2015 tarihinde Antalya'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalanmıştır. 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen "Uluslararası İşbirliği için Kuşak ve Yol Forumu"nda ise taşımacılık, altyapı ve gümrükler arası işbirliğini de içeren konularda Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.⁴²

4. Demiryolunun Gelişmesine Yönelik Paydaşların Algı ve Beklentileri

Uluslararası ticarete demiryolu kullanımını arttırabilmek için öncelikle yük taşımacılığında rol oynayan paydaşların demiryolu algılarını ve demiryolu işleticilerinden beklentilerini belirlemek gereklidir. Burada, paydaşların demiryolu algıları ve beklentileri iki aşamada değerlendirilmiştir: 1. Türkiye'den geçen Güney Koridorunun geliştirilmesine yönelik beklentiler 2. Türkiye'de ana demiryolu kuruluşu TCDD'den beklentiler

4.1. Güney Koridorunun geliştirilmesine yönelik beklentiler

UIC-Uluslararası Demiryolları Birliğinin 2017 yılında yaptırdığı çalışma kapsamında Avrasya demiryolu paydaşlarıyla anket yapılmış ve Türkiye'den geçen Güney Koridorlarının geliştirilmesinde başarı faktörleri analiz edilmiştir. Söz konusu çalışma sonucuna göre, eğer rekabetçi bir fiyat ve hizmet düzeyi sunulursa, demiryolu işleticilerinin Güney Koridorlarından taşımacılık yapmaya açık oldukları görülmektedir. Ancak, bu koridorda Kuzey Koridoruna göre daha fazla sınır geçişi ve ulaşım türü değişimi (Hazar Denizi-Boğaz Geçişi) olması taşıma süresini uzatmakta, güvenilirlik ve işletme maliyetlerinin artışı gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları Tablo-1'de özetlenmiştir.

40 Jakóbowski et al., Age, p.61.

41 Van der Putten et al., Age, p.14.

42 Steer et al., Age, pp.30-31.

Tablo-1. Güney koridorlarının başarı faktörleri (Avrasya demiryolu paydaşlarıyla yapılan anket sonuçları)

Parametre	Talepler-yorumlar
Taşıma süresi	Kuzey Koridoruna göre uzun (Çin-Türkiye arası 17-20 gün) Uzun mesafe, daha fazla sınır geçişi ve ulaşım türü değişimi
Güvenilirlik	Henüz düzenli tren seferi yok. TRACECA kapsamında 2016 yılında DHL'in denemelerinin herbiri 4 günden fazla gecikmeyle sonuçlanmıştır
Dengeli yük miktarı	Çin'e doğru taşımalarda düşük miktar beklentisi var. Çok ayaklı taşımacılık olanaklarının araştırılması gerekmektedir.
Hedef yükler	Henüz belirlenmemiştir.
Fiyat	Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkelerine deniz taşımacılığının kısa mesafeler ve daha etkin bağlantılar nedeniyle Kuzey Koridoruna göre daha rekabetçi olması; Türkiye ve İran'da yüksek şebeke maliyeti

Kaynak: UIC, 2017⁴³

Güney Koridorunda çeşitli test trenleri çalıştırılmakla beraber henüz düzenli bir tren seferi bulunmamaktadır. TRACECA programı kapsamında 2016 yılında DHL çeşitli denemeler yapmış ancak bu denemelerin herbiri 4 günden fazla gecikme ile son bulmuştur. Öte yandan, Çin'e giden taşımalarda oldukça düşük miktar potansiyeli tahmin edilmektedir. Bu nedenle koridor çevresindeki ülkelerden Pakistan, Hindistan, Banglades, İran vb ülkeleri de kapsayan çok ayaklı taşımacılık olanaklarının araştırılması ve ana yük cinslerinin belirlenmesi gerekmektedir. Diğer yandan, demiryolu paydaşları güneyde Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkelerine deniz yolu ile yapılan taşımaların fiyatının, kısa mesafe ve daha etkin bağlantılar nedeniyle kuzeye göre daha rekabetçi olduğunu, ayrıca Türkiye ve İran'da demiryolu şebeke maliyetinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısı ile Güney Koridorunda taşıma maliyetlerinin rekabetçi olabilmesi için demiryolu ile taşıma maliyetlerinin azaltılması gerektiği vurgulanmaktadır.

4.2. Türkiye'ye Etkileri - Demiryollarından Beklentiler

Geo-stratejik açıdan Asya ve Avrupa ile Karadeniz ve Akdeniz arasında köprü konumunda ve üç kıtanın kesişim noktasında olan Türkiye'nin bölgesel entegrasyonda ulaşım ve lojistik açısından önemli üstünlükleri bulunmaktadır. Türk ekonomisinin dış ticaret hacmi milli gelirinden daha hızlı artarak giderek dünyayla

43 UIC, Age, p.13.

bütünleşmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacminin artışına paralel olarak ulaşım talebinde de hızlı bir artış söz konusudur. 2017 yılında 390,8 milyar ABD Doları toplam dış ticaret gerçekleştirilmiş, bunun 157 milyar Doları ihracat, 234 milyar Doları ithalat olmuştur. 2005-2016 yıllarında ihracat Türkiye'de %6.4, dünyada ise ortalama %4.3 artmıştır.⁴⁴ Türkiye 2016 yılı itibarıyla AB ile yaklaşık olarak 160 milyar Dolarlık bir ticaret hacmine sahiptir. Türkiye'nin birinci ortağı Almanya olmaya devam etmiş, ikinci ticaret ortağı ise Çin olmuştur.⁴⁵ Çin 2017'de 23.3 milyar dolar ile Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke konumundadır. Türkiye'nin, Çin'e ihracatı ise 2 milyar 936 milyon Dolar'da kalmıştır. Çin -Türkiye ticaretinin giderek artacağı beklentisi Avrasya ulaşım yollarının geliştirilmesinin önemini daha da arttırmaktadır. İki ülke arasında giderek artan dış ticaret açığına çözüm bulunması önem arz etmektedir.

2017 yılı rakamlarına göre dış ticaretin %58'i denizyolu ile; ihracatın %29'unun, ithalatın ise %16'sının karayolu ile; ihracatın %11, ithalatın ise %14.7'sinin havayolu ile yapıldığı; demiryolunun payının ise %0,5 olduğu görülmektedir.⁴⁶ Asya ülkeleri ile ticarete denizyolundan sonra en çok kullanılan ulaşım türü karayoludur. Demiryolunun payı ise oldukça düşüktür (%1'den az).⁴⁷

Uluslararası ticarete demiryolu kullanımını arttırabilmek için öncelikle yük taşımacılığında ana aktörler olan göndericiler, forwarderlar (taşıma işleri organizatörleri) ve kurumsal paydaşların demiryolu algılarını ve demiryolu işleticilerinden beklentilerini belirlemek gereklidir. Türkiye'de paydaşların demiryolu algıları ve beklentileri Dünya Bankasının "TCDD Yük Pazar Araştırması" projesi kapsamında yapılan ampirik çalışma sonuçlarına dayandırılmıştır. Bu projede taşıma işleri organizatörü (forwarder) ve gönderici 96 şirket (%15'i geçmişte demiryolunu kullanmış ya da hiç kullanmamış müşteriler) ile 13 kurumsal paydaşla 2010 yılında yüzyüze anket yapılmıştır. "Forwarder" terimi nakliye acenta ve şirketleri, lojistik şirketleri; "gönderici" terimi ise üretici, perakendeci, ihracatçı ve ithalatçıyı kapsamaktadır. Kurumsal paydaş terimi doğrudan ya da dolaylı olarak demiryolu politikalarının belirlenmesi sürecine katılan ana aktörleri; bakanlıklar, planlama birimleri, taşımacılıkla ilgili dernekler (Demiryolu Taşımacılığı Derneği-DTD, Uluslararası Nakliyeciler Derneği-UND, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği-UTİKAD), ihracatçı birlikleri, deniz ticaret odaları ve sendikaları içermektedir.

44 WTO, 2018 https://www.wto.org/english/news_e/pres18_e/pr820_e.htm, Erişim: 31.01.2018.

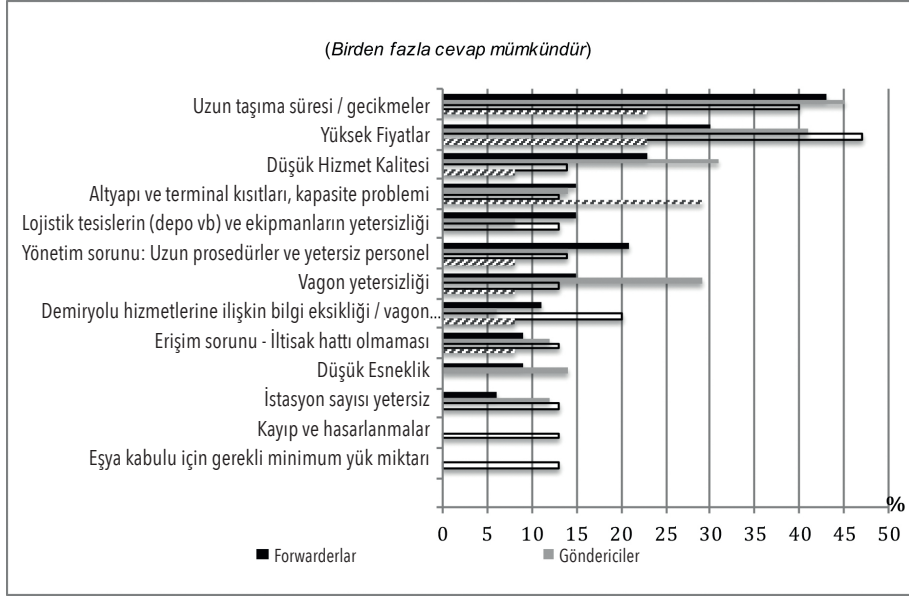
45 TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, Erişim: 12.11.2018.

46 TÜİK, Age, 2018.

47 Hülya Zeybek, *Ulaşım Sektöründe İntermodalite ve Lojistik Alanındaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Demiryolu paydaşlarının demiryolu kullanımını etkileyen faktörlere ilişkin algıları Şekil- 6'da yer almaktadır.

Şekil 6. Türkiye’de paydaşların demiryolu kullanımını etkileyen faktörlere ilişkin algıları

Anket sonuçlarına göre bütün paydaşların birleştiği yük taşımacılığında demiryolu kullanımını etkileyen önemli problem alanlarının “uzun taşıma süreleri” ile “yüksek ve rekabetçi olmayan fiyatlar” olduğu görülmektedir. Taşıma süresi (kapıdan kapıya) karayolu ile rekabet edebilir olmalıdır. Öte yandan taahhüt edilen sürede teslim önemlidir. Kapıdan kapıya teslim maliyeti özellikle kısa mesafelerde karayoluna göre yüksektir. Bu sonuçlar Tablo-1’de yer alan Avrasya Güney demiryolu paydaşlarının Türkiye’de yüksek demiryolu şebeke maliyeti algılarıyla da örtüşmektedir.

Forwarderlar (taşıma işleri organizatörleri) için demiryolu kullanımını etkileyen en önemli faktörler önem sırasına göre uzun taşıma süresi, yüksek fiyatlar, düşük hizmet kalitesi, uzun prosedürler ve yetersiz personel, altyapı ve vagon yetersizlikleri ile gönderilere ilişkin bilgi eksikliği olarak belirlenmiştir. Göndericiler için de aşağı yukarı benzer şekilde sıralama olmakla beraber vagon yetersizliğinin daha fazla önem taşıdığı ve önem sırasında 4. sıraya sahip olduğu görülmektedir. Kurumsal paydaşların ise diğer paydaşların aksine demiryolu kullanımını

etkileyen en önemli faktör olarak altyapı eksikliklerini algıladıkları görülmektedir. Diğer önemli sonuç ise, demiryolunu kullanmayanların kullanmama nedeninin diğer paydaşlardan farklı olarak yüksek fiyat algısı olmasıdır. Demiryolu hizmetlerine ilişkin bilgi eksikliği de demiryolunu kullanmayanların önemli sebepleri arasında yer almaktadır.

Paydaşların demiryollarının geliştirilmesine yönelik öneri ve talepleri Tablo-2’de özetlenmiştir. Taşıma sürelerinin kısaltılması, rekabetçi bir fiyat düzenlemesi ve hizmet kalitesinin yükseltilmesi önerilmekte, özellikle uluslararası koridorlardaki altyapı eksikliklerinin giderilmesi talep edilmektedir.

Tablo 2. Türkiye’de demiryolu taşımacılığının başarı faktörleri (demiryolu paydaşlarıyla yapılan anket sonuçları)

Parametre	Talepler-öneriler
Taşıma süresi	Taşıma süresi uzun, daha hızlı taşıma yapılmalı
Fiyat	Fiyatlar yüksek. Rekabetçi bir fiyat düzenlemesi gerekiyor. Yoğun hatlar ile yoğun olmayan hatlar arasında farklı fiyat uygulanmalı, fiyatlama yükün cinsine göre yapılmalı
Hizmet kalitesi	Hizmet kalitesi iyileştirilmeli, standart getirilmeli, kaliteli personel istihdam edilmeli, müşteriye demiryolu hizmetlerine ilişkin zamanında ve yeterli bilgi verilmeli
Altyapı, terminal, kapasite	Uluslararası koridorlarda yer alan demiryolu hatlarında yük transfer problemleri çözülmeli (Van Gölü, Marmaray-Boğaz geçişi), takip sistemleri kurulmalı, yükleme-boşaltma hizmetleri iyileştirilmeli, kapasite artırılmalı
Etkin olmayan yönetim	Etkin planlama yapılmalı, bürokrasi azaltılmalı

Yukarıda belirtilen sonuçlar demiryolu kullanımının artırılması için altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, hizmet ve yönetim kalitesinin iyileştirilmesi, demiryolu hizmetlerine ilişkin bilgi eksikliklerinin giderilmesi, pazarlama ve halkla ilişkiler çalışmalarına önem verilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, Avrupa ve Asya ulaşım sistemi içinde ve Akdeniz-Karadeniz ulaşım güzergâhı üzerinde olan Türkiye; Avrupa, Balkanlar, Karadeniz, Kafkaslar, Hazar, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için bir dağıtım ve toplama merkezi olabilecek potansiyele sahiptir. Demiryolu taşımacılığının sözkonusu

bölgesel entegrasyonu sağlayacak şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Çünkü büyüyen ve gelişen pazarlara yakınlık, sâdece talebe zamanında ve güvenilir karışılık verildiğinde rekabetçi bir avantaja dönüşebilir. Eğer sınırdaki gecikmeler, etkin olmayan ulaşım ve lojistik hizmetleri dış ticaret ürünlerinin hareketini engellerse, pazarlara yakınlık bir avantaj olmaktan çıkar. Bu sorunlar teslimatların gecikmesine ve pazarda alıcılar nezdinde güven kaybına neden olur. Bu yüzden, demiryolu ulaşımı ve lojistik zincirinde sorunlara bütüncül bir yaklaşımla çözüm bulmak, öncelikle altyapı eksikliklerini ve bölgelerarası işbirliğini geliştirmek gerekmektedir.

Altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi yanında, tedarik zincirinde yer alan aktörleri entegre edecek bilgi sistemlerinin kurulması gerekmektedir. Uluslararası taşımacılık anlaşmalarının ve konvansiyonların uygulanması konusunda komşu ülkelere göre daha iyi konumda olan ve coğrafi açıdan gerçek bir Avrasya ülkesi durumundaki Türkiye’de demiryolu ulaşımı ve lojistik sistemin altyapı ve hizmet kalitesi geliştirilmelidir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Avrupa ile Asya arasında giderek artan ticaret denizyoluna alternatif yeni ulaşım yolları arayışını hızlandırmış, demiryolu koridorlarının geliştirilmesi önem kazanmıştır. Özellikle Çin’in uyguladığı kalkınma politikaları ve Kuşak ve Yol (BRI) Girişimi Asya-Avrupa arasında yük taşımacılığında demiryolu kullanımını desteklemektedir. Türkiye’nin dış ticaret taşımacılığında denizyolu ve karayolunun ağırlığının devam etmesine karşın, Avrupa’ya ve Asya’ya yönelik taşımacılıkta talebin karayolu ile karşılanması uzun vadede sürdürülebilir değildir. Doğuda yeni gelişen ekonomilere yakınlığı, transit ülke konumu, AB’ye üyelik süreci ve giderek artan dış ticareti, Türkiye demiryolu ulaşım altyapısının ve lojistik hizmetlerinin hız, maliyet ve kalite açısından iyileştirilmesi yönünde baskı yapmakta, bu sektörleri daha da önemli hale getirmektedir. Paydaşlar Avrupa’yı Çin’e bağlayan ve Türkiye’den geçen Güney Demiryolu Koridorunun etkin hale gelebilmesi için öncelikle taşıma sürelerinin kısaltılması ve taşıma maliyetlerinin düşürülmesini talep etmektedirler. Ayrıca Güney Koridoru boyunca ve Türkiye özelinde demiryolu altyapısının ve hizmet kalitesinin sürekli iyileştirilmesi beklenmektedir. Demiryolunun müşteriler için bir taşıma alternatifi olabilmesi açısından demiryolu kalite algıları bilgilendirme ve eğitim ile yükseltilmeli, müşteri talep ve beklentileri sürekli değerlendirilerek karşılanmalıdır.

Kaynakça

- Aparicio, Ángel. "The changing decision-making narratives in 25 years of TEN-T policies", *Conference on Transport Research - WCTR 2016 Shanghai*, 10-15 July 2016.
- Beifert, Anatoli, Yury Shcherbanin ve Evgeny Vinokurov. "Trans-Eurasian Land Transport Corridors: Assessment of Prospects and Barriers Challenges and Opportunities of Economic Integration within a Wider European and Eurasian Space", IIASA International Institute for Applied Systems Analysis, 2018.
- Bilgiç, İdil Alpaslan. "Bir bölgesel kalkınma hikayesi: Batı Çin", *Ekonomi Etütleri Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı TEPAV*, Ocak 2013.
- Çancı, Metin ve Murat Erdal. *Lojistik Yönetimi, Freight Forwarder El Kitabı 1*, UTİKAD, Ağustos İstanbul, 2003.
- Cristea, Anca, David Hummels, Laura Puzello ve Misak Avetisyan. "Trade and the greenhouse gas emissions from international freight transport", *Journal of Environmental Economics and Management*, 65, 2013. pp. 153-173.
- DB Schenker, Rail Logistics & Forwarding DB Schenker in Hong Kong & South China Schenker International (H.K.) Ltd. National Distribution Department Aug 2013, db schenker pdf, Erişim: 12.09.2018.
- EIRAC. *Strategic Intermodal Research Agenda 2020*, December 9, 2005.
- European Commission. https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/about-ten-t_en, Erişim: 26.10.2018.
- Foy, Henry. "Eurasian rail company UTLC leverages national alliances", *Financial Times*, Moscow, September 26, 2018. <https://www.ft.com>, Erişim: 08.12.2018.
- Frans-Paul van der Putten (ed.) Francesco Saverio Montesano Johan van de Ven Peter van Ham. "The Geopolitical Relevance of Piraeus and China's New Silk Road for Southeast Europe and Turkey", Clingendael Report, 2016.
- Hummels, David. "Time as a Trade Barrier" Unpublished Paper, Purdue University, 2001.
- International Chamber of Shipping. "Shipping and World Trade", <http://www.ics-shipping.org/shipping-facts/shipping-and-world-trade>; Erişim: 03.12.2018.
- Jakóbowski, Jakub, J. Konrad Poptawski, Marcin Kaczmarski, "The Silk Railroad The EU-China Rail Connections: Background, Actors, Interests", *OSW Studies*, Number 72, Warsaw, February 2018.
- Kemp, John. "China develops continent-spanning railroad to Europe", Reuters, 7 April, 2016. <https://www.reuters.com/article/us-china-railway-kemp/china-develops-continent-spanning-railroad-to-europe-kemp-idUSKCN0X41U7>; Erişim: 16.10.2017.
- Lloyd's Loading List. "Port Delays"; <https://www.lloydsloadinglist.com>; Erişim: 08.10.2018.
- McKinsey Company. <https://www.mckinsey.com/industries/capital-projects-and-infrastructure/our-insights/one-belt-and-one-road-connecting-china-and-the-world>; Erişim: 08.08.2018.
- Notteboom, Theo ve Jean-Paul Rodrigue. "Inland Freight Distribution and the Sub-harborization of Port Terminals", ICLSP2004, International Conference on Logistics Strategy for Ports, Dalian, 22-26 September 2004.

- RailNetEurope. <http://www.rne.eu/rail-freight-corridors/rail-freight-corridors-generalinformation/>, Erişim: 25.10.2018.
- Rastogi, Cordula and Jean-François Arvis. "The Eurasian Connection Supply-Chain Efficiency along the Modern Silk Route through Central Asia", *The World Bank*, 2014.
- Smith, Kevin. "China-Europe rail freight continues to soar" *IRJ International Railway Journal*, April 18, 2017.
- Steer Davies Gleave. Research for TRAN Committee: The new Silk Route –opportunities and challenges for EU transport, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels, 2018.
- TC Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa>, Erişim: 03.12.2018.
- Tren Haber. <https://www.trenhaber.com>, Erişim: 08.12.2018.
- UIC. "Eurasian Rail Corridors What opportunities for freight stakeholders?" STUDY Paris, September 2017.
- UTLC Eurasian Rail Alliance. <https://www.utlc.com>, Erişim: 09.12.2018.
- Zeybek, Hülya. "Avrasya Ulaşım Bağlantıları ve Türkiye", *Stratejik Analiz*, Sayı 78, Ekim, 2006.
- Zeybek, Hülya. *Ulaşım Sektöründe İntermodalite ve Lojistik Alanındaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Zeybek, Hülya. *Uluslararası Demiryolu Politikaları ve Demiryolu Koridorları & Dünya Demiryollarında Yeniden Yapılanma Uygulamaları*, TCDD Yayınları No:1999-01, Ankara, Nisan 1999.

ASKERİ DARBELERİN SEBEPLERİ, DİNAMİKLERİ VE İDEOLOJİK TEMELLERİ - İRAK ÖRNEĞİ

REASONS, DYNAMICS AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE
MILITARY COUPS - THE CASE OF IRAQ

HASAN EMİR AKTAŞ*

ABSTRACT

Although military coups are political phenomena, which have occurred since the earlier eras in history, they have both increased in number and undergone structural transformations from the turn of the twentieth century. Today, coups are regarded as one of the significant threats against democratic and civilian governments and are usually studied under the headline of political violence. As coups are unwelcome events for democratic governments, the reasons and conditions causing coups are topics, which have frequently been studied. In this paper, we have first examined causes, dynamics and ideological foundations of the coups in general and then studied coups in Iraq with regard to these overall causes and conditions. Until 1968, Iraq was one of the countries which had witnessed coups most frequently, but after that year, no coups occurred. Both this fact and Iraq's colonial past, multi-ethnic and sectarian social structure and newly shaped political system make this country a case worth studying on this issue. We can determine causes, dynamics and ideological foundations of the Iraqi coups as follows: Political instability especially arising from the multi-ethnic and sectarian structure, anti-imperialist and nationalistic reactions against British mandate and its Iraqi extensions, institutionalization of the prominent role of the military in civilian politics, prevalence of political violence and socio-economic changes and conflicts.

Keywords: Iraq, Reasons of the Coups, the Middle East.

ÖZ

Askeri darbeler tarihin önceki dönemlerinden bu yana var olan bir olgu olsa da yirminci yüzyılda hem sayı olarak artmış, hem de yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bugün darbeler demokratik ve sivil yönetimlerin karşısındaki en büyük tehditlerden biri olarak görülmektedir ve siyaset biliminde genellikle siyasi şiddet başlığı altında incelenmektedir. Askeri darbeler demokratik yönetimler için istenmeyen olaylar olduğu için darbelerle yol açan sebepler ve şartlar sıklıkla incelenen konulardan biridir. Bu çalışmada da önce modern dönemdeki darbelerin sebepleri, dinamikleri ve ideolojik temelleri ele alınmakta, daha sonra da bu genel sebep ve şartlar çerçevesinde Irak'taki darbeler değerlendirilmektedir. Irak 1968'e kadar askeri darbelerin en çok yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. 1968'den sonra ise bu ülkede herhangi bir darbe gerçekleşmemiştir. Gerek bu durum ve gerekse sömürge geçmişi, çok unsurlu ve karmaşık sosyal yapısı ve yeni şekillenen devlet düzeni Irak'ı bu hususta incelenmeye değer bir örnek haline getirmektedir. Irak'taki darbelerin sebepleri, dinamikleri ve ideolojik temelleri şu şekilde tespit edilebilir: Bilhassa çok unsurlu yapıdan kaynaklanan istikrarsızlık, İngiliz vesayetine ve onun Irak'taki yerli uzantılarına yönelik anti-emperyalist ve milliyetçi tepkiler, ordunun sivil siyasetteki rol ve ağırlığının kurumsallaşması, siyasi şiddetin yaygınlaşması ve yerleşmesi; sosyo-ekonomik değişimler ve çelişkiler.

Anahtar Kelimeler: Irak, Darbeler, Darbelerin Sebepleri, Orta Doğu.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5808-8576>

Makale Atfı Bilgisi: AKTAŞ E. Hasan, (2019). Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri ve İdeolojik Temelleri - Irak Örneği, *Avrasya Etüdleri*, 155-178.

Gönderim Tarihi: 24.05.2019 Kabul Tarihi: 24.09.2019

1. Giriş

Darbeler siyasi iktidarın, çoğunlukla ülkedeki askeri güçler tarafından, anayasal olmayan bir süreçle ani ve cebri şekilde ele geçirilmesidir. Şiddet, çoğu durumda darbe sürecinde yer alan bir unsurdur. Darbeler, diğer bir siyasi şiddet şekli olan devrimlerden başlıca iki şekilde ayrılmaktadır: Birincisi darbeler devlet mekanizması içerisinde yer alan sınırlı bir grup ve kahir ekseriyetle ordu tarafından gerçekleştirilmekte, dolayısıyla kitlesel bir eyleme dayanmamaktadır. İkincisi de darbeler siyasi sistemde köklü bir değişiklik yapmak yerine, hükümeti veya yönetici grubu değiştirmekle iktifa etmektedir. Diğer bir ifadeyle darbeler devrimlere nazaran, değişim konusunda çok daha ihtiyatlı ve tutucudur.¹

Özellikle 20. yüzyıl, başta Afrika, Latin Amerika, Orta Doğu ve bazı Asya ülkelerinde olmak üzere birçok darbeye sahne olmuştur. Darbelerin yapılaş biçimine ve sivil siyaset alanına müdahalenin kapsamına göre çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Mesela Eric Nordlinger² darbeyi yapan askeri unsurun kullandığı siyasi gücün kapsamına ve siyasi ve ekonomik amaçlarına göre darbeleri üç gruba ayırmaktadır: (1) Arabulucular (moderators) rolündeki askeri grup, mevcut hükümet yapısını korumakta, sadece onun uygulamalarını bir veto yetkisiyle denetlemektedir; (2) Muhafız rolündeki grup, iktidarı elinde tutmakta ve siyasi ve ekonomik bazı amaçları çerçevesinde siyasi sistemde aksak bulduğu bazı alanlarda değişiklikler yapabilmektedir ve (3) Yönetici grup ise iktidara daha uzun vadeli ve geniş kapsamlı olarak el koymakta ve siyasi yapıda geniş çapta, ekonomik ve sosyal yapıda ise kısmen bir değişimi amaçlamaktadır.

Bu sınıflandırmaya göre mesela Türkiye'deki 1960 ve 1980 darbelerinin daha çok ikinci kategoriye dâhil olabileceğini söylemek mümkündür. 12 Mart 1971 muhtırası ise birinci kategoriye daha yakındır. 1960 darbesini yapan Milli Birlik Komitesindeki on dörtler ve daha sonra yapılan darbe teşebbüslerinde rol alan gruplar, üçüncü kategoride bir müdahaleyi amaçlamışlar, ama başarılı olamamışlardır. 1952 Mısır darbesi uzun vadeli ve kapsamlı sonuçları dikkate alındığında üçüncü kategoriye örnek verilebilir.

2. Dünyadaki Darbelerin Sebepleri ve Dinamikleri

2.1. Sivil hükümetin meşruiyetinin zayıflaması

Kuşkusuz ki meşruiyetin azalması darbe yapan askeri unsurlar açısından, demokratik bir hassasiyetten kaynaklanan bir kaygı değil, darbenin halk

1 Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s.489.

2 Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics*, Yale University Press, New Haven, 1977, s.21-22.

kesimlerinden asgari bir kabul görmesi açısından önemlidir. Genellikle sivil hükümetin ya da devletin meşruiyetinin zayıflaması ya ülkede devlet otoritesinin zayıflaması sonucunda hukuki düzenin ve güvenlik sisteminin etkisiz hale gelmesi veya baskıcı ve dışlayıcı bir iktidar yapısının ortaya çıkmasıyla halktaki veya siyasi elitteki bazı grupların sivil iktidara olan güven ve bağlılıklarının ciddi şekilde azalması şeklinde tezahür etmektedir.³

Türkiye'deki 1980 darbesi birinci ihtimale örnek oluşturabilir. Nitekim darbe öncesi dönemdeki ciddi anarşi ve şiddet, siyasi istikrarsızlık ve derin ekonomik kriz, ordunun müdahalesi için zemin hazırlamıştır. Hatta ordu 1979'dan itibaren gelişmelere müdahil olma eğilimine girmesine rağmen, şartların biraz daha olgunlaşmasını, diğer bir ifadeyle darbenin halktaki meşruluk derecesinin yükselmesini beklemişlerdir.⁴

Sivil siyasi iktidarın baskıcı bir otorite uygulayarak halk kesimlerini ve başka siyasi elit gruplarını dışlamış olması, askeri grupların darbe planlamasında göstermelik bir sebep olarak görülebilir. Çünkü buradaki baskıcı ve dışlayıcı bir sivil yönetimin dışlanan bu gruplar açısından, kurulacak bir askeri cuntadan daha kötü olması düşük bir ihtimaldir. Nitekim darbeler sonrası kurulan askeri düzenlerin en küçük bir muhalefete dahi tahammül edemedikleri ve bazı darbe süreçlerinde “hukuklaştırılmış cinayetlerin” gerçekleştirildiği görülmektedir. Mesela Arjantin'deki 1976 darbesinde 30 bin kişi ortadan kaybolmuş, 1973 Şili darbesinde 3 bin kişi öldürülmüş ve yine küçük bir ülke olan Guatemala'da 1954'te gerçekleşen darbe sürecinde ve sonrasında 20 bin kişi öldürülmüştür.⁵ Yine mesela Türkiye'deki 1960 darbesi hükümetin çeşitli baskılar uygulamak ve bazı kesimleri dışlamak suretiyle meşruiyetini kaybettiği gerekçesiyle yapılmıştır. Fakat darbe sonrası kurulan askeri düzenin uygulamaları sonucunda daha geniş bir kesim baskıya uğramış ve daha büyük bir toplumsal grup birçok haklarından mahrum bırakılmıştır.

Ama eğer bu baskıcı sivil iktidar askeri grupların kendilerini de dışlamaya başlamışsa, o zaman bu durum onların müdahaleye girişmeleri için gerçek bir sebep olabilir. Mesela Türkiye'deki 1960 darbesinde askeri unsurlar siyasi, ideolojik ve ekonomik olarak kısmen böyle bir dışlanmışlık hissetmiştir.

2.2. Ekonomik gerilik ve durgunluk

Darbelerin birçoğunun ekonomik bakımdan kalkınmamış ülkelerde meydana gelmesi darbeler ile ekonomik gelişme ve performans arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu anlamına gelebilir. Diğer taraftan Latin Amerika ülkelerinde

3 Donald Wintrobe, "Autocracy and Coups d'Etat", Public Choice, No. 152 (2012), pp.117-118.

4 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.281-283.

5 Michael G. Roskin vd., *Siyaset Bilimi*. (Çev. Atilla Yayla), Adres Yayınları, Ankara, 2013, s.358-359.

1970'lerden itibaren ekonominin gelişip refahın artmasıyla askeri müdahale eğilimindeki azalma aynı döneme tekabül etmektedir. Yaygın yoksulluk ve sosyal eşitsizlik halkın sivil iktidara desteğinin azalmasına yol açmakta ve askerin bu boşluğu doldurma vaadiyle müdahaleye girişmesine zemin hazırlamaktadır.⁶

Burada da olayı şu açıdan görmek mümkündür. Askeri grupların ekonominin geri ve durgun olması ve ekonomik yapıda eşitsizlik bulunması durumunda gerçekten bu ekonomik problemleri çözmek amacıyla harekete geçmesinden daha mantıklı olan ihtimal, ekonomik çöküntü dönemlerinde darbelerin halka alternatif maliyetinin düşmesidir. Bu şekilde, toplum kesimlerinin, darbe sonucunda kaybedecekleri fazla bir şey kalmaması sebebiyle, darbeye karşı direnç ve tepkisinin düşük olacağını dikkate alınmasıdır.

2.3. Askeri yapıların demokratik ilkelerle bağdaşmayan rol algıları

Birçok Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkesinde silahlı kuvvetler kendilerini milli çıkarların ve milli varlığın nihai muhafızları olarak görmekte ve bu şekilde demokratik bir sistemin silahlı kuvvetler için kabul edebileceğinin çok ötesinde bir görev tanımlamasına göre hareket etmektedir.⁷ Latin Amerika'da bu teamül sadece ordunun sivil iktidarla olan fiili ilişkilerinde değil, anayasal gelenekte de mündemiç bulunmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda tedvin edilen Latin Amerikan anayasalarının birçoğunda orduya iç düzeni ve güvenliği koruma hususunda geniş bir rol verilmiş, yargı alanında askeri unsurlara ayrıcalıklar tanınmış ve ordu, yürütmenin, hükümet gibi aktif bir kolu olarak konumlandırılmıştır.⁸

2.4. Yabancı güç odaklarının etki ve yönlendirmeleri

Bilhassa Soğuk Savaş döneminde dünyadaki büyük devletler, aralarındaki güç çatışması ve üstünlük mücadelesi çerçevesinde daha küçük devletlerin siyasi yapısını kendi siyasetleri istikametinde dizayn etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede yapılan müdahalelerde bazen müdahaleci dış güç, müdahale edilecek ülkedeki askeri bir unsuru bu amaçla organize etmekte, bazen zaten müdahale potansiyeli bulunan bir askeri grubu desteklemekte veya kendi yapacağı bir müdahalede yerli askeri unsurları kullanabilmektedir. Dünyada darbelerin en yoğun olduğu dönem 1960-1990 dönemidir. Bu durumu iki faktörle açıklamak mümkündür. Birincisi bu dönemde Afrika ve Asya'daki çok sayıda sömürge ülkesinin bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte, devlet ve hükümet sistemini henüz yapılandıramamış ve konsolide edememiş olmalarıdır.

6 Heywood, *Siyaset*, s.489.

7 Birsen Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.32-33.

8 Brian E. Lovemann, "Military Constitutionalism", *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London & New York, 2001, p.538.

İkincisi de bu dönemin Soğuk Savaşın yoğun olduğu bir döneme tekabül etmesidir. Dolayısıyla özellikle blok lideri ülkeler, nüfuz alanlarındaki diğer ülkeleri, oynadıkları siyasi satrancın taşları olarak görmüş ve rakibine karşı üstün gelebileceği bir hamle yapmak için bu ülkelerde darbe dâhil hiçbir taktiği denemekten geri durmamışlardır.

Eldeki tarihi veriler ve yapılan akademik analizler, Latin Amerika'daki darbelerin birçoğunda, 1823 Monroe Doktrini çerçevesinde Amerika kıtasını kendisine nüfuz alanı olarak belirleyen ABD'nin açık veya dolaylı rolünün olduğunu göstermektedir.⁹ ABD'nin Ortadoğu ülkelerinde de 1953 İran darbesinde, 2013 Mısır darbesinde ve 2016 Türkiye darbe girişiminde açık bir rolü vardır. 1953'te ABD ile İngiltere istihbaratlarının (CIA ve MI6) işbirliği halinde planladıkları ve Şah'a bağlılığını sürdüren askeri birlikleri kullandıkları darbe, İngiliz-İran Petrol Şirketinin kontrolündeki İran petrolerini millileştiren Başbakan Musaddık'ı devirmeyi amaçlıyordu. ABD ve İngiltere bu darbeyi İranlıların sevdikleri Şahlarını kurtarma operasyonu veya İran'ı komünist Tudeh Partisinin ihtilal ve potansiyel tahakkümünden kurtarma harekâtı olarak lanse etse de gerçekte bunun İngiltere'nin İran'daki ekonomik çıkarlarının yanı sıra, Batı'nın petrol piyasalarındaki kontrolünü garanti altına almayı amaçladığı bu ülkelerin gizli yazışmalarından anlaşılmaktadır.¹⁰ 1953 İran darbesi (İstihbari ismiyle Ajax Operasyonu), dış odaklar ile içerdeki bazı mihraklar arasındaki açık bir işbirliğinin sonucu olmak bakımından farklı tipolojide bir darbedir. Batı bloğunun Musaddık'ın millileştirme kararından sonra dünya ölçeğinde uyguladığı ambargo da İran ekonomisini sıkıntıya sokarak Musaddık'ın meşruiyetinin, darbeye giden süreçte zayıflamasına yol açması bakımından yine farklı bir tecrübe teşkil etmiştir.

1953 İran darbesi Irak'ta 1941'de Raşid Ali hükümetinin İngiliz müdahalesiyle devrildiği askeri harekâta bir yönüyle benzese de 1941'deki olay bir darbeden daha çok Irak milli hükümetine bağlı güçler ile İngiliz manda kuvvetleri arasındaki bir muharebe şeklinde cereyan etmiştir. Diğer bir ifadeyle bu mukayeseden şu sonuca varabiliriz: bir ülkedeki hükümete yönelik bir müdahale veya harekâtın darbe sayılabilmesi için yerli askeri unsurların bu harekât içinde yer alması gerekmektedir.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği de kendi nüfuz alanını genişletmek için bazı darbeleri yönlendirmiş ve açık veya dolaylı destek vermiştir. Mesela Afganistan'da 1978'de komünist bir ideolojiye ve siyasete sahip olan Afganistan Demokratik Halk Partisi tarafından gerçekleştirilen darbeyi, Sovyetler Birliği'nin planlamış, yönlendirmiş veya en azından desteklemiş olma ihtimali yüksektir.¹¹ Nitekim

9 Clayton L.Thyne, "Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of US Foreign Policy on Coups in Latin America", *Journal of Peace Search*. (47)4, (2010), p.451.

10 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2008, p. 118-122.

11 Amin Saikal, *Modern Afghanistan*, İ.B. Tauris, London & New York, 2004, p.183.

komünist hareketin liderlerinden olan Hafızullah Emin 1979'da iktidarı eline geçirerek, Afganistan'ı Sovyet güdümünden uzaklaştırmaya çalışınca Sovyet güçleri kendisini hain ilan etmiş ve Afganistan'a havadan ve karadan saldırarak Hafızullah Emin'i kendini korumak için intikal ettiği müstahkem Taçbeg Sarayında öldürmüş ve Afganistan'ı işgal etmiştir.¹²

2.5. Pretoryanizm

Bir ülkede daha önce darbe olmuş olması o ülkede darbe ihtimalini yükselten bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu durumu açıklayan birkaç izah şu şekildedir: Birincisi bir ülkede bir darbe olmuşsa, bu ülkedeki şartların ve dinamiklerin darbe olmasına müsait olduğu ve dolayısıyla başka darbelerin de gerçekleşme ihtimalinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. İkincisi, darbe, yapısı gereği anayasal düzenin ve hukuki teamüllerin dışında gerçekleşen bir olay olduğu için mevcut siyasi ve sosyal kurumların meşruiyetini zayıflatabilmektedir. Bir kere kalp krizi geçiren insanın tekrar geçirme ihtimalinin daha yüksek olması gibi darbe de demokratik sistemin yerleşik kurumlarının direncini, meşruiyetini, güvenilirliğini ve kararlılığını zayıflatmaktadır. Son bir açıklama olarak da darbe sonucu kurulsun veya kurulmasın, yeni kurulan rejimlerin yerleşmiş ve kurumsallaşmış rejimlere nazaran daha fazla istikrarsızlık potansiyeli taşıması olgusudur.¹³

2.6. Uzlaşma Teorisi

Rebecca L. Shiff çalışmasında bir ülkede askerlerin sivil siyasete müdahale edip etmemesini "uzlaşma teorisi" (concordance theory) ile açıklamaktadır.¹⁴ Shiff'in teorisine göre bir ülkede asker, sivil elit ve halk arasında bir uzlaşma durumu varsa, burada asker, sivil yönetim alanına müdahale etmeyecektir. Yazar askeri müdahalenin olmamasını askerin profesyonelleşerek askeri alana çekilmiş olmasına bağlayan hâkim görüşe katılmadığını söylemekte ve İsrail, Hindistan ve devrim sonrası ABD'deki sivil-asker ilişkilerini buna örnek göstermektedir. Mesela İsrail siyasi yapısı içerisinde gerek muvazzaf ordu mensuplarının ve gerekse emekli askerlerin belirgin bir rolü bulunmaktadır. Fakat asker, sivil elit ve halk arasında, mevcut siyasi düzenin kurallarına uyma konusunda bir uzlaşma olduğu için müdahale etmemektedir. Yazar birkaç darbe yaşamış bulunan Pakistan'ı da bu üç grup arasındaki uzlaşmazlığa örnek vermektedir. Türkiye açısından da 1950'ye kadarki durumu

12 Mazullah Daulaty, "Military and Politics in Afghanistan", Afghanistan: Centre for Strategic Studies, Ministry of Foreign Affairs, 2014, pp.217-219.

13 Christopher D. Moore, "Political and Military Coups", 21st Century Political Science, Sage, California & London, Sage, 2011, pp.126-127.

14 Rebecca Shiff, *The Military and Domestic Politics - A Concordance Theory of Civil - Military Relations*, Routledge, London & New York, Routledge, 2009, pp.32-33.

buna örnek vermek mümkündür. Bu dönemde askeri elit ile siyasi elit ittifak içerisindedir, yani aralarında uzlaşma vardır. Fakat 1950'den sonra bu uzlaşma ortadan kaybolmuş ve asker siyasi düzene müdahale etme eğilimine girmiştir.

2.7. Alt kademelerden gelen darbelerde sınıf farkı etkisi

Darbelerin ordunun alt kademelerinden geldiği durumlarda, üst kademe ile orta ve alt kademe arasındaki ekonomik ve sosyolojik farklılık, darbeye zemin hazırlayan dinamiklerden biri olabilmektedir. Dolayısıyla eğer ordunun üst kademeleri mevcut hâkim elit düzenin bir parçası olarak görülüyorsa, alt kademelerden kaynaklanan bir askeri müdahale bütün bu hâkim elit yapıya bir başkaldırı niteliği taşıyabilmektedir. Kandehe ordu kademeleri arasındaki bu sınıf farklılığından kaynaklanan bölünmenin Afrika ülkelerinde de mevcut olduğunu anlatmakta ve bunu ordudaki müdahalelerde “sınıf yaklaşımı” diye ifade etmektedir.¹⁵ Kandehe'e göre eğer askeri hiyerarşinin üst kademeleri hâkim düzenin bir parçası ise, darbe yapsalar bile bu darbe daha çok kurulu düzeni korumaya yönelik olmakta, alt kademeler daha mahrum ve dezavantajlı kesimlerle bağlantı içinde oldukları için, onlardan kaynaklanan müdahaleler, daha kapsamlı bir siyasi ve sosyo-ekonomik değişimi hedeflemektedir. Alt kademedeki subayların mevcut hükümet dönemindeki sosyo-ekonomik şartlarının, beklentilerini karşılamamasını da bu çerçevede değerlendirebiliriz. Yani askeri yapıda sosyo-ekonomik durumdan kaynaklanan tatminsizlik ve bunun darbe şeklinde bir tepkiye yol açması, hem alt kademe subayların mensubu oldukları sosyo-ekonomik sınıfın şartlarıyla ilgili mahrumiyet algılamalarından, hem de alt kademe subaylar olarak teşkil ettikleri mesleki sınıfın mevcut sosyo-ekonomik düzenden kaynaklandığını düşündükleri hayal kırıklıklarından kaynaklanabilmektedir.

Darbeci subayların orta ve alt-orta sınıftan gelmeleri ve mevcut hükümet(ler) döneminde ekonomik durumlarının bozulması olgusuna 1908 Jön Türk darbesinde, Mısır'daki 1952 Hür Subaylar darbesinde ve 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de gerçekleşen darbede rastlanmaktadır. Osmanlı Devletinde 1881'de yapılan Duyun-i Umumiye düzenlemesi sebebiyle devletin ekonomik yükü ağırlaşınca, sonraki yıllarda alt kademedeki subayların maaşları iki ayda bir ödenmeye başlanmış ve bu da onların iktidarı devirmeye yönelik planlarını hızlandıran bir faktör olmuştur.¹⁶ Yine bu darbeyi kurgulayan ve sahneye çıkan grup çoğunlukla alt-orta sınıflardan gelen alt kademe subaylardan oluşmaktadır. Bunlar çoğunlukla mevcut yönetici sınıfın dışından geldiklerinden, amaçlarına varmak için mevcut siyasi düzeni gerektiğinde zor kullanarak değiştirmeye hazır dılar.¹⁷

15 Jimmy Kandehe, *Coups from Below*, Palgrave, New York, 2004, pp.13-15.

16 Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid - Zamanı ve Şahsiyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s.89.

17 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.2, E Yayınları, İstanbul, 2010, p.318.

1952'deki Mısır darbesini gerçekleştiren alt kademe genç subaylar, aynı şekilde çoğunluğu alt-orta sınıftan küçük toprak sahibi köylülerin, alt kademe bürokratların ve küçük ölçekli tüccarların çocuklarıydı; birkaçı ise orta sınıftan ailelere mensuptu.¹⁸ Türkiye'de gerçekleşen 1960 darbesinin aktörlerinin çoğu alt kademe subaylardı. Demokrat Parti'nin özellikle 1955'ten sonraki döneminde, ekonomik dengelerin bozulmasıyla birlikte enflasyonda ciddi bir yükselme olmuş ve bu yükselmeden en çok sabit gelirli kesimler ve bu arada alt ve orta kademe askerler etkilenmiştir.

Kuşkusuz ki subayların sosyo-ekonomik geçmişi ve mevcut düzendeki ekonomik durumları onların darbe hareketine girişmelerini belirleyen tek faktör değildir. Elbette ideolojik ve siyasi zihniyet altyapısının da böyle bir hareketi meşrulaştırmaya elverişli olması gerekmektedir. Fakat eğer mevcut hükümetle ve hâkim siyasi ve ekonomik elite ideolojik ve siyasi bir uyumsuzluk varsa, ekonomik mahrumiyet hissi darbe hareketini hızlandırmada önemli bir faktör olabilir. Nitekim Ted Robert Gurr de devrimlerin patlak verme sebeplerini açıklarken mutlak mahrumiyet yerine, nisbi mahrumiyete (relative deprivation) dikkat çekmektedir.¹⁹ Elbette bu çalışmada incelediğimiz olaylar birer devrim değil, darbedir. İktidarı ele geçirme sürecinde geniş bir toplum kesiminin desteğine dayanmamışlardır. Fakat sayılan bu örnekler, darbe hareketinin askeri hiyerarşinin üst kademesinden kaynaklandığı örneklerden de biraz farklıdır. Bu ikinci durumda, yani darbenin ordunun üst kademesinin inisiyatifiyle gerçekleştiği durumda olay daha çok bir iktidar oyunu şeklinde cereyan etmektedir. Hâlbuki birincide iktidarı devirmeye yönelik hareket bir devrim değildir ama olayın aktörlerinin toplumsal sınıflarla bağlantısı vardır ve Batatu'nun dediği gibi bunları darbeye sevk eden hareket ve tepkiler, bilinçli ve planlı olarak mensup oldukları sosyal grupların uzantısı olmasa da bu insanlar ortak bir sosyal sınıfa veya tabakaya mensup oldukları için, siyasi olaylara ve gelişmelere benzer açılardan yaklaşmaktadır.²⁰

3. Darbelerin İdeolojik Temelleri

3.1. İdeolojilerin Etkisi

İdeolojilerin darbeler üzerinde ciddi bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Özellikle totaliter ideolojiler ve aşırı milliyetçilik, muhalif olduğu grupları dışlama ve onları vatana ihanet derecesine kadar çeşitli ithamlarla yaftalama potansiyeli taşımaktadır. Çünkü ideolojiler kendi içinde bütünlüğü olan bir dünya görüşü inşa ederken kendilerini mutlak doğrular olarak kabul etmekte ve kendi dışındaki görüşleri bütünüyle reddetmektedir.

18 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.339.

19 Roskin vd., *Siyaset Bilimi*, s.361-362.

20 Hanna Batatu, *The Egyptian, Syrian and Iraqi Revolutions*, Georgetown University - Center for Contemporary Arab Studies, Washington D.C., 1983, pp.6-7.

3.1.1. Milliyetçilik

Milliyetçilik makul bir dozda kaldığı müddetçe ülkelerin ve milletlerin birlik ve bütünlük içinde gelişip kalkınmasında pozitif etki yapan bir faktördür. Fakat aşırı milliyetçiliğin totaliter sistemlere kadar uzanabilen tezahürleri olabilmektedir. Askeri gruplardaki milliyetçilik düşüncesi, ülkenin çıkarlarını münhasıran kendilerinin düşündüğü şeklindeki rol algılamasıyla birleşince, siyasi yelpazenin biraz farklı bir noktasında duran sivil elitleri reddetme ve itham etme eğilimine girebilmektedir.

3.1.2. Sosyalizm

Sosyalizm de bir ideoloji olarak zaman zaman askeri grupları darbeye sevk eden bir faktör olabilmektedir. Sosyalizmin kökeninde sınıf çatışmasının bulunması ve emekçi kesimleri sömüren kapitalist hegemonyadan kurtuluşun ancak şiddete dayanan bir devrimle gerçekleşeceğinin düşünülmesi, sosyalist halk ve elit kesimleri şiddete dayalı siyasi eylemlere ve bu arada darbelere hazır hale getirmektedir. Sosyalizm kaynaklı tepki bazen gelişmiş ve şehirleşmiş toplumlarda kapitalist unsurlara yöneltilirken, bazen de feodal yapılar veya “gerici” diye nitelenen diğer bazı geleneksel sosyal ve ekonomik yapılar hedef alınmaktadır. Mesela Türkiye’de yarı darbe niteliğindeki 12 Mart Muhtırasının bazılarına göre asıl sebebi, bazılarına göre ise zamanlamasını belirleyen faktör, 9 Mart’ta yapılması planlanan “milliyetçi-devrimci radikal sol” başka bir darbenin engellenmesi düşüncesidir. Sol grupların 1960’ların sonlarında gerçekleştirdiği çeşitli eylemler sürerken, sol Kemalist Yön dergisi ve Devrim gazetesi de Türkiye’de kapitalizm az geliştiği için kapsamlı bir sosyoekonomik dönüşümün ancak aydınlar, öğrenciler ve askerlerden meydana gelen “zinde kuvvetler” marifetiyle gerçekleşeceğini ifade ediyordu. İşte bu düşünce çizgisi bilhassa 1969 sonrasında ordu içerisinde örgütlenmeye ve darbe yoluyla iktidarı ele geçirmeye yönelik bir stratejiye yönelmiştir.²¹

3.1.3. Antiemperyalizm

Bilhassa sömürgeci emperyalist bir gücün hâkimiyeti veya vesayeti altında yaşayan ülkelerde özellikle genç nesillerde ve genç subaylarda emperyalist güç merkezlerine ve onların ülkedeki uzantıları olduğu düşünülen siyasi ve ekonomik elit kesimlere karşı bir tepki oluşmaktadır. Antiemperyalizm ve milliyetçilik ekseriyetle birbirini besleyen görüşlerdir. 1952 Mısır darbesi ve 1958 Irak darbesi bu tür darbelerin örneklerini teşkil etmektedir.

21 İsmet Akça, “12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik Otoriterizm”, Osmanlıdan Günümüze Darbeler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.253.

3.1.4. Sekülerizm ve Modernizm

Türkiye örneğinde olduğu gibi bazı ülkelerde askeri yapılar modernleşmenin ve onunla paralel olarak sekülerleşmenin öncülüğünü yapmışlardır. Türkiye’de modernleşme ve sekülerleşme süreçleri Atatürkçülük şemsiyesi altında ideolojik bir dokunulmazlığa kavuşturulduğu için ve askeri unsurlar bu reformların koruyuculuğu rolünü üstlendiği için, sekülerizm Türkiye’de sivil alana taşan askeri hareketlerin önemli bir çıkış noktası olmuştur. Sekülerizm Türkiye’de demokratik Batı ülkelerinden çok daha kapsamlı bir çerçevede anlaşılmıştır. Türkiye’deki modernist Atatürkçü elit, sekülerizmi akılcılığı ve bilimciliği merkeze alan, geleneksel yapılanmalara karşı olan ve din ulemasının etkisini reddeden bir tarzda benimsemiştir. 1960 darbesine giden süreçte de Demokrat Partinin geleneksel kesimlerin ve dini grupların önünü açma girişimleri bilhassa alt kademedeki askeri unsurlar tarafından dinin siyasete alet edilmesi ve Atatürk devrimlerine ihanet olarak algılanmıştır.²²

II. Dünya Savaşından sonraki dönemde modernleşmeci bazı akademisyenlerin, ordunun 1970’e kadarki siyasi müdahalelerini olumlu gördükleri ve ordu dışındaki diğer kurumların “geri kalmış” olduğu bu gelişmekte olan ülkelerde ordunun “kalkınmacı, ulusal toplum ve devlet inşası” rollerini yerine getireceği, modernleşme süreci ilerledikçe asker-sivil ilişkilerinin liberal bir çerçevede rayına oturacağını ve askerin sivil denetime tabi olacağını ifade etmişlerdir. Fakat bu ülkeler modernleştikçe ve bir sanayi toplumuna dönüştükçe, ordulara ilerlemeci bir rol atfeden bu görüşlerin isabetli olmadığı askerin yeni şartlarda daha müdahaleci bir tavır almasıyla ortaya çıkmıştır.²³

4. Irak’taki Darbeler

4.1. Darbelere Zemin Hazırlayan Genel Şartlar

4.1.1. Sosyolojik ve Ekonomik Şartlar

Irak’ta 1955-1970 döneminde meydana gelen askeri darbelerde rol alan aktörlerin büyük çoğunluğunun taşranın küçük kasabalarında yaşadığı veya bu kasabalardan büyük şehirlere göç etmiş olan ailelere mensup olduğu görülmektedir. Bu taşra kasabalarının özellikle Ane, Hit, Tikrit gibi kuzeyde bulunan birçoğunda yirminci yüzyılın ilerleyen dönemlerinde pazar ekonomisinin ve modern sanayilerin yaygınlaşmasıyla geleneksel zanaatlar ciddi şekilde zarar görmüş ve gerilemiştir. Bu faktör, toprak ağalarının toprak üzerindeki tekel ve kontrollerini pekiştirmesi olgusuyla

22 Özgür M. Ulus, *The Army and the Radical Left in Turkey*, İ.B. Tauris, London & New York, 2011, p.13.

23 Evren Balta, “Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi”, (Ed. Yüksel Taşkın), *Siyaset - Kavramlar Kurumlar, Süreçler, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2014, s.181-182.

birlikte, birçok taşra ailesinin geçim derdiyle büyük şehirlere göç etmesine sebep olmuştur.²⁴ Bu sebeplerle ve bu şekilde ortaya çıkan sosyolojik hareketlenme hem Irak toplumunun geleneksel sosyal ve ekonomik düzenini bozduğu için bir huzursuzluğa yol açmış, hem de bu çarpıklığın sebebi olarak görülen üst sınıfların, hükümet aktörlerinin ve toprak ağalarının hâkim olduğu bir düzene karşı oluşan bir tepkinin zamanla organize hale gelmesine zemin hazırlamıştır.

Mesela Hanna Batatu'nun verdiği şu örnek oldukça ilginçtir: 1958-1963 darbeler döneminde Komünist Partisi Merkez Komitesi üyelerinin en az %32'si seyyid (Peygamber soyundan gelen) ailelerine mensuptur. Geleneksel düzende bu ailelerin mensupları mütevazı geçim imkânları olan taşralı ulemadır.²⁵ Komünist Partiye yönelmeleri bu insanlar için zor bir tercih olmalıdır ve bu da içinden geçtikleri sosyo-ekonomik durumun ne kadar sıkıntılı olduğunu göstermektedir.

4.1.2. Milliyetçilik

Yüzyılın başlarından itibaren Arap dünyasında milliyetçi fikirler, dünyadaki Batı kaynaklı gelişmelerin de etkisiyle yayılmaya başlamıştır. Fakat Arapların tek bir millet halinde birleşmeleri Türkler, Bulgarlar veya Yunanlar gibi kolay olacak gibi görünmüyordu. Çünkü diğer milletler din, dil, hayat tarzları ve coğrafya bakımından birleşmeye müsait iken, Araplar dağınık ve çeşitlilik arz eden bir yapıdaydı. Resmi dil planında olmasa da konuşma dilleri birbirini anlayamayacak düzeydedi. Dini planda Müslüman ana gövdenin dışında Hıristiyan ve Yahudi unsurlar ve Müslümanlar içerisinde de Sünni ve Şii gruplar vardı. Nispeten farklı geleneklerin şekillendirdiği hayat tarzlarını, farklı sömürgeci güçlerin işgalinde kalmadan kaynaklanan farklı modernleşme tecrübeleri daha da derinleştirmişti. Yayıldıkları çok geniş coğrafya, fiili bir birleşmeyi zorlaştıran faktörlerin bir diğeri idi.²⁶

Fakat diğer taraftan da Pan-Arabizm temelindeki bir birleşme, bilhassa genç nesiller ve özellikle genç subaylar için heyecanla peşinden koşulması gereken bir kızıl elma idi. Bir tarafta sınırları sömürgeci güçler tarafından çizilmiş de olsa, fiili bir gerçeklik halinde var olan bir ülke ve dolayısıyla bu ülke bazında yapılabilecek bir milliyetçilik, diğer tarafta 1940'lardan itibaren teorik çerçevesini Baas Partisinin inşa etmeye başladığı, pratik temsilini ise 1952'den itibaren Mısır Cumhurbaşkanı Abdunnasır'ın üstlenmeye başladığı bir Arap birliği ideali bulunuyordu.

Arap ülkelerinde iktidara geçen liderler, Nasır dışında, ülke milliyetçiliğini mi (vataniyye) yoksa Arap milliyetçiliğini mi (kavmiyye) tercih etmeleri gerektiği hususunda ciddi bir problemle karşı karşıya bulunuyorlardı. Arap milliyetçiliğini tercih

24 Batatu, *The Egyptian, Syrian and Iraqi Revolutions*, pp.5-7.

25 Batatu, *The Egyptian, Syrian and Iraqi Revolutions*, pp.5.

26 William R. Polk, *Irak'ı Anlamak*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), NTV Yayınları, İstanbul, 2007, s.116-119.

ettikleri zaman, zor ve belirsiz bir maceraya girişmiş olacaklar, kendi ülkelerinin gerçeklerini ve problemlerini ikinci plana atmış olacaklar ve Abdunnasır'ın ve Mısır'ın liderliğinin gölgesinde kalmayı kabul etmiş olacaklardı. Bu yüzden Irak'ta sadece monarşinin devrildiği 1958'e kadar iktidarda kalan pragmatik Nuri el-Said döneminde değil, 1958 darbesinden sonra iktidara gelen Abdülkerim Kasım döneminde de ve 1963 darbesinden sonra Irak'ta iktidarı üstlenen Arif kardeşler zamanında da söylem ve iddia ne olursa olsun, gerçek tercih Irak milliyetçiliğinden yana olmuştur.²⁷

Irak'taki iktidar sahipleri için Pan-Arap milliyetçiliğini daha da tercih edilmez kılan bir başka sebep daha vardı. O da Irak'ın sosyolojisindeki çok unsurlu yapıydı. Pan-Arap birliği Sünni Arap kimliğine dayanacağı için, bağımsız devletin ilk on yılında varlığını sürdüren Hıristiyan ve Yahudilerin dışında, Irak'taki Müslüman nüfusun %20 kadarını oluşturan kuzeydeki Kürtler ve Arapların yarısından biraz fazlasını teşkil eden Şiiiler, böyle devasa bir yapı içerisinde azınlık durumuna düşeceklerini biliyor ve bu birliğe karşı çıkıyorlardı. Dolayısıyla "kavmiyye" temelindeki büyük birlik belki diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Irak'ta ciddi bir iç huzursuzluk sebebi de olabilirdi.

Baas Partisi ile Nasırcılık bazı noktalarda birbirini besleyen ve tamamlayan, diğer bazı noktalarda ise birbirinden ayrılan iki görüş ve hareketi ifade etmektedir. Bu iki hareket arasındaki benzerlik ve farklılık aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

Benzerlikler: Baas Partisi ve ideolojisi Nasırcılıktan daha önce ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Nasır'ın, Baas ideolojisinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Her iki görüş de kapsayıcı bir Arap milliyetçiliğini ve Arap birliğini hedeflemektedir. Her iki görüşte de belli bir sosyalist ton olsa da buradaki sosyalizm, sistemli bir Marksist sistem olmaktan daha çok Arap milliyetçiliğine zemin oluşturacak, tamamlayıcı bir karakteristik konumundadır.²⁸ Zaten sistemli bir Marksist görüşün sistemli bir milliyetçiliği kabul etmesi Marksizm'in tabiatına aykırıdır. Fakat yirminci yüzyıl seküler Arap hareketlerinde milliyetçilik ile sosyalizmin kesişmesi daha çok Batı emperyalizmine karşı olan mücadelelerinden kaynaklanan arızı bir birlikteliktir. Sosyalizmin Arap milliyetçiliği içerisinde önemli bir unsur olmasında diğer bir sebep de feodal eşitsizliklerin Arapların birliğini ve dayanışmasını zayıflatacağı düşüncesiyle, sosyalizmin eşitlikçi dayanışmasından yararlanılması düşüncesidir. Nitekim sosyalist bir örgütlenmeye dayalı benzer bir eşitlikçi dayanışmadan, İsrail devletinin çekirdeğini teşkil eden bir siyasi toplum olarak, Yısu'daki tarım emekçileri grupları da yararlanmıştır.

27 Polk, *Irak'ı Anlamak*, s.121-124.

28 Christopher Catherwood, *A Brief History of the Middle East*, Carroll & Graf Publishers, New York, 2006, p.204.

Baas ideolojisindeki sosyalizm vurgusunun diğer bir sebebi de Müslüman olan ve olmayan bütün Arapları ve aynı şekilde hem Sünni, hem de Şii Arapları kapsayacak bir ideoloji ve sistem olarak tasarlandığından, sosyalizmin evrensel bir dünya görüşü olarak İslamın yerini doldurması düşüncesiydi. Nitekim İslami temelli parti ve grupların aksine Baas Partisi Hıristiyan, Dürzi, Zerdüşt ve diğer din mensuplarından da üyeleri bünyesinde toplamıştır.²⁹

Fakat yine de sosyalizmin bu sınırlı rolüne rağmen, Baas ideolojisinin merkezinde Arap milliyetçiliği bulunmaktadır. Sosyalizmin milliyetçilik amaçlarına hizmet için devreye sokulan bir araç olması noktasında da Baas ideolojisiyle Hitler Almanyasının nasyonal sosyalizmi arasında da bir benzerlik kurmak mümkündür. Arap toplumunu sömürgeciliğin tahakkümünden kurtarma ve belli ilkeler etrafında Arap birliğini sağlama ana hedefi çerçevesinde Baas hareketi kendisini “milliyetçi, halkçı, sosyalist ve devrimci” diye nitelemiştir. Diğer taraftan Irak’taki Baas Partisi 1980’lerin ortalarından itibaren sosyalizmi tasfiye ederek ideolojisini otoriteriyen bir halkçılık haline getirmiş, özel sektöre belli bir hareket alanı sağlamış ve Arap milliyetçiliği yerini Irak milliyetçiliğine bırakmıştır.³⁰

Baas doktrini ile Nasırcılık akımı arasındaki farklılıklar da şu şekilde ifade edilebilir: Nasırcılık akımı Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır’ın 1952’den itibaren Mısır’da ortaya koyduğu ve zaman zaman etki ve yansımaları Mısır sınırlarının ötesine taşan siyasi tecrübeye dayanmaktadır. Dolayısıyla Baas ideolojisi ile karşılaştırıldığında Nasırcılık daha çok pragmatizme, pratiğe ve somut gelişmelere dayanmaktadır. Baas’ın siyasi stratejisi ise daha çok teorik bir çerçevede kurgulanmıştır. O yüzden belli bir zamana kadar, etkisini gösterdiği Suriye ve Irak’taki siyasi ve sosyolojik şartları okumakta zorlanmış, Irak’ta Saddam Hüseyin ve Suriye’de Hafız Esed eliyle iktidara geldiği zaman da daha çok bu liderlerin şahsi sultasının mührünü taşımıştır.

4. 2. Darbeler

4.2.1. 1936 Darbesi

Darbe Öncesi Gelişmeler

1936 darbesine giden sürecin en önemli gelişmelerinden biri Irak’a resmi anlamda bağımsızlığın verildiği 1932’de bile anayasal bir sistemin ve kurumsallaşmış bir siyasi teamülün oluşmamış olmasıydı. 1933’te kurucu kral Faysal kalp krizinden ölünce yerine daha genç, tecrübesiz ve dirayetsiz olan oğlu Gazi geçti.

29 Catherwood, *A Brief History of the Middle East*, p.204.

30 David Seddon, *A Political and Economic Dictionary of the Middle East*, Europa Publications, London and New York, 2004, p.84.

Bu şekilde ortaya çıkan sistem ve otorite boşluğunda siyasi liderler birbiriyle istikrarı bozucu rekabet oyunlarına girişmeye başladılar. Başvurdukları metotlardan biri basın yoluyla, saray entrikalarıyla veya diğer bazı olaylarla hükümeti zor durumda bırakarak veya kabine içerisinde bölünmeye yol açarak hükümeti istifaya zorlamaktı. İkinci metot, iktidardaki siyasi gruba muhalif aşiret liderlerini kışkırtarak ayaklanmalarına yol açmak ve bu şekilde iktidarı düşürmelerini sağlamaktı. 1934-1935 yıllarında bu şekilde üç hükümet düşürülmüştü. Üçüncü yol da askeri müdahale metoduydu. Muhalefet, bir takım subayları ikna ediyor, bir darbe planlanıyor ve iktidardaki grup istifaya zorlanıyordu.³¹

Bazı siyasi anlaşmazlıklarda ve sürtüşmelerde ve aynı şekilde askeri unsurların kolay şekilde siyasi alana dâhil olabilmesinde milliyetçilik ve manda aleyhtarlığının da rolü vardı. Milliyetçilik çerçevesinde oluşan manda karşıtı muhalefet zaman içinde bu manda tarafından kurulan parlamenter kurumları ve iktidara getirilen grupları da içine alacak biçimde genişlemiştir.³²

Irak askeri unsurlarının gücünü ve ağırlığını artıran sebeplerden biri de Irak'taki çeşitli kesimlerin gündeminde manda ile mücadele ve tam bağımsızlık düşüncelerinin önemli bir yer işgal etmesiydi. İngilizlere karşı gerçekleştirilen silahlı 1920 isyanının kanlı şekilde bastırılması Iraklıları düzenli bir Irak ordusu teşkil edilmeden aşiretlerin paramiliter güçleriyle Irak'ta üslenmiş bir İngiliz ordusuyla baş etmenin imkânsız olduğu düşüncesine sevk etti.³³ Bu düşünce aynı zamanda Irak'ın geleceği açısından ordunun oldukça önemli olduğu fikrini ve algısını Iraklıların zihnine yerleştirdi. Zaten İngiltere gibi dönemin en kapasiteli askeri güçlerinden birine sahip olan bir işgalci devlete karşı başka bir yolla mücadele edilmesinin oldukça zor olduğu açıktı.

Aslında İngiliz manda yönetimi tarafından teşkil edilen Irak ordusu ilk başlarda monarşiye bağlıydı ve bazı Kürt ve Süryani ayaklanmalarının bastırılmasında manda yönetimi için yararlı bir güç olarak fonksiyon icra etti. Fakat askerlerin birçoğu siyasi sistemde mahrumiyet yaşadığını düşünen Irak Şiiilerine mensuptu veya Arap milli davasına sempati duyan insanlardı. “Bunlar ayrıca Haşimi hanedanını gayrimeşru yabancı güçler olarak görüyordu”.³⁴ Dolayısıyla İngilizler krallığın elinde bir araç olmak üzere teşkil edip geliştirdiği Irak ordusunu oluşturan neferlerin zihniyetini, mesela Ürdün ordusunda olduğu gibi dönüştüremedi.

31 Laura S. Etheredge, *Middle East Region in Transition - Iraq*, Britannica Educational Publishing, New York, 2011, pp. 125-126.

32 Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Boulder, 2011, p.30.

33 Marr, *The Modern History of Iraq*, p. 31.

34 Courtney Hunt, *The History of Iraq*, Greenwood Press, London, 2005, p.70.

Darbenin Gelişimi ve Sonuçları

1936 darbesine giden süreçte Ahali hareketi çevresi ile Kral Gazi, Yasin Haşimi'nin otoriter ve ben merkezli yönetiminden kurtulmak için işbirliği yapmışlardır. Her ikisi de iktidarda söz sahibi olacağı beklentisinden kaynaklanan kısa vadeli hesaplarla, ordunun siyasete sokulmasının doğuracağı kalıcı ve uzun vadeli yıkıcı etkiyi gözden kaçırmıştır. Haşimi, Gazi'nin devlet adamlığı açısından biraz sorumsuz olarak değerlendirdiği hareketlerine karşı onun yetkilerinin bir kısmını elinden alarak, onu daha çok sembolik hale getirmeye çalışmıştır. Kendisine karşı yapıldığını düşündüğü haksızlığa karşı tepkili olan kral, genç ve ihtiraslı bazı subaylarla gizlice görüşmeye başlamış ve hatta onları hükümete karşı harekete geçmeye teşvik etmeye çalışmıştır.³⁵ Bu hareketiyle daha sonra 1958'de “monarşinin yıkılmasının ve kendi oğlunun öldürülmesinin tohumlarını attığından kralın pek haberi yoktu”.³⁶

General Bekir Sıtkı'nın 1936'da gerçekleştirdiği bu darbe ile Irak'ta ordu siyasi olaylara ciddi şekilde karıştırılmış oldu. Bu şekilde başlayan bir darbeler silsilesi ile 1941'e kadar altı darbe gerçekleşmişti. Bu şekilde Irak siyasetinde öne çıkmış olan sivil politikacılardan biri hükümetin başına geçiyor ve ordu içerisinde teşekkül eden hiziplerin birinden destek alarak iktidarda kalmaya çalışıyordu.³⁷ Diğer bir ifadeyle 1936 darbesi Irak'ta sivil siyasetin istikrarsız ve etkisiz olmasından zemin buldu ve sistemin istikrar kazanmasına katkı sağlayacak yerde, sistemi daha da istikrarsız hale getirdi. Siyasetin şahsi hizipleşmelere ve siyasi entrikalara dönüşmesi, siyasi kurumsallaşmayı ve sistemleşmeyi büyük ölçüde yavaşlatarak, sistemi daha sonra dışardan yapılan müdahalelere karşı da kırılğan ve savunmasız hale getirmiş oldu.

Diğer taraftan bu darbeyle kendini Irak milliyetçiliğinin koruyuculuğuna getirmiş olan ordu, topluma askeri niteliklerin yüceltilmesi duygusunu yerleştirdi.³⁸ Dolayısıyla burada ordu mensuplarının halkın telakkisinde mevcut olan, ordunun önemli olduğu algısını bilinçli olarak pekiştirip kalıcı hale getirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

4.2.2. 1941 Darbesi

1941 darbesine doğru giden sürecin İkinci Dünya Savaşı ile yakın bir bağlantısı bulunmaktadır. 1939'da Kral Gazi'nin bir otomobil kazasında ölmesiyle

35 Tefik El-Süveydi, T. (1999). *Müzakerati: Nısf Karn min Tarihi'l-Iraq ve'l-Kaziyye el-Arabiyye*, Daral-Hikma, Londra, 1999, s.279-281.

36 Adeed Dawisha, *Irak - A Political History from Independence to Occupation*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford, 2009, p.93.

37 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.236.

38 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.236.

Irak'ın yönetimi Kral Naibi Abdülillah ile onunla yakın ilişkileri bulunan Nuri Said'in kontrolüne geçmiştir. Bunların ikisi de İngiltere'ye yakın bir politika izlenmesinin Irak için en yararlı politika olacağını düşünüyordu. Özellikle Nuri Said bundan önceki ve daha sonraki dönemlerle Irak siyasetinde önemli bir rol oynamış ve iktidardan düşürüldüğü 1958'e kadar İngiliz-İrak ilişkilerinin seyrinde belirleyici olmuştur. Fakat gerek toplum ve elit kesimler içerisinde ve gerekse genç subaylar arasında ortaya çıkan milliyetçi eğilimler ve Savaş döneminin belirsizliğinden yararlanma temayülü ortaya çıkınca, İngiliz vesayeti ile uyumlu siyaseti temsil eden Nuri Said iktidardan çekilmek zorunda kalmıştır.³⁹

Aslında General Bekir Sıtkı'nın 1937'de bir suikastla öldürülmesi milliyetçi bir subay grubunun Irak siyasetindeki rolünü ve ağırlığını ciddi şekilde artırmıştı. Bu aşamada Başbakanlığa getirilen Nuri el Said bile bu milliyetçi odağın taleplerini dikkate almak zorunda kalıyordu. Hatta bu grubu memnun edecek şekilde 1936 Filistin Genel Grevinde Arap tarafları bir araya getirebilecek bir çalışma içerisine girdi. Fakat 2. Dünya Savaşının patlak vermesiyle İngilizler Irak hükümetinden ve Nuri'den kesin destek bekleyince, Nuri bloğuyla milliyetçi subaylar grubunun arası bir daha düzelemeyecek şekilde açılmış oldu.⁴⁰

Darbe iradesi ortaya çıkınca dört subay Selahaddin Es-Sebbağ, Mahmud Selman, Fehmi Said ve Kamil Şebib yanlarına geçici genelkurmay başkan vekili General Emin Zeki'yi de alarak sivil politikacılara ve nihai hedef olarak monarşiye karşı harekete geçtiler. Askeri birlikler Bağdat'ta kontrolü ele geçirince, kral naibi Prens Abdülillah kendisine sadık Nuri es-Said gibi siyasetçileri de alarak Ürdün'e kaçtı. Darbe sonrasında Raşid Ali iktidara geldi. Darbenin görünür sebebi hükümetin askerlerin bazı yetkilerine müdahale etmesiydi.⁴¹ Fakat darbenin gerçek sebebi daha derin ve kapsamlıydı. Milliyetçi subaylar İngilizlerin Irak'ı doğrudan yönetmeseler de Irak üzerinde ciddi bir vesayet kurduklarının farkındaydılar. Zaten Irak hükümetinin savaşta tarafsız kalma iradesine rağmen, İngilizler anlaşmalar gereği Irak'ın kendi yanında yer alması için baskı yapınca ve ondan ağır şartlar talep edince, bu vesayet açıkça kendini belli etmişti.

1941 darbesi milliyetçi temellere dayanıyordu ve İngilizlerin ikinci dünya savaşının ağır yüküyle meşgul olduğu bir dönemi fırsat bilerek, bağımsızlık için bir hamle yapma amacı taşıyordu. O dönemde Irak siyasetinde ön plana çıkmış olan ve Irak milliyetçiliği ve Pan-Arabizm fikriyatına bağlı bulunan dört subay, bir darbe yaparak, Raşid Ali el-Geylani'yi başbakanlığa getirdiler. Raşid Ali daha önce birkaç kere başbakanlık yapmıştı ve İngiliz vesayetine karşı kesin bir tavrı olan bir

39 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu - Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2012, s.447.

40 Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp.97-99.

41 Fattah Hala & Frank Caso, *A Brief History of Iraq*, Facts on File, New York, 2009, p.177.

siyasetçiydi.⁴² Bu durumda milliyetçi dörtlü subaylar şu kararı vermişlerdi: Savaş şartlarında vesayetini ağırlaştırılan bir İngiltere'nin boyunduruğundan kurtulmak için savaşın puslu ortamı söz konusuydu ve Almanya'nın da desteğini alarak bu vesayetten kurtulma şansının değerlendirilmesi gerekirdi. Dolayısıyla subaylar bu şartlarda Irak'ın İngiliz vesayet ve mandasından ve bilhassa da askeri nüfuzundan kurtulması için darbe şansını kullanmaya karar vermişlerdi.

Fakat Almanya Sovyetlerle yürüttüğü savaşla uğraştığı için vaat ettiği bu yardımı gönderemedi. İngilizler ise bu şekilde Irak üzerindeki askeri kontrollerinin engellenmesi durumunda bölgedeki petrolere ve en önemli sömürgeleri olan Hindistan'a erişimlerinin kısıtlanacağından endişe duyuyordu. İngilizler 1941'de Hindistan ve İran'da konuşlu birliklerini Basra'ya intikal ettirdiler ve isyanı bastırarak Bağdat'ı yeniden ele geçirdiler. Dört albay yakalanarak idam edilirken, Geylani yurt dışına kaçtı ve kendisi daha sonra 1958 darbesinde de başat bir rol oynadı.⁴³

1941 darbesinde milliyetçi ve antiemperyalist düşüncelerin ciddi bir etkisi olmuştur. Dolayısıyla Irak'taki darbeler içerisinde halk nazarındaki meşruiyet düzeyi en yüksek olan darbe belki bu darbedir. Bu darbe ile kurulan İngiliz ve manda karşıtı düzenin, İngiliz güçleri tarafından kanlı şekilde bastırılması, 1958 darbesini milliyetçi kuvvetler için kanlı bir intikam hamlesine dönüştürmüştür. Kuşkusuz ki kan ve şiddete dayanan her hareket, daha sonraki başka bir kanlı olay için bir zemin hazırlamakta, toplum kesimlerinin hafızasında ve bilhassa silahlı unsurların telakkisinde şiddeti sıradanlaştırmaktadır. Monarşinin bizzat kendisi, kral naibi Abdülillah ve başbakan Nuri Said milliyetçi çevrelerin gözünde, Irak'ın bağımsızlığını savunan Raşid Ali ile onun arkasındaki yurtsever subayları şiddetle ezen İngiliz vesayet ve emperyalizminin işbirlikçileri olarak algılanmaya başlamıştır.

4.2.3. 1958 Darbesi

İngiliz mandası döneminde bir siyasi hürriyet iddiası vardı, ama bu daha çok ayrıcalıklı bir azınlığa hasredilmişti. Çoğunluk ise siyasi katılım sürecinden dışlanmıştı. Yeni orta sınıflar eğitim alarak ve çeşitli mesleklere girerek toplum içinde yayılmaya başlayınca bu dışlanma süreci tahammül edilemez hale geldi. Diğer taraftan İngilizlerin Irak'ta kurduğu kurumsal yapıların temelleri zayıftı ve bir sarsıntıya uğramadan kendi kendini yenileyebilecek bir kapasiteye ulaşmaktan uzaktı. Bu sebeple genellikle orta-alt sınıftan gelen iyi organize olmuş ve hatta

42 Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.237.

43 Hunt, *The History of Iraq*, pp.70-71.

olayların gelişimine göre harekete geçmiş askeri grupların kolaylıkla devleti ele geçirmeleri mümkün olabiliyordu.⁴⁴

1941'deki Raşid Ali olayından sonra İngiltere'nin güvenilebilecek bir siyasetçi olarak geniş bir rol tanıdığı Nuri el-Said her bakımdan "vataniyye" temelindeki milliyetçiliğin, yani Irak'ı merkeze alan bir milliyetçilik politikasının kendi çıkarına ve yararına olduğunun farkındaydı. Fakat ordudaki genç subaylar içerisinde ciddi sayıda Pan-Arap milliyetçiliğine bağlı bir grubun bulunduğu da farkındaydı. Başbakan Nuri el-Said bu genç subayları yanına çekmek veya siyasete karışmalarını önlemek için ilk önce iki yaklaşıma başvurdu: Bir yandan artan petrol gelirleriyle özellikle subayların içinden geldiği toplum kesimlerine kalkınma projeleriyle katkı sağladığı görüntüsünü vermeye çalıştı. Diğer yandan da ABD'nin verdiği askeri imkânlarla ordunun taleplerini karşılamaya çalıştı.⁴⁵

Nuri el-Said'in Irak'ı dâhil ettiği 1955 tarihli Bağdat Paktı, bir yönüyle milliyetçilerin büyük bir reaksiyon gösterdiği Irak'taki İngiliz askeri varlığı için Soğuk Savaş şartlarında bir kılıf oluşturuyordu. Bu ittifakla Nuri el-Said'in İngiliz yanlısı hükümeti, hem bir kamufraj altında İngiliz askeri varlığını sürdürmüş, hem de Arap olmayan ülkelerin ağırlık teşkil ettiği bir ittifakı Arap ülkeleriyle kurulabilecek bir ortaklığa tercih etmiş oluyordu. Sonraki gelişmeler bunun da İngilizlerin ve Nuri el-Said'in sandığı gibi milliyetçi subayların gözünden kaçmadığını göstermektedir.⁴⁶ 1956'da Süveyş kanalından kaynaklanan bir anlaşmazlık sebebiyle İngiltere, Fransa ve İsrail'in ani şekilde Mısır'a saldırdığı ve ABD ve Sovyetler Birliğinin baskısıyla geri adım atmak zorunda kaldığı Süveyş olayları, Irak kamuoyunda Nasır cephesinin prestij ve desteğini artırırken, Nuri'nin İngiltere yanlısı hükümetinin itibar ve meşruiyetini de iyice zayıflatmış oldu.

Nuri hükümetinin, Nasır'ın Suriye ile birlikte kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti projesine alternatif olmak üzere attığı son adım da Ürdün krallığı ile Arap Birliği adı altındaki birleşme planı oldu. Daha sonra Lübnan'da iç savaş çıkınca, Nuri hükümeti iç savaşın Ürdün'e sıçramaması için bazı askeri birlikleri Ürdün'e doğru sevk ederken, bu birlikler Ürdün yerine Bağdat'a yöneldiler ve kanlı bir darbeye giriştiler. Kral II. Faysal'ı, kral naibi Abdülillah'ı ve krallığa ve İngiliz veyesetine sadakatini ispat etmiş olan Nuri Said'i çatışmalar sonucunda öldürdüler ve bu şekilde Irak'taki monarşi ismi ve baş aktörleri ile birlikte ortadan kalkmış oldu.

1958 darbesinin ve darbeye kanlı bir baskın ve infaz tarzının uygulanmasının en önemli sebeplerinden biri 1941'de iktidara getirilen Raşid Ali hükümetinin

44 Batatu, 1978 ve Batatu 1999'dan aktaran Peter Sluggett, *Britain in Iraq*, I.B. Tauris, London & New York, 2007, p. 216.

45 Polk, *Irak'ı Anlamak*, s.121.

46 Arthur Goldschmidt & Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.399.

İngilizlerin askeri operasyonu sonucunda devrilmesi ve 1941 harekâtının askeri öncülüğünü üstlenen subaylardan dördünün 1942’de infaz edilmesi idi. Raşid Ali milliyetçi subayların gözünde Irak’ı İngiliz hegemonyasından kurtaracak ilk ciddi ve cesaretleli hamleyi yapmıştı. Raşid Ali’nin devrilmesi sonrasının siyasi varlığını özellikle Naib Abdülillah ve başbakan Nuri Es-Said temsil ediyordu ve bu şahıslar İngilizlerin bu milliyetçi hükümeti askeri bir güçle devirmesi sonrasında İngilizlerle işbirliği halinde iktidara gelmek suretiyle Irak’ın milli varlığına ihanet etmişlerdi. Dahası, bunlar bu milliyetçi subayları bizzat ele geçirip infaz etmekle, 1958’de uğradıkları kanlı saldırıyı hak etmiş oluyorlardı.

1958 darbesini 1952 Mısır darbesinde olduğu gibi alt kademedeki genç subaylar planlamış ve gerçekleştirmiştir. Zaten kendilerine Hür Subaylar ismini vermeleri de Nasır liderliğindeki bu darbeden etkilenmiş olduklarını gösteriyordu. Bu darbenin 1952 darbesine benzeyen bir yönü de Mısır’daki bu genç subayların kendilerine toplum gözünde meşruiyet, güven ve itibar kazandırmak için General Necib’i başlarına geçirmeleri gibi, Irak’taki bu subayların da başlarına General Abdülkerim Kasım’ı geçirmeleridir. Fakat birinci örnekte Hür Subayların fiili lideri olan Abdünnasır bilahare General Necib’i tasfiye ederken, ikinci olayda Kasım, Hür Subayların, darbe harekâtını da gerçekleştiren lideri Abdusselam Arif’i tasfiye etmeyi başarmıştı. Benzer bir adımı da Türkiye’deki 1960 darbesini gerçekleştiren orta ve alt kademe subayların başlarına General Cemal Gürsel’i getirmeleri olayında görüyoruz. 1958 darbesi orta ve alt kademe subaylardan kaynaklandığı için darbeye yol açan dinamikleri sınıf farkı faktörüyle de analiz etmek mümkündür.

4.2.4. 1963 Darbeleri

1963’teki ilk darbe Baas tarafından Abdülkerim Kasım’a karşı yapılmıştır. Bu darbeye giden süreç şu şekilde gelişmiştir. Abdülkerim Kasım 1958’deki darbeyi Abdusselam Arif ile birlikte yaptıktan sonra, hem Arif ile hem de milliyetçilerin diğer kolu olan Baasçılarla gerek siyasi fikir ayrılıkları sebebiyle ve gerekse iktidarı paylaşma konusundaki uzlaşmazlık nedeniyle yollarını ayırdı. Rakip güç merkezlerine karşı kendi pozisyonunu güçlendirmek için de Komünist blok ile yakınlığa geçti ve onun siyasi tabanına dayanmaya çalıştı. Fakat 1961’den sonra Komünist cephenin fazla güçlenerek iktidar için bir tehdit teşkil etmesinden çekinerek, Komünistleri de baskı altına aldı ve daha sonraki iki yıl şahsi otoritesine dayalı bir yönetim sürdürdü.

Kasım, iktidarının son yıllarında hem içerden hem dışardan tecrit edilmiş bir duruma gelmiştir. Dışardan tecrit edilmesinde sebeplerden biri, Nasır’ın merkezinde yer aldığı Arap milliyetçiliğine mesafeli durarak, komünistlere ve Sovyetler

Birliği'ne fazlaca yaklaşmasıdır. Diğer önemli bir sebep de 1961'de İngiliz mandasından çıkararak bağımsızlığına kavuşmuş bulunan Kuveyt'i Osmanlı döneminde olduğunu gibi Irak'ın bir parçası sayarak, bunu gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmasıdır. Bu yöndeki açıklamalar ve adımlar hem İngiltere, Suudi Arabistan gibi Batı ittifakı unsurları, hem de Irak'ın da kurucu üyelerinden biri olduğu Arap Birliği tarafından tepkiyle karşılanmış ve bunu engellemek için askeri birlikler gönderilmiştir.⁴⁷

Kasım'ın iktidarını zayıflatan unsurlardan biri de kuzeydeki Kürtlerin ayaklanarak istikrarsızlığa yol açmalarıydı. Aslında Kasım iktidara geldiği dönemde özellikle Baas'a karşı destek tabanını genişletmek için, Kürtlerle merkezi yönetim arasındaki ilişkileri düzeltmeye karar vermiş ve bu çerçevede 1958'de Kürt toplumun önde gelen liderlerinden Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmesine izin vermiştir. Fakat Barzani liderliğindeki Kürt cephesinin uzlaşma sürecinde Kasım'ın kabul edemeyeceği şartlar ileri sürmesi üzerine ilişkiler tekrar bozulmuş ve bu şekilde iki taraf arasında başlayan çatışmalar kazananı olmayan bir süreçle Kasım'ın devrildiği 1963'e kadar devam etmiştir.⁴⁸

Irak'ta 1960'larda Nasırcı ve Baasçı gruplar arasında ciddi bir rekabet mevcuttu. Hatta 1963'te ilk darbeyi Baasçılar yapmışken, daha sonra Nasırcı Abdüsselam Arif sürece hâkim olarak iktidarın dizginlerini eline almıştır. O aşamada Nasırcılık ve Baasçılık Irak için şöyle bir farklılığı ifade ediyordu: Eğer Nasırcılık hâkim olursa Pan-Arabizm çerçevesinde Irak diğer Arap devletleriyle kurulacak bir birliği hedefleyecek ve Abdunnasır'ın liderliğindeki uluslararası bir siyasi Arap yapılanmasını kabul etmiş olacaktı. Hâlbuki Baas ideolojisi diğeri kadar somut bir çerçeve ortaya koymuyor, teorik ilkeler çerçevesinde Irak'ın milli şartlarına özgü bir siyaseti de mümkün kılıyordu.

Fakat Baas kadrosu, karmaşık siyasi ve sosyal dinamiklere sahip olan Irak gibi bir ülkede ele geçirdiği iktidarı devam ettirecek bir tecrübeye sahip değildi. Aslında 1963'teki ilk darbeden sonra Abdüsselam Arif ile Baas arasında yaşananlar 1958 darbesi sonrasında yaşananların tekrarı gibiydi. 1958 darbesinde vurucu güç ve irade genç bir subay olan Abdüsselam Arifti. Fakat Abdülkerim Kasım daha kıdemli ve tecrübeli bir general olarak siyasi aklıyla darbe sonrası yönetimi kontrolü altına almış ve genel siyaset bakımından anlaşılamayacağını düşündüğü Arif'i saf dışı bırakmayı başarmıştı. 1963 darbesinde ise vurucu güç Baas unsurlarıydı. Bu sefer Baasçılar genç ve tecrübesizdi ve geçirdiği sıkıntılı süreç sonucunda geniş bir siyasi tecrübe kazanmış olan Arif'in bu tecrübesinden ve kıdemli bir generalin isminin sağlayacağı meşruiyetten yararlanmak istediler. Fakat bu sefer

47 Hala & Caso, *A Brief History of Iraq*, p.203.

48 Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu - Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.451.

onlar siyasetin acemisiydi ve tecrübeli Arif, özellikle Pan-Arabizm konusunda onlarla yaşadığı fikir ayrılığı derinleşince, tecrübesiyle Baas kadrosunu devre dışı bırakıp iktidarın dizginlerini ele geçirdi.

4.2.5. 1968 Darbesi

1968 Baas darbesi, aslında Baas grubunun 1963'te gerçekleştirdiği ama sonrasında iktidarı elinde tutmayı başaramadığı darbenin bir devamı niteliğindedir. Darbe Baas Partisinin önde gelen iki ismi olan Ahmed Hasan el-Bekr ve Saddam Hüseyin öncülüğünde gerçekleştirildi. Darbe ile iktidar Irak askeri güçlerinin kontrolünden tekrar Baas grubunun eline geçmiş oldu. Çünkü Abdüsselam ve Abdurrahman Arif kardeşlerin her ikisi de askerdi ve onların iktidar dönemi askeri unsurların yönetimini temsil ediyordu. Ayrıca Abdurrahman Arif, kardeşi Abdüsselam Arif döneminde de Genelkurmay Başkanlığını yürütmüştü.

1963'te Baas'ın elinden iktidarı alan Abdüsselam Arif Irak'taki toplumsal grupların talep ve katılımlarını da dikkate alan sivil bir yönetim ortaya koyuyordu.⁴⁹ Arif aslında Baas grubuyla arasının açılmasına yol açan Pan-Arabizm politikasını daha sonraki dönemde ikinci plana attı. Politika ve uygulamalarında Irak'ın kendine özgü sosyal ve siyasi dinamikleri çerçevesinde hareket etmenin daha rasyonel olduğunu görmüştü. Fakat Arif 1966'da şüpheli bir helikopter kazasında ölünce yerine abisi Abdurrahman Arif geçti. İkinci Arif dirayet, vizyon ve otorite bakımından kardeşinden zayıf kalıyordu. Yani Abdurrahman Arif'in iktidara gelişi bir örgüt gücüne, sosyal bir desteğe veya siyasi strateji kapasitesine dayanmıyordu. Bu sebeple de çok daha örgütlü, planlı ve kararlı olan Baas tarafından kansız bir darbeye iktidardan uzaklaştırılması zor olmadı.

1963 darbesi Baas hareketi açısından siyasi sonuç ve kazanımlarından daha çok 1968 ve sonrası için kazandırdığı tecrübe ve ders açısından önem taşıyordu. Baas Partisi ve bilhassa yukarıda zikredilen iki lideri 1963 darbesinden üç önemli sonuç çıkarmışlardı: Birincisi ideolojik veya başka türlü bir bölünmeye izin verilmeyecekti. Nitekim 1963'teki ilk Baas darbesi sonrasında Baas kadroları arasındaki ayrılık ve bölünmeler iktidarın kaybedilmesine yol açmıştı. İkincisi, potansiyel askeri rakipler iktidardan tasfiye edilecekti. Zira ilk darbe sonrasında Abdüsselam Arif'in askeri organizasyon ve manevra avantajıyla iktidarı kolaylıkla ellerinden alabildiği görülmüştü.

Üçüncüsü de iktidarı korumak, ele geçirmekten daha zor bir işti. Çünkü Baas grubu darbeyi gerçekleştirecek vurucu bir güç olarak oldukça avantajlı bir durumdaydı. Fakat darbe sonrasında siyasi düzeni yerleştirme ve çeşitli dinamik ve

49 Muharrem Erenler, "Irak", (Ed. Hasan Öztürk), Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi, Bilgesam Yayınları, Ankara, 2016, s.155.

değişkenleri ile birlikte iktidar üzerindeki kontrolünü kalıcı hale getirme noktasında tecrübesiz ve yetersizdi. 1968 darbesiyle yeniden iktidarı ele geçiren Baas yönetimi kurdukları yeni rejimi kalıcı hale getirmek ve darbe risklerinden uzak tutmak için, kendi kontrolleri altındaki güvenlik aygıtını parti ve askeriyeden çok daha güçlü ve etkili hale getirdiler. Bu üç dersin hayata geçirilmesi Irak'taki darbeler silsilesinin bundan sonraki uzun dönem boyunca sona ermiş olması açısından, Irak'ın geleceğini belirleyecek ölçüde etkili bir faktör oldu.⁵⁰

Sonuç

Askeri darbeler, sivil ve demokratik yönetimleri altüst eden olaylar olmaları bakımından siyaset bilimi açısından önem taşıyan konulardır. Bu çalışmada askeri darbelerin önce genel sebepleri, dinamikleri ve ideolojik temelleri tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra da Irak'taki darbeler bu açılardan incelenmiştir.

Dünyadaki darbelerin genel sebepleri arasında şunlar göze çarpmaktadır: Sivil hükümetin meşruiyetinin zayıflaması; ekonomik gerilik ve kriz durumu; askeri yapıların demokratik ilkelerle bağdaşmayan rol algılamaları; yabancı güçlerin etki ve yönlendirmeleri; ülkede yerleşmiş darbe teamülü; ülkede asker, sivil elit ve halk arasındaki uzlaşma ortamının bozulması; alt kademelerden gelen darbelerde sınıf farkı etkisi.

Darbelerin ideolojik temellerine bakıldığında da şu ideoloji ve akımların darbelerle fikri meşruiyet ve teorik altyapı oluşturduğu görülmektedir: milliyetçilik, sosyalizm, anti-emperyalizm, sekülerizm ve modernizm.

Irak'taki darbelerde ise şu sebep ve dinamiklerin belirleyici olduğu görülmektedir: çok unsurlu sosyal yapıdan ve devletin yeni teşekkül ediyor olmasından kaynaklanan siyasi istikrarsızlık; İngiliz manda sistemine ve onun Iraklı yerli uzantılarına karşı yöneltilen milliyetçi ve anti-emperyalist reaksiyonlar; ordunun kendi algısıyla ve işgal psikolojisinin çaresizliğinden mütevellit halkın kabulüyle sivil siyasetteki müdahaleci rolünün ve ağırlığının kurumsallaşması; sosyal ve siyasi grupların birbirine yönelik aşırı tepkilerinden dolayı şiddetin yaygınlaşması ve süreklilik kazanması; ve sosyo-ekonomik değişim sonucunda ortaya çıkan sosyal kırılmalar, sınıf çelişki ve çatışmaları ve nisbi mahrumiyet algılamaları.

Irak'ta Saddam Hüseyin iktidarından sonra herhangi bir darbenin vuku bulmaması, darbeye yol açan şartların değiştiği veya düzeldiği anlamına gelmemektedir. Aynen Franco döneminde İspanya'da yaşandığı gibi, Irak toplumunda da bu dönemde darbeye yol açan istikrarsızlık, çatışma ve siyasi şiddet üreten şartlar ve dinamikler, sadece baskıyla halının altına atılmış, fakat ortadan kaldırılamamıştır.

⁵⁰ Marr, *The Modern History of Iraq*, p. 122.

Nitekim Saddam Hüseyin sonrası dönemde yine bu çelişki ve dinamiklerin bir sonucu olarak, darbe biçiminde olmasa da terörist saldırılar, IŞİD gibi yapıların yayılması, istikrarlı hükümetlerin kurulamaması şeklinde siyasi kriz ve şiddet ifade eden olaylar devam etmiştir.

Bu noktada Irak'taki farklı kesimleri ve etnik, dini ve sosyal grupları temsil eden elitlerin tavrı ve yaklaşımı fevkalade önem taşımaktadır. Bu insanlar Irak'ın birliğini, bütünlüğünü, istikrarını ve geleceğini düşünme noktasında farklı gruplara mensup halk kesimlerinden çok daha sağduyulu, yapıcı, uzlaşmacı ve basiretli olmak durumundadırlar. Çünkü çok unsurlu ülkelerdeki, kırılma ve çatışma olaylarında da uzlaşma ve entegrasyon örneklerinde de siyasi ve sosyal elitin belirleyici bir rol oynadığı, tarihi bir gerçeklik olarak durmaktadır.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2008.
- Akça, İsmet. "12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik Otoriterizm", (Ed. Mehmet Ö. Alkan), *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.248-268.
- An, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu – Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2012.
- Balta, Evren. "Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi", (Ed. Yüksel Taşkın), *Siyaset, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2014, s.171-198.
- Batatu, Hanna. *The Egyptian, Syrian and Iraqi Revolutions*, Georgetown University - Center for Contemporary Arab Studies, Washington D.C., 1983.
- Catherwood, Christopher. *A Brief History of the Middle East*, Carroll & Graf Publishers, New York, 2006.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Daulaty, Mazullah. *Military and Politics in Afghanistan*. Centre for Strategic Studies, Ministry of Foreign Affairs Afghanistan, Kabul, 2014.
- Dawisha, Adeed. *Irak - A Political History from Independence to Occupation*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2009.
- El-Süveydi, Tevfik. *Müzakerati: Nısf Karn min Tarihi'l-Iraq ve'l-Kaziyye el-Arabiyye*, Daral-Hikma, Londra, 1999.
- Erenler, Muharrem. "Irak", (Ed. Hasan Öztürk), *Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi*, Bilgesam Yayınları, Ankara, 2016, s.135-178.

- Etheredge, Laura S. *Middle East Region in Transition – Iraq*, Britannica Educational Publishing, New York, 2011.
- Goldschmidt, Arthur ve Lawrence Davidson. *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Aydemir Güler). Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Hala, Fattah ve Frank Caso. *A Brief History of Iraq*, Facts on File, New York, 2009.
- Hale, William. *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara, 2010.
- Hunt, Courtney. *The History of Iraq*. Greenwood Press, London, 2005.
- Kandeh, Jimmy. *Coups from Below*, Palgrave, New York, 2004.
- Lovemann, Brian E. “Military Constitutionalism”, (Ed. Paul Barry Clarke & Joe Foweraker). *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London & New York, 2001, pp. 536-539.
- Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Boulder, 2011.
- Moore, Christopher D. “Political and Military Coups”, (Ed. John T. Ishiyama & Marijke Breuning), *21st Century Political Science*, Sage, California & London, 2011, pp. 124-132.
- Örs, Birsen. *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Öztuna, Yılmaz. *II. Abdülhamid – Zaman ve Şahsiyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Polk, William R. *Irak’ı Anlamak*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), NTV Yayınları, İstanbul, 2007.
- Roskin, Michael G., Robert L. Cord, James A. Medeiros ve Walter S. Jones. *Siyaset Bilimi*, (Çev. Atilla Yayla), Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- Saikal, Amin. *Modern Afghanistan*, İ.B. Tauris, London & New York, 2004.
- Seddon, David. *A Political and Economic Dictionary of the Middle East*, Europa Publications, London and New York, 2004.
- Shaw, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt 2, E Yayınları, İstanbul, 2010.
- Shiff, Rebecca. *The Military and Domestic Politics – A Concordance Theory of Civil – Military Relations*, Routledge, London & New York, 2009.
- Slugglett, Peter. *Britain in Iraq*, I.B. Tauris, London & New York, 2007.
- Thyne, Clayton L. “Supporter of stability or agent of agitation? The effect of US foreign policy on coups in Latin America”, *Journal of Peace Search*. (47)4, 2010, pp. 449-461.
- Tripp, Charles. *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Ulus, Özgür M. *The Army and the Radical Left in Turkey*, İ.B. Tauris, London & New York, 2011.
- Wintrobe, Ronald. “Autocracy and Coups d’Etat”, *Public Choice*, 152, 2012, pp. 115-130.

GÜVENLİK KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN BARIŞI KORUMA FAALİYETLERİNE KATKISI

THE CHANGING CONCEPT OF SECURITY AND TURKEY'S CONTRIBUTION TO PEACE KEEPING ACTIVITIES

NURGÜL BEKAR*

ABSTRACT

While the changes experienced in the post-1989 international system have been accelerated with effects of the globalization, concepts such as security, threat, risk, national interest and power were redefined in conducting international relations. The transition from the bi-polar, precisely foreseen structure of the threats and risks of the Cold War era, to the international structure of the twenty-first century, where different power actors have been formed, has brought about several new elements. The new world politics requires more international collaborative efforts and cooperation on securing and keeping the international peace. These efforts are of great importance in regions where there are still conflicts or wars.

As an adjacent country to many of the conflict areas all over the world which are identified by the United Nations (UN), Turkey's attempts to take part in the peacekeeping activities are of important for the regional security as well as his own security. In this study, the contributions of Turkey to the peacekeeping operations at the international level will be examined in light of the theories of realism and interdependence. Turkey applies the tools of both hard power and soft power in making his contribution to the operations. The research question of this study is to analysis of the peacekeeping operations that Turkey has been involved in various international and regional organizations and to elaborate whether the nature of these operations will be changed in the post-Cold War period.

Keywords: Security, peace keeping, hard-power, soft power, Turkey.

ÖZ

1989 sonrası uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler küreselleşmenin etkisiyle hızlanırken, uluslararası ilişkilerde güvenlik, tehdit, risk, ulusal çıkar, güç gibi kavramlar yeniden tanımlanmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin iki kutuplu, tehdit ve risklerin nereden geldiğinin kesin olarak bilinen yapısından, farklı güç kutuplarının oluştuğu ve çok hızlı değişimlerin yaşandığı yirmi birinci yüzyıl uluslararası siyaset yapısına geçiş birtakım yeni unsurları da beraberinde getirmiştir. Yeni dünya siyaseti barışın sağlanması ve korunması konusunda daha fazla uluslararası ortak çabayı ve işbirliğini gerektirmektedir. Sıcak çatışma ve/veya savaşların yaşandığı bölgelerde bu çabalar büyük önem arz etmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü'nün dünya üzerinde tanımladığı çatışma alanlarına çoğuna komşu olan Türkiye'nin barışı korumaya yönelik girişimlerde yer alması hem bölge güvenliği hem de kendi güvenliği için bir anlam ifade etmektedir. Çalışmada Türkiye'nin uluslararası düzeyde barışı koruma çalışmalarına verdiği katkı realizm ve karşılıklı bağımlılık teorileri eşliğinde incelenecektir. Bu katkı kimi zaman sert güç araçlarıyla kimi zaman ise yumuşak güç araçlarıyla yapılmaktadır. Türkiye'nin çeşitli kuruluşlar nezdinde dâhil olduğu barışı koruma girişimlerinin muhteviyatının analiz edilmesi ve Soğuk Savaş sonrasında bu muhteviyatın değişip değişmediğinin anlaşılması çalışmanın araştırma sorusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Barışı Koruma, sert güç, yumuşak güç, Türkiye.

* Kastamonu Ü. İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
n.bekar@tika.gov.tr, nurgulbekar@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6267-0160>

Makale Atf Bilgisi: BEKAR Nurgül, (2019).
Güvenlik Kavramının Değişimi ve Türkiye'nin Barışı Koruma
Faaliyetlerine Katkısı, *Avrasya Etüdleri*, 179-202.

Gönderim Tarihi: 27.09.2019 Kabul Tarihi: 04.11.2019

1. Giriş

1985 yılında Mikhail Gorbaçov’un Sovyetler Birliği Komünist Partisi yönetimine gelmesiyle başlayan olaylar zinciri, uluslararası politikada yeni bir düzenlemenin yaratılmasını gerekli kılarken, uluslararası ilişkilerin önemli unsurları da yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle uluslararası alanın mevcut aktörleri (devletler, uluslararası örgütler) karşılaştıkları yeni kompozisyonlara ayak uydurmaya çalışırken, daha önce var olmayan yeni aktörler (yeni devletler, yeni uluslararası ve ulus-dışı örgütler) ortaya çıkmıştır. Bu yeni sahnede roller de yeniden dağıtılmış, yeni senaryolar yazılmıştır.

1989’dan 2000’e kadar olan dönemde azınlık ve etnik milliyetçilik sorunlarının su yüzüne çıkması bir takım sıcak çatışmalara/savaşlara yol açmıştır. Çıkan bu çatışmalarda görülen en önemli gerçek ise artık hiçbir ülkenin –hatta Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) bile- tek başına dünya güvenliğini sağlayamayacağı olmuştur. Uluslararası ilişkilerde bu durum “globalleşen bir yapı” olarak¹ ortaya çıkmış, güvenliğin sağlanması hususunda devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık gittikçe artmıştır. Tehdit ve risklerin ve buna bağlı olarak güvenlik kavramının değişim geçirdiği bu dönemde güvenlik sadece askeri güçle ve coğrafi sınırların korunmasıyla sağlanamayacak bir olgu haline gelmiştir. Değişime bağlı olarak güvenlik, tehdit, risk ve savaş gibi kavramların tanımları günümüzde Soğuk Savaş dönemine kıyasla birçok farklı unsuru içermektedir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ilk olarak, Soğuk Savaş döneminin en önemli güvenlik sağlayıcı örgütü olan Kuzey Atlantik İttifakı (NATO) 1990 Londra, 1991 Roma ve 1994 Brüksel zirveleriyle kendini yenileme ve uluslararası politikada yaşananlara uyum sağlama sürecine girmiştir. Kabul ettiği “alan-dışı müdahale” (out of area) konseptiyle NATO, üyelerinin bulunduğu coğrafya dışında da harekât yapabilecek, üye devletlerin sınırları dışında da barışı sağlama-koruma tedbirleri alabilecek bir duruma gelmiştir. Nitekim 2010 yılında Lizbon Zirvesi’nde kabul edilen yeni güvenlik belgesi NATO’yu küresel düzeyde güvenlik sağlayabilecek bir aktöre dönüştürmüştür.² Böylelikle sadece Avrupa-Atlantik bölgesinde değil dünya genelinde güvenlik sağlayıcı en etkili örgüt haline gelmiştir.

Ekonomik bütünleşmesini gerçekleştiren Avrupa Birliği (AB) de 1989 sonrası yeni üyelerin katılımıyla genişlemiştir. Ekonomik bütünleşmenin yanı sıra siyasi bütünleşmeye de duyulan ihtiyaç artmış, barış ve güvenliğin sağlanması tüm üyelerin çıkarlarını koruyacak en önemli gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede AB kendine ait bir savunma ve güvenlik mekanizması yaratmak istese

1 Atilla Eralp (Ed.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 152.

2 W. Bruce Weinrod, “The Future of NATO”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.23(2), Spring 2012, pp.1-13.

de üyelerin çıkarlarının ortak bir paydada buluşmasının zorluğu yaptırım gücüne sahip NATO'ya alternatif bir ortak hareketi olanaksız kılmaktadır.

1990 sonrası artan üye sayısına rağmen ortak bir güvenlik alanı yaratma konusunda yetersiz kalan Birleşmiş Milletler Örgütü (BM), barışı koruma operasyonlarına rağmen birçok çatışma bölgesinde BM Genel Kuruldan karar çıkmaması ve/veya BM Güvenlik Konseyi'ndeki vetolar nedeniyle gerekli etkinliği sağlayamamış, bir yaptırım oluşturamamıştır.

1975'te imzalanan Helsinki Son Senedi ile başlayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) da Soğuk Savaş sonrası ortama uyum sağlama konusunda adımlar atmış, yeni üyeleriyle birlikte 1994 yılında Budapeşte Konferansı sonucunda Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ismini almıştır. Barışı koruma ve güvenliği sağlamada yaptırım gücü olmamakla birlikte AGİT, başta Rusya ve ABD olmak üzere çok farklı ülkelerin bir arada bulunduğu en geniş tek güvenlik forumu olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Uluslararası politikadaki bu gelişmeler Soğuk Savaş sonrasında üç tarafında yeni çatışma bölgelerinin ortaya çıktığı Türkiye açısından da dünya politikasındaki rolünü genişletici etkiler yaratmıştır.³ Bu etkiler bağlamında Türkiye bir yandan yeni dış ve güvenlik politikalarına ihtiyaç duymuş, öte yandan askeri gücünü de yeni tehdit ve risklere göre geliştirmek ve düzenlemek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik konum ve bu konumun sağladığı önem, ortak güvenliğin sağlanmasında ve barışı koruma çabalarında kendisine ayrı bir rolün verilmesini zorunlu kılmıştır. Dünyadaki önemli çatışma bölgelerine –Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar- komşu olan Türkiye kendi güvenliğini sağlamak ve çıkarlarını korumak için gerek uluslararası gerekse ikili ölçekte barışı koruma çabalarına “sert (hard power)” ve “yumuşak (soft power)” güç olarak önemli destekler vermiştir.

Çalışmada, 1989 sonrası dönemde değişen kavramlar (güvenlik, tehdit, risk, savaş vb.) ele alındıktan sonra klasik realizm ve karşılıklı bağımlılık teorileri ışığında uluslararası güvenlikteki değişime ilişkin kuramsal çerçeve tartışılacaktır. Uluslararası İlişkiler disiplinin ortaya çıkışından günümüze değin geçerliliğini –kimi revizyonlarla da olsa- koruyan realizmin ele alınmasının başlıca sebebi teorinin ana aktörlerinin devletler olmasıdır. Mevcut düzende tüm teknolojik gelişmeler, değişen parametrelere rağmen uluslararası ilişkilerin esas belirleyicileri hala devletler ve onların çıkarlarıdır. Ancak yirmi birinci yüzyıldaki ekonomik

3 Türkiye, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte NATO'nun “güney kanat ülkesi” olmaktan çıkmış, başta Ortadoğu ve Balkanlar coğrafyasındakiler olmak üzere her türlü çatışmadan birinci derecede etkilenen bir konuma gelmiştir. Bkz: Mustafa Aydın ve Fulya Ereker, *Türkiye'de Güvenlik. Algı, Politika, Yapı*, ed. Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, Kasım 2013, İstanbul, s.44.

ve coğrafi düzen fazlasıyla iç içe geçmiş bir yapı oluşturmaktadır. Ticaret, ulaşım ve mali konulardaki gelişmeler teknolojik gelişmeler ve sınırların geçişkenliğiyle birlikte düşünüldüğünde temel aktörler olan devletlerarasında karşılıklı bir bağımlılık oluşmuştur. Bu bağımlılığın pozitif anlamı olduğu kadar negatif anlamı da mevcuttur ve barış ve güvenliğin sağlanması mümkün olduğunca çok unsurun çabasını ve desteğini gerektirmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde günümüzdeki barışı koruma çabaları kısaca özetlendikten sonra Türkiye’nin mevcut güvenlik ve askeri stratejileri ölçüsünde bu çabalara verdiği destek, sert güç açısından incelenecektir. Bu bağlamda Türkiye’nin çatışmaları önlemek ve/veya sona erdirmek için katıldığı operasyonlar, kolluk gücü (asker, polis) eğitimleri, arabulucu kuvvetlere katılımlar konusunda yaptığı katkılar ortaya konacaktır. Bu çerçevede çalışmanın araştırma sorusu Soğuk Savaş sonrasında uluslararası güvenlikte kavramların değişmesinin Türkiye’nin mevcut barışı koruma faaliyetlerine katılımını değiştirip değiştirmediği, değiştirdiyse ne şekilde değiştirdiğidir.

Son bölümde ise Türkiye’nin barışı koruma çalışmalarındaki rolünün güvenlik sorunlarında nasıl bir katkı yarattığı tartışılarak, Türkiye’nin dünya barışının sağlanmasındaki yeri bölgesel ve uluslararası düzeyde ele alınarak araştırma sorusuna yanı aranacaktır.

2. TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİK ÇERÇEVE

İkinci Dünya Savaşı’ndan bir taraf yenilgi ile çıkarken diğer taraf zaferle ayrılmıştır.⁴ Ancak savaşın ardından yapılan Paris Barış Antlaşmaları uluslararası politikada gerçek bir barış ortamını oluşturmaktan ziyade Soğuk Savaş’a geçişi hızlandırmıştır.⁵ Soğuk Savaş koşullarında Doğu ve Batı Blokları bir silahlanma yarışına girmiş ve güvenliğin sağlanması konvansiyonel güçle doğru orantılı artmıştır. Barışın korunması ise her iki bloğun birbirine mümkün merteye en az teması ve böylelikle çatışma çıkmaması şeklinde mümkün olmuştur.

1945-1990 arası Soğuk Savaş’ın yaşandığı yıllar, uluslararası ilişkiler disiplini açısından daha çok realizmin hüküm sürdüğü, uluslararası aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ise güvenlik bağlamında bugüne kıyasla daha az olduğu bir dönemdir. Anılan dönemde güvenlik sınırların korunması, güçlü ordu ve yüksek askeri donanım ile mümkündür. Barış için oluşacak tehdit ve riskler ise çerçevesi belli durumlardır, bir devletin diğer bir devlete meydan okuması ya da savaşması dünya barışını bozacak temel olaylardır.⁶

4 Zbigniew Brzezinski, "The Cold War Its Aftermath", *Foreign Affairs*, Sonbahar 1992, pp.31-47.

5 Bkz: R. Douglas, *From War to Cold War 1942-1948*, St. Martin's Press, New York, 1981.

6 Örneğin: Kore Savaşı(1950-52), Ekim Füzeleri Bunalımı (1962), Vietman Savaşı(1965-73)

Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan yeni durumda artık tehditler ve riskler değişmiştir. Ekonomik, sosyal ve kültürel küreselleşme süreci, küresel çevre sisteminin yarattığı sorunlar ulusal devlete ve uluslararası politikaya yeni meydan okumalar doğurmuştur.⁷ Doğal olarak güvenliğin ve barışın sağlanması konusundaki tedbirlerin ve politikaların da değişmesi gerekmiş, güvenlik kavramı için yeni tanımlar ortaya konmuştur.

Soğuk Savaş Sonrası birinci evrede, Avrupa'da yaşanan etnik ve azınlık sorunlarından kaynaklı savaşlar döneme hakim olurken, 11 Eylül 2001'de ABD'deki İkiz Kulelerin ve Pentagon'un vurulmasıyla, ikinci evrede daha büyük bir kaos ortaya çıkmıştır.⁸ Gerek birinci gerek ikinci evrede yaşanan sıcak çatışmalar ve krizlerin niteliği askeri gücün (hard power) yanı sıra "soft power"⁹ in⁹ da kullanılması ihtiyacını doğurmuştur. Ancak barışı koruma çalışmalarında – özellikle savaş ve diğer sıcak çatışmaların yaşandığı yerlerde- "soft power" bütün problemleri çözmediği için¹⁰ devletler tarafından sert gücün kullanılması önemini korumaya devam etmiştir. Bu bağlamda uluslararası güvenliğe yönelik yeni meydan okumalar oluşturan Rusya'nın Kırım'ı işgali ve sonrasında Doğu Ukrayna'da karşılaşılan ayrılıkçı hareketler, Irak'ta, Suriye'de ve Libya'daki sıcak çatışmalar ve savaşlar¹¹, tam da realist teorinin savunduğu gibi, devletlerin güvenliği sağlama görevinin esas olduğu fikrini yeniden ön plana çıkarmıştır.

2.1. Uluslararası Güvenlikte Değişim: Güvenlik, Tehdit, Risk, Sert Güç, Yumuşak Güç, Barışı Korumanın Yeniden Tanımlanması

Barış, güç, güvenlik ve bunlara bağlı kavramların üzerinde anlaşılmalı kesin bir tanımı bulunmamaktadır.¹² Barış, en temel anlamıyla devletlerin çatışmama ve/veya savaşmama halini ifade etmektedir. Güvenlik terim olarak Batı geleneğinde zihnin felsefi ve psikolojik durumunu ifade eden anlamında ilk önce *Cicero* ve *Lucretius* tarafından "securitas" şeklinde oluşturulmuş ve birinci yüzyıldan

7 Dirk Messner, "Global Governance: Globalisierung im 21. Jahrhundert gestalten", *Globalisierung als politische Herausforderung. Global Governance zwischen Utopie und Realität*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, Februar 2005, s.27.

8 Jochen Hippler, "Internationaler Terrorismus und seine Folgen für die internationalen Beziehungen", *Globale Trends 2007. Frieden, Entwicklung, Umwelt*, Tobias Debel-Dirk Messner-Franz Nuscheler(Hrsg.), Fischer Verlag, Bonn, 2006, s.105.

9 Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

10 Joseph Nye, *Macht im 21. Jahrhundert. Politische Strategien für ein neues Zeitalter*, Siedler, Germany, 2011, s.15.

11 Annegret Bendiek, *Europa verteidigen. Die Gemeinsame Aussen-und Sicherheitspolitik der Europäischen Union*, Kohlhammer, Stuttgart, 2018, s.33.

12 Barry Buzan, "Barış, Güç ve Güvenlik: Uluslararası İlişkilerde Çatışan Kavramlar", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Esra Diri (Yayına hazırlayan) Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, s.179.

itibaren de *Pax Romana* bağlamında kullanılan siyasi bir kavramdır.¹³ Güvenlik, bir devletin dış tehlikelere ve diğer devletler tarafından tetiklenen saldırılara karşı tüm tedbirlerini almasını, baskı ve tehditleri savuşturmasını ve iç güvenliğini sağlayabilmek için yaptığı düzenlemeleri anlatmaktadır.¹⁴ Uluslararası Politika analizinde güvenlik öncelikle savaş tehlikesi olmaksızın topraksal ve siyasi bütünlüğe sahip olmayı ifade eder.¹⁵ Bir devlet için güvenlik olgusu her şeyden önce askeri bir kavramdır. Askeri güvenlik ise devletin varlığına yönelik herhangi bir tehdidin bulunmaması ve/veya tehditleri savuşturabilme halini belirtmektedir.¹⁶ Soğuk Savaş döneminde tehdit kavramı, bir devletin diğer devlete karşı askeri güç kullanma ilanını belirtiyordu, risk kavramı ise askeri güç kullanma olasılıkların meydana çıkması idi. Dolayısıyla Soğuk Savaş boyunca güvenlik genel anlamda devletler arasındaki askeri güce ve stratejik ilişkilere odaklıydı.¹⁷

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla komünist tehlikenin ortadan kalkması Batı Bloğunu rahatlatmış, ancak bu sefer de yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Sovyet sistemi altındaki ülkelerin ayrışmasıyla coğrafi ve siyasi problemler etnik ve azınlık çatışmalarını desteklemiştir. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak küreselleşmenin hızlanması bu sorunların çok hızlı ve çok geniş alanlara yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bugün Soğuk Savaş dönemine kıyasla çok çeşitli tehdit biçimleri ve riskler mevcuttur. 1990 sonrası yıllarda daha çok etnik ve azınlık sorunları yaşanırken bugün ekonomik krizlerin ve başarısız devletlerin yol açtığı sorunlar, tehdit ve risk skalasını çeşitlendirmektedir. Dünya kimlik tartışmaları, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, terör, sınırların kontrolünün sağlanması gibi konulardan oluşan yeni bir tabloyla karşı karşıyadır.

Yirmi birinci yüzyılın ilk kırılma noktası 11 Eylül 2001'den sonra 2010'da başlayan Arap Baharı ile uluslararası güvenliğe yönelik tehdit ve risklerin artması, barışı koruma çabalarında da yeni güçlükler yaratmıştır. Bir yandan sınırların kalkması, seyahat ve iletişim kolaylıkları ortaya çıkarken, diğer yandan mülteci göçlerini durdurmak için duvarlar örülmekte, askeri bölgeler oluşturulmaktadır. Paradoksal bir biçimde dünyanın birçok yerinde yaşanan savaşlardan kaçarak, refah bölgelerine akın eden barış ve güvenlik arayan insanların kendileri dünya güvenliğine tehdit oluşturmaktadır.

13 Hans Günter Brauch, , "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Mustafa Aydın ve diğerleri (Ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, 1. Baskı, s.168.

14 Klaus Naumann, "Der Begriff der Sicherheit im Wandel, in: *Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik (ESVP)*, Werner Hoyer/Gerd F. Kaldrack (Hrsg.9, Baden-Baden: Nomos Verlag, 2007, s.27

15 Nurgül Bekar, *Die Sicherheitspolitik der EU. Die ESVP nach dem Vertrag von Lissabon und die neue Situation der Türkei*, SVH, Saarbrücken, 2015, s.17.

16 Heinz Gaertner, *Internationale Sicherheit. Definitionen von A-Z*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 2008, s.213.

17 Ken Booth, *Dünya Güvenliği Kuramı*, Küre Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012, s.122

Günümüzde iç ve dış güvenliği birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. 1990 sonrası güvenliğin yeniden tanımlanması yirmi birinci yüzyıla birlikte aşamalı olarak gelişerek, küreselleşme ve küresel çevresel değişim süreçlerinden etkilenmiştir.¹⁸ Özellikle 11 Eylül saldırılarının yaşanmasıyla birlikte realizm güvenliğin sağlanması için askeri yöntemlerin daha çok kullanılmasını savunmuş, bu durum da sert gücün önemini kaybetmesine imkan vermemiştir. İç politikada izlenen kimi tutumlar dış politikada yeni sorunlar yaratabileceği gibi, dış politikada uygulanan stratejiler de iç politikada güvenlik açığı yaratabilmiştir. Yaşadığımız teknolojik çağda artık bir internet paylaşımıyla ayaklanmalar başlatılıp ekonomik krizler çıkarılabilmektedir. Küreselleşmenin bu denli hızlı olduğu bir dünyada sorunları iç ve dış sorunlar olarak ayrı ayrı değerlendirip tek başına çözmeye çalışmak, gerçekçi ve kalıcı çözümler getirmekten uzak olacaktır.

1990-2000 arasında barışın sağlanması için yumuşak güce önem veren devletler, 2000 sonrasında barış için, yaşanan terör saldırıları ve sıcak çatışmalar nedeniyle askeri gücün kullanımına ağırlık vermek zorunda kalmıştır.¹⁹ Uluslararası ilişkilerin temel unsurlarından biri olan sert güç, bir devletin başka bir devleti ya da uluslararası aktörün tehdidini ve/veya yarattığı riskleri savuşturabilme gücüdür ve çoğunlukla burada kastedilen askeri gücünü kullanma ehliyetidir.²⁰ Askeri güç ise, günümüzdeki ileri teknoloji sayesinde çok büyük yıkımlara yol açabilecek saldırı ve savunma ve önleyici silahlardan ve elbette donanımlı insan gücünden oluşmaktadır. Bir devletin tehdit aldığı aktörlere karşı uyguladığı ekonomik tedbirler de sert güç olarak kabul edilmektedir.

Yumuşak güç kavramı Amerikalı siyaset bilimci Joseph Nye tarafından 1980'lerin sonlarında kullanılmıştır. Nye, bir devletin kendi istediğini herhangi bir zorlama olmadan veya bir baskı uygulamadan yaptırabilme gücünü yumuşak güç olarak izah etmiştir.²¹ Barışı koruma ve sağlama çabalarında askeri güç yerine tarihi ve kültürel araçların kullanılmasını, daha çok diplomasiyi kullanmasını, ekonomik araçların sorun olan bölgeleri destekleyici anlamda değerlendirilmesini ifade etmektedir. Yumuşak gücün tanımlanmasında vurgulanan unsurlardan biri de devletlerarası kooperatif bir yaklaşımı içermesidir.²² Bu tanımlamaya göre devletler sorunların çözümünde ve barışı korumada kültürel değerleri, ekonomik ve sosyal normları, fikirleri ve siyasi idealleriyle örnek oluşturmalı, işbirliği yapmalıdırlar.

18 Hans Günter Brauch, *Age*, s.167.

19 Afganistan ya da Irak'taki güvenlik sorunlarının sadece yumuşak güçle çözülmesi mümkün değildir. Nye, *Age*, 2015, s.63.

20 Heinz Gaertner, *Age*, s.96

21 Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, p.5.

22 Heinz Gaertner, *Age*, s.225.

Teorik Çerçeve

1990 sonrası uluslararası ortamda yaşanan bölgesel savaşlara maruz kalan insanların yaralarının sarılması, kriz coğrafyalarında barışın sağlanabilmesi için yumuşak güç çok gerekli olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren ise özellikle “Medeniyetler Çatışması” tezinin aksine barışı korumak için ülkelerin yumuşak gücü daha fazla devreye girmek durumunda kalmıştır. Ancak 2010 yılında başlayan Arap Baharının yol açtığı sıcak çatışmalar ve hatta savaşlar, artan göç ve terör tehlikesi, barışı sağlama konusunda sert güce daha fazla ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Klasik realistlerin uluslararası ilişkiler disiplini kurulduğundan bu yana bahsettiği gibi insanın doğasının kötülüğü paradoksal bir biçimde barışın ileri teknolojik silahlarla donatılmış barış güçleri tarafından sağlanmaya çalışılması söz konusudur.

Realizmin temel öğretisi olan devletlerin uluslararası politikada temel aktör olduğu gerçeği²³, diğer uluslararası oyunculara rağmen (çokuluslu şirketler, devlet-dışı aktörler vb.) günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Uluslararası politikada yaşanan tüm gelişmeler ve değişimlere rağmen küreselleşme çağında da ulus-devlet diğer uluslararası aktörler karşısında üstünlüğünü sürdürmektedir.²⁴ Realistlere göre uluslararası sistemdeki anarşi devletin davranışları üzerinde güçlü bir etkide bulunur ve nihayetinde tüm politikalar güç politikasıdır.²⁵ Günümüzde barışı koruma çabalarında güç kullanılmasının sebebi devletlerin iç ve dış güvenliklerine karşı olan tehdit ve riskleri kesin bir biçimde ortadan kaldırma niyetidir. Bunu yaparken de devlet çıkarları önceliklidir. Güç kavramı realistlere göre uluslararası ilişkileri belirleyen en temel kavramdır, ancak *Machiavelli* ve *Morgenthau* gibi klasik realistlerin öngördüğü gibi maddi güç kadar fikirler de önemlidir. Bu nedenle dış politika sistemden gelen baskılar kadar iç kaynaklardan da beslenebilecek bir şeydir, dolayısıyla etik kaygılar da dış politikayı şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır.²⁶ Yirmi birinci yüzyılda ülkelerin kamuoylarının davranış ve seçimleri de dış politikayı büyük oranda etkilemektedir.

Realist teoride devletlerin sahip oldukları (maddi) güç kapasitesi uluslararası politikada her zaman büyük önem taşımıştır. Realist yaklaşımı benimseyenler devletin kapasitesi ile askeri gücünü özdeşleştirirler de genelde ulusal gücün

23 Tobias Ten Brink, *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus –ein Überblick*, Lucius&Lucius, Stuttgart, 2008, s.54-57.

24 Bkz. Dirk Messner, “Global Governance: Globalisierung im 21. Jahrhundert gestalten”, in: *Globalisierung als politische Herausforderung. Global Governance zwischen Utopie und Realitaet*, Maria Behrens (Hrsg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2005, s.42-43.

25 Joseph S. Nye, Jr. ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev: Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s.83.

26 Joseph S. Nye, Jr. ve David A. Welch, *Age*, p. 83.

öğelerinin askeri olmayan unsurları da kapsadığını kabul etmektedirler.²⁷ Bu bağlamda polis gücü, ekonomik güç ve hatta zaman zaman diplomasi bile sert güç olarak değerlendirilebilir.

Realistlere göre uluslararası ilişkilerin ana konusu ulusal güvenliğin sağlanmasıdır, bu yüzden siyasi ve askeri konular en yüksek önceliğe sahip konulardır.²⁸ Bu bağlamda ticaretin ve ulaşımın iç içe geçtiği günümüz uluslararası ilişkiler düzenninde tek bir ülkenin kendini korumaya alarak güvenliğini sağlaması, diğer devletlerin sorunlarına kayıtsız kalması da söz konusu değildir. Nitekim devletlerin tek tek güvenliğini sağlayacak bir merkezi otoritenin olmadığı uluslararası yapının anarşik olması durumu realist teorinin temel söylemlerinden biridir. Uluslararası ilişkilerde güvenliği ve barışı muhafaza etmek için bir “yüksek otorite” olmadığı gibi herhangi bir devletin tek başına barışı sağlayabileceği ve koruyabileceği de gerçekçi değildir. Bu durumu zorlaştıran etmenlerden bir tanesi küreselleşme çağının en önemli unsurlarından biri olan devletlerarasındaki karşılıklık, iç içe geçmişlik durumudur. Bu noktada realistlerin temel düşüncelerine ters olarak artık birbirinden ayrı değerlendirilemeyen dış ve iç politika, sürekli etkileşim içinde ve karşılıklı bağımlıdırlar.

İletişim ve taşımacılık maliyetlerinin düşmesi ve mesafenin etkisinin küçülmesiyle birlikte, yerküreyi saran karşılıklı ekonomik bağımlılık ağları büyümektedir.²⁹ Ticaretin, ekonomilerin, ulaşımın birbirine bu kadar çok bağlı olduğu uluslararası ortamda, devletlerin iç siyasi düzenlemeleri dahi birbirini etkilemekte, ortak güvenlik açısından belirleyici olmaktadır. Günümüzde sanayi üretiminin üretim yerinin seçimine ilişkin kararlar, başta üretimi yapacak ve üretimin yapılacağı ülkeler olmak üzere birçok ülkeyi etkilemekte, ülke politikalarının belirlenmesinde belirleyici unsurlardan biri olabilmektedir. Bu bağlamda ekonomik yaptırımlar da etkili bir şekilde sert güç kullanımı yollarından biridir.

Literatürde realizmin karşısında yer alan kurumsalcılık teorisiyle birlikte anılmakla beraber³⁰, bu çalışmada karşılıklı bağımlılık teorisi barışı koruma çalışmalarının devletlerarasındaki zorunlu işbirliğini açıklaması açısından kullanılmıştır. Karşılıklı bağımlılık analitik bir sözcük olarak, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık ağları gücün kullanılmasını bir yandan kolaylaştırmakta, ancak diğer yandan güç kullanımı ortaya çıkacak yıkıcı durum da karşılıklı etki

27 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri. Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, ALFA, İstanbul, Kasım 2006, s.163.

28 Heinz Gaertner, *Age*, s.13-18.

29 Joseph S. Nye, Jr ve David A. Welch, *Age*, p.341.

30 Realizmin işbirliğini reddetmesi söylemine karşı 1970'lerde geliştirilen “yeni kurumsalcılık” teorisi, entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık teorileriyle bağlantılı değerlendirilmiştir. Tobias Ten Brink, *Age*, s.135.

yapacağından, güç kullanma yerine barışı koruma çabalarını gerekli kılmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, sadece dünyayı saran ittifaklar doğurmamış, iki taraf da her birini 30 dakika içinde yok edebilecek kıtalararası silahları kullanabilecek hale gelmiştir.³¹ Bunun anlamı karşılıklı bağımlılığın pozitif işleyebileceği gibi negatif işleyişinin de mümkün olduğudur. Soğuk Savaş sonrasında, özellikle 11 Eylül 2001’den sonra realizmle karşılıklı bağımlılık barışı koruma çabalarının gerekliliğini anlatmak açısından birlikte ele alınabilir teorilerdir.

3. TÜRKİYE’NİN BARIŞI KORUMA ÇABALARINA KATKILARI

Türkiye klasik bir tanımlamayla Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren bir köprü coğrafyasına sahiptir. Ancak gerçekte sahip olduğu jeo-stratejik önem basit bir köprü oluşturmaktan çok daha önemli bir duruma işaret etmektedir. Temel enerji hatlarını ve ulaşım ağını birbirine bağlayabilmesi, Doğu ve Batı kültürünü buluşturabilmesi, tarihsel mirası sebebiyle birçok farklı ülkeyle sosyal ve siyasi paylaşımlar yaratabilmesi Türkiye’nin uluslararası politikada özel bir yere sahip olmasını mümkün kılmaktadır. Bu unsurlar Türk dış politikası için kimi zaman avantaj oluştururken kimi zaman da önemli sorunlar yaratmaktadır. Türkiye’de güvenlik kavramsallaştırması, ülkesel çıkarların tanımlanması ve savunulmasında, belirli hassasiyetleri öne çıkartan tarihsel tecrübelerden ve sert güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olan jeopolitik konumundan büyük ölçüde etkilenmektedir.³²

Türk Dış Politikasının temel hedeflerinden biri bölgesinde ve dünyada barış ve istikrarın korunmasına her türlü uluslararası platformda katkı sağlamaya çalışmaktır.³³ 1923’te Kuruluşundan günümüze kadar bu katkıların niteliği ve niceliği değişse de, Türkiye esas olarak barışın korunması konusundaki işbirliklerini her zaman desteklemiştir³⁴, “yurtta barış, cihanda barış” prensibini dış politikasının en temel unsurları arasına yerleştirmiştir. Bu durum, Türkiye’nin uluslararası politikada bölgesel ve küresel oyuncu olma özelliğini de artırmaktadır. Türkiye’nin bugün de askeri stratejisinin temel unsuru olmaya devam eden ileri savunma anlayışı yanında, bir diğer temel unsur da olası tehditlere karşı dengeleri korumayı hedefleyen caydırıcılık stratejisidir.³⁵ Bu stratejileri uygularken coğrafi konumu,

31 Joseph S. Nye, Jr ve David A. Welch, *Age*, p.345.

32 Mustafa Aydın, Fulya Ereker, *Age*, s.2

33 <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarına-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa>, Erişim: 4.09.2017.

34 1937 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk Romanya Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede Türkiye’nin bu konudaki siyasi düşünce tarzına atıfta bulunarak, dünyanın herhangi bir yerindeki sorunun diğer ülkeleri de rahatsız edeceğini, dolayısıyla böyle sorunlara müdahale etmenin barışı korumanın gereklerinden olduğunu ifade etmiştir. <http://www.tsk.tr/Uluslararasıİlişkiler/BarisiDestekleme>, Erişim: 7.09.2017.

35 Mustafa Aydın, *Age*, s.38.

kimi zaman yetersiz kapasitesine rağmen, Türkiye'ye ayrı bir avantaj sağlamakta, özellikle yakın coğrafya açısından Türkiye olmaksızın sorunlara çözüm bulmak zorlaşmaktadır. Örneğin, deniz hareketi bakımından ele alındığında küçük bir donanmaya sahip olan Türkiye, stratejik öneme sahip Boğazlar üzerindeki denetimi nedeniyle siyasi ve askeri değerini artırmaktadır.³⁶

Türkiye Soğuk savaş sonrası oluşan ortamdan, çıkan çatışma ve krizlerden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin tanımladığı çatışma bölgelerinin birçoğu Türkiye'ye komşu coğrafyalardır. Ayrıca Türkiye diğer krizlerden de kimi zaman tarihsel kimi zaman da kültürel bağları nedeniyle etkilenmektedir. Ortadoğu ülkeleri arasında tarihsel olarak farklı bir yere sahip Türkiye, bölgenin en önemli sorunlarının birçoğuna çözüm arayışına öncülük etmiştir.³⁷ 11 Eylül 2001 sonrasında özellikle Ortadoğu'da yaşanan sorunlar nedeniyle büyük göç dalgalarına maruz kalan Türkiye, iç ve dış güvenliğini sağlamak için yeni araçlar ve politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Bunlardan en önemlisi ilk kez 1950 Kore Savaşı'nda³⁸ yurt dışına asker gönderme ile başlayan, ancak Soğuk Savaş dönemi boyunca çok fazla içinde yer almadığı barışın korunması faaliyetlerine katılımın artırılması ve sürdürülmesi olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Batının Sovyetler karşısındaki en uç cephesi işlevini yürüten Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında ortasında kaldığı uluslararası güvenlik sorunları nedeniyle, barışı koruma faaliyetlerine katılımını hem sayısal hem de içerik olarak artırmıştır. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bölgesel ve uluslararası yeni tehditler nedeniyle dünya barışı için güvenlik sorunu oluşturacak her türlü kriz ve çatışmanın çözümüne yönelik uluslararası faaliyetlerin içinde yer almayı dış politikasının öncelikleri arasında bulundurmakta, uluslararası güvenliğin değişen doğası gereği Soğuk Savaş sonrasında bu tür girişimlere daha etkin bir şekilde katılmaktadır. Nitekim kendi coğrafyasında bu konuda en donanımlı ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye çok geniş bir bölgede, çevresindeki bütün devletlerden ileri, onlara bir şey verebilecek ve model olabilecek konumda olup, elindeki stratejik kartın değeri azalmayıp bilakis artmaya devam eden ender ülkelerden biridir.³⁹ Bu bağlamda Türkiye'nin güvenlik politikasında, genel anlamda barışı korumayla ilgili faaliyetlere katılım önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁰

36 Serhat Güvenç, *NATO'da 60 Yıl. Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları*, Editör: Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2013, s.2.

37 Graham E. Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı*, Çev. Mustafa Acar, Eksi Kitaplar, Ankara, Haziran 2016, s.436.

38 1950-53 yılları arasında 15.000 Türk askeri Kore Savaşı'na katılmıştır.

39 Serhat Güvenç, *Age*, s.44-45.

40 "Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e ve Barışı Koruma Faaliyetlerine Bakış Açısı", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2320/turkiyenin_birlesmis_milletlere_ve_barisi_koruma_faaliyetlerine_bakis_acisi, Yayın tarihi: 21.06.2011, Erişim: 07.09.2017.

Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni sistemde Türkiye geleneksel güvenlik tehditlerinin yanında, uluslararası terörizm, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ve enerji güzergâhları gibi konularla, coğrafyasının getirdiği zorunluluklar kapsamında, istikrarsızlık ve krizlerle ilgilenmek durumunda kalmıştır.⁴¹ Bu çerçevede Türkiye, kriz ve çatışmaların çözümüne BM, NATO, AB ve AGİT gibi uluslararası örgütler bünyesinde destek vermektedir.

MAYIS 2018 itibarıyla NATO, AB, BM ve AGİT hareketlerine/misyonlarına türkiye’nin personel katkısı

ÖRGÜT	OPERASYON/MİSYON	TOPLAM PERSONEL
NATO	Kosova Barış Gücü (KFOR), Saraybosna NATO Karargahı, Kararlı Destek Misyonu, NATO Irak Misyonu, Afrika Birliği, DCB Misyonlar (Gürcistan, Moldova, Ukrayna)	967
BM	Haiti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Darfur, Lübnan, Kosova, El-Halil Geçici Misyonu, Liberya, Güney Sudan, Somali	158
AB	Althea (Bosna Hersek), EULEX Kosova	237
AGİT	Ukrayna Gözlem Misyonu, Üsküp Gözlem Misyonu, Kosova Misyonu	15
Güvenlik İşbirliği Merkezi (RACVIAC)		2

BM Bünyesindeki Barışı Korumaya Verilen Destek

BM sisteminde güvenliğin sağlanması yapısal anlamda devletlerarası şiddetin ve savaş tehdidinin önlenmesine yönelik olarak düşünüldüğünden barışı koruma faaliyetleri de esasında devletler arasındaki barışı korumaya yönelik olarak başlamıştır.⁴² 24 Ekim 1945’te kurulan Birleşmiş Milletler içindeki barışı koruma⁴³ çalışmaları önce 1947 yılında Yunanistan ve Endonezya’daki uluslararası gözlem misyonları, sonrasında Ortadoğu’da yaşanan Arap-İsrail Savaşları nedeniyle BM

41 Mustafa Aydın, Fulya Ereker, *Türkiye’de Güvenlik, Algı, Politika, Yapı*, Mustafa Aydın (Ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2013, İstanbul, s.39.

42 İnan Rüma, *Uluslararası Örgütler, Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Ed.), İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2018, s.388.

43 “Barışı koruma” kavramı, şiddetli bir çatışma ve/veya kriz durumunda sorunun parçası olmayan başka bir aktör tarafından oynanan “üçüncü taraf” rolüdür.

Güvenlik Konseyi'nin 1948'de aldığı bir kararla ortaya çıkmıştır. Bu kararla Güvenlik Konseyi "Barışı Destekleme ve Koruma Operasyonları" yapılmasını sağlamıştır. İlk kez 1948 yılında, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararla, Ortadoğu'da ateşkesin muhafazası için "Barışı destekleme ve Koruma Operasyonları" kavramı oluşturularak, çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi için önemli bir araç teşkil edilmiştir.⁴⁴ Ateşkes sağlandıktan sonra barış ortamının sürdürülebilmesi için silahsız askeri gözlemciler ve hafif silahlı askeri birliklerden müteşekkil ilk misyonlar, gözetleme, raporlama ve güven inşası görevlerini yürüterek barışı koruma faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. 1948 yılından beri birçok ülkede barış operasyonları yapılmış⁴⁵, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle dört farklı kıtada yer alan 14 barışı koruma misyonunda, yaklaşık 100 bin sivil ve üniformalı personel görevlendirilmiştir.

Uluslararası güvenliğin temel kavramlarıyla birlikte barışın nasıl korunacağı kavramı da Soğuk Savaş sonrası dönemde farklılık kazanmıştır. Barışı koruma için kullanılan araçlar, zaman içinde yaşanan gelişmelere (Soğuk Savaş, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Balkanlarda yaşanan etnik savaşlar, 11 Eylül 2001, Arap Baharı vb.) bağlı olarak değişmiş ve doğal olarak operasyonların kapsamı da coğrafya ve kullanılan güç açısından genişlemiştir. Bu dönemde silahlı çatışmaların bitmediği bölgelerde çatışmaların önlenmesinden kalıcı barışın sağlanmasına kadar geniş bir yelpazedeki çalışmalar barışı koruma kapsamında yürütülmüştür. Faaliyetlerde askeri güçler dışında polis ve sivil güç de operasyonların bir parçası haline gelmiştir.⁴⁶

Türkiye uluslararası barış ve güvenliğin korunması için, sorunların çok taraflı ele alındığı ve insan hakları açısından norm oluşturabilen, uluslararası meşruiyeti temsil eden tek küresel örgüt olan BM'ye büyük önem atfetmekte, bu kapsamda barışı koruma çalışmalarına da etkin ve etkili katılımını sürdürmektedir.⁴⁷ 21. yüzyılın güvenlik riskleri intikal yeteneği yüksek ve seferi askeri yetenekler gerektiren, Türkiye silah altında tuttuğu asker sayısı nedeniyle hem büyük bir kuvvet çıkartabilecek hem de bunu çok daha düşük maliyetli yapabilecek durumdadır.⁴⁸ Barışı koruma ve destekleme operasyonlarına katılıma dair temel ilkeler

44 "Birleşmiş Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız ve Katılarımız", <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarina-yaklasimimiz-ve-katilarimiz.tr.mfa>, Erişim: 4.09.2019.

45 Hindistan ve Pakistan, Etyopya ve Eritre, Kosova, Kıbrıs, Filistin, Lübnan, Batı Sahara, Kongo vb.

46 <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarina-yaklasimimiz-ve-katilarimiz.tr.mfa>, Erişim: 4.09.2017.

47 Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa>, Erişim: 08.09.2017.

48 Serhat Güvenç, *Age*, s.51-60.

15 Mart 2005 tarihinde onaylanan “Türkiye’nin Barışı Destekleme ve Koruma Harekâtlarına Katılım Konsepti” ile belirlenmiştir. Buna göre,

- Uluslararası meşruiyetin BM Güvenlik Konseyi kararıyla sağlanmış olması,
- Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu gibi bölgelere öncelik verilmesi,
- Türkiye’ye getireceği kazanç ve maliyet arasında değerlendirme yapılması
- Operasyonun amaçlarının başlangıçta tespit edilerek açıkça tanımlanması ve görev çerçevesinin uygun olması gerekmektedir.

Türkiye BM çerçevesinde sadece askeri değil sivil nitelikli barışı koruma faaliyetlerine de katılmaktadır. Bu bağlamda BM Barışı İnşa Komisyonları vasıtasıyla çatışmaların bittiği ülkelere sivil kapasitenin güçlendirilmesi için destek vermekte, çalışmaları finanse etmek için kurulan Barışı İnşa Fonu’na da ciddi ölçüde mali katkıda bulunmaktadır.⁴⁹ Ağustos 2019 itibarıyla Türkiye, Haiti, Mali, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Sudan, Lübnan, Kosova, Güney Sudan ve Somali’de yürütülen 8 BM Barış operasyonuna polis ve askeri personel olmak üzere toplamda 145⁵⁰ kişiyle destek vermektedir. Türkiye ayrıca BM Barışı İnşa Komisyonu’nun Gine, Liberya, Sierra Leone, Burundi ve Orta Afrika Cumhuriyeti’ndeki ülke konfigürasyonlarında da yer almaktadır.⁵¹

3.1. NATO Kapsamında Barışı Korumaya Verilen Destek

Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla birlikte Sovyet tehdidinin ortadan kalkmış olması, Doğu Bloğunun güvenlik örgütü olan Varşova Paktı’nın lağvedilmesi, NATO’nun da işlevsiz hale geleceği tartışmasını doğurmuştur. Ancak, küreselleşmenin hız kazandığı bu dönemde NATO, Soğuk Savaş sonrası yeni sisteme ayak uydurmaya çalışarak yeni stratejik konseptlerle⁵² kendisine yol haritası çizerek ayakta kalmayı başarmıştır.

Sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetlerin devletlerin ülke sınırlarını aştığı 1990 sonrası yıllar olayların, kararların ve eylemlerin, dünyanın diğer köşelerinde

49 “Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız ve Katkılarımız”, <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarına-yaklaşımımız-ve-katkılarımız.tr.mfa>, Erişim: 4.09.2019.

50 145 personelin 5’i kadın personeldir.

51 2017-2018 dönemi bütçesi 7,5 milyar Doların üzerinde olan barışı koruma operasyonlarına 2016-2017 ve 2018 için en fazla maddi desteği ABD, Çin ve Japonya vermiş, en fazla askeri personel katkısını ise Etiyopya, Bangladeş ve Ruanda yapmıştır.

52 İki Kutuplu sistemin yıkılmasının ardından, ilk konsept değişikliği 24 Nisan 1990 Washington Zirvesi’nde Kabul edilmiştir. Son değişiklik ise NATO’nun 19 Kasım 2010 tarihindeki Lizbon Zirvesi’nde yapılmıştır. NATO’nun 1949’tan itibaren stratejik konseptleri için bakınız: http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm?selectedLocale=en#, Erişim: 08.09.2017.

yaşayan insanları ve toplumları etkilediği bir döneme denk düşmektedir.⁵³ Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra daha da karmaşıklaşan güvenlik meseleleri karşısında NATO artık bir savunma örgütü olmaktan ziyade güvenlik sağlayıcı örgüte dönüşmüştür. Bu kapsamda kendine yeni görevler belirlemeye başlamış ve ilk olarak BM'nin barışı koruma çabalarına destek vermiştir.⁵⁴

Soğuk Savaşın ardından 1991'de Roma'da yapılan Zirvede ilk kez İttifak alanı dışındaki tehditlere de yer veren NATO, yeni güvenlik risklerini de eskisine göre karmaşık ve çok boyutlu tanımlamaktaydı.⁵⁵ Başta terörizm olmak üzere insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, doğal afetler, etnik çatışmalar, korsanlık gibi tehlikeler dünya barışına ciddi tehdit oluşturuyordu. Bu bağlamda eski düzendeki savunma ve caydırıcı politikalar ve araçları tek başına yeterli olmayacağından barışı korumak için önleyici politikalar da devreye sokuluyordu. NATO'nun 19 Kasım 2010 tarihinde Lizbon'da yapılan Zirve'sindeki stratejik konsept değişikliği⁵⁶ çatışmaların çıkması ve tırmanmasının engellenmesi, barışı koruma operasyonları ve barışın inşası görevlerini kapsamaktadır.⁵⁷

1952 yılından bu yana İttifak'ın üyesi olan Türkiye için NATO üyeliği, dış politikasındaki temel unsurlardan biridir. Soğuk Savaş döneminde örgütün güney kanat ülkesi olan Türkiye, bugün yaşanan gelişmeler, çıkan krizler ve sıcak çatışmalara bakıldığında merkez ülke konumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kalkmasına rağmen Türkiye'nin güvenlik kaygıları Soğuk Savaş sonrasında çeşitlilik göstermiş, küreselleşmenin de etkisiyle Türkiye bölgesi dışındaki kriz ve çatışmalara daha duyarlı hale gelmiştir. Türkiye, NATO'nun Avrupa-Atlantik bölgesindeki temel güvenlik örgütü olma özelliğine özel bir önem yüklemekte ve kendi güvenlik ve savunma planlarını yaparken bu durumu dikkate almaktadır. Bu bağlamda her türlü barışı koruma çabasına destek veren bir anlayışla, sadece BM bünyesinde değil NATO kapsamında da Türkiye sert gücünü barışın kullanımına tahsis etmiştir ve etmeyi sürdürmektedir.

Türkiye sert gücü ile öncelikle Balkanlar'daki hava etkinliklerine ve Akdeniz'deki NATO deniz harekâtlarına katkı sağlamıştır. Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında hem kendi güvenliğini korumak hem de ait olduğu coğrafyada bölgesel aktör olma iddiasıyla NATO'nun alan dışı ortak güvenlik görevlerine talip

53 Ali L. Karaosmanoğlu, *NATO'nun Dönüşümü*, Editör: Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2012, s.18.

54 NATO'nun barışı koruma konusunda BM'e destek verdiği ilk mesele eski Yugoslavya'daki savaşta silah ambargosunun uygulanmasını denetlemek, "uçuşa yasak bölge" oluşturmak ve UNPROFOR'a koruma ve destek vermek olmuştur. Gregory L. Schulte, "Former Yugoslavia and the new NATO", *Survival*, Vol.39, No:1(Spring 1997), p.19-42.

55 <http://www.bpb.de/apuz/26873/funktionen-militaerischer-konfliktregelung-durch-die-nato?p=all>, Erişim: 07.09.2017.

56 Bakınız: http://www.nato.int/lisbon2010/strategic_concept_eng.pdf; 22 Nisan 2012, Erişim: 08.09.2017.

57 Ali L. Karaosmanoğlu, *Age*, s.26.

olmuştur. Bu görevlerin ilki Nisan 1993’te eski Yugoslavya üzerinde ilan edilen uçuşa yasak bölgenin denetlenmesidir. Türkiye’nin yaptığı 18 F-16 uçağı tahsis etme önerisi NATO tarafından kabul edilmiştir. 1994 yılında Brüksel’deki Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi toplantısında alınan bir kararla oluşturulan “Barış İçin Ortaklık” projesine de etkin katılım sağlamaktadır. 20 Aralık 1995’ten itibaren bir Türk Tugayı Bosna-Hersek’e konuşlandırılmış, muharip görevler verilmeyen Tugay, imar ve inşaat gibi işlevler yürütmüştür.⁵⁸

Türkiye 1997’de Arnavutluk’ta barışı koruma çalışmalarına destek vermeye başlamıştır. 1999 yılında ise Kosova’daki bölgesel istikrara ve barışa katkı sağlamak amacıyla başlatılan Kosova harekati, Türkiye’nin sahip olduğu askeri imkan ve yeteneklerle NATO harekatlarına katkı yapabildiğini ortaya koymuş, Balkanlar’da yürütülen hava harekati için topraklarındaki üslerin düşünlmesi Türkiye’nin coğrafi konumunun önemini teyit etmiştir.⁵⁹

Türkiye NATO üyelerinin bütçelerine oranla yaptıkları katkılar sıralamasında %1,56’lık oranla Almanya’dan daha fazla katkı sağlayarak yedinci sırada yer almaktadır.⁶⁰ Öte yandan barışı koruma faaliyetleri çerçevesinde toplamda 1256 personelle (Ağustos 2019 verilerine göre) NATO görev ve misyonlarına en fazla katkı sağlayan beşinci müttefik olarak destek veren Türkiye, 2018 yılı için yaklaşık 550 milyon TL’lik mali katkısıyla NATO ve BM operasyonları dahil, uluslararası harekatlarda yer almakta, düzenli ve kapsamlı katkılarda bulunmaktadır. Bu katkılar içinde uluslararası düzeyde terörizmle mücadeleye yönelik somut adımların atılmasında da Türkiye ciddi bir katma değer yaratmaktadır. 28 Haziran 2005’te kurulan Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi aracılığıyla da NATO’nun terörizmle mücadelesine katkı sunulmaktadır. Türkiye’nin bulunduğu coğrafya düşünüldüğünde verilen desteğin ne kadar gerekli ve anlamlı olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu çerçevede realist teorinin temel savlarından devletin güvenlik sağlama fonksiyonu gerçekleştirilmekte, öte yandan küreselleşmenin sonucu olarak devletlerin birbirine karşı artan bağımlılığı bağlamında da kolektif güvenliğin sağlanmasına yönelik davranılmaktadır.

3.2. AB ve AGİT Bünyesinde Barışı Korumaya Verilen Destekler

1990 sonrası uluslararası politikadaki değişim ve dönüşüm rüzgârından NATO gibi AB de nasibini almıştır. Karşılaştığı sorunlar karşısında kendisine ait bir güvenlik kimliği ve politikası yaratmak isteyen Birlik bu çerçevede NATO

58 Serhat Güvenç, *Age*, s.46.

59 Serhat Güvenç, *Age*, s.48.

60 <http://tr.euronews.com/2017/02/16/turkiye-nato-ya-almanya-dan-daha-fazla-katkida-bulundu>, Erişim: 06.09.2017.

ile de yeni ilişkiler kurmuştur.⁶¹ 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından oluşan atmosferde ise bu kimlik AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'na dönüşmüş, AB güvenliği sağlama ve barışı koruma adına birçok önemli misyonu bu politika altında oluşturmuş ve yürütmüştür.⁶²

1990'lı yıllarda Türkiye'nin stratejik önemi kimi tartışmaların aksine arttığından NATO'nun güney kanadı ülkesi olmaktan çıkıp, uluslararası güvenlik açısından, ama en çok da Avrupa güvenliği açısından merkezi bir konuma erişmiştir. Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika'da yeni fırsatlar ve potansiyel sorunlarla karşılaşan Türkiye daha geniş bir coğrafyada bölgesel ve küresel aktör rolüne soyunmuştur.

1963'te Ankara Anlaşması ile başlayan ilişki sürecinde Avrupa Birliği'ne "ortak üye" olan Türkiye, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası" kapsamında Birliğin yürüttüğü barışı koruma çalışmalarına gerek NATO üyesi olarak gerekse AB'ye aday ülke olarak destek olmaktadır.⁶³ NATO, AB tarafından NATO imkân ve yeteneklerinden yararlanılmak suretiyle oluşturulan EUFOR-ALTHEA harekâtına da destek vermiş ve en fazla katkı sağlayan AB üyesi olmayan ülke olmuştur.⁶⁴ Ancak Türkiye, AB'nin Daimi Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Antlaşması (PESCO) ve Avrupa Savunma Fonu gibi girişimlerine üye olmayan devletleri dâhil etmemesi yüzünden AB nezdindeki barışı koruma faaliyetlerinde NATO ve BM'deki faaliyetlere kıyasla daha geri planda kalmaktadır.

Türkiye, coğrafi alanı ve üye sayısı bakımından Avrupa-Atlantik örgütlerinin en kapsamlısı olan AGİT'e kuruluşundan beri önem vererek, gelişmesine aktif katkıda bulunmaktadır.⁶⁵ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye, bu örgüt kapsamında da siyasi, askeri, ekonomik ve insani boyut alanlarında etkili yardımlar sağlamaktadır.⁶⁶ AGİT coğrafyasındaki krizlerin çözümü, çatışmaların engellenmesi özellikle barışın sağlanması ve korunması açısından Türkiye için önem taşımaktadır.

61 Franco Algieri, *Die Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik der EU*, Facultas Verlag, Wien, 2010, s.146-147.

62 Bkz: Werner Weidenfeld, *Die Europaeische Union*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2010, s.190-194; Katharina Hozinger - Christoph Knill-Dirk Peters-Berthold Rittberger-Frank Schimmelfennig- Wolfgang Wagner, *Die Europaeische Union. Theorien und Analysekonzepte*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2005, s.245-251.

63 Bkz: Nurgül Bekar, *Age*, s.

64 Mustafa Aydın, Fulya Ereker, *Age*, s.47.

65 "Türkiye'nin AGİT ile Barış İçin Ortaklık ve AAOK'ne Bakış Açısı", *Milli Savunma Bakanlığı Beyaz Kitap*, Yayın tarihi: 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2319/turkiyenin_agit_ile_baris_icin_ortaklik_ve_aaokne_bakis_acisi

66 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na ait Bilgi Notu, 08.06.2017, <http://agit.dt.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=170550>, Erişim: 06.09.2017.

Türkiye AGİT bünyesinde denetim misyonlarına ve ihtilafların çözümleriyle ilgili gruplara uzman personel⁶⁷ ve bütçe desteği sağlamaktadır. Bu bağlamda Yurkarı Karabağ ihtilafına yönelik Minsk Grubunun ve Ukrayna Özel Gözlem Misyonu’nun içinde yer almaktadır. Ayrıca AGİT üyesi ülkelerin de katıldığı BİO programlarını etkili bir biçimde desteklemektedir.

4. TÜRKİYE’NİN FAALİYETLERDEKİ ROLÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’nin kendi güvenliğini sağlama konusunda karşılaştığı meydan okumalar, 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2010 Arap Baharı süreciyle birlikte, Soğuk Savaş döneminin aksine⁶⁸, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslara kaymıştır. Ortadoğu’da yaşanan çatışmaların bir süre sonra, içinde çok fazla bilinmeyen bulunduğu savaflara dönmesi, Türk dış politikasının yeni alanlarla ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Savaştan kaçan insanların yoğun göçü, terörizmin önlenmesi için sınırların kontrolünün zorluğu, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, etnik ve kültürel çatışmalar Türkiye üzerinde toplumsal ve ekonomik etkilere sebep olmuştur.

Türkiye 2011 yılında Suriye’de çıkan iç savaş nedeniyle güvenliğine yönelik yeni tehditlerle karşılaşmış, 911 kilometrelik sınırı paylaştığı komşusu Suriye’de yaşananlardan doğrudan ve negatif olarak etkilenmiştir. Suriye’nin kendi topraklarında güvenliği sağlayamaması, bir yandan terör unsurlarının Türkiye için tehdit oluşturmasına yol açmış, öte yandan Suriye’deki iç savaştan kaçan milyonlarca insanın göçü hem mali hem de sosyal problemlere neden olarak Türkiye’yi zor durumda bırakmıştır.

15 Temmuz 2016’da Türkiye’nin yaşadığı darbe kalkışması Türkiye’nin güvenlik anlayışını Suriye konusundan sonra etkileyen en önemli mesele olmuş, iç güvenlik ve dış güvenlik arasındaki ayrım giderek ortadan kalkmıştır. Türkiye’nin bu travmatik olay karşısında müttefik ve dost devletlerden beklediği dayanışma ve yardımlaşmayı göremediği düşüncesi, ülkenin güvenlik önceliklerinin bir kez daha tanımlanmasına ve geleneksel ittifaklarından gelmeyen işbirliği eksikliğini farklı politikalarla kapatmasına sebep olmuştur.

Hava savunma sistemini güçlendirmek için ihtiyaç duyduğu yardımı müttefiklerden sağlayamayan Türkiye, Rus yapımı karadan havaya füze savunma sistemi S-400’leri satın almıştır. S-400’ler için başta ABD olmak üzere müttefiklerinin gösterdiği tepkiler Türkiye’nin müttefikliğini sorgular hale gelmiştir.

67 Örneğin Ukrayna Özel Gözlem Misyonu’nun başkanlığını Emekli Büyükelçi Ertuğrul Apakan 2 Nisan 2014-Ağustos 2019 arasında yürütmüş, bu tarihten sonra yerine Büyükelçi Halit Çevik geçmiştir. Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa, Erişim: 06.09.2017.

68 Türkiye Soğuk Savaş döneminde güvenlik politikasını esas olarak Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi üzerine oturtmuştu.

ABD Senatosu'nun dış ilişkiler ve savunma alanında önemli rol oynayan dört üyesinin⁶⁹ Nisan 2019'da New York Times'a yazdıkları ortak makalede S-400'lerle ilgili yapılacak tercihin Türkiye'nin dünyadaki yeri, ABD ile ilişkileri ve NATO'daki konumu açısından çok derin sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir. Türkiye'nin S-400 almasının NATO kapsamında verdiği taahhütlerini ihlal edeceğini ve müttefikleriyle birlikte operasyon yapma kabiliyetini azaltacağını belirtmiştir.⁷⁰ Almanya da ABD gibi S-400'lerin alınışına gösterdiği tepkide Türkiye'nin NATO üyeliğine vurgu yapmış, Türkiye'nin bu konudaki tavrını yeniden gözden geçirmesini istemiştir.⁷¹

Uzun yıllardır terörizmle ülke içinde ve sınırlarda verilen mücadele, Suriye İç Savaşı, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve S-400 krizinin yarattığı yeni sorunlar güvenlik kavramının Türkiye için de bir kez daha tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bir yandan güvenliğine karşı tehdit oluşturan unsurları ortadan kaldırmak için birçok önlem alırken, diğer yandan uluslararası barışı koruma faaliyetlerinin içinde yer almaya çalışan Türkiye için bu faaliyetlere katılım, mevcut jeo-stratejik konumunun ve bu konum nedeniyle karşılaştığı güvenlik sorunlarının getirdiği bir sorumluluktur. Türkiye bu sorumluluğu yerine getirirken, çatışmaların ve krizlerin olduğu bölgelerdeki ülkelerle paylaştığı ortak özelliklere de (etnik, dini, kültürel ve sosyal) ayrı bir önem vermekte, bu özelliklerin barışı koruma faaliyetlerine pozitif etkisini sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren güvenlik politikalarında, geçmişe oranla daha çok yumuşak güç unsurlarını öne çıkarmaya çalışmış, ancak büyük oranda geleneksel sert güvenlik tehditleriyle dolu bölgelerde yumuşak güç potansiyeli oldukça sınırlı kalmıştır.⁷² Bu bağlamda Türkiye'nin mevcut barışı koruma girişimlerinde sert gücünü kullanması ayrı bir önem taşımaktadır. Hâlihazırda NATO'da 967, AB'de 237, BM'de 158 ve AGİT'te 15 ve Güvenlik İşbirliği Merkezi'nde (Center for Security Cooperation- RACVIAC⁷³) 2 personelle toplamda 1379 kişiyle Türkiye barışı koruma faaliyetlerine destek vermektedir. Bu personelin 1291 kişisi asker, 77'si polis, 4'ü diplomat ve 7'si de sivil personel ola-

69 Senato Silahlı Hizmetler Komitesi Başkanı Cumhuriyetçi Parti'den Oklahoma Senatörü Jim Inhofe, Senato Silahlı Hizmetler Komitesi Kıdemli Üyesi Demokrat Parti'den Rhode Island Senatörü Jack Reed, Senato Dış İlişkileri Komitesi Başkanı Cumhuriyetçi Parti'den Idaho Senatörü Jim Risch ve Senato Dış İlişkileri Komitesi Kıdemli Üyesi Demokrat Parti'den New Jersey Senatörü Bob Menendez.

70 "S-400 ve F-35 krizi- ABD'li dört senatör New York Times'a yazdı: Türkiye, ABD ile Rusya arasında seçim yapmak zorunda", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47873172>, 9 Nisan 2019, Erişim: 05.05.2019.

71 "Almanya'dan S-400 Çıkışı: Yaptırımlar ne Türkiye'nin ne de NATO'nun çıkarına olur", <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanya-dan-s-400-cikisi-yaptirimlar-ne-turkiyenin-ne-de-natonun-cikarina-olur-41244214>, 14.06.2019, Erişim: 05.05.2019.

72 Mustafa Aydın, Fulya Ereker, *Age*, s.54.

73 Kuruluşun misyonu ve üyeleri için bakınız: <https://www.racviac.org>

rak hizmet vermektedir (Mayıs 2018 itibariyle. Türkiye insan kaynağının yanı sıra teçhizat, yakıt ikmal, hava ve kara üssü ve mali desteklerinde de bulunmaktadır.)

Sahip olduğu coğrafya Türkiye’ye barış ve güvenliğin korunması için avantajların yanı sıra ilave sorunlar da getirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu’dan kaynaklanan ve yeni tehdit ve riskleri içeren doğrudan ve dolaylı güvenlik tehditleri sert güce ihtiyacın sürmesine yol açmaktadır. Türkiye’nin NATO üyeleri arasında ikinci en büyük orduya sahip olması ise barışı korumada sert gücün kullanılmasını kolaylaştırmakta, büyüyen ekonomik gücüyle birlikte ordusunun eğitim ve teknoloji konusundaki ilerlemesini de bu faaliyetlerde değerlendirmektedir.

Realist teori ışığında uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasının temel sorumlusu hala devletlerdir. Türkiye ise, özellikle Ortadoğu’daki sorunlar söz konusu olduğunda barışı koruma denkleminde her zaman yer alması gereken bir devlettir. Türkiye’nin içinde bulunmadığı ve/veya Türkiye’nin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir çözüm yeni sorunlar yaratacağından kalıcı olmayacaktır. Zira Küreselleşmenin hızlı ve büyük değişimler yarattığı ve karşılıklı bağımlılığın gittikçe arttığı yirmi birinci yüzyılda, krizden etkilenen bir ülkenin kendisini risk altında hissedeceği politikalar ve oluşumlar barışı daha çok tehlikeye sokacaktır.

5. SONUÇ

Soğuk Savaş sırasında dünyanın cismen küçük ama oldukça etkili silahlarla dolup taşmış olmasına karşın, yirmi birinci yüzyılda silahlı güçler artık sadece devletlerin ya da onlara bağlı kurumların tekelinde değildir.⁷⁴ Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve iki Almanya’nın birleşmesi sonucu ortaya çıkan gelişmeler, ardından ABD’deki 11 Eylül 2001 saldırıları ve 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci barış ve güvenlikle ilgili neredeyse tüm kavramların yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Güvenlik, tehdit, güç-sert güç, yumuşak güç- konuları Soğuk Savaş dönemindekinin aksine sınırları belirlenemez ve öngörülemez bir nitelik kazanmıştır. Tehlikeler ve riskler farklılıklar içermekte, güvenlik ve barışı sağlamak için yeni araçlar, stratejiler gerekmektedir. Günümüzde salgın hastalıklar, ekonomik zorluklar, siber saldırılar, gittikçe artan sınırışan güçler devletler için yol açacakları sonuçlar açısından Soğuk Savaş dönemindekinden farklı güvenlik açıkları teşkil etmektedir.

Yirmi birinci yüzyılda kriz, çatışma ve savaşları önlemek için kullanılan stratejilerin en önemlisi barışı koruma çalışmalarıdır. Özellikle Ortadoğu’da yaşanan gelişmelerin niteliği, bu çabalarda yumuşak gücün yanı sıra devletlerin sahip

74 Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Çev. Osman Akinbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.27.

olduğu sert güce hala çok ihtiyaç duyulmasını gerektirmektedir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından oluşan sistemde en önemli şey küreselleşmenin daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir hıza kavuşmasıdır. Bunun sonucu olarak da yerel olanla küresel olan iç içe geçmiş, devletlerarası karşılıklı bağımlılıkların çok ötesinde, toplumlararası ortak çıkar ve faaliyet alanları belirlemiştir.⁷⁵

Uluslararası politikanın ana aktörleri devletler birçok zorlukla karşılaşsa da hala en etkili yapı olarak sorunların çözümünde ve dünya barışının sağlanmasında en temel unsurlardır. Realizmin temel söylemlerinden, devlet ve devletin güvenliğinin önceliği geçerliliğini korumaktadır. Realist teorinin yetersiz kaldığı noktalarda küreselleşmenin sonucu olarak devletler ve diğer uluslararası aktörler arasında hızla artan karşılıklı bağımlılık, barışı koruma çabalarının teorik alt yapısını oluşturabilmektedir. Barışı korumak için devletlere duyulan ihtiyaç artarken, ekonomik krizlere çare bulmak, terörizmle mücadele etmek, toplumlarını savaşa, teröre ve her türlü şiddet eylemlerine karşı korumak hala devletlerin görevi ve sorumluluğundadır. Ancak, sorunların ve tehlikelerin geçişkenliği ve kolay yayılır özelliği, bu konuların çözümünde devletlerin ve uluslararası alanda faaliyet gösteren diğer önemli aktörlerin (BM, NATO, AB, AĞİT gibi uluslararası örgütler) işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye, 1950 Kore Savaşı sırasında kullandığı sert gücünü uluslararası barış için kullanmayı daha sonraları da sürdürmüş, özellikle Soğuk Savaş sonrası değişen ve hızla dönüşen uluslararası ortamda barışı koruma katkılarını artırmıştır. 1992-1994 yılları arasında Balkanlar'da, sonraları Somali, Afganistan gibi daha uzak ama etnik, dini, kültürel ve hatta sadece coğrafi sebeplerle kendisini etkileyen sorunların olduğu yerlerde sorunların çözümüne yardımcı olmaya çalışmıştır. 11 Eylül 2001'den sonra bölgesel önemi ve jeo-stratejik değeri artan Türkiye, sahip olduğu yumuşak gücüyle birlikte sert gücünü de uluslararası barışın faydasına sunmuştur.

Türkiye'nin yaptığı bu katkı (askeri birlikler, polis gücü ve uzman personel gönderme, gıda ve barınma yardımları vb.) içinde bulunduğu ve ortak olduğu her bir uluslararası örgüt açısından farklı fayda sağlamaktadır. Uluslararası barışın korunması Türkiye'nin milli çıkarlarının korunmasına hizmet ederken, devletlerarası bağımlılığın sonucu olarak dünya güvenliğinin istikrarını da artırmaktadır. Anılan barışı sağlama, destekleme ve sürdürme faaliyetlerinde bazı bölgelerde Türkiye'nin yer alması uluslararası güçlerin işini özellikle kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla etnik ve kültürel payda sayesinde birçok operasyon ve görev gücü

75 Ali L. Karaosmanoğlu, *Age*, s.18.

ekiplerinde Türkiye tercih edilmekte veya bazı yerlere sadece Türkiye girebilmektedir.⁷⁶ Böyle yerlerde Türkiye’nin uluslararası barış için oluşturduğu katma değer daha yüksek olmaktadır.

Türkiye uluslararası güvenliğin gerçekleşmesinde etkili örgütlerle (BM, NATO, AB ve AGİT) sürekli işbirliği içindedir. Dış ve güvenlik politikasında bu konulara öncelik vererek personel ve bütçe hususlarında sağladığı destek büyük bir anlam ifade etmekle birlikte Türkiye’nin barışı koruma faaliyetlerine verdiği desteğin niceliğinden çok, niteliği büyük bir önem taşımaktadır. Ancak çalışmanın araştırma sorusuna cevap olarak Türkiye’nin barışı koruma faaliyetlerine yaptığı katkının niceliği de niteliği de Soğuk Savaş sonrası değişmiş, kayda değer bir şekilde artış göstermiştir.

Ülkenin bulunduğu coğrafyanın jeo-stratejik değeri, doğu ve batıyla aynı anda konuşabilecek yeteneklere ve araçlara sahip olması Türkiye’nin önemini ve dünya barışında sert ve yumuşak gücünü kullanmasının değerine işaret etmektedir. Bu çerçevede uluslararası güvenlikteki Soğuk Savaş sonrasında yaşanan değişimi dikkate alarak, Türkiye’nin içinde yer aldığı barışı koruma çabaları hem sayısal hem de içeriksel açıdan uluslararası güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesinde artı değer yaratacaktır. Yer almadığı barışı koruma girişimlerinin ise özellikle Ortadoğu ve Balkanlar’daki sorunlarla ilgili olarak esasen eksik kalacağı ve sürdürülmesinde zorluklar yaşanacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ali L. Karaosmanoğlu, *NATO’nun Dönüşümü*, Editör: Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2012.
- Annegret Bendiek, *Europa verteidigen. Die Gemeinsame Aussen-und Sicherheitspolitik der Europaischen Union*, Kohlhammer, Stuttgart, 2018
- Barry Buzan, “Barış, Güç ve Güvenlik: Uluslararası İlişkilerde Çatışan Kavramlar”, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Esra Dirî (Yayına hazırlayan) Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, s.179.
- Dirk Messner, “Global Governance: Globalisierung im 21. Jahrhundert gestalten”, *Globalisierung als politische Herausforderung. Global Governance zwischen Utopie und Realitaet*, Maria Behrens(Hrsg.), VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, Februar 2005.
- Eric Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Çev. Osman akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.27.

⁷⁶ Afganistan, Kosova ve Bosna Hersek gibi ülkelerde Türk askeri bu ülkeler açısından tercih edilen askerlerdir. Somali’de askeri eğitim için başkent Mogadişu’da eğitim tesisleri kurabilen tek ülke de Türkiye’dir.

- Franco Algieri, *Die Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik der EU*, Facultas Verlag, Wien, 2010.
- Graham E. Fuller, *Türkiye ve Arap Baharı*, Çev. Mustafa Acar, Eksi Kitaplar, Ankara, Haziran 2016, s.436.
- Gregory L. Schulte, "Former Yugoslavia and the new NATO", *Survival*, Vol.39, No:1(Spring 1997), pp.19-42.
- Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Mustafa Aydın ve diğerleri (Ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, 1. Baskı, s.168.
- Heinz Gaertner, *Internationale Sicherheit. Definitionen von A-Z*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 2008.
- İnan Rüma, *Uluslararası Örgütler, Küresel Siyasete Giriş. Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Ed.), İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2018, s.388.
- Jochen Hippler, "Internationaler Terrorismus und seine Folgen für die internationalen Beziehungen", *Globale Trends 2007. Frieden, Entwicklung, Umwelt*, Tobias Debel-Dirk Messner-Franz Nuscheler(Hrsg.), Fischer Verlag, Bonn, 2006, s.105.
- Joseph S. Nye, Jr. Ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev: Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2011.
- Joseph Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, *Public Affairs*, 2004.
- Joseph Nye, *Macht im 21. Jahrhundert. Politische Strategien für ein neues Zeitalter*, Siedler, Germany, 2011.
- Katharina Hozinger-Christoph Knill-Dirk Peters-Berthold Rittberger-Frank Schimmelfennig-Wolfgang Wagner, *Die Europaeische Union. Theorien und Analysekonzepte*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn.
- Ken Booth, *Dünya Güvenliği Kuramı*, Küre Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012, s.122
- Klaus Naumann, "Der Begriff der Sicherheit im Wandel, *Europaeische Sicherheits-und Verteidigungspolitik (ESVP)*, Werner Hoyer/Gerd F. Kaldrack(Hrsg.9, Baden-Baden: Nomos Verlag, 2007.
- Mustafa Aydın, Fulya Ereker, *Türkiye'de Güvenlik. Algı, Politika, Yapı*, ed. Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, Kasım 2013, İstanbul.
- Nurgül Bekar, *Die Sicherheitspolitik der EU. Die ESVP nach dem Vertrag von Lissabon und die neue Situation der Türkei*, SVH, Saarbrücken, 2015.
- R. Douglas, *From War to Cold War 1942-1948*, St. Martin's Press, New York, 1981.
- Serhat Güvenç, *NATO'da 60 Yıl. Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları*, Editör: Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2013.
- Tobias Ten Brink, *Staatenkonflikte. Zur Analyse von Geopolitik und Imperialismus –ein Überblick*, Lucius&Lucius, Stuttgart, 2008.
- Tayyar An, *Uluslararası İlişkiler Teorileri. Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, ALFA,

İstanbul, Kasım 2006, s.163.

Werner Weidenfeld, *Die Europaeische Union*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2010.

W. Bruce Weinrod, “The Future of NATO”, *Mediterranean Quarterly*, Vol.23(2), Spring 2012, pp.1-13.

Zbigniew Brzezinski, “The Cold War Its Aftermath”, *Foreign Affairs*, Fall 1992, pp.31-47.

İnternet Kaynakları

“Almanya’dan S-400 Çıkışı: Yaptırımlar ne Türkiye’nin ne de NATO’nun çıkarına olur”, <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanyadan-s-400-cikisi-yaptirimlar-ne-turkiyenin-ne-de-natonun-cikarina-olur-41244214>, 14.06.2019.

<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarına-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa>

<http://www.tsk.tr/Uluslararasıİlişkiler/BarisiDestekleme>

“Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e ve Barış Koruma Faaliyetlerine Bakış Açısı”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2320/turkiyenin_birlesmis_milletlere_ve_barisi_koruma_faaliyetlerine_bakis_acisi, Yayın tarihi: 21.06.2011.

<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlarına-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa>

Onur Sazak and Nazlı Selin Özkan, Turkey’s Contributions to Security Sector Reform(SSR) in Conflict Affected Countries, İstanbul Policy Center, November 2016, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2016/11/Sazak.Ozkan_IPC-report.pdf

Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa>

<http://tr.euronews.com/2017/02/16/turkiye-nato-ya-almanya-dan-daha-fazla-katkida-bulundu>.

http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm?selectedLocale=en#.

<http://www.bpb.de/apuz/26873/funktionen-militaerischer-konfliktregelung-durch-die-nato?p=all>

http://www.nato.int/lisbon2010/strategic_concept_eng.pdf;22 Nisan2012,

“Türkiye’nin AGİT ile Barış İçin Ortaklık ve AAOK’ne Bakış Açısı”, Milli Savunma Bakanlığı Beyaz Kitap, Yayın tarihi: 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2319/turkiyenin_agit_ile_baris_icin_ortaklik_ve_aaokne_bakis_acisi,

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na ait Bilgi Notu, 08.06.2017, <http://agit.dt.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=170550>

Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati_agit_.tr.mfa

<https://www.racviac.org> “S-400 ve F-35 krizi- ABD’li dört senatör New York Times’a yazdı: Türkiye, ABD ile Rusya arasında seçim yapmak zorunda”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47873172>, 9 Nisan 2019.

FERİDUN AHMED BEY'İN NÜZHET-İ ESRÂR'INDA BUDİN BEYLERBEYİ SOKOLLU MUSTAFA PAŞA

GOVERNOR OF BUDIN PROVINCE SOKOLLU MUSTAFA PASHA IN THE
NÜZHET-İ ESRÂR OF FERİDUN AHMED BEY

FATİH BAYRAM*

ABSTRACT

The Ottoman rule in Budin began in the year 1541 and lasted until 1686. The first governor (beylerbeyi) of Budin was Uzun Süleyman Paşa, who was of Hungarian origin. The last one was Abdurrahman Abdi Paşa (d. 1686). Between Süleyman Paşa and Abdi Paşa, there were seventy three persons who served as the governor of Budin province. Among them was Sokollu Mustafa Paşa (d. 1578), who occupies a significant place in terms of not only for his longest tenure but also for his immense building activity in the province. Mustafa Paşa, who was the cousin of the Grand Vizier Sokollu Mehmed Paşa (1564-1579), served as the governor of Budin province between the years 1566 and 1578.

Another protégé of the Grand Vizier was Feridun Ahmed Bey (d. 1583), who was the secretary of Sokollu Mehmed Paşa during the Szigetvár campaign (1566). Feridun Bey's work entitled *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* (the *Pleasure Ride of the Secrets of Outstanding Men from the News of the Szigetvár Campaign*) of is a chronicle about Süleyman the Magnificent (1520-1566)'s last campaign. Nevertheless, this work also contains important details about the first two years of Selim II (1566-1574)'s reign. Feridun Bey completed *Nüzhet-i Esrâr*, the main aim of which is to exalt the name of Sokollu Mehmed Paşa, on 1 January 1569. One of the section of the *Nüzhet* is related to the correspondence of Sokollu Mustafa Paşa as the governor of Buda with the Habsburg emperor Maximilian II (r. 1564-1576). According to Feridun Bey, Mustafa Paşa was the best governor of Budin ever seen. The name of Sokollu Mustafa Pasha is also exalted in the *Nüzhet* in a mysterious way.

Keywords: Budin, Feridun Ahmed Bey, Hungary, Szigetvár campaign, Sokollu Mustafa Pasha

ÖZ

Budin'de Osmanlı idaresi 1541'de başlamış ve 1686 yılına kadar devam etmişti. Budin'in ilk beylerbeyi aslen Macar olan Uzun Süleyman Paşa'dır. Son Budin beylerbeyi ise Abdurrahman Abdi Paşa (ö. 1686)'dır. Süleyman Paşa ile Abdi Paşa arasında yetmiş üç kişi daha Budin beylerbeyliği yaptı. Bunlar arasında, hem en uzun süre görev yapması açısından ve hem de muazzam inşâ faaliyeti açısından Sokollu Mustafa Paşa (ö. 1578) önemli bir yer tutmaktadır. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa (1564-1579)'nın amcasının oğlu olan Mustafa Paşa, 1566 ile 1578 yılları arasında Budin beylerbeyliği görevinde bulundu.

Sadrazam'ın himayesinde olan diğer bir kişi ise Sigetvar Seferi (1566) sırasında Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtipliğini yapan Feridun Ahmed Bey (ö. 1583)'dir. Feridun Bey'in *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* adlı eseri, Muhteşem Süleyman (hük. 1520-1566)'in son seferini anlatan bir tarih eseridir. Bununla birlikte, bu eser II. Selim (hük. 1566-1574)'in saltanatının ilk iki yılındaki olaylar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Feridun Bey, asıl gâyesi Sokollu Mehmed Paşa'nın ismini yüceltmek olan *Nüzhet-i Esrâr*'ı 1 Ocak 1569 tarihinde tamamlamıştı. *Nüzhet*'te yer alan bölümlerden birisi de, Budin beylerbeyi olarak Sokollu Mustafa Paşa'nın Habsburg İmparatoru II. Maximilian (hük. 1564-1576) ile yazışmalarını içermektedir. Feridun Bey'e göre, Mustafa Paşa bundan önceki ve sonraki Budin beylerbeyleri içinde en iyi olanıdır. *Nüzhet*'te Sokollu Mustafa Paşa'nın ismi de esrareniz bir şekilde *yüceltilmektedir*.

Anahtar Kelimeler: Budin, Feridun Ahmed Bey, Macaristan, Sigetvar Seferi, Sokollu Mustafa Paşa

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3601-7053>

Makale Atfı Bilgisi: BAYRAM Fatih, (2019).
Feridun Ahmed Bey'in Nüzhet-i Esrâr'ında Budin Beylerbeyi
Sokollu Mustafa Paşa, *Avrasya Etüdüleri*, 203-219.

Gönderim Tarihi: 08.11.2018 Kabul Tarihi: 18.09.2019

Osmanlı İmparatorluğu için Budin'in ne anlama geldiğini en iyi anlatan eserlerden birisi Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evliyâ Çelebi, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Erdel Seferi (1663-1664)'ne katılmış ve o zamanki Budin şehrini inceleme fırsatı bulmuştu. O, Budin ile ilgili anlattığı hikayeleri babasından duyduğunu belirtmekte ve bu şehir ile ilgili ne yazdıysa “*pederini ve fâtiḥ-i Budin Süleyman Hân'ı hayr ile yâd eylemek için*” yazdığını ifade etmektedir.¹

Evliyâ'nın anlattığına göre Süleyman Han, Macaristan'ı fethettikten sonra Budin'i temaşaya çıkmış ve buradaki sarayı görünce “*ah ne olaydı bu saray bu tarz (u) tavr üzre bizim İslambolumuzda Sarayburnu'nda olaydı*” demiştir.² Budin'i fethetmenin bahtiyarlığını yaşayan Sultan Süleyman, “*Allah ile abdim olsun, bu gazâ malıyla Kudüs-i Şerîfe bir kal'a inşâ edeyim ve Medîne-i Münnevver'e bir kal'a-i metîn edeyim ve İslâmbol'a kemerler ile su getireyim ve hasbetenlillâh bir câmi' ve niçe hayrât (u) hasenâtlar edeyim*” diyerek elde ettiği gazâ malıyla Kudüs'te ve Medine'de kale inşa etmeye ve İstanbul'a kemerler ile su getirmeye ve Allah rızası için bir cami yaptırmaya ve hayır hasenatta bulunmaya ahd etmişti.³ Muhteşem Süleyman, babasının fethettiği Kudüs'ü ve Medine'yi, büyük dedesi II. Mehmed'in fethettiği İstanbul'u Budin'den selamlamanın haklı onur ve gururunu yaşıyordu. Gerek Kanunî'nin zamanındaki ve gerekse ondan sonraki Budin beylerbeyleri bu güzel şehri Medine, Kudüs ve İstanbul gibi bir Osmanlı şehri yapma gayreti içindeydiler.

Sadrızam İbrahim Paşa, Macaristan kralı Zapolya'nın elçisine “*Budin'i ikinci İstanbul yapacağız*” demişti.⁴ Osmanlı yönetimi, Budin'i ikinci İstanbul yapmak için yaklaşık bir buçuk asırlık bir mücadele vermişti. Budin şehrinin camilerle, mescitlerle, medreselerle, mekteplerle, çarşılarla, hanlarla, çeşmelerle, sebilhanelerle, hamamlarla, kaplıcalarla, tekkelerle ve imaretlerle nasıl bezendiği konusunda fikir sahibi olmak isteyenler Evliyâ Çelebi'nin seyahatnamesini inceleyebilirler.

1 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s.135.

2 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s.128.

3 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s.128.

4 Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s.154. Vücûdî adındaki bir şairin 1594 yılında katıldığı Yanıkkale seferinin hemen ardından yazdığı Şâhid-i Ma'nâ adlı eserinde Budin'in İstanbul'a; Peşte'nin ise Galata'ya benzediği ifade edilmektedir:

Hak budur İstanbul'a benzer Budun

Belki degül şivede andan bu dün Peşte yakasın Galata dir gören

Belki bu yidgür galata düşme sen. Taner Gök, “On Altıncı Asırda Bir Şehir Övgüsü: Budin” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 15, Sayı: 23 (2017), s.128.

Evliya Çelebi, Budin'in düşüşünden yirmi üç yıl önce bu şehirde bulunmuş ve Osmanlı Budini'ni etraflı bir şekilde tasvir etmiştir.⁵

Evliyâ Çelebi'nin tasvir ettiği şaheserlerin çoğu günümüze ulaşmamış olsa da bir buçuk asırlık Osmanlı egemenliğinin hatırasını günümüze taşıyan türküler mevcuttur. Budin Türküsü, Osmanlı sonrası Macar diyarının neler kaybettiğini anlatırken Estergon Türküsü de Osmanlı'nın bu diyarı elde tutmak için gösterdiği destansı mücadeleden kesitler sunmaktadır. Evliya Çelebi'nin izinden yürüyerek neredeyse tüm dünyayı dolaşan ve Barış Çelebi olarak anılan Barış Manço da Estergon Türküsü'ne yaptığı bir katkıyla "Rumeli gazilerinin" Macaristan'da yürüttükleri mücadeleyi taçlandırdı. Macaristan topraklarında doğan Peçevî'nin tarihini okuyan Barış Manço aslen anonim olan Estergon Türküsü'ne aşağıdaki cümleleri ekledi:

Estergon, yedi krala saray olan Estergon!

Biz seni, Nemçe illerine Allah emaneti verdik.

Ve işte şimdi, geri almaya geldik.

Serhaddin hali böyledir;

Yiğit başından hal eksik olmaz.

Rumeli gazileri kelle verilir kal'a verilmez.⁶

Rumeli gazileri Estergon'un yanı sıra Budin şehrini de fethettiler. 1541 yılında fethedildikten sonra, "Kızıl Elma Sarayı" olarak bilinen Budin Kral Sarayı Osmanlı tarzında yeniden düzenlendi. Saraydaki geniş salonlar kaldırılarak yerine küçük odalar oluşturuldu ve Macar mobilyalarının yerini Türk halıları ve dokumaları aldı.⁷ Budin şehrini imar edenlerin başında ise, bu şehirde 1566 ile 1578 yılları arasında beylerbeyilik yapan Sokollu Mustafa Paşa gelmektedir.

Sokollu Mustafa Paşa'nın Budin'deki vakıfları hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmıştır.⁸ Bu makalede ise, Mustafa Paşa ile ilgili daha önceki çalışmalarda ihmal

5 Evliya Çelebi'nin Budin ile ilgili gözlemleri hakkında bkz. Fatih Bayram, "Nazlı Budin'in Üç Âşığı: Süleyman Han, Evliya Çelebi ve Halil İnalçık", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 525 (Temmuz 2017), s.55-58.

6 Estergon ilk olarak Kanuni döneminde fethedildi. 1595 yılında Estergon kalesinin Habsburglar'a teslim edildiği sırasında kalede bulunan Peçevî'nin anlattığına göre Habsburg heyetinin temsilcisi Lala Mehmed Paşa'ya şöyle dedi: «Serhaddin hali böyledir. Yiğit başından hal eksik olmaz.» Bunun üzerine Lala Mehmed Paşa şu cevabı verir: «Biz size Estergon'u Allah Teala emaneti idüb virdik. Yine inşaallahü Teala birkaç günden sonra gelür aluriz..» Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi*, yay. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980), s.186. Bu sözleri söyleyen Lala Mehmed Paşa, Estergon kalesini 1605 yılında fethetti. Estergon Türküsü'nü Peçevî'nin sözleriyle zenginleştiren Barış Manço, "Aman Yavaş Aheste!" şarkısında ise II. Mehmed'in İstanbul'un fethi sonrasında Bizans sarayı önünde okuduğu Farsça bir beyte yer vermektedir. Bu şarkının sözleri için bkz. Birgül Yanık, *Çağdaş Türk Ozanı Barış Manço* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s.169.

7 Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler* (İstanbul: Ege Yayınları, 2001), s.94.

8 Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, "Sâhibü'l-Hayrât Makbül (Sokollu) Mustafa Paşa", *OTAM*, 38 (Güz 2015), s.219-252; Meryem Kaçan Erdoğan, "Budun Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 35 (2016), s.67-116.

edilen bir eser konu edilecektir. Bu eser, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olan Feridun Ahmed Bey'in *Nüzhet-i Esrârül-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* adlı eseridir. Feridun Ahmed Bey gibi, Budin beylerbeyi Mustafa Paşa da Sokollu Mehmed Paşa'nın himayesinde olan önemli bir isimdi. Mustafa Paşa, ayrıca Mehmed Paşa'nın amcasının oğluydu. Sigetvar seferinden sonra Mustafa Paşa Budin beylerbeyi olarak atanırken Feridun Bey de reisülküttaplık ve nişancılık gibi mühim görevlere getirildi. Mustafa Paşa ise 1574 yılında vezirlik pâyesiyle taltif edildi.

Budin'de Osmanlı Yönetimi ve Macar Dilinin Gelişimi:

Osmanlılar ile Macarlar arasındaki mücadele Murad Hüdavendigâr dönemine kadar uzanmaktadır. Macarların Balkanlar'da egemenlik kurma isteği Batı'ya doğru akınlar düzenleyen Osmanlılarla çatışmayı kaçınılmaz hale getirmekteydi. Moaç Savaşı (1526)'na kadar olan dönemde her iki devlet arasında Çirmen (1371), Niğbolu (1396), Vasag (1442), Varna (1444), II. Kosova (1448), Belgrad (1456) gibi önemli savaşlar yaşandı.⁹

Budin'de 1541 yılında başlayan Osmanlı hâkimiyeti, yaklaşık bir buçuk asır kadar devam etti. Budin beylerbeyliğine ilk olarak atanan Uzun Süleyman Paşa, aslen Macardı. Daha önce Diyarbekir, Bağdat ve Anadolu beylerbeyliği yapmıştı.¹⁰ Süleyman Paşa'nın vezirlik pâyesiyle Budin beylerbeyliğine atanması Osmanlıların bu eyalete verdiği önemi göstermekteydi. Budin'in bir Osmanlı eyaletine dönüşmesi, Habsburglar için ise büyük bir kayıptı.

Osmanlılar, diğer eyaletlerde olduğu gibi Budin eyaletinde de millî dilin gelişmesine fırsat tanımışlardı. Macar dilinin Budin beylerbeyileri döneminde nasıl geliştiğini M. Tayyib Gökbilgin ile Yasemin Altaylı'nın çalışmaları göstermektedir.¹¹ Macarcanın Budin'de diğer Avrupa dillerinin önüne geçmesi uzunca bir zaman aldı.

Osmanlı öncesi dönemde, Macaristan'da birçok millet ve dil yer almaktaydı. 1414 yılında, Kral Sigismund Kutsal Roma Germen İmparatoru temsilcilerine hitaben yaptığı bir konuşmada Macar krallığının sadece yerliler için değil yeni yerleşimciler için de dil ve insan farklılığını barındıran güzel bir yerleşim merkezi olduğunu gururla ifade etti.¹² Ortaçağ boyunca resmî dil hüviyetinde olan

9 Selçuk Akşin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire, second edition* (Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2012), p. 171.

10 Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı* (İstanbul: Kitabevi, 2010), s.25.

11 M. Tayyib Gökbilgin, "Türk İdaresinde Budin", *Atatürk Konferansları*, c.V (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), s.163-178. Yasemin Altaylı, "Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 19 (2006), s.33-51; aynı yazar, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49, 2 (2009), s.157-171.

12 Katalin Szende, "Integration through Language: The Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns", *Segregation, Integration, Assimilation: Religious and Ethnic Groups in Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, ed. Derek Keene, Balázs Nagy and Katalin Szende (Farnham: Ashgate, 2009), p.206.

Latincenin yerini XIV. yüzyıldan itibaren Almanca ve İtalyanca gibi diller almaya başladı. Macarca yazı dilinden ziyade konuşma dili olarak kullanılmaktaydı.

Kozmopolit bir karakter taşıyan Budin’de başka diller de konuşulmaktaydı. 1433 yılında Budin’e gelen Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière, Fransızca konuşan birçok Yahudi’yle karşılaştığını belirtmektedir. Fransız seyyahın karşılaştığı Yahudiler, kısa bir süre önce Fransa’dan kovulan Yahudilerdi. İbrani’ce de, Budin’deki Yahudiler tarafından konuşulan diller arasındaydı.¹³ Osmanlı idaresinde de, bu dillerin etkisi devam etmekle birlikte Budin beylerbeylerinin yazışmalarında Macarca’yı tercih etmeleri Macar bilincinin uyanmasında önemli bir etki uyandırmıştı. Bu hususta en önemli katkıda bulunanlardan birisi de Sokollu Mustafa Paşa idi. Mustafa Paşa’nın Budin’de görev yaptığı yıllarda yeni bir Macar bürokrat tipi ortaya çıkmaktaydı. Hidayet Ağa’nın 1566 yılında ölümü sonrasında Budin’de Osmanlı hizmetinde yer alan Macar tercümanlar farklı bir eğitimden gelmekteydiler. Hidayet Ağa, Macaristan’da doğan ve aynı zamanda Latince eğitim alan kâtiplerin son halkasını oluşturmaktaydı. Bundan sonra Budin bürokrasisinde, Macarca eğitim veren yerel Protestan okullarında yetişen tercümanlar tercih edilmeye başlanılmıştı. Mustafa Paşa ile birlikte Macarca yazışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. 1580’li yıllara gelindiğinde Mustafa Paşa ve haleflerinin çabaları sonuç vermişti. Habsburglar bile, beylerbeyilerin ısrarları karşısında Budin ile yazışmalarında Macarcaya ağırlık vermeye başlamışlardı.¹⁴

Nagy Mustafa Paşa

Mustafa Paşa, Macarların sevgisini kazanan az sayıdaki Budin beylerbeylerinden birisidir. Feridun Bey’in de üzerinde durduğu gibi, Mustafa Paşa Habsburglara karşı barışçıl bir politika geliştirme çabasındaydı. Budin’i imar etmek için barış ortamına ihtiyaç duyulmaktaydı. Onun Budin’de sergilediği istimâlet yani yönetilen halkın sevgisini kazanma politikası meyvesini vermiştir. Bu bakımdan

13 Katalin Szende, "Integration through Language: The Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns", s.212. Mustafa Paşa’nın vakfiyesinde karşılaşılan yapılardan birisi de cühudhâneler ya da diğer adıyla Yehûdhâneler idi. Sekiz odadan oluşan bu yapılar Tolna şehrine ticarî faaliyet için gelen Yahudiler’e kiralanmaktaydı. Bu hususta bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa’nın Macaristan’daki Hayatı", s.84. Budin şehrinde yer alan Yahudiler ise daha çok tekstil, deri, kahve ve baharat ticaretiyle meşgul olmaktaydılar. Bu hususta bkz. Ferenc Raj, "A History of the Jews in Hungary during Ottoman Domination: 1526-1686", doktora tezi (Brandeis University, 2004), s.56. Mohaç Savaşı sonrasında Macarlar Budin şehrinin terk edince kalenin anahtarlarını Kanunî’ye Yahudiler teslim etmişlerdi. Osmanlı ordusu, Budin’de bir müddet kaldıktan sonra geri dönmüştü. Budin halkının tepkisinden çekinen Budin Yahudileri de Osmanlı ordusu ile birlikte Budin’i terk etmiş ve Balkan şehirlerine doğru yol almışlardı. Biraz abartılı da olsa şehri terk eden Yahudi aile sayısının iki bin olduğunu öne süren kaynaklar mevcuttur. Bu hususta bkz. Katalin Szende, "Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the aftermath of the Battle of Mohács (1526)", *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, ed. John Tolan (Turnhout: Brepols, 2015), p.73.

14 Robyn Dora Radway, "Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593", doktora tezi (Princeton University, 2017), s.167.

Macarlar arasında Nagy Mustafa Paşa yani Büyük Mustafa Paşa olarak bilinmesi bir tesadüf değildir.¹⁵

Sadrızam Mehmed Paşa ve Budin beylerbeyi Mustafa Paşa, Bosna'nın Sokol köyünde doğdukları için Sokollu olarak bilinmektedirler. Mehmed Paşa'nın İstanbul'a getirdiği akrabaları arasında amcaoğlu Mustafa Paşa da bulunmaktaydı. Mustafa Paşa da Mehmed Paşa gibi devşirme kökenliydi. Enderun'da eğitim aldı. Enderun'dan çıkışında mirâhûrluk vazifesine getirilen Mustafa Bey, daha sonra 23 Nisan 1553 tarihinde Tımişvar'da defter kethüdası oldu. 1555 yılında çakırcıbaşı olarak tayin edildi. Budin beylerbeyliğinden önce Fülele, Kilis, Segedin (Szeged) ve Bosna sancakbeyliği yaptı.¹⁶

Mustafa Paşa, Budin'in imarı için büyük çaba sarf etti. Onun imar faaliyetlerinin başarıya ulaşmasında en büyük etken, amcaoğlu olan Sadrızam Sokollu Mehmed Paşa'nın ona verdiği destekti. Mimar Sinan'ın İstanbul'dan Budin'e kadar gidip orada bu şehrin imarına katkıda bulunmasında beylerbeyinin siyasî nüfuzunun önemli bir etkisi oldu. Sokollu Mustafa Paşa Camisi ve Budin kalesindeki medrese Sinan'ın eseridir.¹⁷ Sinan'ın ayrıca Sokollu Mustafa Paşa Camisi'nin yanında yer alan Sokollu Mustafa Paşa türbesinin de mimarı olduğu bilinmektedir.¹⁸

Mustafa Paşa'nın imar faaliyetinin ne denli kapsamlı olduğunu ortaya koyan en önemli delil, onun adını taşıyan vakfiyedir. Vakfiyede tarih yer almamakla birlikte, vakfiyenin Mustafa Paşa'nın vefatından kısa bir süre önce 1578 yılı Mart ayından sonra düzenlendiği tahmin olunmaktadır.¹⁹ Diğer vakfiyeler gibi, Sokollu Mustafa Paşa vakfiyesi de önce Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e, Ehl-i Bey'te ve ashâb-ı kirâma salât ü selâmla başlamaktadır. Daha sonra ise dünya hayatının gelip geçici olduğu ve ölümden kaçışın hiçbir kimse için mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in, öldükten sonra geride *sadaka-i câriye*

15 Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", s.165.

16 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, c.4, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s.1181. Gy. Káldy-Nagy, "Budın Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bellekten*, c.LIV, Sayı: 210 (Ağustos 1990), s.654.

s.656; Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", s.656.

17 Adrienn Papp, "Building and Builder: Constructions under Sokollu Mustafa Pasha's reign in Medieval Buda", çev. Zoltán Töröcsik, *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships between Poland and Islamic Countries*, ed. Beata Biedrońska-Slota, Magdalena Ginter-Frolow, Jerzy Malinowski (Krakow: "Manggha" Museum of Japanese Art and Technology & Polish Institute of World Art Studies, 2011), pp.75-83:81.

18 Péter Rabb, "We are all servants here! Mimar Sinan – architect of the Ottoman Empire", *Periodica Polytechnica, Architecture*, 44/1 (2013), pp.17-37:24.

19 Meryem Kaçan Erdoğan, vakfiyede III. Murad tarafından Sokollu Mustafa Paşa'ya mülk olarak verilmiş olan köylere atıfta bulunulduğu ve mülknâmenin de 1578 yılı Mart ayında verildiğini öne sürerek vakfiyenin bu tarihten sonraya ait olduğunu belirtmektedir. Bu hususta bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", s.73.

yani hayır eserleri bırakanların - hayırlı evlât ve faydalanılan ilim bırakanlar gibi - amel defterlerinin kapanmayacağı şeklindeki hadisi hatırlatılmaktadır.²⁰

Vakfiyede Sokollu Mustafa Paşa'nın ismi "*Budin'de Beylerbeyi olan Abdülmenân oğlu Vezir Mustafa Paşa*" olarak geçmektedir. Mustafa Paşa, 1566'dan 1578 yılına kadar Budin beylerbeyliği yaptı. Daha önce de belirtildiği gibi, 1574 yılında vezirliğe yükseltildi. Macaristan'ın Peçuy şehrinde doğan ve Peçevî diye anılan İbrahim Efendi de, tarihinde ondan "*vezîr-i lâ-nazîr*" yani "eşsiz ve benzersiz vezir" şeklinde bahsetmektedir.²¹ Vakfedilen eserler arasında ilk olarak medresenin anılması da manidardır. Osmanlı veziri, Budin şehrinde Tuna nehrinin kenarında on iki oda ve bir sınıftan oluşan medrese ile Peşte kalesi içinde de sekiz odadan, bir sınıftan ve müderrislerin lojman olarak kullandığı birçok evden oluşan bir medrese inşâ ettirdiğini ve bu iki eseri Peygamberlerin sultanı olan Muhammed Mustafa'nın ruhu için vakfettiğini ifade etmektedir.²²

Sokollu Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde dört halifenin her biri için ayrı ayrı inşâ edilen camilere rastlanılmaktadır. Mustafa Paşa, vakfiyesinde Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin'i de anmaktadır. O, ayrıca gönüllü olarak Osmanlı ordusuna katılanlara yemek ikram edilmesi için de bir kaynak tesis etmişti. Onun vakfettiği eserler arasında camiler, mescitler, evler, dükkânlar, debbağhaneler, kervansaraylar, kaplıcalar, hamamlar, arsalar, değirmenler, köyler ve mezzalar bulunmaktadır.²³ İbrahim Peçevî, "*Merhûmda olan sehâ ve kerem Hâtem'de yoğ idi*" diyerek Mustafa Paşa'nın Hâtem-i Tâ'den bile daha cömert olduğunu abartılı bir şekilde ifade etmektedir.²⁴ Peçevî, Mustafa Paşa'nın yetimleri ve dul kadınları koruyup gözeten birisi olduğunu vurgulamaktadır.²⁵

Mustafa Paşa, inşâ ettiği camilerde ve mescitlerde ezanın okunduğunu da özellikle vurgulamıştır. Diğer Budin beylerbeyleri de bu serhat şehrinde ezanın susmaması için mücadele vermişti. Budin'de onaltıncı yüzyıl sonlarını anlatan

20 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, *Török-Magyar Kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól Napjainkig A Levéltári Dokumentumok Tükrében*, haz. Numan Yekeler, Ahmet Özkılıç, Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ali Coşkun, Vahdettin Atik, Ersin Kırca, Kemal Gurulkan, Simon Éva Szepesiné, Anikó Schmidt (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016), s.129.

21 Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, c.2, Önsöz ve İndeks: Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980), s.26.

22 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, s.130.

23 Mehmet Emin Yılmaz, Gökçe Günel, "Sâhibü'l-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", s.233. Vakfiyede yer alan eserlerin isimleri, buldukları yer ve özelliklerini içeren tablolar için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", s.75-100. Mustafa Paşa, Bosna valiliği sırasında da ardında önemli eserler bırakmıştı. Bunlar arasında bir muallimhane de bulunmaktaydı. Bu muallimhaneye devam eden yirmi yetime kıyafet yardımı da yapılmaktaydı. Bu hususta bkz. İbrahim Pazan, "Nahîfî'nin Cevâhirü'l-Menâkıb'ı (Gencine-i Ahlâk)", *Doktora Tezi* (Marmara Üniversitesi, 2013), s.272.

24 Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, s.27.

25 Peçevî, *Age*, s.27.

resimlerde bu güzel şehrin minarelerle bezendiği görülmektedir.²⁶ Bu tablonun oluşmasında, Budin'de en uzun süre beylerbeyilik yapan Mustafa Paşa'nın katkısı büyüktü. Vakfiyeye göre, Mustafa Paşa'nın vakfettiği eserler sadece Budin'de değildi. Onun vakfettiği çeşitli eserler, bugünkü Macaristan, Romanya, Hırvatistan ve Slovakya'nın çeşitli şehirlerinde yer almaktaydı.²⁷

Budin'de görev yapan diğer beylerbeyilerinin de bu şehrin imar edilmesine büyük katkısı oldu. 1541 ile 1686 yılları arasında Budin'e doksan dokuz kez beylerbeyi tayini yapıldı. Aynı kişinin birkaç defa Budin beylerbeyiliği yaptığını hesaba kattığımızda bu göreve yetmiş beş kişinin tayin edildiği görülmektedir.²⁸ Budin eyaleti, Osmanlı'nın batı sınırında yer aldığı için en çok önem verilen eyaletlerden biriydi. Macar tarihçisi Káldy-Nagy'ye göre, Budin'de görev yapmış olan bir beylerbeyi, başka bir göreve tayin edildiğinde tekrar Budin'e dönmek istemekteydi.²⁹ Böyle bir genelleme, tüm beylerbeyiler için geçerli olmasa da, Budin'e tekrar dönmek isteyenlerin bu arzusunun bir nedeni de şehrin tabii güzelliği idi. Tuna nehri Budin kalesinden ya da Gül Baba bayırından seyretmek özlenilecek bir şeydi.

Feridun Ahmed Bey'in Eserinde Sokollu Mustafa Paşa:

Babasının ismi Abdülkadir olan Feridun Ahmed Bey'in nerede ve ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Feridun Ahmed Bey, defterdar Çivizâde Abdi Çelebi'nin himayesinde yetişmiş bir bürokrattı. Daha sonra Rumeli Beylerbeyi olan Sokollu Mehmed Paşa'nın himayesine girdi. Kanunî'nin 1554 yılındaki Nahçıvan Seferi'ne de katılmıştı. Sokollu'nun 1565 yılında sadrazam olmasından sonra Divân-ı Hümayûn kâtipleri arasına girdi. 12 Haziran 1570 tarihinde reisülküttaplık vazifesine getirilen Feridun Bey üç buçuk yıl sonra da nişancılık vazifesine atandı. II. Selim (1566-1574)'in ölümü sonrası tahta çıkmak için Manisa'dan İstanbul'a hareket eden III. Murad (1574-1595), nişancı Feridun Bey'in Mudanya İskelesi'nde bulunan zahire gemisine bindi. Yeni Padişah'ın bu iyiliğini unutmayacağını düşünen Feridun Bey yanılmaktaydı. III. Murad, II. Selim döneminde büyük nüfuz sahibi olan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'yı azletmese de onun yetkilerini kısıtladı. Sokollu'nun himayesinde olan Feridun Bey, 10 Nisan

26 XVII. yüzyıl başlarında Budin'in görünümü hakkında fikir edinmek için bkz. Gábor Klaniczay, "Sacred Sites in Medieval Buda", *Medieval Buda in Context*, ed. Balázs Nagy, Martyn Rady, Katalin Szende, András Vadas (Leiden: Brill, 2016), s.240.

27 Mehmet Emin Yılmaz, Gökçe Günel, "Sâhibü'l-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", s.222.

28 Gy. Káldy-Nagy, "Budın Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bellekten*, c.LIV, Sayı: 210 (Ağustos 1990), s.654.

29 Káldy-Nagy, "Budın Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", s.654.

1576 tarihinde nişancılıktan azledilip önce Semendire sancak beyliğine ve daha sonra ise Köstendil sancak beyliği vazifesine tayin edildi.³⁰

Feridun Bey'in III. Murad'ın cülûsundan kısa bir süre sonra Sokollu Mehmed Paşa aracılığıyla kendisine takdim ettiği *Münşe'âtü's-selâtin* adlı eserin itibar görmemesi ilginçtir. Bu dönemin mühim kaynakları arasında yer alan Selânikî tarihinde, Feridun Bey'in Osmanlı sultanlarına ait mektupları (*nâme-i hümayûn*) ve ahidnâmelerin yanı sıra diğer hükümdarlar tarafından Osmanlı padişahlarına yazılan mektupları bir araya getirme gayreti övülmektedir. Sigetvar seferine katılan ve Feridun Ahmed Bey'in hizmetinde bulunan Selânikî Mustafa Efendi, böyle bir eserin "*mislin ve nazirin*" yani benzerinin şimdiye kadar görülmediğini belirtmektedir. "*Pesendide-i âlem*" yani neredeyse herkesin beğenisini kazanan böylesine muazzam bir eserin "*çendân mu'teber olmaması*" yani padişah tarafından iltifata mazhar olmayışı üzüntüye neden oldu.³¹

Feridun Bey, 1581 yılında tekrar nişancılık görevine getirildi. Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın kızları olan ve müteveffâ Semiz Ahmed Paşa'nın daha önceki eşi olan Ayşe Sultan ile 1582 yılı Nisan ayında evlendi. Bu evlilikten yaklaşık on bir ay sonra 16 Mart 1583 tarihinde vefat eden Feridun Bey'in Mimar Sinan tarafından inşa edilen türbesi Eyüp'tedir.³² Feridun Bey'in *Nüzhet-i Esrâr* ve *Münşe'âtü's-selâtin*'in yanı sıra *Miftâh-ı Cennet* adlı bir ahlâk risalesi de bulunmaktadır.³³

Sigetvar Seferine bizzat katılan ve Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtipliğini yapan Feridun Ahmed Bey'in *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar* adlı eseri Kanûnî'nin son seferi için vazgeçilmez bir eser hüviyetindedir. *Nüzhetü'l-Ahbâr* olarak da bilinen bu eserde Sigetvar kalesinin fethi öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere yer verilmektedir.³⁴ *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*'ın orijinal yönlerinden birisi de, daha önce belirtildiği gibi Sokollu

30 H. Ahmet Arslantürk, "Nişancı Feridûn Ahmed Paşa'nın Vakfiyesi ve Vakıfları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, Sayı: 3 (Ocak 2012), s.91-108: 91. Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar, Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, Redaksiyon: Abdülkadir Özcan (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2012), s.17.

31 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I*, haz. Mehmet İpsirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s.110.

32 Arslantürk, "Nişancı Feridûn Ahmed Paşa'nın Vakfiyesi ve Vakıfları", s.92.

33 Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrâr*, s.25. *Nüzhet-i Esrâr, Münşe'âtü's-selâtin* ve *Miftâh-ı Cennet*'in yanı sıra Feridun Ahmed Bey'in emri ile hazırlanan *Tevârih-i Pâdişâhân-ı Françe* adlı bir eser de bulunmaktadır. Bu eser, Tercüman Hasan bin Hamza ve Kâtib Ali bin Sinan tarafından 1572 yılının Mayıs ile Ağustos ayları arasında dört ay gibi kısa bir sürede Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmişti. Eserde Pharamond (370-430)'dan IX. Charles (hük.1560-1574)'a kadar gelen toplam 61 Fransa kralının hayat hikayesine yer verilmektedir. *Tevârih-i Pâdişâhân-ı Françe*'nin içeriği hakkında bkz. Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrâr*, s.23-25.

34 Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey (ö. 991/ 1583)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (1995), s.396-397: 397. *Sigetvarnâme* literatürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin G. Yurdaydın, "Sigetvarnameler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.1, Sayı: 2-3 (1952), s.124-136.

Mehmed Paşa'nın amcazâdesi olan Budin beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa ile ilgili verdiği bilgilerdir.

Feridun Ahmed Bey'in ilk eseri olan *Nüzhet-i Esrâr*, 1 Ocak 1569 tarihinde tamamlandı.³⁵ Feridun Bey'in ilk eseri olan *Nüzhet*, 1558-1568 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. *Nüzhet*'i kapsamlı bir giriş yazısıyla birlikte yayımlayan H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi'ye göre, eserde sürekli olarak Feridun Bey'in hâmisisi olan Sokollu Mehmed Paşa'nın ismini ön plana çıkarma ve onun takip ettiği siyaseti meşrulaştırma gayreti gözlemlenmektedir.³⁶ Feridun Bey, eserinde Sokollu Mehmed Paşa ile Mustafa Paşa'nın “iki karındaş oğulları” olduklarını özellikle vurgulamaktadır.³⁷ Bu eser tamamlandığında, Mustafa Paşa'nın Budin Beylerbeyliğine atanalı yaklaşık iki buçuk yıl kadar bir zaman geçmişti. Feridun Bey, Mustafa Paşa'nın Budin beylerbeyileri içinde gelmiş geçmiş en başarılı kişi olduğunu söyleyerek büyük bir öngöründe bulunmuştur: “*Vilâyet-i Budun'da ki bu dîn-i Muhammedî zâhir olaldan berü bu deme değîn buncılayın bir dilîr ü dilâver bahâdır gelmeyüb ve min ba'd dahi buna benzer bir server-i heybet-eser ve bir serdâr-ı gazanfer-peyker gelmek mutasavver değîldür.*”³⁸ Feridun Bey, Mustafa Paşa'nın İslam tarihi boyunca Budin'de görev yapan en cesur kişi olduğunu ve bundan sonra da böyle heybetli bir yiğidin bu memlekete gelmesinin zor olduğunu belirtmektedir. Eserde Mustafa Paşa'nın yaklaşık kırk bin kişiyi bulan Budin, Bosna ve Karaman askeriyeye üç ay boyunca düşmanla yiğitçe savaştığı ve düşmanı Yanık kalesine çekilmeye mecbur ettiği anlatılmaktadır. Budin beylerbeyiyle başa çıkamayacağını anlayan düşman, onunla barış yolunu tutmaya kara verdi ve ona “*Engürüs ve Nemçe tuhfelerinden bi-nihâye pişkeşler*” göndermeye başladı.³⁹

Nüzhet-i Esrâr'da hem Habsburg imparatoru ve hem de Kutsal Roma Germen İmparatoru olan II. Maximilian (1564-1576)'ın Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'ya yolladığı mektuplara da yer verilmektedir. İmparator'un Budin beylerbeyine gönderdiği mektupta Mustafa Paşa'ya şu şekilde hitap edilmektedir: “*Bizim sevgîlü ve mergüb dostumuz ve devleti gür müriüvveti bol konşumuz hakkâ budur ki zât-ı şerîfinüz bahâdırlar nâmûsı ve pâdişâhlar makbûli ulu asîl ve gerekli nesîl Sokoloviçe oğlanlarının zübdesi ve beğlik âşiyânlarının şâhîn yavrısı Budun vilâyetinin hâfızı ve Engürüs tahtının ârâyişi Beğlerbeği Mustafa Paşa'sın!*”⁴⁰ Mektubun başında Mustafa Paşa'nın padişahların makbulü olan Sokoloviç ailesine mensup oluşu özellikle vurgulanmaktadır. O, ayrıca “*Budun vilâyetinin koruyucusu*” ve “*Macar*

35 Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr*, s.23, 31.

36 Feridun Bey, *Age*, s.23.

37 Feridun Bey, *Age*, s.256.

38 Feridun Bey, *Age*, s.256.

39 Feridun Bey, *Age*, s.257.

40 Feridun Bey, *Age*, s.258.

tahtının zîneti” gibi ifadelerle övülmektedir. Mektupta, Kutsal Roma Germen İmparatoru’nun II. Selim’in tahta çıkışını tebrik için elçi gönderme arzusu dile getirilmekteydi. Mustafa Paşa da, Maximilian’a cevaben yazdığı mektupta, elçi gönderme arzusunu Sultan’a arz ettiğini ve gelecek cevaptan kendisini haberdar edeceğini belirtmektedir. Durumu Sultan’a arz etmeden “*redde ve kabûle hiçbir nesneye kâdir olmadıği*”nın altını çizmekte; bununla birlikte dostluk arzusunun Pâdişah tarafından geri çevrilmeyeceğine inandığını ifade etmektedir.⁴¹

Feridun Bey, II. Maximilian’ın mektubunun ve Sokollu Mustafa’nın bu mektubu takdim eden yazısının 975 yılının Muharrem ayının evâilinde yani ilk on günü içinde geldiğini belirtmektedir.⁴² Bu bilgiye göre, ilgili mektup 8 Temmuz ile 17 Temmuz 1567 yılında gelmiş olmalıdır. Feridun Bey, ayrıca mektubun II. Selim’in tahta çıkmasından yaklaşık on ay sonra ulaştığını da eklemektedir.⁴³ Mustafa Paşa’nın adamlarının getirdiği mektup önce Türkçe’ye çevrilerek Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından Padişah’a takdim edildi.⁴⁴ Maximilian’ın mektubunun Budin’de değil de İstanbul’da Türkçe’ye tercüme edilmiş olması Osmanlı bürokrasisinin işleyişi açısından önemli bir bilgidir.

Mehmed Paşa, mektubu takdim ettiğinde II. Selim, Padişah’a yaraşanın gazâ etmek olduğunu belirterek Maximilian’ın barış teklifine pek sıcak yaklaşmamıştı. Sokollu ise, hazinenin ve askerinin durumunun yeni bir sefer için uygun olmadığını öne sürerek Padişah’ı düşmanın haraç ödemesi şartıyla barışa ikna etti.⁴⁵ Sokollu’nun telkinleri sonrasında Habsburglar’a karşı sefer fikrinden vaz geçen II. Selim’in fermanı şu şekilde sâdır olmuştu: “*İmdi Budun beğlerbeğisine ahkâm-ı şerîfe gönderün ki kıralun âdemlerine ve ilçilerine der-i devlete gelmeğe yol virilüb bu bâbda kimesne mâni’ olmasun.*”⁴⁶

Budin beylerbeyine gelen Pâdişah fermânı şu cümleyle başlamaktaydı: “*Sen ki Budun beğlerbeğisi Mustafa Paşa’sın südde-i sa’âdet-bahşuma mektûb gönderüb Nemçe diyarının harâc virmek şartıyla ‘atebe-i ‘ulyâmuza istid’â-yı ‘inâyet için ilçiler göndermeğe murâd idinüb sana ol bâbda ‘ilâm eyledüğün bildürmüşsüz.*”⁴⁷ Mektupta, Habsburg kralının haracıyla birlikte elçisini göndermesine müsaade edilmekle birlikte beylerbeyine yine de her an savaşa hazırlıklı olunması emredilmektedir: “*Esbâb-ı rezm ile hâzır u mübeyyâ olasın.*”⁴⁸ Feridun Bey, “*emr-i şerîf-i*

41 Feridun Bey, *Age*, s.260 - 261.

42 Feridun Bey, *Age*, s.261.

43 Feridun Bey, *Age*, s.261.

44 Feridun Bey, *Age*, s.261.

45 Feridun Bey, *Age*, s.262-264.

46 Feridun Bey, *Age*, s.264.

47 Feridun Bey, *Age*, s.264.

48 Feridun Bey, *Age*, s.264.

şehriyârî” yani Pâdişâh fermanının “*hâfız-ı serhadd-i memâlik-i İslâm-şî'ârî*” olan Mustafa Paşa'ya ulaştıktan sonra Budin beylerbeyinin bu mektubu Habsburg kralına iletmiş olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Mustafa Paşa, İslam diyarını diğer memleketlerden ayıran hudut şehri olan Budin'in koruyucusu olma onuruna sahipti. Feridun Bey, Osmanlı için Budin'in ne anlama geldiğini böylelikle ifade etmektedir.

Bir taraftan savaş için gerekli hazırlıkları yapan Budin beyleri, diğer yandan ise ticaret ve refah için vaz geçilmez olan barış ortamının tesisi için çaba sarf etmekteydiler. Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın II. Maximilian'a gönderdiği mektup diplomatik nezâket geleneğinin güzel bir örneğidir. Mektubun girişinde, Maximilian'ın Avusturya, Macaristan, Hırvat, Alman ve İtalyan memleketlerinin kralı olduğu belirtilmekte ve mektubun onun “parlak ilmine” (“*ilm-i rûşen*”) arz olduğu ifade edilmektedir: “*Nemçe ve Macar ve Alaman ve Hırvat ve Talyan memleketlerinin kralı ve imperatoru Maksimilyanoş Kral'un 'ilm-i rûşenlerine 'arz olunur ki...*”⁵⁰ Bununla birlikte, Maximilian'ın İtalya'nın tamamına hâkim olduğu gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Habsburglar'ın İspanya koluyla, Avusturya kolu arasında İtalya üzerinde bir rekabet söz konusuydu. II. Maximilian, V. Karl (Şarlken)'in kardeşi olan Ferdinand'ın oğluydu ve Hasburglar'ın Avusturya kolunun hükümdarıydı. İspanya'nın başında ise Şarlken'in oğlu II. Philip bulunmaktaydı. II. Philip'in Milan'ı kendi kontrolü altına alma çabaları Maximilian'ın tepkisine neden oldu. Her iki hükümdarın diğer bir mücadele alanı ise Hollanda idi.⁵¹ Öte yandan her iki krallık arasında dostane ilişkiler de yok değildi. Maximilian, prensliği döneminde amcası Şarlken'in kızıyla 1548 yılında evlenmişti. II. Philip ise, amcaoğlu olan II. Maximilian'ın kızı ile 1570 yılında evlenmişti.⁵² Evlilik bağlarının yanı sıra, iki krallık arasında eğitim konusunda da iş birliği hakimdi. II. Maximilian, Rudolf ve Ernst adındaki iki oğlunu eğitim için Madrid'e göndermişti. Daha sonra babasının yerine geçecek olan Rudolf, 1563 ile 1571 arasında eğitim için gittiği Madrid'de kaldı.⁵³

Mektubun devamında, Habsburglar'ın Osmanlı'ya elçi gönderme talebinin İstanbul'a arz edildiği ve Pâdişâh'ın “*harâcla gelen ilçilere hüsn-i icâzet viresüz*” şeklinde ferman buyurduğuna işaret edilmektedir. Elçilerin ödenmesi gereken vergiyi de beraberlerinde getirmeleri özellikle tembih edilmektedir: “*İmdi kırallığınuza lâyük ve 'ahdinüze muvafık ne ise ilçilerinüzi vâcib olan virgü ile ma 'an gönderesiz.*”⁵⁴

49 Feridun Bey, *Age*, s.265.

50 Feridun Bey, *Age*, s.265.

51 Joachim Whaley, *Germany and the Holy Roman Empire, volume I: Maximilian I to the Peace of Westphalia, 1493-1648* (Oxford University Press, 2013), p.374.

52 Joachim Whaley, *Age*, s.327.

53 Joachim Whaley, *Age*, s.345.

54 Feridun Bey, *Age*, s.265.

Nüzhet-i Esrâr'da yer yer abartılı ifadelerle de rastlanmaktadır. Mustafa Paşa'nın mektubu Maximilian'a ulaştığında kral "işte ol ulu dergâha yol buldum" dedi. Osmanlı'ya elçi gönderme talebinin olumlu karşılanmasından dolayı büyük sevinç duyan kral, yakınında bulunan beyleri bu konuda bilgilendirip onların görüşüne başvurdu. Osmanlı sınırına uzak bölgelerde yaşayan beyler, vergi verme fikrine karşı çıkarken sınıra yakın yerde yaşayan ve "bir niçe def' a gâziyân-ı ehl-i İslâm elinden darb u harb görenler" ise "emr kıralındur" diyerek vergi verme fikrine sıcak baktıklarını ima ettiler. Sonunda, haraç verme fikri kabul gördü ve "Eğri Piskoli Anderye nâm mu'teber papaslarıyla" Habsburg beylerinden nam sahibi beylerin elçi olarak gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵⁵ Elçilik heyetinde bir papazın da yer aldığı görülmektedir. Bu karar alındıktan sonra, Mustafa Paşa'ya durumu bildiren bir mektup yazıldı.

Budin beylerbeyine gönderilen mektup, Mustafa Paşa'nın asâletine vurgu yaparak başlamaktadır: "Ulu ve şu'lelü asil ve nesil sevgilü koşumuz Beğlerbeği Mustafa Paşa!" Bu cümlede yer alan "sevgilü koşumuz" ifadesi, serhat ya da uç kültürünü yansıtan bir ifadedir. Osmanlı-Habsburg hududunda bir yandan harpler olurken diğer yandan iyi komşuluk ilişkileri de tesis edilmekteydi.⁵⁶ Mustafa Paşa'nın halefi olan Budin beylerbeyi Kara Üveys Paşa, Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Rudolf'a gönderdiği bir mektupta, "aziz ve kıymetli komşuluk" ifadesini kullanmaktadır: "Devletlü Roma Çasarı, selâmdan ve kendimizi takdimden sonra, aziz ve kıymetli komşuluk sebebi ile, bize bildirilen ve komşuluğa taallük eden bütiin haberleri size arz etmek istiyoruz."⁵⁷ Üveys Paşa, mektubun devamında "Mustafa Paşa zamanındaki dostluğun ve sulhün daha kuvvetlisini istiyoruz" diyerek selefinin bu yöndeki gayretlerini ileri götürme çabası içinde olacağını ifade etmektedir.⁵⁸

II. Maximilian tarafından II. Selim'e gönderilen mektupta İstanbul'da mahpus tutulan elçinin salıverilmesi için "Eğri piskolu Anderye" ile birlikte bir elçinin haraçla birlikte gönderileceği bildirilmekteydi. Habsburg elçisinin Budin'e ulaştığını sadrazama bildiren Mustafa Paşa'ya Padişah tarafından bir ferman gönderildi. Fermanda, Habsburg elçilik heyetinin "mallarına ve nefslerine zarar erişmeden" bir an önce İstanbul'a ulaşmaları için gerekli tedbirlerin alınması emredilmekteydi.⁵⁹

55 Feridun Bey, *Age*, s.265.

56 Sokollu Mustafa Paşa, Tımsıvar'da bulunduğu günlerde Erdel beyleri ile dostane ilişkiler geliştirmişti. János Zsigmond ile Kristóf Báthori, Sokollu Mustafa Paşa'ya dört köy bağışlamışlardı. Bu dört köyü şahsî mülkü haline getiren Mustafa Paşa, daha sonra Peşte'de kurduğu medrese için gelir kaynağı olarak bağışlamıştı. Bu hususta bkz. Gábor Ágoston, "Defending and Administering The Frontier: The Case of Ottoman Hungary", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (Oxon: Routledge, 2012), pp.220-236: 234.

57 M. Tayyib Gökbilgin, "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 3-4 (Eylül 1950, Mart 1951), s.28.

58 M. Tayyib Gökbilgin, "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği", s.28.

59 Feridun Bey, *a.g.e.*, s.267.

Habsburg elçisinin maiyetinde üç yüz kişi bulunmaktaydı. Feridun Bey, Budin'e ulaşan heyette, “*boyunlarında altın zencîr*” bulunan “*üç yüz nefer kimesne*” olduğunu ve bunların beraberinde kırk araba bulunduğunu ve her bir arabayı da on ikişer bârgîrin çektiğini belirtmektedir. Çokça adamın zînetlere bürünmüş bir şekilde Budin'e geldiklerini vurgulamaktadır: “*Vâfir âdem ve hayl ü haşem ile bu vechle zâb ü zînetle mahmiye-i Budun'a vâsıl olmuşlardı.*” Daha önce de belirtildiği gibi, Peçevî Budin beylerbeyinin Hâtem-i Tâ'î gibi cömert olduğunu belirtmekteydi. Feridun Bey de, Mustafa Paşa'nın Viyanadan gelen misafirlere iyi bir ziyafet çektiğini belirtmektedir.⁶⁰

Habsburg elçilik heyetini Budin'de iyi bir şekilde ağırlayan Mustafa Paşa, onların İstanbul'a sorunsuz bir şekilde ulaşmaları için gerekli tedbirleri de aldı. Üç yüz kişilik heyete eşlik etmeleri için baş kethüdasını ve Budin çavuşlarından, gönüllülerden ve tımar erbabından yeteri kadar kişiyi görevlendirdi.⁶¹ Feridun Bey, Mustafa Paşa tarafından görevlendirilen askerin sayısı hakkında bir bilgi vermemektedir.

Elçilik heyetinin canlarına ve mallarına zarar gelmemesi için Mustafa Paşa Budin'den İstanbul'a uzanan yol üzerinde bulunan sancakbeylerine, voyvodalara, kadılara ve kadı vekillerine hitaben bir mektup yazdı. Budin beylerbeyinin mektubu elçilik heyetinin güvenliğinden sorumlu olan serdarın elinde bulunmakta idi ve yol boyunca karşılaşılan sancak beylerine ve diğer yetkililere bu mektup gösterilmekte idi.⁶² Mustafa Paşa'nın mührünü taşıyan mektup şu cümleyle başlamaktadır: “*Âmme-i Nasârâ'nun imperatoru ve Macar ve Nemçe kiralı Maksimilyanoş Kiral bir niçe def adur der-sa'âdete der-sa'âdete darâ'at-nâmeler gönderüb cizye virmeğe mültezim olub ve der-sa'âdete ilçî gönderüb istid'â-yı 'inâyet-i 'azîme ve isti'fâ-yı cerâ'im-i 'amîme eylemeğin 'avâtıf-ı 'aliyye-i şâhâne ve levâtıf-ı seniyye-i pâdişâhâne vücûd ve zuhûr buyurılıb istid'âları kabul ve müdde'âları minassa-i icâbete mevşûl olub ilçileri âsîtâne-i sa'âdete vusûl bulmağa yol virilmesi bâbında bu bendeye fermân-ı 'âlîşân vârid olmağın mezkûr kiralın ilçileri Budun'a gelüb ve mezkûr ilçilere kethudâmuz ve bir niçe çavuş ve serhad huddâmından kadr-i kifayetçe âdemler koşılıb der-sa'âdete irsâl olunmuşlardır.*” Mustafa Paşa, mektubunda Maximilian'ın hem Kutsal Roma Germen İmparatoru ve hem de Habsbrug kralı olduğunu belirtmektedir. Elçilerin İstanbul'a ulaşması için onlara “*yol virilmesi*” rica edilmektedir. Budin'e gelen elçilere İstanbul'a kadar nezâret etmek üzere kethüdasının, birçok çavuşun ve serhatte görev yapan askerlerden yeteri kadar kişinin görevlendirildiğini bildirmektedir.

60 Feridun Bey, *Age*, s.271.

61 Feridun Bey, *Age*, s.271.

62 Feridun Bey, *Age*, s.272.

Mustafa Paşa'nın mektubunun tam metnini veren Feridun Bey, elçilik heyetinin “*yıye içe kona göçe*” İstanbul'a vardığını belirtmektedir. *Nüzhet-i Esrâr*, Osmanlı sultanlarına ve devlet adamlarına ait birçok değerli mektubu ihtiva etmektedir. Metinde ayrıca Feridun Bey'in olayların tarihini verme hususundaki gayret ve titizliğine de şahit olmaktadır. Habsburg elçilik heyeti 13 Temmuz 1567 tarihinde İstanbul'a ulaştı.⁶³ *Nüzhet-i Esrâr*'ın daha sonraki kısımlarında Mustafa Paşa'ya dair pek bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Feridun Bey'in *Nüzhet-i Esrâr* adlı eseri temelde Sigetvar seferini konu edinmekle birlikte Sokollu ailesini ön plana çıkarma gayreti içindedir. Metnin asıl kahramanını şüphesiz Sokollu Mehmed Paşa'dır. 1 Ocak 1569 tarihinde tamamlanan eserde, ayrıca Mehmed Paşa'nın amcaoğlu olan Budin beylerbeyi Mustafa Paşa da önemli yer tutmaktadır. Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olan Feridun Ahmed Paşa'nın eserinde Habsburg İmparatoru II. Maximilian ile Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa arasındaki yazışmalardan zengin örnekler sunulmaktadır. Mustafa Paşa, hem bir büyük komutan hem de başarılı bir yönetici olarak takdim edilmektedir.

Feridun Bey'in Mustafa Paşa ile ilgili en orijinal tespiti ise, onun gelmiş geçmiş tüm Budin beylerbeylerinin en büyüğü olduğu şeklindeki tespitidir. O eserini tamamladığında Mustafa Paşa, beylerbeyliğinde üçüncü yılını yaşamaktaydı ve daha on yıl daha bu görevde kalacaktı. Gerçekten de Mustafa Paşa, Budin beylerbeyleri içinde en uzun süre görev yapan ve bunun yanında bu güzel şehre kazandırdığı eserlerle günümüze kadar anılan bir isimdir.

Nüzhet-i Esrâr yazarının Mustafa Paşa ile güçlü bir gelecek projeksiyonu çizmesinin temel nedeni, Sokollu Mehmed Paşa ile akrabalığı olabilir. Bununla birlikte, Feridun Bey eserinde yer yer eski efsanelere de yer veren bir yazardır. Tüm Sigervarnâme yazarları içerisinde Kanuni'nin türbe ziyaretlerine özel bir bahis açan yazar olarak sadece onu görmekteyiz. Ölümle hayatın kol kola gezdiği bir serhat şehri olan Budin'de Osmanlı'yı pâyidar kılma mücadelesi veren Mustafa Paşa'yı en iyi anlayanların başında belki de Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olan Feridun Bey gelmekteydi.

63 Feridun Bey, *Age*, s.272. Habsburg elçilerinin çabaları sonucunda Osmanlılar ile Habsburglar arasında 17 Şubat 1568 tarihinde Edirne'de bir antlaşma imzalanmıştı. Sekiz yıl geçerli olan bu antlaşma 1574 ve 1583 yıllarında uzatılmıştı. Sınırdaki küçük çaplı çatışmaların dışında her iki devlet arasında 1593 yılına kadar bir barış dönemi yaşanmıştı. Bu hususta bkz. Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II: II. Selim'den Sultan İbrahim'e (1566-1648)*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2016), s.28; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s.343-346.

Kaynakça:

- Ágoston, Gábor. "Defending and Administering The Frontier: The Case of Ottoman Hungary", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, Oxon: Routledge, 2012, pp.220-236.
- Altaylı, Yasemin. "Budın Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 19 (2006), s.33-51.
- Altaylı, Yasemin. "Macarca Mektuplarıyla Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49, 2 (2009), s.157-171.
- Arslantürk, H. Ahmet. "Nişancı Ferîdun Ahmed Paşa'nın Vakfiyesi ve Vakıfları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, Sayı: 3 (Ocak 2012), s.91-108.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, *Török-Magyar Kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól Napjainkig A Levéltári Dokumentumok Tükrében*, haz. Numan Yekeler, Ahmet Özkıncı, Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ali Coşkun, Vahdettin Atik, Ersin Kırca, Kemal Gurulkan, Simon Éva Szepesiné, Anikó Schmidt, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016.
- Bayram, Fatih. "Nazlı Budin'in Üç Aşığı: Süleyman Han, Evliya Çelebi ve Halil İnalçık", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 525 (Temmuz 2017), s.55-58.
- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Emecen, Feridun M. İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II: II. Selim'den Sultan İbrahim'e (1566-1648), Ankara: İSAM Yayınları, 2016.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Erdoğan, Meryem Kaçan. "Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 35 (2016), s.67-116.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Feridun Bey, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der Ahbâr-ı Sefer-i Siğetvar, Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Aslantürk, Günhan Börekçi, redaksiyon: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2012.
- Gök, Taner. "On Altıncı Asırda Bir Şehir Övgüsü: Budin", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, yıl: 15, Sayı: 23 (2017), s.119-131.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 3-4 (Eylül 1950, Mart 1951), s.17-34.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Türk İdaresinde Budin", *Atatürk Konferansları*, c.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975, s.163-178.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Alviye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Káldy-Nagy, Gy. "Budın Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bellekten*, c.LIV, Sayı: 210 (Ağustos 1990), s.649-663.
- Klaniczay, Gábor. "Sacred Sites in Medieval Buda", *Medieval Buda in Context*, ed. Balázs Nagy, Martyn Rady, Katalin Szende, András Vadas, Leiden: Brill, 2016, pp.229-254.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, c.4, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Özcan, Abdülkadir. "Feridun Ahmed Bey (ö. 991/1583)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.12 (1995), s.396-397.
- Özgüven, Burcu. *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler* (İstanbul: Ege Yayınları, 2001), s.94.
- Pazan, İbrahim. "Nahifî'nin Cevâhirü'l-Menâkıb'ı (Gencîne-i Ahlâk)", *doktora tezi*, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, c.2, önsöz ve indeks: Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980.
- Rabb, Péter. "We are all servants here! Mimar Sinan – architect of the Ottoman Empire", *Periodica Polytechnica, Architecture*, 44 /1 (2013), pp.17-37.
- Radway, Robyn Dora. "Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593", *doktora tezi*, Princeton University, 2017.
- Raj, Ferenc. "A History of the Jews in Hungary during Ottoman Domination: 1526-1686", *doktora tezi*, Brandeis University, 2004.
- Rapp, Adrienn. "Building and Builder: Constructions under Sokollu Mustafa Pasha's reign in Medieval Buda", çev. Zoltán Töröcsik, *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships between Poland and Islamic Countries*, ed. Beata Biedrońska-Słota, Magdalena Ginter-Frolow, Jerzy Malinowski, Krakow: "Manggha" Museum of Japanese Art and Technology & Polish Institute of World Art Studies, 2011, pp.75-83.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595) I*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Somel, Selçuk Akşin. *Historical Dictionary of the Ottoman Empire, second edition*, Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2012.
- Szende, Katalin. "Integration through Language: The Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns", *Segregation, Integration, Assimilation: Religious and Ethnic Groups in Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, ed. Derek Keene, Balázs Nagy and Katalin Szende (Farnham: Ashgate, 2009), pp.205-233.
- Szende, Katalin. "Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the aftermath of the Battle of Mohács (1526)", *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*", ed. John Tolan, Turnhout: Brepols, 2015, pp.51-83.
- Whaley, Joachim. *Germany and the Holy Roman Empire, volume I: Maximilian I to the Peace of Westphalia, 1493-1648*, Oxford University Press, 2013.
- Yanık, Birgül. *Çağdaş Türk Ozanı Banş Manço*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Mehmet Emin; Günel, Gökçe. "Sâhibü'l-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", *OTAM*, 38 (Güz 2015), s.219-252.
- Yurdaydın Hüseyin G. , "Sigetvarnameler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.1, Sayı: 2-3 (1952), s.124-136.

TİKA / UZMANLIK TEZLERİ

TOSSD (TOTAL OFFICIAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT) KAVRAMININ KALKINMA YARDIMLARININ RAPORLANMASINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

GÜNEŞ AYKUT ERGÜLER*

Kalkınma işbirliği en temelde; bir devlet, örgüt, topluluk ya da şahsın kalkınma hedefiyle bir başkası ile ortak faaliyetler yürütmesidir. Bu basit ve soylu görünen kavram parçalarına ayrıldığında kafa karışıklığı gittikçe çoğalmaktadır. Öncelikle kalkınma iş birliğinin ne zamandan beri var olduğu sorusunu sormak gerekir. 1900'lerin başında Milletler Cemiyeti içerisinde başlayan teknik iş birliği çabalarına, hatta daha geriye antik dönemlerdeki devletlerarası hediye ve yardımlaşmalarda köklerini arayabileceğimiz kalkınma iş birliğinin geçmişi bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan Marshall Yardımları'na kadar takip edilmiştir. Çünkü günümüz dünyasında bu kavramı ortaya çıkaran, yönlendiren ve günümüzdeki formunu veren yapılar bu dönemde ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı esnasında yıkıma uğrayan Batı toparlandığında dünya ABD'nin başını çektiği bir Batı Bloğu ve SSCB'nin başını çektiği bir Doğu Bloğu arasında ikiye bölünmüş bulunuyordu. Ancak aslında üçüncü bir grup daha bulunmaktaydı. Bu grup günümüzde birçoğu Küresel Güney içerisinde yer alan yoksul ülkelerdi. Bu ülkeler; geçmişin büyük imparatorluklarının gücünü kaybetmiş bakiyeleri, eski sömürgeler veya zorlu coğrafyalarda bulunan ülkelerdi. Teknolojinin gelişimi bu ülkeleri gittikçe erişilebilir kılmaktaydı. Her iki blok hem ideolojilerini yaymak, pazarlarını genişletmek, stratejik mevziler kazanmak veya bu ülkelerden kendilerine yönelen tehditleri bertaraf etmek adına bu ülkelerle ilişkilerini geliştirecek girişimlerde bulundular. Bu girişimlerden biri de kalkınma iş birliğiydi. Kalkınma iş birliği özünde yardım etmeyi ve yardım etmek öncelikle bir yardıma muhtaç ve bir de yardımsever gerektiriyordu. Yardıma muhtaç olanın minnettarlığını kazanmak ve yardım edenin cömertliğiyle taltif edilmek her iki taraf için de taraftar kazanmak anlamına gelirdi. Ancak yardım eden ülkenin kalkınma kavramından anladığı ve yardım alanın anladığı aynı şey miydi? Yoksa yardımsever ülke başka amaçlar güdüyor muydu? Örneğin; ABD'nin Marshall Yardımları SSCB'nin çeperlerinde bulunan ülkelere yönelmişken; İngiltere'nin, Fransa'nın yardımları daha çok eski sömürgelere yönelmekteydi. SSCB

* Uzman, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), a.erguler@tika.gov.tr

ise kendi ideolojik perspektifini benimseyen tüm ülke, kişi, parti ve topluluklarla ideolojik arka planını ihmal edilmediği bir yardımlaşma ağı oluşturmuştu.

Kalkınma iş birliği ilişkisinde tarafların ölçeğinin ne olduğu sorusu ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun cevabı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde görece daha basitti. ‘Devlet’ cevabı birçok insan için yeterli gelecekti. Diğer aktörler ise devlete sirayet etmenin bir aşaması idi. Ancak günümüzde daha çeşitli bir alıcı ve donör grubu oluşmuştur: Devletler, uluslararası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar, Kuzeyli STK’lar, Güneyli STK’lar, kar amacı gütmeyen şirketler, özel şirketler vb... Bu kadar geniş bir donör grubu işin içine kendilerine has yöntemlerle girince doğal olarak ‘yardım’ kavramının çehresi de epeyce değişmiştir.

Yeni donörler elbette oldukça becerikli ve girişimcidir. Ancak onların bu sahada faaliyet göstermesi sadece şahsi bir beceri ile açıklanamaz. Dünya artık idare ettikleri toplumlara sirayet etmekte çok daha becerikli devletlere sahiptir. Ancak devletlere sirayet etmek konusunda onlardan pek aşağı kalmayan sivil yapılar da bulunmaktadır. 1990’larla gelen değişim rüzgârı Doğu Bloğu’nu ve pazar ekonomisine alternatif ekonomik düzenleri ya sadece tarihin inceleme nesnesi haline getirdi ya da ileride yutmak üzere marja itti. Kırılgan devletler, uluslararası ekonomiye entegre olamamış pazarlar, insani krizler veya politik sorunlar kalkınma iş birliğini yeni bir boyuta taşıdı. Gittikçe devletten daha ileri bir inovasyon ve sermaye birikimine sahip olan özel şirketler ve STK’lar kalkınma iş birliği alanında faaliyet göstermek konusunda istekli olmaya başladı. Kalkınma iş birliği geri kalmış ülkeleri gerekli seviyeye getirdiğinde özellikle piyasa şartlarında faaliyet gösteren yapılar için yeni pazarlar ve hareket alanları da kendiliğinden oluşmuş olacaktı. Ama bu aşamaya gelinme bile kalkınma iş birliğinin piyasa ilişkilerinden bağımsız ve dolayısıyla risksiz dünyası ile özel sektörün yeni hedefleri birleşince kalkınma iş birliğinin sonuçlarından bağımsız olarak karlı bir sektöre dönüşmesi işten bile değildi.

Dönüşüm elbette uluslararası kamuoyunun; koyulan hedefler için gerekli finansmanın devletlerin bütçelerinden ayırabileceklerinden çok daha fazla olduğunu keşfetmeleri ile de ilişkilidir. 2000 sonrası kalkınma iş birliğini ilgilendiren neredeyse tüm gelişmeler bu konuya odaklanmıştır. Neticede konulan hedeflerin finansmanı için; özel kaynaklar, yardım, hayırseverlik vb. her türlü imkânın devreye sokulması fikri gittikçe daha çok benimsenmiştir. İşte tüm bu dönüşümün gerektirdiği yeni düzen; Sürdürülebilir Kalkınma İçin Toplam Resmi Destek (TOSSD) isimli istatistik ölçüm setinin içinde tanımlanmaya çalışılmaktadır. TOSSD kavramını ele alan bu çalışmanın ilk bölümünde kalkınma iş birliği, tarihçesi ile beraber açıklanmıştır. Devamında çalışma boyunca kullanılacak temel kavramlar açıklanmış ve kalkınma iş birliğinin aktörleri tanıtılmıştır. İkinci bölüm ise mevcut durumla TOSSD sürecinin mukayese edilebilmesi için Resmi Kalkınma Yardımı (RKY) açıklanmıştır.

Kalkınma iş birliği alanındaki en önemli veri kaynağı ve ölçüm metodu olan RKY anlaşılmeden TOSSD'ü anlatmak mümkün olmamaktadır. Üçüncü bölüm ise devam etmekte olan TOSSD sürecine odaklanılmıştır. Tarihçesi ve temel tartışmalar kalkınma iş birliğinin genel akışı ile ortaya konulmuş, sürecin gelecekte ne getireceği ile ilgili öngörü ve yorumlar metin içinde yer almıştır. Böylece okuyucuya önceki sayfalara dönmeden çıkarımların hikâyesi hakkında bilgi sahibi olma kolaylığı sağlanmıştır. Üçüncü bölümün ikinci kısmı ise kalkınma iş birliği alanında son dönem tartışmalardan yazarca en mühim görünen Karma Finans (Blended Finance) ve Geçiş Finansı (Transition Finance) ele alınmıştır. TOSSD sürecinin hem sebebi hem de sonucu olan bu iki kavram aynı zamanda geçmişin vergi mükelleflerinin vergilerinden oluşturulan devlet bütçesinden aktarılan kaynakların baskın olduğu sahada artık yeni kaynakların devreye girdiğini gözlemlemek açısından önemlidir.

TOSSD oluşumu devam etmekte olan yeni bir kalkınma iş birliği ölçüm metodu ve tanımlama biçimidir. Bu uzun isimli kavrama dair tartışmalar son yıllarda hız kazanmış ve çalışmalarda son aşamaya gelinmiştir. Dolayısıyla milletler ailesinin önemli bir ferdi olan Türkiye'nin; TOSSD sürecine ve getirdiği yeni iş birliği anlayışına dair çalışmalarını tamamlaması, "Türk Tipi Yardım Modeli'nin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Armaoğlu, F. (2015). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (23. bs). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arrighi, G. (2016). *Uzun Yirminci Yüzyıl* (2. bs; R. Boztemur, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Blended Finance—OECD. (2019). Erişim: 14 Ekim 2019, <https://www.oecd.org/development/financing-sustainable-development/development-finance-topics/blended-finance.htm>
- Brandt Komisyonu. (1983). *Common crisis North-South: Cooperation for world recovery*. Erişim: 22 Eylül 2019, <http://archive.org/details/commoncrisisnort00inde>
- DCD/DAC. (2014). *Development Finance: Total Official Support For Development—An Emerging Concept In Support Of The Post-2015 Sustainable Development Goals* (Sy DCD/DAC(2014)48). Erişim tarihi: [http://www.oecd.org/dac/DCD-DAC\(2014\)48-En.pdf](http://www.oecd.org/dac/DCD-DAC(2014)48-En.pdf)
- OECD. (2019a). *Development Co-operation Profiles*. <https://doi.org/10.1787/2dcf1367-en>
- OECD. (2019b). TOSSD - Events. Erişim: 14 Ekim 2019, <http://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/tossd-events.htm>
- OECD. (2019c). Transition Finance. Erişim: 14 Ekim 2019, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-topics/transition-finance.htm>
- OECD. (2019d). *What is ODA?* Erişim: 13 Ekim 2019, <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/What-is-ODA.pdf>
- Wegner, R. (1993). The role of NGOs in development cooperation: Some notes on empirical research findings. *Intereconomics*, 28(6), pp.285-292.

KİTAP / TANITIM YAZISI

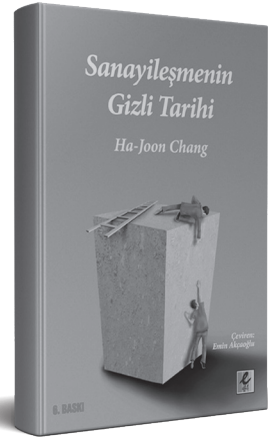

SANAYİLEŞMENİN GİZLİ TARİHİ*

RAMAZAN OKUTAN**

Geride bıraktığımız yüzyıl birçok iniş ve çıkışın tecrübe edildiği bir zaman dilimi oldu. İki dünya savaşı arasında yaşanan sosyal, politik ve ekonomik sıkışmışlık bir yöntem değişikliği talebi doğurdu. 2. Dünya Savaşını takip eden dönemde savaşın küresel ekonomi üzerindeki yıkıcı etkisi, bağımsızlık hareketlerinin tetiklediği milliyetçiliğin yükselişi ve artık soyut bir teori olmaktan çıkarak kendini SSCB aracılığıyla ifade eden sosyalizmin mevzi kazanması, Batı'nın genel geçer olduğunu iddia ettiği ve hegemonik gücünü pekiştirmek için kullandığı politikaların gözden geçirilmesi gerektiği tartışmalarını başlattı. Bu tartışmalar arasında, ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler grubuna Güney'in yeni bağımsız ülkeleri de eklendi ve sayısı yüzü bulan bu ülkeler bir kalkınma ya da kimilerinin başka şekilde ifade ettiği gibi bir "Batı'yı" yakalama yarışına giriştiler. Fakat geriye dönüp bakıldığında, bu yarım asırlık süreçte, maalesef yalnızca sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar ülke bu kalkınma yarışını kazanarak ülke ekonomilerini kalkınmış ülkeler seviyesine taşıyabildiler.

Günümüzün ana akım iktisadi yaklaşımı kabul edilen ve 80'lerde mutlak zafelerini ilan eden "neoliberalizm"; gelişmekte olan ülkelerin kalkınma serüvenlerinde yaşadıkları başarısızlıkların bir tesadüf olmadığını, aksine devlet odaklı ekonomi politikalarının ve korumacılığın aktif kullanımı ile desteklenmeye çalışılan sanayileşme hamlelerinin doğal sonucu olduğunu iddia etmektedir. Neoliberal okula

* Ha-Joon CHANG (2015) Sanayileşmenin Gizli Tarihi (altıncı basım), (Çev. Emin Akçaoğlu), Efil Yayınevi, Ankara. (ISBN: 978-605-4160-44-0, 377 sayfa).

** Uzman Yardımcısı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), r.okutan@tika.gov.tr

göre: uluslararası sermaye ve mal piyasasının bir parçası olamamak için direnen, kamu müdahalesi kullanarak piyasa işleyişini bozan, yapısal uyum reformları ve istikrar paketlerini benimsemeyen her ülke eğer kalkınmak istiyorsa bu tür piyasa bozucu beyhude çabaları terk etmelidir. Sonuç olarak, devletin doğal sınırlarına çekildiği, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu, batı tipi kurum ve organizasyonların benimsendiği ve dış ticaret korumacılığının terk edildiği bir ekonomi er ya da geç kalkınma tecrübesini yaşayacaktır.

Cambridge Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi Haa-Joon Chang orjinali İngilizce olarak “Bad Samaritans” ismi ile yayımlanan ve dilimize çevirmeni Prof. Dr. Emin Akçaoğlu tarafından “Sanayileşmenin Gizli Tarihi” olarak aktarılan eseri ile yukarıda bahsedilen ve neoliberal iktisat tarafından gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına hazır bir reçete olarak sunulan önermeleri oldukça yüksek bir sesle reddetmektedir.

Sanayileşmenin Gizli Tarihi, ütöpik bir ekonomik geleceğe yer verilen ve kitabın ilk bölümünü teşkil eden bir prologdan, dünya kalkınma tarihinin özetine ayrılmış 2 bölümden, neoliberal iktisadın kalkınma reçetesi olarak sunduğu 7 önermenin her birine Haa-Joon Chang tarafından karşı argüman üretilen 7 bölümden ve yazarın temel iktisadi görüşlerini özetlediği bir epilogdan, toplamda ise 11 bölümden oluşmaktadır.

Neoliberal iktisadi görüş, Chang’ın tabiri ile Kötü Samiriyeliler (burada Kitab-ı Mukaddes’e atıfta bulunur), iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki keskin ve umut veren ilerlemeler sonucunda tüm gelişmekte olan ülke halklarının kamu otoritelerini sınırladıkları ve dünya ekonomisine koşulsuz olarak eklemledikleri sürece ekonomik başarıya ulaşacaklarını iddia eder. Kitabın 1., 2. ve 3. bölümleri Chang’ın ‘bu başka çare ve yöntem yok’ iddiasına cevabı niteliğindedir. Chang’a göre bu önerme iki yönden sorunludur. İlk olarak, kökleri Adam Smith’in ‘mutlak üstünlük’ ve David Ricardo’nun ‘karşılaştırmalı üstünlük’ teorilerine dayanan koşulsuz serbest ticaret, gelişmekte olan ülkeler için yararlı olmaktan çok zararlıdır çünkü gelişmekte olan ülkelerin üstünlüğü ucuz iş gücü, tarım ürünleri ve sınıai üretimde kullanılan hammaddeler üzerinedir. Uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri aynı mallar üzerine sabit kalır ve Singer-Prebisch tezi uyarınca ticaret hadleri, teknoloji ve verimliliğin etkisi ile ucuz işgücüne dayanan tarım ürünleri ve hammaddeler ihraç eden az gelişmiş ülkeler aleyhine ve sanayi ürünü ihraç eden gelişmiş ülkeler lehine değişmektedir. Sonuç olarak, serbest dış ticaretin etkisi ile az gelişmiş ülkelerin ulusal hasılanın bir bölümünün gelişmiş ülkelere aktarılır ve aktarım oranı giderek artar. İkinci olarak, kamu müdahalesinin kısıtlanması ve koşulsuz küresel entegrasyon önermelerinin amansız savunucuları olan günümüzün kalkınmış ülkeleri, ironik olarak,

kalkınma sürecini deneyimlerken yoğun kamu müdahalesi ve korumacılık uygulamalarına baş vurmuştur.

Eserin 4. ve 6. Bölümleri kalkınma mefhumunu finansal yönüne odaklanmaktadır. Kötü Samiriyeliler'in iddiası her nevi yabancı yatırımın, hâlihazırda kaynak sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülke ekonomilerinde can suyu etkisi yaratacağı yönündedir. Bu sebeple, yabancı sermaye hareketlerinin önüne dikilen her kısıtlama bahsi geçen can suyu etkisinden daha verimli şekilde yararlanmak adına kaldırılmalıdır. Diğer taraftan, yetersiz finansal kaynaklar, ihtiyaçlar hiyerarşisini doğru şekilde tespit etmekte zorlanan savurgan idareciler ve kurumsallaşmamış mali altyapı (vergi toplama) vb. birçok yapısal sorun sebebi ile gelişmekte olan ülkeler denk bütçe yaratma hususunda zorluk çekmekte ve kalkınmaya odaklanmak yerine önüne geçilemez bütçe açıkları ile mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu şartlar altında yapılması gereken "bir bilene danışmak", ki burada bilen IMF ya da uluslararası finans kuruluşlarını işaret etmektedir ve mali disiplin sağlayarak kalkınma sürecinin hızlandırmaktır. Tahmin edileceği gibi Chang her iki bölümde de neoliberal iktisadın bu iki önermesini sert şekilde eleştirmektedir. Chang'a göre yabancı finansal hareketliliğin iki türü olan dış yardımların ve kontrolsüz sermaye hareketliliklerinin kalkınma sürecine olumlu katkısını tartışmaya açmak yersizdir çünkü neoliberal okulun bazı önde gelen destekçileri bile bu tür yabancı finansal akışları istikrarsızlık yaratmakla suçlamaktadır. Fakat yabancı sermaye akışının başka bir türü olan ve neoliberal iktisatçılar tarafından oybirliği ile adeta kutsanan yabancı doğrudan yatırımlar (YDY) Chang'ın yaklaşımında tedbirle yaklaşılması gereken bir finansman türü olarak yerini alır. Chang YDY' a genel olarak Çok Uluslu Şirketler' in (ÇUŞler) sahip olduğunu ve bu ÇUŞ' ların kalkınma yaratıcı etki sağlayacak faaliyetler yerine gelişmekte olan ülke ekonomilerinden gelişmiş ülke ekonomilerine kaynak transferi sağlama ve en ufak ekonomik istikrarsızlık durumunda ülkeyi terk etme eğilimlerinde olduğunun ısrarla altını çizmektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi neoliberal iktisat "kamu müdahalesini" piyasa işlerliğini temelden sarstığı iddiası ile kökten reddeder. Bu kapsamda, kamu girişimleri, ya da başka bir ifade ile kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), ülke ekonomisini piyasa dengesinden saptırarak üretimde ve bölüşümde etkinsizlik yaratır. Kitabın 5. Bölümü bu varsayımın derinlemesine incelenmesine ayrılır. Chang etkinlik/etkinsizlik değerlendirmesinin göreceli olduğunu ve kamu-özel ayrımından bağımsız yapılması gerektiğine inanır. İlgili bölümde Kötü Samiriyeliler'in iddialarının aksine kamu girişimlerinin etkin, özel girişimlerin de etkinsiz olabileceğini verdiği ikna edici örnekler aracılığı ile işaret eder ve "etkinlik" kavramının mülkiyet hakları çerçevesinden değerlendirilmesine itiraz eder.

Eserin 6. Bölümü, fikri mülkiyet haklarına ve bu hakların gelişmiş ülkeler tarafından nasıl kötüye kullanıldığını ispata tahsis edilmiştir. Chang, medeniyet ve gelişim kavramlarının insanlığın ortak mirası olduğuna, bu mirasın asırlarca süren deneyim ve çabanın damıtılması ile son halini aldığına ya da hala almakta olduğuna ve Batı'nın bu mirası fikri mülkiyet haklarını bir sopa olarak kullanarak gelişmekte olan ülkelerin faydasına nasıl kapattığına dikkat çekmektedir. Yine ilgili bölüm boyunca yazar, gelişmiş ülkelerin yeri geldiğinde bu fikri mülkiyet haklarını fütursuzca çiğneğinin ve bu ihlallerin bir yaptırıma maruz kalmadığının altını çizer.

Chang, kitabın 8. Bölümü'nde yolsuzluk ve kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeye ayırmıştır. Bilindiği üzere ana akım görüş antidemokratik yönetim biçimleri, formal ekonominin yeteri seviyeye ulaşamaması ve yolsuzluğun yaygınlığı gibi sorunları geri kalmışlığın nedenleri arasında sayar. Chang yolsuzluğun ve formal ekonominin yaygınlığının geri kalmanın sebepleri olmadığını, tam aksine sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Chang'a göre gelişmekte olan bir ülke yolsuzluğun hüküm sürdüğü bir ortamda da kalkınabilir. Önemli olan yolsuzluk değil yolsuzluğun nasıl yapıldığı ve yolsuzluk dolayısıyla ortaya çıkan rantın nasıl bölüştüğüdür. Ortaya çıkan rant, üretken olmayan sektörlerde savurgan şekilde kullandığında elbette zararlı sonuçlar doğurur. Tam aksine yolsuzluk sonucunda ortaya çıkan rant üretken sektörlerde ülkenin üretim kapasitesini arttıracak şekilde kullanılırsa kalkınmaya destekleyici bir role bürünebilir. Ülkeler kalkınma merhalelerinde üst basamaklara tırmandıkça yolsuzluk ve bölüşüm ilişkileri kendiliğinden yasal yolla gerçekleşecektir. Chang'ın bu önermesi elbette ki tartışmaya açıktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus Chan'ın yolsuzlukla ilgili etik/ahlaki bir inceleme de bulunmadığı fakat yolsuzluk ve kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisine odaklandığıdır.

Sosyal bilimlerdeki neredeyse her tartışmanın düğümlendiği yer kültür ve alışkanlıklardır. Sanayileşmenin Gizli Tarihi'nin 9. Bölümü de kültür ve kalkınma arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Chang, Kötü Samiriyeliler'in kültür ve kalkınma ilişkisi üzerine yaptığı çalışmaları yalnızca hatalı değil bir o kadar da önyargılı olduğunu iddia eder. Neoliberal dünya görüşü tutumluluk, yatırım, iş disiplini, müteşebbislik, çalışkanlık, eğitime verilen önem, organizasyon kapasitesi gibi ayrıcalıklı hasletlerin kültürün bir parçası olduğunu ve kültürel kodlarında bu hasletleri taşımayan toplumların kalkınma sürecinde yaşayacağı sorunların doğal olduğuna inanırlar. Chang ekonomik kalkınma için kültür üzerine yapılan iyi ya da kötü sınıflandırılmasının yanlış olduğundan, kültür temelli açıklamaların gereceliliğinden ve bu tür arayışlarda ısrar edenlerin ancak ex-post (olaydan sonra) yorumda bulunabileceklerinden bahseder. Bu iddiasını, Almanya'nın kalkınma

sürecinde Protestanlık, Japonya'nın kalkınma sürecinde Şintoculuk, günümüzde ise Çin'in ekonomik yükselişi ile Konfiçyüsçülük arasındaki pozitif nedenselliği açıklamaya çalışan popüler yazınlarla, bundan yüz yıl önce bu ülkelerin kültürleri ile az gelişmişlikleri arasında doğrudan bağlantı kuran yazınları karşılaştırarak örneklendirir. 8. Bölüm' de yolsuzluk ve kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisi bu bölümde kültür ve kalkınma arasında kurulmuştur. Chang tembellik, yavaşlık, disiplinsizlik vb. gibi kalkınma ile bağdaşmayan davranış kalıplarının aslında az gelişmişliğin bir sebebi değil sonucu olduğunu, dolayısı ile ekonomik kalkınma ile "endüstriyel" formda zaman, çalışkanlık ve disiplin nosyonlarının hızla gelişeceğini söyler.

Eserin son bölümü "Epilog", Ha-Joon Chang'ın iktisadi kalkınmaya ilişkin görüşlerini ve Kötü Samiriyeliler'e karşı geliştirdiği tezlere kısaca değindiği bir özet olarak değerlendirilebilir. Chang'ın temel vurgusu serbest piyasa ekonomisinin statükoyu pekiştirdiği, bu pekiştirmenin ülkeleri zaten iyi oldukları alanlarda kalmaya zorladığı üzerinedir. Denge durumunda kalmak, eğer iddia edildiği gibi kalıcı ve sürekli bir denge varsa, zengini daha zengin fakiri ise daha fakir yapar. Gelişmekte olan ülkeler için yapılması gereken şey bu denge durumunu akıllıca tasarlanmış ve daha çok kazandıran işleri yapmaya aracı olacak stratejiler geliştirerek bozmaktır, yani "piyasaya kafa tutmaktır". Burada öncü rol, kalkınmayı ana amaç haline getirmiş kamuya düşmektedir. Kamu ülkelerinin uzun vadeli üretken kapasitesini geliştirebilmek için toplumunu kısa dönemde fedakârlıklar yapmaya ikna etmelidir. Dahası, imalat sektörü tek olamasa bile üretim kapasitesini geliştirebilecek en önemli sektördür. İmalat sektörüne gerekli yatırımı yapmayan ve neoliberal iktisadın önerdiği gibi işgücünün ucuz olduğu tarım ve hizmetler sektörüne odaklanan gelişmekte olan ülkeler için kalkınma bir hayaldir. Bu kapsamda Sanayileşmenin Gizli Tarihi'nin temel mesajı "Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmak için ihtiyaç duyduğu şey *oyun alanının* değil *oyuncuların* eşitlenmesidir" önermesi ile özetlenebilir.

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.
2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.
3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.
4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.
5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.
6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. Dipnot standardı:

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu

olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda 'Age, s...' şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s.20.

Makaleler için örnek:

Güngör Turan, "10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan'ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar", *Avrasya Etüdüleri*, no 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s.141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Enver Bozkurt, "Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı", 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008.

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi "Kaynakça" başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. "10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan'ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar", *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s.141 -162.

Aydın, Mustafa. "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. "Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternetten indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. "Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı", 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008.

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler **avrysaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdlere Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

EDITORIAL PRINCIPLES

1. “Eurasian Studies” Journal primarily composed of articles, reviews and analysis on politics, foreign policies, social problems, economy, culture, language, religion, nationality, environment and military topics covering the TİKA’s landscape of interests. While focusing on recent international norms and regional subjects, Journal prefers analytical and authentic works rather than being descriptive.

2. Articles must be written in 12 points, with Arial / Times New Roman fonts, single line spacing.

3. Though there is not an exact standard for the length, articles around 6000 to 9000 words (including postscripts) are preferred.

4. All diagrams, tables and graphics in an article must be organized and numbered in a proper manner.

5. Sender must provide a cover page in the beginning of the article, including details like; the title of the text, name(s) of the authors, information about the places they are working for, mail and e-mail addresses, phone number, ID number and bank accounts.

6. There must be an abstract, the title of the text and keywords in English and Turkish in the beginning of the text.

7. Post scripting:

Post scripting should be created electronically in numbered form with direct references at the end of the page through the use of “Add” function in Microsoft Word and must be in size of 10pts. The articles provided in this section must be written in quoted form in italics. Names of the books, articles and documents

must be relevant to the original text. In texts written in foreign languages, connectors and abbreviations must be consistent. References must be written in full form when they are mentioned for the first time (including Publication, Place of Publication, and Publication Date), then following postscripts it can be referred as “ibid, p...” As it can be referenced in full form each time, further use of same material can also just include author, title, and page number. Internet-based references must be provided with the dates of retrieval.

Example Reference of a Book

David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: the Demise of the Soviet System*, London, Rout ledge, 1997.

Example Reference of an Article

Thomas G. Weiss, “The Illusion of UN Security Council Reform”, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, p.150.

Example Reference of an Internet Resource

Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Accessed: 14.8.2009.

8. Referencing Standards

An alphabetical surname ordered “References” section must be included in the end of the text. If there are multiple authors, first of the authors surname must be considered, the rest of the authors must be written in (Name Surname) form. Author names must be clear.

9. Sent articles can’t be published before, or sent to be published to other publications.

10. Articles in other forms than clearly stated here will not be evaluated and published, and no matter it is published or not, articles cannot be returned.

11. Articles must be sent to e-mail addresses: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

12. Eurasian Studies is a refereed journal. Publication committee has rights to publish or unpublished a text, considering the ideas of referees. Publication committee is authorised to revise the texts, in the light of author’s information if the articles is not compatible with the TİKA’s publication policies.

13. Authors of the texts are paid accordingly to the TİKA’s Publication Regulations Article 9, after the publication of the journal.

14. The articles and texts in this journal can be cited and/or quoted, as long as they are correctly referenced.

56/2019-2

ERKAM TEMİR

MİLLİYETÇİ PROPAGANDANIN RUS KAMU POLİTİKALARINA YANSIMALARI:
VATANSEVERLİK EĞİTİMİ PROGRAMI ÖRNEĞİ
REFLECTIONS OF NATIONALIST PROPAGANDA ON RUSSIAN PUBLIC POLICIES:
PATRIOTIC EDUCATION OF CITIZENS EXAMPLE

ASLI YİĞİT GÜLSEVEN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSSKİY MİR (RUS DÜNYASI): BİR KİMLİK
PROJESİNDE ULSULARARASI POLİTİKAYA
RUSSKİY MİR (RUSSIAN WORLD) FROM PAST TO PRESENT: FROM AN IDENTITY
PROJECT TO INTERNATIONAL POLICY

N. ASLI ŞİRİN ÖNER

STALİN'İN MİLLİYETLER POLİKASININ BEDELİ OLARAK AHISKA SÜRGÜNÜ VE
AHISKALILAR'IN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI
AHISKA EXILE AS THE PRICE OF STALIN'S NATIONALITIES POLICY AND AHISKA
TURKS' LIVES IN EXILE

GÖKTUĞ KIPRIZLI

SOVYET POLİTİKALARININ MAĞDURLARI: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEK OLAYI
(1944-1968)
VICTIMS OF THE SOVIET POLICIES: THE CASE OF THE AHISKA TURKS (1944-1968)

SUAT BEYLUR

KAZAKİSTAN'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER
FACTORS AFFECTING RELIGION-STATE RELATIONS IN KAZAKHSTAN

HÜLYA ZEYBEK

ULUSLARARASI TİCARETTE YENİ AVRASYA ULAŞIM YOLLARI ARAYIŞI:
DEMİRYOLU YÜK TAŞIMACILIĞINA ETKİLERİ
SEARCHING FOR NEW EURASIAN TRANSPORT ROUTES FOR INTERNATIONAL
TRADE: IMPLICATIONS TO RAILWAY FREIGHT TRANSPORT

HASAN EMİR AKTAŞ

ASKERİ DARBELERİN SEBEPLERİ, DİNAMİKLERİ VE İDEOLOJİK TEMELLERİ -
İRAK ÖRNEĞİ
REASONS, DYNAMICS AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE MILITARY
COUPS - THE CASE OF IRAQ

NURGÜL BEKAR

GÜVENLİK KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN BARIŞI KORUMA
FAALİYETLERİNE KATKISI
THE CHANGING CONCEPT OF SECURITY AND TURKEY'S CONTRIBUTION TO
PEACE KEEPING ACTIVITIES

FATİH BAYRAM

FERİDUN AHMED BEY'İN NÜŞHET-İ ESRÂR'INDA BUDİN BEYLERBEYİ SOKOLLU
MUSTAFA PAŞA
GOVERNOR OF BUDIN PROVINCE SOKOLLU MUSTAFA PASHA IN THE NÜZHET-İ
ESRÂR OF FERİDUN AHMED BEY

TİKA UZMANLIK TEZLERİ

GÜNEŞ AYKUT ERGÜLER

TOSSD (TOTAL OFFICIAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT)
KAVRAMININ KALKINMA YARDIMLARININ RAPORLANMASINA GETİRDİĞİ
YENİLİKLER

KİTAP TANITIM YAZISI

RAMAZAN OKUTAN

SANAYİLEŞMENİN GİZLİ TARİHİ
HA-JOON CHANG

SOSYAL MEDYA HESAPLARIMIZ

yıl: 25 sayı: 56 temmuz-aralık 2019

/ avrasya.etudleri

/ avrasyaetudleri@tika.gov.tr

/ avrasyaetudleri

/ avrasyaetudleridergisi

ISSN 1300-1604

9 771300 160008 >